

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут журналістики

кафедра історії журналістики

**МАТЕРІАЛИ
ДО ЕЛЕКТРОННОЇ ХРЕСТОМАТІЇ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЖУРНАЛІСТИКИ ХІХ ст.**

Київ – 2012

Матеріали до електронної хрестоматії з історії української журналістики
XIX ст. / уклад. Волобуєва А. М. / за наук. ред. Сидоренко Н. М. — К.,
2012. — 377 с.

Науковий керівник проекту
д. філол. н., проф. Сидоренко Н. М.

Рекомендовано вченою радою Інституту журналістики Київського національного
університету імені Тараса Шевченка протокол № 6 від 30 січня 2012 р.

©Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012

©Інститут журналістики, 2012

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Глибов Л. Заметки простодушного.....	8
Глибов Л. Краткий отчет о событиях прошедшей недели.....	17
Глибов Л. О Представлении «Наталки Полтавки», данном любителями 11 июня.....	20
Глибов Л. [Про «Черниговский листок» в 1862 р. Про аматорські вистави в Чернігові].....	23
Глібов Л. Передова стаття в № 1 «Черниговского листка».....	29
Глібов Л. Про стан жіночої освіти.....	32
Глібов Л. Чернігів восени.....	34
Грабовський П. Дещо про освіту на Україні.....	41
Грабовський П. З Далекої Півночі.....	44
Грабовський П. Лист до молоді української.....	48
Грабовський П. Надія Костева Сигида (Сумна споминка).....	53
Грабовський П. Слівце на слівце.....	64
Грабовський П. Слов'янам нові вірші Т. Г. Шевченка.....	67
Грабовський П. Сумна сторінка.....	69
Гребенка Є. Провинциальные театры.....	71
[Драгоманов М., Павлик М., Подолинський С.] Програма «Громади».....	78
Квітка-Основ'яненко Г. Званые гости.....	85
Квітка-Основ'яненко Г. Мемуары Евстратия Мякушкина.....	103
Квітка-Основ'яненко Г. Письма к издателям.....	114
Квітка-Основ'яненко Г. Письма к издателям «Русского вестника».....	123
Квітка-Основ'яненко Г. Писама к Лужницкому старцу.....	130
Квітка-Основ'яненко Г. Супліка до пана іздателя.....	138
Кобринська Н. Передне слово.....	141
Кобринська Н. Про первісну ціль Товариства руських жінок в	

Станіславові, завязаного в 1884 р.	143
Костомаров Н. Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке.....	153
Коцюбинський М. Вироби селянок з Поділля на виставі в Чікаго	175
Коцюбинський М. «Галицький Літературно-Науковий Вістник»	177
Коцюбинський М. К полемике о самостоятельности малороссийского языка.....	179
Коцюбинський М. Нюрнберзьке яйце.....	183
Коцюбинський М. Шевченкова могила.....	187
Куліш П. Переднє слово до Громади (Погляд на українську словесність).....	197
Маковей О. Казка про невдоволеного русина.....	208
Максимович М. О правописании малороссийского языка.....	215
Максимович М. О стихотворениях червонорусских.....	217
Метлинский А. Предисловие к «Южному русскому сборнику»	222
Павлик М. Перші ступні русько-українського жіноцтва.....	224
Подолінський С. Парова машина (Казка).....	248
Подолінський С. Машини і фабрики в Україні.....	264
Стефаник В. Для дітей.....	285
Стефаник В. Книжка за мужицький харч.....	290
Українка Леся. Голос однієї російської ув'язненої.....	298
Українка Леся. [Лист до товарищів].....	300
Українка Леся. «Не так ті вороги, як добрі люди».....	340
Франко І. Дещо про себе самого.....	307
Франко І. Жіноча бібліотека, видає Наталія Кобринська.....	312
Франко І. З новим роком.....	315
Франко І. Між своїми.....	328
Франко І. П'ятий рік українського видання «Громади» в Женеві.....	356
Франко І. Curriculum Vitae	357

Шевченко Т. Г. Автобіографія.....	368
Шевченко Т. Г. Бенефіс г-жи Пиунової.....	371
Шевченко Т. Г. Передмова до другого видання «Кобзаря».....	374
Список використаних джерел.....	377

ВСТУП

До книги матеріалів до електронної хрестоматії з історії української журналістики увійшли публіцистичні тексти XIX ст. провідних українських публіцистів, надрукованих в газетах і журналах зазначеного періоду. Всі матеріали подані мовою оригіналу, без змін.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827–1893)

Леонід Іванович Глібов народився 5 березня 1827 р. у селі Веселий Поділ Хорольського повіту на Полтавщині в родині управителя маєтків магнатів Родзянків. Початкову освіту він здобув дома за допомогою матері, а 1840 р. вступив до Полтавської гімназії, де почав писати вірші і де виходить його перша збірка російською мовою «Стихотворения Леонида Глебова» (1847). До жанру байки Глібов звертається під час навчання у Ніжинському ліцеї вищих наук, тоді ж деякі з них друкує у газеті «Черниговские губернские ведомости».

Після закінчення ліцею (1855) Глібов працює вчителем історії та географії в Чорному острові на Поділлі, а з 1858 р. – у Чернігівській чоловічій гімназії, гаряче захищає прогресивні педагогічні методи. Навколо сім'ї Глібова групується чернігівська інтелігенція. 1861 р. письменник стає видавцем і редактором новоствореної газети «Черниговский листок». На сторінках цього тижневика часто з'являлися соціально гострі, спрямовані проти місцевих урядовців, поміщиків-деспотів, проти зловживань судових органів, матеріали. За зв'язки з членом підпільної організації «Земля і воля» І. Андрущенком у 1863 р. Глібова було позбавлено права вчителювати, встановлено над ним поліцейський нагляд.

Два роки поет живе у Ніжині, а 1865 р. повертається у Чернігів і деякий час працює дрібним чиновником у канцелярії губернатора. З 1867 р. він стає управителем земської друкарні, продовжує активну творчу працю, готує збірки своїх байок, видає книги-«метелики», друкує фейлетони, театральні огляди, публіцистичні статті, поезії російською мовою, твори для дітей.

Широке визнання в українській літературі Глібов здобув як байкар. Усього написав понад сотню творів цього жанру. Перша збірка «Байки Леоніда Глібова», що містила 36 творів, вийшла у Києві 1863 р., але майже весь тираж її був знищений у зв'язку з валуєвським циркуляром. У 1872 р.

вдалося видати другу, доповнену в порівнянні з першою, книгу байок, а 1882 р. – третю, що була передруком попередньої.

Помер Л. Глібов 10 листопада 1893 р. у Чернігові, де його й поховано.

ЗАМЕТКИ ПРОСТОДУШНОГО

I

Грустно мне было покидать мои родные хутора – «приют спокойствия, трудов и вдохновенья», где я провёл самые лучшие годы моей жизни вдали от суеты большого света.

Там я страдал, там я любил,

Там сердце я похоронил.

Во сне и наяву видятся мне цветущие степи моей прекрасной родины: «Ах, какие виды! Ах, какая роскошь!» – сказала бы наша иная барыня, глядя из окна своей комфортной кареты. И действительно, есть на что посмотреть, есть чем полюбоваться! Вообразите себе хоть эту картину: кругом раскинулись пестрые поля, дышащие свежестью и ароматом. Вдали за широкою долиною синее гора. Чем ближе подходишь к ней, тем реже и реже становится синева дали, скрывающая от глаз живописный вид этой горы. Повинуясь нетерпеливому любопытству, невольно идешь вперед, как будто знаешь, что под дымкою сизого тумана скрывается прекрасная картина. И действительно, когда, наконец, приблизишься к горе, нетерпеливым взорам открывается красивый ландшафт. Между группами живописно разбросанных кустарников и разноцветными полосами нив подымается по горе извилистая дорога и теряется в ее зеленой вершине. Там вы видите скромную хижину, окутанную душистою черемухою и кудрявыми березами. Направо, по скату горы, раскинулась зеленая роща, обширная и прохладная. На опушке между отростками деревьев пасется одинокая лошадь, неподалеку лениво дремлет пара рабочих волов, греясь лучами весеннего солнца. Вблизи рощи по зеленой полосе сенокоса рассыпалось пестрое стадо

овец. Под тенью одинокой ивы сидит пастух в соломенном бриле и наигрывает на свирели унылую песню своей родины. Налево, почти у подножия горы, видно несколько белых чистеньких изб живописно сгруппированных между зелеными садами. Эта маленькая деревушка, отличаясь малороссийской чопорностью, живо изображает вам спокойную, неприхотливую жизнь ее трудолюбивых обитателей. Так и хочется позавидовать их скромной доле... У самой горы протекает светлая речка, и в ней, как в зеркале, отражается деревушка с своими цветущими садами. За рекой, как бархатный ковер, расстилается широкий луг и теряется в тени отдаленного леса... Задумчиво и долго глядишь на эту чудесную картину и все как будто не нагладишься на нее – так хороша она. Посмотрели бы вы на эту местность в летнюю лунную ночь – какое благотворное спокойствие объяло бы душу вашу.

Ночь тиха, природа внемлёт богу,

И звезда с звездою говорит...

Я живо помню один хуторок с «вишневым садочком скромно приютившийся в веселой ложбине. Там в уютном домике с соломенною крышей жило патриархальное семейство, в кругу которого, как цветок, взлелеянный природой, развивалась и расцветала беззаботная Машенька:

Какая ты хорошенькая, Маша, –

Любуясь ею, говорил папаша.

Как теперь, вижу ее свеженькое личико с румяными щечками, розовые, красиво очерченные губки, ясные, как весеннее небо, ее глазки...

Клянусь полночною звездой.

Лучом заката и востока, –

Владелец Персии златой

И ни единый царь земной

Не целовал такого ока.

Частенько ездил я в любимый хуторок на своем доморощенном рысаке. Там, внимая лепету моей наивной Ундины (так называл я Машу), я забывал все на свете... Бывало, выйдем в садик слушать соловья – и не слышим, как он, воодушевленный весной, заливается звонкой песней.

– Что если бы я разлюбила вас? – спросила однажды Ундина. – Вы бы плакали?

– Нет, не плакал бы, – отвечал я по-рыцарски.

– В самом деле?

– В самом деле.

– Значит, у вас нет сердца...

– Да, для тех, кто может разлюбить, у меня нет сердца, – отвечал я с серьезною миной.

– Ах, простите меня, дружочек! Я сказала это шутя!

– Ну, если шутя...

– Так вы не сердитесь на меня? – говорила Ундина, склонившись головой ко мне на грудь. – Поцелуйте же меня...

И затем, в знак примирения, раздался звучный и страстный поцелуй.

– Нехай нашим врагам буде тяжело! – говорила Ундина в заключение.

Случилось как-то, что я несколько дней не посещал любимого хуторка. Вот что написала мне тогда моя Ундина:

«Мой милый друг!

Хотя я, может быть, и недостойна называть вас другом, однако ж осмелилась потому, что иначе и не считаю вас, как не другом, вы хотя, может, и не хотели бы этого, но я потому называю вас, что мы прежде были друзья с вами, не знаю, как вы теперь считаете меня, но я вас так считаю, что если вас не вижу, друг мой, так готова умереть, вы, я думаю, не поверите этому, что я за вами умираю, мне кажется, вы влюблены в Катю, но это, разумеется, в вашей воле, любить кого вам угодно, только я вас буду просить: не оставляйте ж и меня бедной, если б вы меня хоть в десятую

часть любили против того, что я люблю вас, не могу я вас забыть по гроб своей жизни, люблю вас до безумия да и только. Не забудьте ж и меня, моя дуся, а я вас не забуду никогда. Напишите ко мне, душечка моя, хоть два слова, этим вы меня заставите больше любить вас, да еще вас буду просить за одно – приедьте, дуся моя милая, во вторник или в среду к нам хоть на минуточку... кавун еще есть один, батька моего ни будет дома. Сделайте милость, не забывайте меня... надеюсь, что ваше сердце очень доброе, с коим остаюсь вам навсегда верна и нелицемерна – *Мария С*».

Но я увлекся воспоминаниями о давно минувших днях и позабыл, для чего я взялся за перо. Пора любви, это золотое времячко, бывает только «во дни надежды и желаний», вот почему я с такою охотою разговорился о нем.

Чредою всем дается радость.

Что было, то не будет вновь...

При расставанье я обещал моим друзьям вести свои заметки, – записывать в памятную книжку все, что придется пережить и перечувствовать, – одним словом, составляют летопись пережитых впечатлений. Грустно подумать, что на страницах моих заметок будут одни только горькие истины. Другой Ундины уже, верно, не будет.

Погасший пепел уж не вспыхнет...

Разные невзгоды жизни охладили мое сердце, и я уже не способен к горячему увлечению.

Иные хладные мечты,

Иные строгие заботы

И в шуме света, и в тиши

Тревожат сон моей души.

В одно прекрасное летнее утро сидел я на бульваре и грустил, по обыкновению. Запах цветущих лип напоминал мне ароматные степи моей родины, пчелы жужжали, усердно собирая нектар из цветов, и мне чудилось,

что я сижу в уединенной пасеке, окруженный пестрыми нивами пахучей гречихи... Вдруг кто-то положил мне руку на плечо и прервал мои мечтания.

Здравствуйте, пане Простодушный!

А, мое вам нижайшее! Откуда вас бог принес?

Приехал к вам из Ноздревки по делам, – отвечал мой знакомый.

Как же вы поживаете в своей Ноздревке?

А так, живем собі, як горох при дорозі, хто схоче, той і скубне...

Разве и теперь еще скубут? – спросил я.

Да еще как! Вот вы, например, сшили себе летний костюм, да и знать никого не хотите, а у нас и это не всегда удастся!

– Как это так?

– А вот слушайте. Есть у нас становой пристав, г. Михайлов, страстный охотник до всяких приношений. Все это бы еще ничего, и предшественники его были склонны к этому, но он удался почище других. Поручил я однажды знакомому еврею купить для меня в городе у Куликова несколько фунтов чаю и парусины на летний сюртук. Привозит еврей мою покупку – что ж вы думаете? – становой налетел, как ястреб, и забрал все в свои руки. «Это, – говорит, – контрабанда, я тебя, мошенника, в тюрьму!» Что станешь с ним делать... жид струсил. Видим мы чрез несколько дней – становой наш прохаживается в сюртуке из конфискованной парусины. Это еще, батенька, пустяки, а вот я вам расскажу одно дельцо возмутительное. Г. Михайлов очень любит свежую рыбу. Вот и приказывает рассыльному достать рыбки. Рассыльный, по фамилии Червяк, человек смышленный, достал ему рыбки. Чрез несколько времени становой снова кричит: «Подавай рыбки!» Червяк метнулся, туда-сюда – нет рыбы, должен был поехать в г. Остер: и купить за свои деньги его благородию свежей рыбы, во избежание всякой беды. Спустя немного становому опять захотелось рыбки, а время, знаете, было такое, что ни за какие деньги нельзя было достать рыбы. Червяк и говорит: «Невозможно, ваше благородие, достать тетерь рыбы – не ловится!» – «Как

ты смеешь говорить мне это? Чтоб была рыба!» – крикнул становой. «Как вам угодно, ваше благородие. Истинно говорю вам, нельзя достать рыбы». За такие грубые речи становой схватил линейку и давай колотить рубежем по рукам Червяка, избил ему руки страшнейшим образом. Червяк подал жалобу, приложив свидетельство от врача, который показал, что побои, нанесенные Червяку, очень значительны и требуют продолжительного лечения.

Нуте, что же становому за это? – спросил я с нетерпением.

Ровно ничего! Дело постоит без всякого движения. Бедный Червяк просил одной милости – уволить его от должности.

Ведь он червяк в сравненьи с ним,

С таким могучим становым.

Взволнованный рассказом моего знакомого, я долго не мог успокоиться. «Что если бы, – подумал я, – правдивый начальник серьезно взглянул на это дело и громовым голосом произнес роковые слова: «А показать мне дело Червяка, а подать сюда станового Михайлова!» Какая бы разыгралась славная и вместе поучительная драма».

II

Справедлива поговорка: хорошо там, где нас нет. Есть у меня один друг и товарищ, с которым провели мы самые цветущие годы молодости, сидели вместе на университетской скамейке, вместе восхищались красотами наших ненаглядных приднепровских местностей, вместе приволакивались за милыми созданиями, воспевая их наивные прелести самыми сладкими стихами, – и никогда не расходились в убеждениях... Но розовые дни прошли; как сновидение, последний университетский экзамен окончился, пред нами раскрылось широкое поле жизни и мы призадумались: куда, по какой дороге идти нам, где найти такой счастливый уголок мира, чтобы душа, взлелеянная самыми чистыми убеждениями, не страдала от возмущающих ее голубиную непорочность явлений и действий, неизбежных

в обыденной жизни? Мне припомнились тогда прекрасные стихи одного поэта:

Дар мгновенный, дар прекрасный,

Жизнь! зачем ты мне дана?

И мой впечатлительный друг перебил меня, продолжая дальше:

Ум молчит, а сердцу ясно:

Жизнь для жизни мне дана.

Мы пришли наконец к тому грустному заключению, что нам нужно расстаться. Мой добрый друг, подобна Голубю в басне Крылова, решился полететь в иные поля и приютиться в каком-нибудь скромном городке, основываясь на том убеждении, что чем тише и безмятежнее жизнь, тем меньше дразг, тем меньше порочных стремлений. Но, увы, и другу моему, как Голубю Крылова, пришлось страшно разочароваться. Вот что теперь он пишет мне:

«В нашей несчастливой Аркадии есть скромный городок и в нем богоугодное заведение. Цель этого полезного учреждения очевидна для всякого. Но в упомянутом городке оно имеет и другое, особенное, сокровенное, так сказать, значение. Оно есть не что иное, как доходное имение, а больные крестьяне отданы в аренду смотрителю и врачу. Смотритель – человек старых времен, учившийся на медные деньги, но зато глубоко изучивший науку прятать концы и подводить верные итоги. Врач, Образинин, приехал из дальних стран, принес, говорят, инспектору посильную лепту – 500 рублей – и приютился на этом, как говорится, теплом местечке и теперь благоденствует.

Вся его медицинская деятельность заключается в том, что он свидетельствует неспособных нижних чинов, а это статья весьма доходная для кармана. В этом случае доставляют доходы преимущественно лица, особенно староверы, попавшие в рекруты и желающие освободиться от военной службы. Цена на представление в разряд неспособных различна,

начиная от 10 и до 100 рублей, смотря по состоянию солдата и степени его здоровья: чем солдат здоровее, тем более должен заплатить. Здесь также принимается во внимание и разряд, в который представляют: 3-й разряд – дешевле, а 4-й – дороже.

Кроме денег, берут и натурою, так, напр., с одного солдата-еврея взяли 25 руб. сереб. и корову, а с другого – 10 р., да еще его родственник-каретник должен был дать напрокат тарантас, совершенно новый, который и был предложен нашему почтенному патриарху наших медиков для объезда по губернии во время ревизии, чтоб его старым костям было покойно в дороге...

Посредниками между врачом и солдатами, желающими освободиться от службы, служит еврейка, доставляющая в заведение молоко и кур, да старший фельдшер, который составляет во всем, так сказать, правую руку. Еврейка обыкновенно уговаривается с солдатом, который за свое освобождение должен ей заплатить известную сумму, а она уже отправляется куда следует и дает три части из полученной суммы, а часть оставляет себе. Кроме этих двух главных посредников есть и другие, как-то: переплетчики, портные, каретники и т. п. Таким образом герои-арендаторы живут да поживают, и все, по-видимому, идет хорошо, между тем как больные и не одеты должным образом, и не продовольствуются как следует. Золотые времена для больницы наступают только тогда, когда ожидают какое-нибудь важное лицо, как, напр., корпусного командира внутренней стражи, окружного генерала или же какого-нибудь чиновника, присланного для ревизии, тогда декорации переменяются – раскрывается умильная картина, в коридорах застилают ковры, везде курят благовонными специями для очищения воздуха, служители надевают свои форменные, но в этом случае парадные, сюртуки и белые фартухи, больные также одеваются в самую лучшую новую одежду и получают великолепную пищу...

Но такие праздники бывают весьма редки и кратковременны, – по миновании беды начальники – арендаторы опять берутся за свое, и у больных

снова являются разорванные халаты, рубахи, борщ со свеклою – среди лета, в то время, когда положена свежая капуста, – недовес в говядине...

«Но, – думал я, глядя на все эти неведомые миру дела, – ничто не вечно под луною, когда-нибудь же оно кончится...» Вдруг в одно прекрасное утро мне говорят, что Образинин получил орден Станислава...

«Бедный мой друг!» – воскликнул я невольно, прочитав эти строки. Вот тебе и мирный уголок без дразг, без порочных стремлений. Как бы утешился мой разочарованный друг, если б пожил хоть недельку в нашем скромном Чернигове: у нас совсем не то... «Обратим взоры наши на часть духовную! – восклицает один почтенный муж в своей статье о Чернигове. – Она смиренно преуспевает, проповедует чистоту нравов и веру в бога. Возьмем в соображение, – говорит автор дальше, – места судебные, – они заняты лицами справедливыми, вежливыми. Обратим внимание на часть административную, – она составлена из лиц деятельных, преданных долгу службы и совести. Взглянем на часть медицинскую, – она составлена из лиц сведущих, любящих свое призвание, неуклонных от справедливости и нередко безмездных. Обратим взгляды на прочие части управления и на жителей, – они честны и деятельны: доброе купечество пользуется небольшими процентами, доставляя необходимое и предметы роскоши для своих и окружных жителей, мещане и другие жители ведут жизнь тихую, богобоязненную, по праздникам церкви наполнены усердно молящимся народом, историй, драк, буйств в Чернигове не слышно, каждый идет назначенной ему стезею тихо, спокойно...»

Не правда ли, как все это верно и отрадно!

Черниговский листок. – 1861.

КРАТКИЙ ОТЧЕТ О СОБЫТИЯХ ПРОШЕДШЕЙ НЕДЕЛИ

Губернском собрании дворянства со стороны влияния на физиономию города; десятой ярмарке, ничем не замечательной; живых картинах и спектаклях, исполненных любителями

Известно, что съезд дворян для губернских выборов составляет для губернского города событие, сильно видоизменяющее его физиономию. Везде и во всем проявляется необычная деятельность. На улицах показывается множество экипажей; торговля и промыслы напрягают все усилия к сбыту залежавшегося товара; появляются разные патентованные художники и мастера; скрипачи вошат смычки; цены на квартиры поднимаются... Если же к съезду дворян примешается ярмарка, то город принимает вид сугубо праздничный. На прошлой неделе в Чернигове продолжалось губернское собрание дворянства, началась и кончилась десятая ярмарка. О заседаниях губернского собрания дворянства мы помещаем краткие известия в «Прибавлениях» к «Листку» и надеемся поговорить о них подробнее впоследствии. О ярмарке только и можно сказать, что она, как всегда, была нарочито незамечательна. На ярмарке этой черниговцы запасаются деревянною и глиняною посудой, крестьянским холстом, соленою рыбою и т. п.; иной продаст, а другой купит корову или лошадь. Оставим же эту незамечательную ярмарку и поговорим о других, более интересных явлениях прошедшей недели. Явления эти – предпринятые и исполненные обществом любителей «живые картины» в пользу наших солдат с семействами, убитых и раненых, и оперетта Котляревского «Наталка Полтавка» – в пользу бедных студентов Черниговской губернии (10 июня)¹. «Живые картины», по желанию публики, были повторены на другой день (8 июня).

¹ Полагаем, что иногородним нашим читателям небезынтересно будет прочесть программы того и другого представления. Вот они слово в слово:

Чернігов. З дозволу начальства. На п'ятницю, сього юня, 7-го дня, на тутешім театрі шановцями своєї народності злагені живі картини з народнього життя, народні пісні й читання, на підмогу наших салдатів з сем'ями, у польській завірюсі скалічених.

Представления 7 и 8 июня (живые картины) возбудили тем более сочувствие, что были проникнуты характером местным, который придал им и жизнь, и прелесть.

Представления эти были как бы олицетворением художественной Украины. Характерные черты украинской музыки, украинской живописи и поэзии нашли здесь более или менее полное выражение. Разнообразные звуки южнорусской песни, прелестнейшие из сцен обыденной жизни и могучие стихи нашего Кобзаря Шевченко привлекали поочередно внимание слушателей, действуя на них магическою силою родного слова, родной природы и родной мелодии.

В хорах и живых картинах соединились самые поэты чешские мотивы украинской жизни. Представлены были «Гадання на вінках», «Перехід через рівчак», «Козак і дівчина біля колодязя» – по картинам малороссийского художника Соколова; и «Лірник» – по картине Жемчужникова. Живые картины удались вполне, так что трудно было решить, что лучше в этом отделе спектакля – выбор или исполнение. Красота землячек наших нашла благороднейшее призвание для себя в художественном изображении столько

I

1. «Перехід через рівчак» – по картині І. І. Соколова. 2. «Он не гаразд, запорожці», – проспівав С. Д. Ніс. 3. Прочитається «Чернець» Шевченка. 4. «Досвітки». На «Досвітках» проспівують сестри Ходотівни: М. О. Загорська, О. О. Ходотівна, Е. П. Чернявська і Т. П. Ходотівна: «Головонько моя бідная»; «Ой піду я по Дунаю»; «Зеленая моя ліщинько»; «Ой у полі нивка».

II

1. «Лірник», по картині Л. М. Жемчужникова. 2. «Ой спав пугач на могилі», проспівав С. Д. Ніс. 3. Прочитаються «Вуси» О. Стороженка. 4. Панська старосвітська пісня: «Щось у лісі зашуміло», проспівують сестри Ходотівни. 5. «Козак і дівчина біля колодязя», по картині І. І. Соколова.

III

1. «Гадання на вінках», по картині І. І. Соколова. 2. «Чумацький табір». У «Таборі» проспівують гуртом: «Ой високо сонечко сходить»; «Запив чумака, запив бурлака»; «Ой іде чумака та дорогою»; «Ой бре, море, бре, сип, шинкарко, ще». 3. «Улиця». «На Улиці» дівчата й парубки проспівують: «Король коло городу ходить», «Ой не рости, кропе», «Ой у полі озерце», «Ой по горі, по горі вівчар вівці зганяє», «Ой мати, мати, мати».

У понеділок, сього юня, 10-го дня, на тутешнім театрі шановцями своєї народності представлятиметься, на підмогу убогим студентам нашої губернії: І. «Наталка Полтавка», оперета І. П. Котляревського, у трьох подділах, по новій партитурі Івана Ляндвера. Лиця: Наталка – Ходотівна О. О.; Терпилиха – Глібова П. Ф.; Петро – Паливода А. І.; Микола – Ніс С. Д.; возний – Кольчевський Д. А.; виборний – Вовк І. П. Перед почином театру музики гратимуть увертюру з «Наталки», зложену Ляндвером. II. «Улиця». На «Улиці» парубки й дівчата проспівують: 1. «Король по городу ходит». 2. «Он у полі озерце». 3. «Ой я Тобі, моя мати, перекир нароблю». Між першим і другим поділом читатиметься: І. «Горлиця і Горобець», Л. І. Глібова. 2. «Очаківська біда», наска побрехенька. Сестри Ходотівни співатимуть: 1. «Головонько моя бідная». 2. «Ой у полі нивка».

симпатичного украинского народного быта. Лучше всех картин по концепции художника и по выполнению нашими шановцями своєї народності мы считаем картину «Лирник». Лирник – лицо поэтическое; он служит уцелевшим представителем минувшей судьбы Украины, и художнику трудно найти сюжет более поэтический и народный, как изображение лирника. Талант указал ему на этот тип; а в живых картинах он был исполнен так превосходно, что малороссу нельзя смотреть на него без сердечного трепета. Любители заслуживают теплой признательности публики за неумолимое повторение по ее желанию картин – некоторые из них были повторены по четыре раза.

Выбор народных песен прекрасен. По исполнению произвели глубокое впечатление досветчаные песни и «панська старосвітська пісня» сестер Ходотивен, привезших из глухой Понорницы, Кролевецкого уезда, небывалую, неслыханную у нас музыку своих голосов, притом замечательно хорошо спевшихся. Очаровательно трогательным голосом одарена Мелания Авдеевна, по мужу Загорская, и если не будет чего-нибудь придумано всеми нами для достойнейшего выражения ей благодарности общества, то пусть она увезет на память от него эти строки, и которых мы заявляем о том глубоком впечатлении, которое произвело на слушателей ее пение. Из чумацких хоров неописанно хорош был: «Ой бре, море, бре, сип, шинкарко, ще».

Но всего великолепнее и новее была «Улица». Что за песни! Что за оживленное исполнение их! Сколько жизни в этих играх и пританцовываниях, в этом шуме и гаме. Сколько живого материала для ожидаемой оперы. Благодарность, благодарность и благодарность всем участвовавшим!

Считаем долгом выразить также глубокую признательность принимавшим деятельное участие в постановке живых картин и «Наталки» И. П. Баршевской, А. В. Марковичу, А. И. Федорову и Н. Н. Цвету. На их

долю досталась самая скромная, но и самая трудная, самая хлопотливая часть дела – его устройство.

О представлении «Наталки», данном вчера, 10-го июня, скажем в следующем номере.

Черниговский листок. – 1863. – Ч. 6.

О ПРЕДСТАВЛЕНИИ «НАТАЛКИ ПОЛТАВКИ», ДАННОМ ЛЮБИТЕЛЯМИ 11 ИЮНЯ

Замечательным событием прошедшей недели было представление «Наталки» (оперетта, слова Котляревского, музыка Ляндвера). «Наталка» идет на нашей сцене не в первый раз. В 1862 году она исполнена была также любителями и имела громадный успех. Черниговцы были просто в чаду и что-то долго напевали и насвистывали мотивы из этой в музыкальном отношении чисто народной оперы. При столь счастливых предзнаменованиях весть о представлении «Наталки» взволновала весь город. Почти все места были разобраны еще до напечатания билетов. По недостатку мест, меломаны теснились в проходах между креслами...

Считая излишним повторять здесь всем известное либретто «Наталки», не выдерживающее художественной критики, при несомненных, впрочем, сценических достоинствах пьесы, скажем несколько слов об исполнении ролей и о пении, занимающем, после появления превосходной партитуры Ляндвера, первое место в пьесе.

Игра Наталки вообще не соответствовала ее пению. Иначе и быть не могло – роль эта, как нам положительно известно, дана М. А. З-ской только накануне спектакля². Неусвоением роли объясняется также холодность исполнения Наталкою некоторых песен... Трудно петь с чувством то, что едва умеешь спеть. Тем не менее, роскошная мягкость и невыразимая

² По афише видно, что не М. А. З., а О. А. Х. предназначала, к роли Наталки.

нежность сильных высоких нот ее голоса взяли свое; а номер 10 оперетты «Чого вода каламутна», с удачно измененным применительно к новой партитуре текстом, поразил всех блистательным исполнением... Жаль номеров: 9-го – «Не годиться, Наталочко» и 18-го – «Ой я дівчина Наталка», от растянутого такта и незнергического пения прошедших без особенного впечатления.

Роль Петра была сыграна прежним исполнителем ее Г. И. П. Он лучше ее выдержал, чем в прошлом году; в игре его выступило разнообразие, которого прежде не доставало, а в пении более прежнего было ключом теплое чувство. Особенно в этом отношении явился замечательным номер 14 этой партии: «У суада хата біла», прекрасно поддержанный стройным и бойким аккомпанементом оркестра при изящной композиции этого номера в партиях 2-го кларнета, виолончели и альты. Номер 12 – «Сонце низенько», с несказанной убегающей прелестью начатый за сценой, потерял к концу от прерывавшегося на ходу голоса певца слишком робкой аккомпанировки оркестра и сравнительно худшей композиции этого номера. Единственный недостаток новой партитуры – именно этот неудачный номер. Венский композитор, хотя и живший на Украине, и умно выслушивавший все замечания, ему деланные от имени народной гаммы, очевидно, не воспользовался ими в этом номере, и последний остался если не совсем с темпом, то бесспорно с типом задумчивого вальса.

Роль Терпилихи была сыграна так же хорошо, как и в прошлом году. Остается пожалеть, что самая сильная сцена 2-го действия, исполненная Терпилихой безукоризненно, не была поддержана Наталкою...

Роль выборного прошла очень хорошо в 1-м действии. Немного бы побольше сердечности, поменьше громогласности – и ничего не оставалось бы желать. Но 2-е действие шло положительно холодно и как-то жестко, а пение искусственно – до самой интонации в выговоре слов. Мы думаем, что это просто произошло от ошибочного понимания роли. В этом действии из

шуточного и своекорыстного тона выборный-сват должен был перейти в тон искренне-сердечный, сообразно искренним, вновь установившимся отношениям к Терпилихе и Наталке. Так понял это действие и Ляндвер.

Номер 9-й – трио «Не годиться, Наталочко» – вставленный в оперетту вместо прежнего снотворного речитатива и безобразнейших стихов (лучшее место в обновленной оперетте), приводивший публику, где ни исполнялась новая партитура, в тихий, благоговейный восторг, вызвал и теперь одобрение, но, кажется, более по воспоминаниям.

Номер 4-й – «Дід рудий» – пропет выборным совершенно удовлетворительно; номер 7-й – «Ой доле людська» – при порядочном голосе певца сделал заметное впечатление.

Роль Миколы исполнял и на этот раз С. Д. Н., который потрясал нас когда-то своим глубоко прочувствованным пением. Мы еще не забыли тех слез, которые вызвало исполнение С. Д. Н. номера 11-го – «Гомін, гомін» – на одной из репетиций прошлого года... На этот раз, однако же, как игра, так и пение Миколы не дали прежнего очарования, хотя вообще были удовлетворительны. Одно осталось непонятным, как С. Д. Н., обладающий таким богатым репертуаром народных песен, угостил Наталку, да и нас вместе с нею, такою скудною со стороны мелодии песнею, какова «Туман яром».

Возный, М. А. К., смешил по-прежнему. Большинство публики осталось им совершенно довольным. Мы же полагаем, что М. А. К., при несомненном комическом даровании, мог бы исполнить свою роль лучше, знай он ее несколько хуже. Это несколько странно, но верно. Тщательно выученная роль, при недостаточном знакомстве со сценою, лилась неудержимо, разрушая иллюзию незаученной человеческой речи, произносимой с паузами и в минуты спокойного размышления, и в минуты страсти. Сделаем и еще заметку: М. А. К. следовало бы понять, что возный – по происхождению дворянин – должен отличаться некоторою сановитостью, рисоваться перед

простым людом; М. А. К., напротив, устроил так, что возный, особенно рядом с выборным, казался волостным писарем, да еще самого разудалого нрава. Повторяем однако же, что все эти небольшие недостатки в игре М. А. К. с избытком выкупались несомненным комизмом фигуры, мимики, декламации.

Черниговский листок. – 1863. – № 7.

[ПРО «ЧЕРНИГОВСКИЙ ЛИСТОК» В 1862 р. ПРО АМАТОРСЬКІ ВИСТАВИ В ЧЕРНІГОВІ]

При всем желании и заботах наших начать печатание «Черниговского листка» с начала года, мы только теперь, т. е. с апреля месяца, нашли возможность приступить к делу. Не станем распространяться о тех тяжелых затруднениях, которые встретили мы при издании нашей газеты в прошедшем году и через которые, быть может, подверглись различным упрекам, между тем как в предприятии нашем, кроме искреннего желания служить на пользу обществу, ничего не было, никаких материальных расчетов и выгод. Кто ближе знаком с нашей редакцией и с образом наших действий, с нашими усилиями, тот очень хорошо знает, что мы вели свое дело даже с убытком для себя. Нас можно, пожалуй, обвинить разве только в том, что мы принялись за осуществление слишком смелой мысли – образовать свой печатный орган в таком скромном городе, каков наш Чернигов; но и такая смелая мысль все-таки осуществима, пи нашему убеждению, при более благоприятных обстоятельствах. Ныне мы приступаем к продолжению издания «Черниговского листка» на более прочных основаниях. Прошлогодним подписчикам нашим будет досылаться «Листок» в продолжение первого полугодия, т. е. до 1-го июля; желающие получать нашу газету до конца 1862 г. благоволят внести добавочную плату: иногородние – 3 руб., городские – 2 руб.; за доставку на дом, в Чернигове,

полагается особая плата – 50 коп. серебром. Новые подписчики руководствуются объявлением, которое напечатано на лицевой стороне «Листка». Редакция просит всех, желающих подписаться на ее газету, предъявлять свои требования заблаговременно. Если это важно для столичных изданий, то тем более необходимо это для нас, в Чернигове, где мы не можем достать даже печатной бумаги, а должны выписывать из других городов или фабрик, что нередко замедляет дело, не терпящее отлагательства – каково периодическое издание.

По-прежнему мы приглашаем всех сочувствующих общественной пользе содействовать нам в успехе нашего предприятия. Для отдела под рубрикою «Новости, вести и слухи» нам дорого всякое известие, интересна даже мимолетная заметка о важных происшествиях в уездах: несчастиях, пожарах, наводнениях, неурожаях, падежах и т. под.; о состоянии земледелия вообще; о замечательных явлениях в жизни общественной, о забавных приключениях, толках, слухах и т. под. Ответы авторам статей, нам присланных, будут печататься в самой газете под рубрикой «Ответы редакции «Листка».

Обращаясь к общественной жизни в Чернигове, считаем не лишним сказать несколько слов, для полноты нашего обозрения, о недавно пережитых днях: зимний сезон нынешнего года прошел не без приятных впечатлений. Мы полагаем, что для тех из наших читателей, кого обстоятельства далеко отвлекли от Чернигова, небезынтересно будет узнать что-нибудь о более или менее приятных явлениях или событиях в общественной жизни родного или, быть может, близкого сердцу по воспоминаниям городка. «Черниговский листок» идет далеко за пределы Черниговской губернии: мы имеем подписчиков на Кавказе, в Казани, Симбирске, Херсоне, Петербурге, в Царстве Польском, в Крыму и в некоторых других более или менее отдаленных от Чернигова городах и местах нашего отечества.

К числу приятных явлений общественной жизни Чернигова мы относим и спектакли любителей. В продолжение театрального сезона, до поста, таких спектаклей было несколько; все они, как водится, давались с благотворительной целью. Первый спектакль шел 10-го января – в пользу детского приюта. В нем участвовали: И. П. Баршевская, А. Н. и К-Н. Кейкуатовы, Н. А. Полякова; г. г. Глебов (Н. П.), Федоров, Грембецкнй, Рубец, Самарский, Померанский, Шкляревич и Подольский. Игались пьесы: «Дагерротип», «Разбитая чашка» и «Прежде скончались, потом повенчались» – все легенькие водевильчики, о которые решительно нечего сказать: пока сидишь в театре и видишь знакомые лица, действующие на сцене, – время проходит как будто весело и приятно, но выйдешь из театра – и не уносишь никакого впечатления. Отчего бы это? Очевидно, оттого, что не всякая пьеска, сшитая на французский лад, может удовлетворять в настоящее время. Отчего бы не сыграть на черниговской сцене какую-нибудь из пьес Островского, хоть, например, «Не в свои сани не садись», или других авторов. Мы полагаем, что в исполнителях недостатка не будет. Если же и брать исключительно небольшие пьесы, как более удобные для постановки, то не брать без разбора, сплошь да рядом, какая ни попадется. Другой спектакль дан был 8-го февраля – в пользу одного бедного семейства. Кроме тех лиц, о которых мы упомянули выше, в этот раз участвовали еще: г-жа А. А. Милорадович, М. М. Булашевич и в малороссийской пьесе – г. Сендаровский. Сыграны были три пьесы: «Харьковский жених», «Первый день брака» и «Москаль-чарівник». Пьеса «Харьковский жених» в былые годы была не из последних и, пожалуй, даже нравилась, – но ведь всему есть свое время. Лучше всех вышла служанка Аксинья, роль которой очень комично исполнил г. Рубец. О водевиле «Первый день брака» считаем лишним распространяться: это «потешная комедия» с французским жеманством, немецкими книксенами и с заморским паяцом, от которого помирает со смеху публика самого верхнего яруса... Нас очень интересовала

украинская пьеса Котляревского «Москаль-чарівник». Признаемся, мы сомневались, чтобы она пошла если не хорошо, то по крайней мере сносно потому, что к этой пьеске все уже давно присмотрелись, – она много раз играна и на черниговском театре, – а во-вторых, и потому еще, что украинский язык считается *многими* и до сих пор *языком мужицким*... «Какова-то, – думали мы, – выйдет Тетяна?» – и – приятно ошиблись. И. П. Баршевская исполнила роль Тетяны почти безукоризненно: мы увидели перед собой настоящую молодичку, бойкую, очень хорошо умеющую водить за нос доверчивого мужа и провести «романтичного панича»... Жаль только, что костюм Тетяны был не совсем национален.

Г. Грембецкий в роли Финтика был чрезвычайно забавен, и мы были бы вполне довольны его игрою, если бы видели его в тот вечер только в этой роли. Вообще в игре – в интонации, манере – Ф. Д. Грембецкого заметно некоторое однообразие; нам казалось, что в лице Финтика мы видим того же Огурчикова (в комедии «Харьковским жених»), только переодетого. Солдат вышел очень натурален, как следует быть солдату.

Чупрун в некоторых сценах был весьма хорош; жаль только, что выговор г. Сендаровского не чисто украинский, слышен акцент литвинский, в чем, разумеется, никак не следует обвинять г. Сендаровского: это – неизбежное влияние местного говора.

Необыкновенный фурор произвел украинский спектакль на масляной, данный, как напечатано в афише, «на підмогу убогим студентам нашої губернії товариством, кохаючим рідну мову». Поставлена была оперетта Котляревского «Наталка Полтавка». Роль Наталки весьма удовлетворительно, а второй раз несравненно лучше, исполнила О. Н. Шрамченко. Особенно хорошо вышла последняя сцена во втором акте, когда Наталка, оставшись одна, по уходе матери с выборным, поет, после небольшого монолога, песню, исполненную глубокого чувства и чрезвычайно музыкальную: «Чого вода каламутна?». Терпилиху, мать Наталки, очень верно представила П. Ф. Глебова.

Некоторые говорили, что нельзя было без душевного умиления слушать тихую семейную беседу матери с дочерью, когда первая убеждает последнюю подумать о своем горьком сиротском житье и не перебирать женихами. Как хорош вышел дуэт: «Чи я ж Тобі, дочко, не добра бажаю». Затем, как трогательны были слезы матери-вдовы, убитой горем, покорность дочери... Многим очень понравилось трио: «Не годиться, Наталочко, матір зневажати». В последней сцене, под конец третьего акта, Терпилиха очень рельефно и типично выразила материнское раздражение, когда дело, слаженное с возным, поколебалось по поводу возвращения Петра. Очень натурален был также испуг Терпилихи, внезапно увидевшей Петра. Выборного прекрасно олицетворял П. Г. Борсук. Чрезвычайно хорошо ведена была в особенности та сцена, когда возный в интимной беседе с выборным открывает последнему свою сердечную тайну. Вопросы: «А вона ж вам що? А ви ж їй що?» произносились с неподражаемой реальностью. Возный был в своем роде хорош и очень забавен, сохраняя при этом некоторую величавость своего чина. Каждый из бывших в спектакле, вероятно, помнит ту трагикомическую сцену в конце третьего акта, когда возный, выпивши добрую чарку по случаю своего сватовства, сильно расчувствовался, глядя на бедного Петра, и даже прослезился, говоря: «Ти, вашець, Петро, куди тепер, тее-то як його, помандруєш?» Вообще в игре М. А. Кольчевского нам очень понравилась свобода и непринужденность, без всякой натяжки: он был на сцене, как дома. Петра сыграл Г. И. Паливода. При всей скромности роли, Петро вышел очень недурен: мело личное пение и симпатичный голос Г. И. Паливоды много способствовали приятному впечатлению. Роль Миколы, этого бездомного, но с твердой, истинно казацкой душой сироту-парубка, исполнил Ст. Д. Нос. Героическая песня «Гомін, гомін по діброві» пропета с большим чувством. Позволяем себе сделать одно замечание, основанное, впрочем, не на исключительно личном нашем взгляде, а на мнении, слышанном нами от многих. В некоторых местах Микола был

несколько вял, — как будто душа его не гармонировала с тем, что он говорил. Так, например, в той сцене, когда Микола, возвратившись из хаты, где идет сватовство, извещает, между прочим, Петра, что Наталка обещала выйти, слова: «А Тобі. Петре, треба заховаться» — сказаны как-то холодно, между тем как в них-то и заключается так называемая счастливая мысль, надоумившая Миколу поразить Наталку неожиданным появлением милого ей человека, о котором, как о погибшем счастье, тосковало ее любящее сердце... Вообще роль свою С. Д. Нос выполнил довольно типично. В антракте, после пьесы, в первое представление, И. П. Мачеха прочел юмористический рассказ Стороженко «Вусы», а на вторичном спектакле г. Павло Чубинский читал повесть того же автора «Закоханий чорт». В заключение вышла группа украинцев и, расположившись на сцене чрезвычайно картинно, пропела несколько народных песен: 1) «Ой не пугай, пугаченьку» (удвох); 2) «Ой Морозе, Морозенку» (гуртова); 3) «Ой по горі, по горі вівчар вівці зганяє» (гуртова); 4) «Ой мати, мати, мати». Очарователен вышел дуэт «Он не пугай, пугаченьку», и весьма впечатлительна была песня, пропетая хором, «Ой Морозе, Морозенку». Перед началом спектакля и в антрактах музыка играла увертюру из «Наталки», положенную на ноты Иваном Ляндвером.

Спектакль этот может быть отнесен к числу тех приятных впечатлений, которые не скоро забываются. Общественное сочувствие до того было сильно, что в первое представление далеко не достаточно было мест для желающих видеть «Наталку», и поэтому нужно было играть в другой раз — и театр снова был полон. Пользуясь этим случаем, вменяем себе в приятную обязанность от лица всего «товариства, кохаючого рідну мову» выразить глубочайшую признательность Григорию Павловичу и Катерине Васильевне Галаган, участие которых много содействовало успеху этого прекрасного и вместе благотворительного дела. В № 12 «Черниг. Ведомостей» напечатан отчет о сборах за украинские спектакли. «Гласность, — справедливо замечает

составитель отчета, – нужна в таком общественном деле, без нее нам понятны недоразумения и сомнения относительно употребления собранных денег. Не зная, как велик сбор, какой понесен расход, где хранится и кто распоряжается собранною суммою, каждый имеет право толковать как ему угодно – для некоторых дело темное, для большинства только основанное на доверии к распорядителям». Не входя в подробности, изложенные в отчете, достаточно сказать, что всего сбора за оба спектакля, за исключением расходов (кроме мелких обыкновенных издержек, актерам труппы г. Савельева за уступку назначенного для них вечера заплачено 100 руб.), осталось – 651 р. Кроме того, в пользу последнего спектакля получено из г. Козельца за проданные билеты 20 р. Таким образом, всей собранной суммы состоит налицо 671 р. 65 к. Деньги эти хранятся у Г. П. Галагана. Лица, устраивавшие спектакли, просили г. г. студентов Киевского университета св. Владимира, уроженцев Черниговской губернии, чтобы они через избранных из среды своей указали на более нуждающихся и заявили о них письменно, адресуя на имя Г. П. Галагана.

Черниговский листок. – 1862. – Ч. 1.

ПЕРЕДОВА СТАТТЯ В № 1 «ЧЕРНИГОВСКОГО ЛИСТКА»

Мы начинаем издание нашей газеты в такое время, когда в Чернигове, как и в других подобных ему и даже лучших городах, царствует совершенное затишье. Июльские жары вызывают каждого на простор. Кто только может воспользоваться этим временем, непременно отправляется или в деревню, или предпринимает скромное путешествие в Киев, в Домницкий или Рыхловский монастырь (на дачи у нас не выезжают) – одним словом, каждый старается вырваться на простор – подышать чистым и здоровым, воздухом наших ароматных степей и тенистых рощ:

В деревне как-то веселее,

Живей душа, свободней ум...

Остаются только те, кого судьба или обстоятельства приковали к Чернигову. При таком затишье городской жизни общественные увеселения не имеют места. Театр закрыт. Труппа русских актеров г. Соловьева, игравшая на здешней сцене в продолжение зимнего и весеннего сезона, отправилась по уездам «пленять своим искусством свет». Впрочем, нельзя сказать, чтобы черниговское общество оставалось в настоящую пору без всяких развлечений: клуб по-прежнему открыт; в городском саду два раза в неделю, по четвергам и воскресеньям, ротонда; но это не новость для Чернигова. Мы вправе думать, что появление «Черниговского листка» – новость доселе небывалая в Чернигове. Несмотря на все трудности, которыми сопровождается подобное предприятие в таком скромном городе, как наш Чернигов, мы решили образовать местный орган общественной жизни и деятельности, вполне надеясь, что просвещенные люди, сочувствующие общей пользе, помогут нам в этом трудном деле. Нас, может быть, упрекнути в дороговизне издания. При всем нашем желании назначить меньшую плату, мы, принимая в соображение типографские издержки, пересылочную плату и не предвидя на первых порах значительного числа подписчиков, никак не могли этого сделать. Кто сколько-нибудь знаком с подобным делом, тот согласится с нами, что издавать газету при таких условиях за меньшую плату нет никакой возможности. Но обратимся к общественной жизни.

Во второй половине прошлого июня существующие в Чернигове учебные заведения праздновали торжественные акты. 20 июня был акт в гимназии. Считаем не лишним сообщить нашим читателям некоторые сведения о деятельности дирекции и в особенности о воскресных школах.

В течение минувшего года открыты:

В заштатном городе Березном частный женский пансион на степени приходского училища. В Глухове – воскресная безмездная школа для

приходящих мальчиков. В Стародубе, Городне и Сураже, по неимению в этих городах ремесленников, ученики которых могли бы обучаться грамоте в праздничные дни, открыты ежедневные бесплатные послеобеденные классы для приходящих девочек.

Всякому, кажется, очевидно, что открытие воскресных школ есть одно из благотельнейших и важнейших дел в воспитании. Воскресная школа при Черниговской гимназии, открытая с 9 мая 1860 года вследствие желания и предложения бывшего попечителя Николая Ивановича Пирогова, в течение всего учебного года была постоянно посещаемая и оказалась многолюднейшею в сравнении со школами, открытыми в других городах, о которых упомянули мы. Очень жаль, что вообще бесплатные воскресные школы до сих пор у нас еще мало распространены, между тем, как они составляют одно из действительнейших средств распространения грамотности в кругу простого народа, в поте лица добывающего себе насущный хлеб. Каждый благомыслящий человек, вероятно, разделит с нами желание, чтобы общество поощряло всеми зависящими от него способами существование таких школ. Небольшие пожертвования для необходимых пособий при обучении, посещение школ лицами, в особенности имеющими значение в обществе, которые своим гуманным обращением могли бы ободрить и заохотить еще более учащихся, — суть лучшие и действительнейшие средства дать успех воскресным школам. Хорошо было бы, если бы некоторые из таких, более свободных от своих занятий, на самом деле употребили посильный труд при обучении.

Как знать, может быть, при таких условиях воскресные школы послужили бы средством сближения сословий, взаимной любви и доверенности, что составляет главное основание благоденствия общества. Духовно-умственное влияние всегда успешнее и действительнее всяких приказаний, угроз, наказаний и других побудительных и исправительных мер. Простой человек, руководимый другими, более его развитыми, людьми,

всегда: сумеет оценить заботливость о нем и рационально сродниться с тою мыслию, что нужно слушаться людей, которые стоят выше по своему умственному и нравственному развитию и, следовательно, могут и желать, и делать одно только хорошее и полезное для него. Простая русская пословица «ученье – свет, а неученье – тьма» не будет более чем-то загадочным и недоступным, а постоянным девизом его поступков и отношений к другим.

1861. – Ч. 1.

ПРО СТАН ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ

Сообщив в прошлом номере читателям сведения и деятельности дирекции училищ в минувшем учебном году, мы намерены в настоящий раз сказать несколько слов о состоянии частных женских пансионов в Чернигове, по поводу торжественных актов, бывших в этих заведениях в половине прошлого июня месяца, и о ходе женского образования у нас вообще. Воспитание девиц составляет в наше время особенный предмет попечений правительства и находит повсеместное живое сочувствие общества. Если у нас до сих пор нет еще женской гимназии по примеру других городов, что, конечно, зависит от несходства разнородных желаний и разных взглядов на сущность образования различных слоев общества, то, по крайней мере, существование пансионов на степени гимназии ясно указывает как на потребность воспитания, так и на готовность общества содействовать ему. Дай бог, чтобы то и другое еще больше упрочилось и повело к той великой и благородной мысли, что воспитание девиц всех сословий, богатых и бедных, знатных и незнатных, равно важно для благосостояния общества как и воспитание мальчиков.

В 1859 году бывший попечитель Киевского учебного округа Н. И. Пирогов издал правила, несколько изменившие существовавший до того времени порядок и характер воспитания девиц, обратив большее внимание на

учебную часть. Конечно, верные понятия об образовании девиц существовали и прежде, если не в целом обществе, то, по крайней мере, в более развитых его членах, но эти единичные убеждения, не бывшие достоянием массы, оставались одним желанием пока личность с более умелым умом и по своему официальному положению более влиятельная не дала толчка этой бродившей в обществе мысли, не сделала ее возможною осуществиться. Но нельзя не сознаться, что убеждения большинства нашего общества о женском воспитании не отличаются современною верностью – внешность играет не последнюю роль, знание французского языка музыка, танцы – вот первые необходимые требования от девиц. Научное образование если не отвергается, то признается уже роскошью, так что девица отличающаяся порядочными научными сведениями, считается редкостью. В настоящее, впрочем, время такой взгляд уже начинает расшатываться, и, может быть, недалеко то время, когда он совершенно падет и женщина будет считать для себя оскорблением снисходительные с нею разговоры образованных людей о погоде, нарядах, сплетнях и т. п. Отрадное явление в этом отношении представляет нам петербургское общество, где уже не кажется и для дам диким не только посещение публичных лекций в университете, но даже систематическое изучение науки на университетской скамье: в числе студентов Петербургского университета уже несколько девиц постоянно и ревностно занимаются предметами, по-видимому, для них сухими и ненужными.

Это требование времени – сделать образование девиц посерьезнее – нашло в бывшем попечителе округа Н. И. Пирогове ревностного сторонника и он своими распоряжениями именно старался дать женскому воспитанию более научное, более глубокое основание. Между прочим, увеличив число лет пребывания в пансионах, он этим хотел достигнуть того, чтобы сообщалось поболее сведений и чтобы эти сведения проникали глубже в умы воспитанниц, через лишние годы своего пребывания в пансионе делающихся

способнее к более зрелому и основательному изучению предметов. Выходя в свет более взрослыми, они, можно надеяться, имеют уже более задатков не так скоро забыть приобретенное, а напротив, сильнее понимать его важность и в дальнейшей своей жизни самым развить своё образование. Женским учебным заведениям оставалось только глубже проникнуться этими насущными для общества требованиями и рядом со знанием французского языка, музыки и танцев, впрочем, тоже действительно необходимых для жизни, где не должна быть одна только суровая польза, – рядом с этим обратить большее внимание и на научное образование.

Черниговский листок. – 1861. – Ч. 2.

ЧЕРНІГІВ ВОСЕНИ

Наступила осень, а с нею и длинные, тяжелые вечера; с каждым днем наше южное веселое солнышко раньше и раньше прячется за горизонт; с каждым днем чувствуется потребность как-нибудь рассеять вечернюю скуку, а между тем общественных увеселений нет как нет. В прошлые года в это время бывал уже театр, разноцветные афиши красовались на всех углах города. Было времячко, особенно когда на черниговской сцене давались представления труппою Бетлиевской и потом покойного Домбровского, – театром многие даже увлекались; были и такие пылкие поклонники Терпсихоры и Мельпомены в лице какой-нибудь Ульрих или г-жи Протасовой, что ставили последнюю копейку ребром, закладывали платье и непременно шли в театр. Замечательно то, что большая часть таких энтузиастов являлась из среды чиновников, получающих на службе самое скромное жалованье. Но все это было когда-то и прошло, как проходит все на свете, а настоящее все-таки скучно, и надежда не улыбается. Поговаривают, что так называемыми любителями сценического искусства предполагается устроить два-три спектакля, по примеру прошлых годов, но у нас подобные

предприятия с трудом и очень медленно устраиваются: одна дама не хочет играть с такою-то, а другая женируется играть с таким-то, – и эти китайские церемонии почти всегда расстраивают дело. Положение режиссера, существующего большею частью номинально, – чрезвычайно щекотливое положение. Из-за желания не ударить лицом в грязь (да извинят нас любезные читательницы за эту простую пословицу), даже во внешнем отношении, некоторые любительницы сценического искусства не всегда принимают, в соображение нравственное положение и состояние того лица, роль которого они исполняют. Мы никак не можем забыть одного момента, в высшей степени замечательного. В один спектакль шла, между прочим, пьеса: «Что имеем – не храним, потерявши – плачем». Одна девица играла жену художника – человека скромного и незажиточного. Мы надеялись увидеть в ней женщину без всяких затей – скромную жену молодого художника... Вдруг на сцену является разодетая барыня в великолепно вышитом белом платье, украшенная изящными браслетами, цепочками и прочими побрякушками дамского туалета. Барыня едва протиснулась в незатейливые дверцы наших декораций... театр затрепал от аплодисментов. Прошло два года с тех пор, но мы и теперь еще никак не можем положительно сказать – чему так усердно аплодировала почтеннейшая публика? Но это было и прошло, а настоящее все-таки скучно. Впрочем, в начале сентября появилась была знакомая черниговской публике танцовщица д-ца Хоер с комп., протанцевала несколько вечеров на сцене черниговского театра и уехала. Балет (если так можно выразиться) без театра существовать не может. Из всех наших общественных развлечений долговременнее и прочнее держится клуб, усердно посещаемый всеми его членами. Случалось видеть, что горожане рано утром собираются на рынок, а посетители клуба еще не все разъехались...

Одним словом, в настоящее время скучно в Чернигове. Нельзя не позавидовать нашему соседу Киеву: там несколько времени общество восхищалось гениальною игрою знаменитого артиста Айры Олдриджа.

Черниговский листок. – 1861. – Ч. 10.

ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ (1864–1902)

Павло Арсенович Грабовський народився 11 вересня 1864 р. у с. Пушкарне на Харківщині в бідній сім'ї паламаря. Вчився в Охтирській бурсі (1874–1879) та Харківській духовній семінарії, де самотужки ґрунтовно знайомився з художньою класикою, таємно виявляв велике зацікавлення політичною літературою, тягнувся до обговорення актуальних суспільних проблем.

За зв'язки з харківським гуртком народницької організації «Чорний переділ», поширення забороненої літератури Грабовський у 1882 р. був заарештований і виключений з семінарії. Перебуваючи під гласним наглядом поліції, він до квітня 1885 р. проживав у с. Пушкарне, безрезультатно намагаючись знайти роботу, а після зняття нагляду переїхав до Харкова, де працював коректором газети. Тут він поновлює революційну діяльність. Усі ці роки, починаючи з семінарії, Грабовський активно займається самоосвітою, пробує сили в літературній творчості.

У листопаді 1885 р. Грабовського беруть на військову службу. Місце дислокації піхотного полку (м. Валки поблизу Харкова) давало йому змогу не втрачати зв'язків з підпільною народницькою організацією. Проте невдовзі як покара за виступ проти армійського начальства його чекало переведення до Туркестанського військового округу. Саме тоді жандармерії вдалося розкрити його участь в розповсюдженні відозв народників; в Оренбурзі

Грабовського заарештовують, повертають до Харкова й ув'язнюють. На початку 1888 р. він був засуджений на п'ятирічне заслання до Сибіру.

Під час перебування у в'язниці Грабовський написав ряд поезій, окремі з яких у зміненому й переробленому вигляді увійшли пізніше до першої збірки. Тут була також створена поема «Текінка». В цей час молодий поет пише вірші російською мовою «Друзьям» (поширювався у списках серед політичних засланців), «Из путевых заметок», поему «По Сибири. Из живых впечатлений» (1888, не закінчена).

У дорозі до місця заслання Грабовський знайомиться і здружується з членом народовольської організації Н. К. Сигидою. Бути разом їм довелося недовго: арештантку відправили до жіночої в'язниці на Кару (де вона загинула восени 1889 р.), Грабовського – на поселення в Балаганський округ Іркутської губернії. Поет назавжди зберіг у пам'яті образ цієї прекрасної жінки, мужньої революціонерки, вірного товариша, присвятивши їй ряд віршів.

На місці відбування покари у зв'язку з репресіями самодержавства проти політичних засланців Грабовський та його товариші пишуть відомий протест «Русскому правительству». Ця акція стала причиною ще одного – третього « арешту. З серпня 1889 по березень 1892 р. поет перебуває в Іркутській губернській в'язниці і після двох судових процесів термін заслання Грабовського збільшився (з подальшим поліційним наглядом).

Час перебування в іркутській в'язниці був переломним для літературної творчості Грабовського. Діставши від знайомих деякі відомості про літературне життя в Галичині, він зав'язує листування з І. Франком, надсилає вірші у галицькі часописи (перші його твори з'явилися друком у «Зорі» за 1890 р.). Водночас поет розпочинає велику перекладацьку роботу (переклад першої глави «Євгенія Онегіна» О. Пушкіна, фрагментів «Фауста» Гете, віршів народовольця П. Якубовича та ін.). На цей період припадає написання поеми «Бурятка» (1891).

Разом із товаришами Грабовський був засуджений на поселення у найглухіших місцях Східного Сибіру. З кінця 1893 до кінця 1896 р. поетові довелося проживати у Вілюйську та населених пунктах Вілюйського округу. На засланні Грабовський, використовуючи спогади тутешніх очевидців, написав нарис-життєпис про Чернишевського («Житє і слово», 1895). З Вілюйська Грабовський надсилав у Галичину оригінальні й перекладні віршові твори, статті й нариси. Це дало можливість підготувати і видати у Львові збірки П. Грабовського «Пролісок» (1894), «Твори Івана Сурика» (1894, переклади), «З чужого поля» (1895, переклади світової поезії), «З півночі» (1896, оригінальні поезії та переклади).

Оригінальні поетичні твори Грабовського є його найвагомим внеском в українську літературу. Проте ними не обмежувалась діяльна участь поета в літературному процесі 1890-х рр. У галицьких виданнях друкувалися його нариси, статті, замітки, поетичні переклади.

Статті Грабовського торкаються різноманітних проблем тогочасного громадського і культурного життя на Україні, в Сибіру та Галичині («Лист до молоді української», «Коротенькі вістки з Сибірі», «Дещо в справі жіночих типів», «Дещо до свідомості громадської», «Дещо про освіту на Україні», «Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини» та ін.). Трагічне життя подруги поета, спільниці у боротьбі відображено ним у статті «Надія Костева Сигида. Сумна споминка».

Чимало виступів Грабовського присвячено актуальним проблемам літератури. Це біографічні нариси про видатних діячів російського літературного й суспільного руху («Микола Гаврилович Чернишевський», «Михайло Ларіонович Михайлов»), спогади про українських письменників («Порфир Кореницький», «Споминки про д-ра В. Александрова»), статті, що містять розгляд творчості Шевченка і Пушкіна та міркування про їх значення («Т. Шевченко в Нижнім Новгороді», «Московські переклади творів Шевченкових», «Тарас Григорьевич Шевченко», «Памяти Т. Г. Шевченко»,

«К пушкинскому вечеру в народной аудитории»; останні три були надруковані в тобольській газеті «Сибирский листок»).

Протягом усього творчого життя Грабовський здійснював величезну роботу як перекладач творів світової поезії. У книгах «З чужого поля», «Доля», «З Півночі» (розділ «Переклади»), «Кобза», в підготовленій, але не виданій збірці «Хвиля» (1899) вміщено переклади поетичних творів із 25 літератур світу. Українською мовою завдяки праці Грабовського звучали російські билини, твори Державіна, Жуковського, Пушкіна, Рилєєва, Полежаєва, Лермонтова, Тютчева, Огарьова, О. Толстого, Курочкіна, Некрасова, Добролюбова, Михайлова, Минаєва, Плещеева, Майкова та ін.

Грабовському належать переклади двох поем Байрона («Шільйонський в'язень», «Замок Альва»), двох поем Бернса («Хома Баглай» (в оригіналі «Том О'Шантер») та «Старчача гульня»), віршів Шеллі, Сауті, Вордсворта, Теннісона, Лонгфелло, Е. Браунінг, Гете, Уланда, Гейне, Ленау, Фрейліграта, Гервега, Леопарді, Беранже, Гюго, Дюпона, Барб'є, Метерлінка та ін. Значне місце у перекладах Грабовського займають поети слов'янських (чеської, словацької, болгарської, польської, сербської, хорватської, словенської, лужицької), скандинавських (шведської, норвезької, фінської) та угорської літератур. Поет-перекладач мріяв про видання українською мовою творів угорського поета Петефі та італійської поетеси Ади Негрі. Одним з перших на Україні звернувся Грабовський до грузинської (Чавчавадзе, Бараташвілі, Церетелі), вірменської (Ісаакян, Туманян), естонської (Лідія Койдула, Крейцвальд) поезії.

Цікавим явищем є створення збірника «Песни Украины» (за життя поета не був надрукований) – спроба популяризації російською мовою кращих поетичних творів українських поетів XIX ст.

Переклади Грабовського (сам автор часто називав їх «переспівами») мають різний рівень відповідності оригіналам. Неусталеність перекладацьких принципів та відсутність першоджерел, спричинені злигоднями заслання,

позначилися на створеній Грабовським «антології світової поезії», але не применшують її значення, особливо для свого часу. Своєрідністю перекладацької діяльності Грабовського є й те, що поет здебільшого щедро наснажував перекладний твір пафосом й ідеями власної творчості.

В кінці 1896 р. Грабовський дістав змогу виїхати в Якутськ – губернське місто, де значно активніше протікало життя політичних засланих. Тут остаточно були сформовані збірка перекладів «Доля» (вийшла у Львові в 1897 р.), а також збірка оригінальних і перекладних поезій «Кобза», надіслана Б. Грінченку на Україну і видана в Чернігові 1898 р. Грінченку було надіслано й рукопис перекладів творів українських поетів російською мовою, але вони не побачили світ. Значну роль в українському літературному процесі відіграла написана на засланні стаття Грабовського «Дещо про творчість поетичну» (Зоря. – 1897). У ній Грабовський аргументовано спростовує теорію «мистецтва для мистецтва», обстоює тенденційність мистецтва, його реалізм, ратує за прогресивний світогляд як одну з заповорок створення справжньої літератури. Розробка проблематики цієї статті своєрідно продовжена Грабовським у листах до Б. Грінченка 1897–1902 рр.

У 1899 р. Грабовський здійснює переїзд з Якутська в Тобольськ, по дорозі роблячи нетривалу зупинку в Іркутську. У Тобольськ поет прибув у вересні 1899 р. Цьому місту судилося бути останнім у його житті. Грабовський мешкав ще в кількох сусідніх населених пунктах, проте йому так і не пощастило повернутися на Україну, як він про це мріяв.

Майже весь вільний час поета поглинала малооплачувана і виснажлива робота (коректором у редакції, у ветеринарному управлінні, приватні уроки тощо). Роки заслання вкрай підірвали його здоров'я, в Тобольську він дуже хворів. Проте й у таких умовах Грабовський не залишає літературної роботи, готується видавати зібрання творів, пише нові вірші. На цей період припадає інтенсивне, цінне з історико-літературного погляду листування Грабовського з Б. Грінченком.

Помер Грабовський 12 грудня 1902 р. у Тобольську, похований згідно заповіту на кладовищі поруч з декабристами.

ДЕЩО ПРО ОСВІТУ НА УКРАЇНІ

В сумному та безпорадному стані перебуває, як свідчать часописи російські, народна освіта по деяких кутках України, а переважно в неземських губерніях південно-західного краю. Справа шкільництва поставлена тут в найгірші умови, дійшла до останнього упадку, з якого в інших губерніях вирятовують її по змозі земства, значно приборкані, а проте все ще живучі та діяльні. Такий безвідрадний стан речей стверджує, між іншим, і справоздання попечителя київського учебного округу, навівши яскравіші цифри щодо шкільництва людowego. Тоді, як по губерніях земських трохи не кожне село має свою школу, в неземських губерніях південно-західного краю за щастя вважають, коли яка волость удержує одним єдиною шкільку на цілий обшир; супротив числа людності се така мізерія, що може існувати лишень на посміх всьому світові, коли б зачеплена справа не була така насущна та болюча. Чи то ж не сміх, а до купи й горе, погадати, що в цілому краю одна сільська школа припадає на 11 413 душ людності пересічно, а зокрема по губерніях одна школа припадає: в Київській на 20 793, в Подольській на 9 424, в Волинській на 8 200 душ. До того автор справоздання додає, що закладання церковно-приходських шкіл дуже утруднене або й безхосенне³ в південно-західному краю, бо сектярі-іновірці, яких тут не трохи, цураються сих шкіл, радо посилаючи своїх дітей до школи міністерської, де їх не пригноблюють так, як по школах церковноприходських. Річ зрозуміла: міністерська школа має задачу прищепити перші початки освіти серед простого, убогого люду і виповняє ту

³ Безхосенне – некорисне.

поважну задачу, як здужа; школа церковноприходська цілком далека від цілей справді просвітних, а навпаки, застоює безпросвітну темноту та неучтво. Останній факт стверджують всі совісні та компетентні вислідувачі людської освіти в Росії. Така школа на Україні дуже лиха і з боку щиро національного, бо не навчить нічому путньому, крім дикої нетерпучості та «мракобесия». Цікаве питання: наскільки духовенство українське не витратило в собі ще почуття національно-питомого? Чи бере воно нині участь хоть в літературному русі українському, як брало почасти в передущих десятиліттях? В мене особисто немає, на превеликий жаль, жодних відомостей, щоб відповісти певно в тому або іншому напрямі на таке питання. Здається мені, однак, що справжнє українське духовенство, себто попи, дякони та дяки, а не їх світські нащадки, не грає майже ніякої ролі в письменстві нашому, не грає навіть в особі одиниць, принаймні хоч скільки-небудь замітних. Дай боже, щоб таке поверхове здавання було помилкою, а не вражінням дійсного складу речей. Безперечний факт, що духовенство на Україні не грало в останні часи доброї ролі ні з боку національного, ні з боку загальнопросвітнього. Як не йметься церковноприходська школа стати на ноги, як не підпирають її всякі заходи урядові, вона лишається мертвим явищем на тлі народного життя, «притчею во языцех» серед громади, а знаходить прихильність лише серед обскурантніших органів печаті російської. Головним чинником живої просвіти людської являється в певному ступені земство, дарма що ті ж самі заходи урядові з року на рік підтинають і його силу, і його засоби. Воно заводить книжкові склади та читальні, скликає учительські з'їзди, закладає або своїм коштом удержує школи по селах не тільки загальнопочаткові, а також господарські і промислові, не кажучи вже про інші об'яви роботи суспільної. Ось вам з прикладів. В Миргороді закладено художницько-промислову школу імені М. В. Гоголя; на удержання цієї школи Полтавське губернське земство поступилось давати по 10 000 рублів щороку, а повітове миргородське земство дало на ту ціль одноразово

5000 рублів за помози. В Харківщині земство докладає трудів, щоб завести якнайширше та розплодити шовківництво, за котре люд береться з великою охотою. Щороку харківська повітова земська управа виписує цілими тисячами шовковицю для садження, і вся вона розкупується наперехватки учителями та селянами. Про такі або підхожі речі не раз доводилося мені начитувати по часописах; не раз подибувались звістки про те, що в сьому або іншому місці закладається господарська чи промислова школа для мужицьких дітей. Школи такі закладають коли не земства, так почастні особи, прихильні до темного люду та освіти народної. Нічого цього або дуже мало там, де немає земства та де освіту віддано до рук духовенства, як-от у південно-західному краю, не кажучи вже про те, що безліч церковноприходських шкіл існують лише на папері, суть чистісінько фікцією, а грошики на їх подай; «хрещені душі аж пишуть», та що поробиш? Школи такі, скажемо наприкінці, мають лише вагу статистичну, але ніякої ваги та користі дійсно життєвої не можуть мати і не матимуть її ніколи. Школа мусить бути чинником просвіти, а не паморочення, служити цілому народові, а не одному станові чи навіть касті, як в данім разі. Тоді тільки з неї можна сподіватись пуття, а без того вона нуль або навіть шкідлива, переважно у нас на Україні, сіючи поміж людом обмоскалення та темряву. Які жнива уродяться з такого сіву, коли він прийметься, і подумати гірко. Але жива душа наша, а з нею не вмерла й надія на будущину; нехай же, як провідна зірка, вона показує нам шлях наперед та виводить в обсяги поступу і світлої думки, а духи тьми, що оточили нас, хай гинуть навіки з своїми ворожими, гидкими заходами!

1897.

З ДАЛЕКОЇ ПІВНОЧІ

Чимало довелося мені блукати по світах, чимало лиха, неприязна доля ширяла мене посеред моря життєвого: то й не знаю вже, чи діждуся коли кінця – краю своїм митарствам нескінченним, чи побачу хоч ще раз свою країну рідну з її горем невсипущим та радощами. Та остання думка щохвили переслідує мене, острим болем впинається до серця, охоплює нерозмайною журбою всього. Дика, сувора, безплідна природа навколо; хмурі луди, мертва, жорстока північ поклала свою печать на їх обличчя; тяжкий погін за потрібним шматком насущника скаменів їх серце. Але люди – звичайно люди; вони не знають, не бачили іншого життя, та й те їм миле... Та як почуватися тому, у кого там, десь далеко, осталося все найрідніше та найдорожче, кому все ще вчувається з-під стогону неперехідних борів чарівний звук питомої мови, доноситься в явовій сновиді дзюрчання сріблястих потоків, а в очах маніє принадна блакить теплого, південного неба? Як добродії? О, цур йому й питати! Охопиш ручми голову, стиснеш пекучий біль на дні, женеш усяку думку... Так ні... вона, мов той москаль, кажучи словами незабутнього Тараса, так і преться, так і змагається, щоб понівечити останній проблиск надій невмирущих... Але навпаки – яких швидких крил прибере разом приглушена надія, які радощі несподівано отоплять твої груди, коли часом до тебе не серед уяви, а справді, дійсно долетить відгук рідної пісні, вчується живий звук рідної мови... І таке, хоч зріденька, та прилучається коли-інколи...

Втіхо моя, пісне українська! Мов дотик зачарованої істоти, ти зміцняєш мої сили, кріпиш почування, викликаєш жадобу життя, що таке огидне та безталанне іншої доби! Велика, незрівнянна, певно, твоя сила, коли ти зачудувала Європу, перейшла нетрі Азії, прийнялася в Америці, а може, ще й по інших сторонах світу. Нехай що знають, те й галасують проти твого краю і народу питомого, – твої найлютіші вороги не втечуть від казкових чарів твоєї

мелодії, а забувши про всякі силові сили, самі пристають до хору твоїх співаків-виконавців... І лунаєш ти серед Європи на славу рідної країни і того народу великострадного, в серці котрого зародилась, серед мук та лихоліття котрого побачила світ... Про Азію, чи певніше Сибір, і не казати: не знайдеш, здається, кутка, де б тебе не можна було почути, де б твої чудові, то міцні, то тужливі, не сколихували повітря...

Колимськ чи Обдорськ, Кара чи Сахалін – скрізь ти відома, скрізь ти відмолочиш душу зболілим та зажуреним; бриниш, як спомин незабутнього, давнього, часом, як єдина потіха, осолода на білому тяжкому світі. І де вже мені не доводилось бути; в таких місцях, що, здавалося, крук кості української не занесе туди, а глянь – ллється мелодійна українська мова, долітає, буцім з далекої сільської вулиці, українська пісня... І слухаєш та дивиєшся, і шепочеш собі нишком: «Ні, ще не вмерла... не вмерла наша мати...» Хоч дальша прозова дійсність і приглушить те мимовільне марення – шепотіннячко, але на годину-другу якось легше стане на серці, хочеться жити та дивитись на світ божий...

Пригадується мені, як вісім років тому назад я бував за Каспієм, у містечку Ашхабаді... азіатське містечко: персюк, та текінець, та солдат, більш ніякого народу й немає... де б там українщині узятись? А от пішов я раз надвечір понад таборами солдатськими... Чую – десь співають – виспівують... звичайна річ скінчився дньовий клопіт з усіма муштрами та потиличниками для солдата; повечеряли; нумо хоч піснею розважимо тяжке – гірке бідкування в далечині... підходжу ближче... немов знайома пісня, та ще й рідна... Здивувався, вслухуюсь... Аж до мене виразною голосною хвилею долітає:

– Чом, чом чорнобров... і так далі. Проспівали чудово скінчили – починають другої, та раз за разом, і такечки пісень з десятків українських безперестанку втяли (а співало не двоє чи троє, а, вважаєш, ціла казарма). Далеко лились – розливались в холодному вечірньому повітрі стрійні звуки, – зразу було знати, що перед великими співаками українці, та справжні з-посеред

народа вийшовши, а не ті, що, чудуючись піснями рідними, цураються українщини, як чогось убогого та мізерного... Чимало таких добродіїв народилося нині, – ох, чимало! «Хто матір забуває..» – знову згадав я Тараса, нехай царствує!

З Ашхабада думка переносить мене до Іркутська, найкращого міста сибірського. Є там школи, книгарні, чимало освіченого люду, є театр – одне слово, місто з усіх боків, а переважно для Сибіру... Хто б міг покладати, що тут також маєтся досить гарне співацьке товариство з міської молодіжі, котре я б, не вагаючись, назвав українським, бо то переважно любителі українських пісень, коли не цілком. Те товариство любительське склалося приватно; воно дає українські концерти, вельми рухливе і вельми популярне серед громади міської. Склали і доводив товариством д. Концевич, сибіряк родом; але він їздив до Росії, опинився і жив кілька літ в Катеринодарі, де зійшовся з українцями, полюбив усе українське і вкінці зробився навіть палким українським патріотом. До того, змалечку він припав душею до пісень, а пісні українські, коли він познайомився з ними, цілком охопили його любов'ю до себе. Змушений потім вернутися до Сибіру, він не забув України, а навпаки, принадив та причарував до її багатих пісень і своїх північних земляків. Ми не скажемо зайвого чи непевного, коли засвідчимо, що українські пісні – найпопулярніші серед іркутян.

Знакомі трохи сибіряки і з театром українським; хоч той театр і неабиякий, але спасибі й за прихильні до нас заходи в тому напрямі. Коли-неколи до нас чи до наших північних країв завітають українські трупи драматичні, як мусить бути відоме читачам часописів українських. А часом, що для нас важніше і цікавіше, за українські п'єси на тутешніх сценах беруться просто міські артисти – любителі. Так не раз бувало в тому ж самому Іркутську, траплялось і по інших містах та містечках сибірських, як можна довідатись з часописів тутешніх або приватних переказів. Ось і зараз перед очима в мене лежить 30-е число іркутської часописі «Восточное

обозрение» (Східний перегляд) за цей 1894 рік в тому числі здибав я досить цікаву допись із далекого міста сибірського Владивостока. Подаю її в перекладі буквально: «Легальне драматичне товариство наше примерло. Замість його склалося товариство українське, переважно із залізничників. Виставлена в цих днях на користь родин моряків, що загинули на «Русалці», п'єса «Назар Стодоля» дала нечувані доходи – 700 рублів. Готується друга вистава на користь музею: підуть «Гайдамаки». Допись помічена 1-м числом лютого цього 1894 року.

На Амурі, як відомо почали в останні роки класти сибірську залізницю; зростає вплив усякого народу, звичайно – і з нашої України. А з тим впливом людності починають бити всякі течії і в осередку таких рухів, як рухи театральні або співацькі; той вплив, як бачимо, додав і нашу течію – українську. Радіючи з того powodu, ми, однак, бажали б, щоб добір п'єс викликав серед глядачів сибіряків прихильність до нашого слова і наших пісень; а це в силі зробити тільки українські драматичні твори першої вартості, а не ті «жарти», «кумедії», та «оказії», які просто сором брати до рук тому, хто хоч трохи знайомий з письменством та театром інших народів. А головне, танці та всякі викрутаси, якими виблискує наша сцена – вони здобувають до якого часу легкий успіх та оплески артистам, але в них, проте. І смерть нашому театрові, коли не перестанемо вживати їх на потіху грубого, нерозвитого смаку більшості глядачів; добірна громада відвернеться від таких вистав, де все полічено на той дурний смак, – і годі буде плакатись на лиху долю та нещасливу.

Хай вибачать читачі, що збочив трохи. Наша драматична література – це моє «хоре місце», як кажуть москалі; дуже вже багатько болю викликає вона в моєму серці, – то ж не здивуйте, що висловився не до вподоби. Осуд – початок поправи, а хвальба – застою!

Май 1894 року.

ЛИСТ ДО МОЛОДІ УКРАЇНСЬКОЇ

Не на підставі історичних прав «славетного» прошлого, а в ім'я насущних потреб сучасності та ліпшого будучого повертаюсь до вас: працюймо! Націоналізм чи космополітство? Залишімо слова, що досі паморочили нам голови! Європейство на ґрунті українському, – то нехай буде написано на нашому стягові. Кожна народність має дорости до загальнопросвітнього рівня або загинути безслідно. Вибираймо одно! Хочете жити, то не згнівайте самохіть! Перейміться вищими ідеалами часу і несіть їх до люду, освітіть його розум, підніміть його добробут, прямуйте до вироблення волі! Яко українці ви повинні працювати коло народу українського, – то перша умова поступу; але пам'ятайте: зміст вашої праці мусе бути загальнолюдським, бо інак – смерть вам, яко нації. Державна відрубність (т. зв. сепаратизм) – то мрія, для здійснення котрої у нас немає ні сил, ні навіть далекої надії... Крайова незалежність у всіх проявах життя – то наші реальні вимоги. Ми віруємо в можливість чи, краще сказати, конечність, тієї незалежності, аби вона стала свідомим приводом громади і... народу в його принаймні передовому осередку. Виробити такий осередок – то первісна задача наша! Освіта, вільна від туману релігійного й шовіністичного, – то наш шлях. Хай питома народність осягне ступня інших народностей, остаючись тим часом народністю українською. Як усяка друга, вона не зречеться самої себе, а значить – і мови рідної, – то річ безперечна. Але поліпшення нашої долі можливе лишень яко послідок зміни тяжких обставин світових чи зокрема державних, – тож треба працювати в напрямку знищення отих загальних обставин; в тому напрямку закликаємо до участі всіх і кожного.

В своїй праці ми виходимо з думок радикалізму європейського, яко здоровіших нині засадів громадянських. Чимало людців не поділяє тих думок ні в Галичині, ні на Україні; другі, признаючи їх прекрасними в істоті,

вважають утопічними з погляду здійснення; треті – просто пустими чи шкідливими; четверті – навіть безбожними і т. д. Запримітимо одно: що це думки легально-поступової частини громади російської і можуть залякати тільки ретроградне подіння. Закони еволюційного розвитку тіл соціальних породили ці думки і дали їм вагу.

З поля теорії та розумінь абстрактних ступимо до ґрунту дійсності: які ж мають бути конкретні прояви нашої діяльності? А то, кажучи коротко:

ширення всіма можливими способами ідей радикалізму межи українцями (звичайно, ця точка не виключає конечності відповідного працювання і межи іншими народностями);

зав'язання гуртів та товариств, що постановили б на меті оте ширення, – як прилюдних, в межах дозволу, так і приватних;

заснування якомога більше бібліотек, постійних і рухомих, для розповсюдження вартих книжок українських, – рухомих найпаче: ми знаємо чимало прикладів, що в Росії арештували людей за книжкові склади з 200, 500 примірників по наукам історичним та соціальним, за твори, додамо, найлегальніші, котрі відбирано і не вертано назад жандармами, гинули і книжки, і люди; рухомі бібліотеки, окрім того, пособляють живішій обміні думок, особливо поміж селянами;

можливо ширша літературна праця на рідній мові в напрямі пропаганди радикалізму європейського, а також виробу самосвідомості народноукраїнської – легальна і вільна, як рівно популяризація руху українського в мовах інших;

заснування фондів грошових для видавництв українських в Росії і Цісарщині, а також ширення тих видавництв межи робітництвом та селянами;

літературні збори, бесіди та вечорниці як в цілях агітаційних, так і інших: взаємного познайомлення, відшуку матеріальних засобів тощо.

Такими, на нашу думку, будуть конкретні прояви діяльності; значна частина їх – літературного характеру; мусять бути і другі – характеру суспільного... Але мова наша стосується головню до України російської, де громада не грає майже ніякої ролі, а вдруге: нам, далекому фактично від лану активної діяльності, трудно балакати про її можливі прояви. Що ж до праці словесної, то ми додамо ще деякі уваги. Насамперед нам бракує популярних, але науково та критично оброблених, дешево виданих, таких книжок, як «Історія Руси–України», «Історія письменства русько-українського», «Стан селянства русько-українського», «Стан робітників русько-українських», «Загальні умови життя російського», «Справжні причини бідування людського і як йому зарадити», «Про сектантство українське, його причини й послідки, його певні і хибні боки», «Земельні відносини на Русі – Україні і якими вони повинні бути» (земля – громадська власність) і пр.

Добре, коли б конкретна діяльність українолюбців виявилась на перший раз хоть в такій праці. Другим виявом хай буде широка запомога часопосів галицьких – радикальних та народовських, переважно «Зорі» та «Народа»; ніяк, отже, ми не можемо згодитися з думкою шановного нашого публіциста, п. Драгоманова, котрий, як начитали, закликав українців не писати до часописів народовських. Не цуратись, а поліпшати власною участю, – отака наша думка. «Зоря» у нас одинока виключно літературна часопись; спільними силами не шкодило б поставити її хоч трошки вище, коли вже трудно, напр., підняти разом до російської «Русской мысли» або «Вестника Европы».

От з москвофілами у нас не може і не мусить бути ніяких зв'язків у межах літературних, хоч і може траплятись часом солідарність в справах суспільно – політичних, от як у справі загального голосування, коли деякі москвофіли простягли руку помочі народові; але при тому не треба забувати, що в основі – то вороги нашого народу (свідомі чи несвідомі), а значить – і наші.

Тепер що тичеться до літератури «народної»; на неї треба звернути пильнішу увагу, але коли вона буде такою, як була досі, то може и сміло не появлятися на світ божий. У нас чимало перекладавали народні видання Льва Толстого: на мою думку, то марнування і сил, і часу, і коштів; нехай ті видання будуть шедеврами: голодному та холодному байдуже про ті шедеври. Люд наш мучиться питаннями віри, змагається жити по правду «по-божому», серед неправих та безбожних сучасних обставин соціальних, змагається виробити собі розумний світогляд на появи життя, а ми подаємо йому художницькі іграшки, де все пояснюється безпричинною боротьбою чортовини з противними силами, де людина відривається від землі з її соціальними, політичними, економічними і всякими другими умовами, а живе в якійсь неіснуючій області добрих та злих початків духових, в котрих так любується пересичений життям граф. Такі книжки тільки більш затуманюють голови люду, і без того затуманені, – ба и не самому люду: частина інтелігенції російської отарою посунулася за тими книжками та думками; такий вплив ми вважаємо шкідливим з боку громадського і добачаємо в нього знаменник патологічного руху на деякий час; рух той зникне, як усе безжизнене, – «погибе пам'ять його з шумом».

Народна література мусить виробитись на ґрунті насущних потреб народних та живої дійсності сучасної, як і вся остання література українська взагалі, тоді її будуть читати не тільки українолюбці, а й інші гурти: українці-неукраїнолюбці (таких чимало), москалі, поляки і другі з тих, кому не чужі питання громадські.

На самих «українолюбців» плоха надія. От є у мене два товариші: один москаль, ідейний «общерус», другий – «кацапофоб», «українолюбець», – і що ж? Тоді, як «общерус» з цікавістю та задоволенням читає одну з відбраних мною часописів українських і переглядає другі, – «українолюбець» навіть не приторкнеться! Не вадило б мати на увазі подібні речі.

Ще кілька слів про літературу перекладану; тій літературі, по моїй думці, бракує у нас певної системності та провідного напрямку, – це перше. Друге: які речі найбільше бажані до перекладу? Такими речами, на мою думку, мусять бути переважно: а) класичні твори поезії та краснопіси іноземної; б) писання про справи громадські. Такі твори, як, напр., поезії Байронові, являються й надовго ще являтимуться живим джерелом ідей та завзяття свободолюбного незмірно дужче, ніж усі і оригінальні галаси про Запорожжя та козацтво. Повчила б нас дечого, от хоча б прихильності до рідного краю, і поезія слов'янська. Щодо вислідів про справи громадські, то немає, звичайно, ні спромоги, ні необхідності перекладати усякі твори цілком; потрібніша, на мою думку, література біжуча, публіцистична, відповідаюча пекучим злобам години; тому-то краще б подавати завчасу стислі, але докладні огляди та реферати з поля науки громадської, перекладаючи повно тільки капітальніші речі. Не зайвим було б звернути більшу увагу і на критику літературну, котра все ще не вийшла у нас якось за межі бібліографії...

Чудним може здатись декому, що я, радикал, ставлю між іншим точку про вироблення народноукраїнської самосвідомості. Але в тому я пересвідчений і не зречусь тієї точки. Ні конституція, на котру рожево споглядають многі, але до котрої я трохи скептичний, ні навіть революція, коли б така сталась, не покінчать цілком питання українського: революціонери російські в значній часті являються «общерусами» – «поєдначами», якщо не по програмі, то по духу; між тими «общерусами» подибуються й наші братчики – українці, та ще й «завзятіші» (так опроче завжди буває). Тому-то, поділяючи програму вимогів радикалізму європейського, я закликаю і буду закликать земляків в тому напрямку до праці на ґрунті українському, коло народу українського, в мові українській.

Від нашої власної рухливості або байдужості залежить успіх рідної справи, – тож працюймо, поменше скидаючи вину на обставини побічні!

Гіркі вони, та ще гірш наша громадська безжурність, – тож до боротьби згідніше, розумніше!

Лютий 1894 р.

Примітки

Цісарщина – Австро-Угорщина.

НАДІЯ КОСТЕВА СИГИДА

(Сумна споминка)

Страшна, нелюдська трагедія відбулась 6 ноября 1889 року на Карі, Забайкальської області після приказу амурського генерал-губернатора барона Корфа покарано стома ударами ліз жінчину; то була політична в'язенка-каторжниця Надія Костева Сигида, що дала пощочину комендантові тюрми, жандармському підполковникові Масюкову. 10 ноября пройшла чутка, що Сигида сконала – «від нервового зворуху».

Мир тлінові тому, спочивша та невмируща серед нашої пам'яті сестро-товаришу!

Надія Костева Сигида (в дівочтві – Малаксіянова) родилась 17 сентября 1863 року в городі Таганрозі, в грецькій міщанській сім'ї. Дитина вбогих трудящих батьків що найпаче піклувалися своїми діточками, Надя змалечку перейнялась великою чулістю до всього світлого, а жалощами до слабого та зниженого; виросла в простому робітницькому осередку і навіки полюбила той осередок. Не одну іскорку святих почувань заронила до відкритої душі своєї пестунки і бабуса-няня. Гіркота окільного життя, проте, зрана почала стискати болем її добре з природи, приголубливе серце. Глибоко обурювалося воно вже в гімназій, де багатирських дітей шанували над плебейських, а рід та гроші над спосібність. Цікавий, сумний факт: уже в гімназії кидався в очі поділ на стани – пануючих та покривджених, кидався

та озлобляв молодіж. Надя – палка, рухлива дівчина – сподобалася, проте, цілому гуртові своїх подруг. Простота та безпосередність дала перший напрямок її характерові – прямому та сміливому, але при тім м'якому та ніжному.

З відзнакою покінчила Надя гімназію, на превелику радість батьків та знайомих. Один поважний громадський діяч дав їй місце шкільної вчительки, казавши: «За рідну доньку не ручу, але пересвідчений, що ви не понівечите дітей, на вас єдину здаюсь». З запалом прийнялась працювати жвава дівчина в школі, мала також почасти «уроки» (лекції), що відбирали трохи не весь час, мало лишаючи на кошт власного розвитку. Та годі було інакше: заробіток піддержував сім'ю, що вельми бідувала та побивалася серед злиднів.

Значний вплив мав на дівчину під той час якийсь родич, що був високоосвіченою людиною. Він нахилив її до читання, привчив мислити, цікавив сучасними питаннями. Лишили який-такий слід і взаємини з подругами. То були переважно прекрасні істоти з першою жадобою трудового життя, послуги ближньому, з першим поривом благородної мрії; сучасність непомітно наливала змістом їх, б'ючи відкриті душі; відгуки революційної боротьби показували вихід з тяжкого психічного стану, зачепили й дівочий гуртець, а найпаче Надію. Була се натура кипуча та екзальтована, здатна йти до краю за голосом свого почуття. Життя, повне дріб'язків, текло помимо неї, не наклавши пляминок на її чисту душу. Наївна, довірлива, без крихти хитрощів – отакою вона лишилася до могили. Відкликаючися на все гарне, вона готова була віддатися на послугу тим неясним ідеям, що зародилися в її допитливому умі, понести і свою лепту на користь тої невідомої, але дорогої та приманливої серцю справи, за яку гинула на шибениці та конала в кайданах молодіж. Тому-то вона бажала спізнатися з представниками справи, шукала знайомств.

Таким чином вона здибалася з будучим своїм чоловіком, Якимом Степановичем Сигидою, наборщиком. То був українець, що походив з народу, котрому віддавав усі свої співчуття. Потроху нав'язалися зносини з членами справи. З енергією кинулася Надя переробити усякі книжки про питання громадські, про ідеї та рухи соціалістичні. Вона робиться гарячою прихильницею тих рухів; лави погублених борців привертають її до себе, як і живучі, що їй доводилось бачити. То були переважно члени товариства «Народная воля». З програмою «Народной волі» Надя, однак, далеко не годилася; була незворушена в обсягу мислі, не брала на віру жодної гадки без власного попереднього обміркування, байдуже на свою незвичайну перенятливість. Револьюційні ідеї придбали в її особі найревнішу послідовницю, але вона не була ще вповні вироблена з погляду партійного і вагалася щодо вибору способів боротьби, як і сама потім признавалася. Поки що вона робила деякі услуги партії, кохаючи в думці ширшу запомогу справі, марючи про справжню діяльність, що стала б для неї за релігію.

Проте не забувала піклуватися рідними, а що любила їх – і не сказати. В р. 1885 Надя одружилася з Якимом Сигидою і заснувала в себе потайну друкарню, де малаечатися терористична часопись «Народная воля». Остання річ спочатку турбувала Надю; серце її рішуче противилося терору, та голос непримиримого обурення проти сучасного ладу запанував нарешті, і вона взяла участь в роботах друкарських, тим дужче, що признавала право кожного на свободне ширення своїх думок. Вона з запалом трудилась над набором та коректою статей, лагодила до друку матеріали, а тим часом совісно відбувала обов'язки школьні, як і почастні заняття. Головним працівником в друкарні був її чоловік, узятий тоді саме в солдати; щовечора він утікав з казарми на роботу і працював до самісінького ранку, уриваючи дещо і з дньового дозвілля. При друкарні жили також і працювали: молода дівчина Устя Федорова та слухачка медичних курсів Катерина Тринидадська. Тут же, під фундаментом домівки, береглося кілька динамітових бомб; в якій

цілі вони перележувались – Надя не знала, не поглянула на них, коли були привезені, нічого не бажала слухати навіть про ті бомби; сама думка про них була їй прикрою.

Почався 1886 рік; друкарня йшла добре; нікому і до голови не спадало, що чорні хмари згромаджуються над нею. А тим часом син пана Антон Остроумов доніс куди слід, що Яцевич, Петровський і другі вироблюють бомби, а Яким Сигида ті бомби переховує. Д[ня] 23 января жандарми обшукали казарму, де жив Сигида, а потім і домівку Наді, друкарня була викрита, хоча бомб не знайдено, там вони й лишилися. Всіх арештували та повезли до Петропавловського муру. Потяглися тижні, місяці, роки тяжкої самотини спочатку в мурі, а потім в «Домі попереднього замкнення»; тюрма швидко підтяла Надю, знесилила її страшенно. Розсипалися порохом молодечі мрії; катівські допити вимотували душу. Часом істеричний хлип замкнутого поблизу товарища зворушував таємницьку тишу, мордуючи уяву молодої в'язниці. А найдужче гнітив її спомин про бомби; вона втратила сон. Думи-муки не давали покою; хоробливі мари переносили її до рідного міста, до знаної домівки. Безтурботно, ні про що лихе не гадаючи, там поживають собі нові, інші люди, бавляться малі ні в чому не повинні дітоньки... якось заблиснули вогні, вибух, пожежа, усе потане в полум'ї, а бомби, оті гидкі, нелюдські бомби руйнують все чисто навкруги. Зойки та прокльони конаючих жахом стискають їй серце; огнем печуть сльози, розлиті над побитими... вона скрикує, раптом кидається з ліжка і б'ється по підлозі в непритомному стані... Спам'ятавшись, вона не раз бачила себе простертою насеред казні⁴, а довкола стояли жандарми та прислухувалися до її покликів. Боже, що, коли вона назвала кого-небудь з друзяків? І знов вона мучилася. В неї навіть була думка покликати жандармів та виявити, де заховані бомби, та вона спекалась такої думки. Коли б відповідість упала тільки на неї, вона не вагувалася і капельки; але, може, бомби вже перенесені вільними

⁴ Казня – поремна камера.

товаришами на друге місце? Дати повід до нових пошуків? Ся увага спиняла її рішучість; що робити – сама не знала. Тим часом бомби були викриті жандармами, і Надя відчувалась трохи заспокоєною. З «завинного акту» вона вперше узнала про шпійонську роллю Антона Остроумова. Що то за людина – не знала, але чула від свого чоловіка про якогось надзвичайно гарного та певного товариша, що звався «Антоном». «Невже той самий?» – промовляла в душі, та Надя зловила себе на підозрі і засоромилася. З нетерплячкою ждала вона суду, щоб побачитися нарешті з чоловіком та спитати про Антона. Підійшов і суд – 8 грудня (декабря) 1887 р. Першими словами Наді до чоловіка після так довгої розлуки був запит про Антона; з боєм та гіркотою вислухала вона прикру правду, не здужала ні про віщо більш говорити, весь час процесу судового була «як з хреста знята».

Справу Наді з товариством (Оржих, Чернов, Петровський, Александрин, Федорова та Тринидадська) розглядав надзвичайний суд сенатський; обвинувачував знаний Желехівський, требуючи кари смерті для всіх. Тринидадська просила першого присудного, сенатора Допера, «оборонити її від оборонця» (урядового). Муж Наді наполовину був психічнохворий, так само і дехто з товаришів; Оржих не здужав навіть ставати особисто до суду. «Боже! на віщо вони схожі? що з ними пороблено!» – сумно викликнула одна свідниця. Якими Сигиду та Петровського засуджено на кару смерті останніх – в каторжні роботи на різні строки, Надю – на 12 літ; суд, однак, прохав царя скоротити на 8. Господи, чого не пережила тільки Надя під той час! Після суду їй дозволили побачитися з чоловіком, та обом було ще тяжче. Він подав думку: звернутися до царя – чи не зменшить кари. А з дому йшли також невеселі вістки: батько Наді помер з журби, мати лишилася без ніяких средств, Ні на що було наняти комірчини, тож прихистилася у старенької бабусі – няні; молодші брати та сестри виростили без освіти, одного хлопця взяли навіть з гімназії. Придавлена понад сили усіма тими подіями, Надя запрохала в царя полегкості, цілком не розуміючи ваги того вчинку; вона

дістала відмовну відповідь; каторги однак їй вирекли не 12, а 8 літ; страту чоловікові та Петровському змінили на каторгу поки живота. Та Надю ждало нове лихо: її розлучили з чоловіком, бо мужчин послано на Сахалін, а женщин на Кару, Забайкальської області, де під той час перебували політичні каторжні тюрми. Д[ня] 7 мая 1888 р. пішло з Москви на Сибір товариство над 50 чоловіка, в тому числі і Надя; каторжне вбрання нівечило молоду вроду, спиняло рух; дорога, однак, трохи відживила її. З природи та темпераменту Надя була повним втіленням життя й молодості – завжди різва, весела, жвава. М'який погляд її глибоких очиць, ласкаве та щире серце, дзвінкий, заразливий сміх свідчили за безпосередність натури. Душа світилася в кождім словечку, в кожнісінській ухмилочці, зверхність⁵ щоразу видавала її; все духове життя ніби було списане на виду. Моторна та енергічна, вона вкладавала все серце в те діло, яке робила. З нервовою поспішністю розтинала вона конверту одержаного листу; судорожно тремтячи, перебігала дорогі стрічки, ділилася найменшим проблизком відрядного почуття; ласкала та голубила, коли бачила кого сумним або заклопотаним, і журилася, якщо не могла нічим розважити; смуги смутку хмарили її чоло, а в очицях блискали сльози, погляд робився полохливим, молящим. Не відчувала вона в собі снаги одіпхнути товариша, викинутого з гурту; нічого не ненавиділа більше, як підробленості та вдавання. Роки в'язниці значно перемінили Надю. Веселість прокидалася якось хворобливо, щоби перейти в розпучну тугу; біда рвалася на півслові, дзвінкий, приємний сміх тепер здавався істеричним реготом, що викликав дроз; в голосі раз у раз почувалися тужливі ноти; на чолі найбільше панував вираз тяжкої думки, тривожливого почуття. Довгий етапний шлях, наполовину піший, з безконечним рядом усяких історій та урядових надужить пригнітав та обурював серце. Трудно уявити собі всю нелюдськість того шляху, не потоптавши його; провадять часто силою,

⁵ Зовнішність.

в'яжуть вірьовками до воза, б'ють рушницями в разі найменшого «бунту» чи непослуху, – і Наді з товариством не раз доводилося коштувати того.

В дорозі ж Надя почала роздумувати над своїм минулим і з розпукою побачила непоправну помилку – «невільний гріх», що заподіяла проханням полегкості у царя. Вона почувала себе провинницею, сльози каяття застидали від неї світ білий; вона ховалась від товариства куди-небудь у куточок і отам ридала безутішно. Надія на втечу з Сибіру іноді мелькала перед нею і додавала сил нести оті пекельні, невимовні муки.

20 январа 1889 р. Надя удвох з Тринидадською (третя товаришка Федорова втекла дорогою) прибула в тюрму; скільки довелося їй зазнати горя та біди, те хіба господь відає. «Шапок та кожухів, – писала Надя, – ми не скидали ні вдень ні вночі, – так і спали, але я здорова, занадто здорова... віки вічні житиму... коли б спромога передати вам хоть капелиночку тієї дужості, що в мене». В перший же день приходу на Кару Надя мусила вислухати звстку про смерть свого чоловіка, – він помер дорогою, в харківській центральній каторжній тюрмі уявіть собі її стан духовний!.. «Жваво перенесла я і той іспит», – писала Надя; та спогад про нещасне «прошення» цареві дратував душу навіть тоді, коли вона здавалася веселою. В каторзі вона загарно⁶ кинулася до науки, найпаче взялася за французьку та німецьку мови; часами, однак, залишала книжки, починала журитися, майже нічого не їла, переважно – після одержання лисів з дому; вона читала та перечитувала ті листи, металась по двору, потім знову читала. Щоб розважити її, товаришки в такі хвилини прохали її почитати усім що-небудь вголос. Надя любила те читання і читала з хистом, найбільше історію Вебера. Тоді вона оживала, балакала, спорила, резонувала. Приходив новий лист, – Надя цілими днями блукала з ним по двору, а по ночах стогнала та плакала. Тим часом їй заблисла була надія незабаром вийти у «вільну команду»⁷. Вона

⁶ Загарно – гаряче, палко.

⁷ Вільною командою зуться каторжники, що після якогось часу випускаються з тюрми на вільні помешкання. (Приміт. П. Грабовського)

стала ще більше читати та вчитися, бо в команді не мала б стільки дозвілля: марила завести школу для каторжницьких діток та присвятитися цілком товариству. «Ось вийду в команду... багацько, багацько книг, квіток, усього, всього буду постачати в тюрму». Відси вона не збиралась тікати, а з поселення твердо поклала – втекти першого ж року. Та обставини склалися інакше, життя тюремне прямувало до лихих та нечуваних подій, що заходили здалека.

Відбулося таке: 5 августа 1888 року тюрму відвідував генерал-губернатор Корф; на стільці серед двору сиділа Лизавета Ковалевська і не встала при його вході Корф образився і звелів перевести Ковалевську в Верхнеудинську центральну тюрму, де її заперли самотою в тюрмі та держали в найгірших умовах. Ранком на Ковалевську кинулися жандарми, стягли в білизні з ліжка, напнули арештантський сіряк, кинули на віз і погнали в якусь сторожку на березі Шилки. Тут Ковалевську знову роздягли, пошматували власну сорочку, що на ній під той час була, а перебрали у все арештантське. Комендант політичної тюрми Масюков проводив тою справою, а покликаний на підмогу смотритель над «уголовними» Бобровський знущався всякими словами з Ковалевської, що кілька разів падала без пам'яті.

Під Нр.⁸ одвели її в Верхнеудинськ і під Нр. же запакували в тюрму; одинадцять місяців вона не виходила нікуди з казні, двері котрої завжди були запечатані; коли вона потребувала вийти, всякий раз являлось вище начальство міське, зривало печать, а потім знов прикладувало. Образу, заподіяна Ковалевській яко жінчині, викликала обурення з боку товариства; воно поклало – добиватися всіма способами, щоби Масюкова скинуто з посади, взято з-перед очей. Просьби в тому напрямі не мали ніяких наслідків: сам Масюков кілька разів запевняв словом честі, що покине уряд⁹, та завше

⁸ Очевидно: “під номером”.

⁹ Службу, посаду.

ламав те слово. І от в маю 1889 р. почалася в тюрмі голодівка: арештанти не брали в рот ані крихти. Надя не вірила, щоби таким способом можна було що-небудь досягнути; заявляла, що їй хочеться жити, та вкінці пристала до гурту, щоби загладити свій «гріх»; після восьми днів голодівки вона розхорувалась (припадки, підвищена температура, серце билось), але згодом одужала і мовби стала ще жвавіша. На вроду вона саме розцвіла, як ніколи доти, – просто заглядувалися на неї. Знову взялася до книжок, писала конспекти, вчила різні мови, – ненадовго, однак. Голодівку спинили після того, як начальство показало жаль і показувало телеграму, буцім Масюков переводиться, через три місяці його не буде. Замкнуті порішили на той час порвати всякі зносини з Масюковим: відреклись книжок, грошей, листів – словом, усього; те відречення почалось з 1 юня. Надія відреклася також, але для неї було страшенною мукою лишитися без листів, – вона сумувала, нудилась. Підійшов август, а Масюков усе ще зіставався на посаді. Знову забалакали: «Як бути?» Надя одна з перших заговорила про нову голодівку, хоч і мало надіялась від неї. Але нічого іншого не лишалось, виходу не було; розпука заглушила усі почуття. «Краще вмерти, як тягнути отакі злигодні», – казала Надя; кілька днів вона блукала в великій зворушенні, нічогенько не їла, мало спала. Всі були прибиті та знесилені.

В ніч на 30 августа Надя лягла до краю намучена, але на ранок прокинулася жвава та заспокоєна, з незломаною думкою покінчити неможливий стан речей, а то ударивши в лице комендантові. Цілий день провела вона в страшенних душевних муках, розпачливо ридала, а ввечері, знов заспокоєна, пішла вчасніше спати. «Я заглянула до неї перед сном, – розказує одна з товаришок недолі – Ви спите, Надя?» – «Ні ще», – відповіла. Згорнувшись клубочком, вона лежала в своєму закуточку (ліжко її було запнуте з усіх боків), – Ні смужечки зворушення на личку або тривоги, навпаки, ніби якесь задоволення». Того ж вечора вона написала записочку комендантові, що має його бачити. Ранком 31 августа встала скоренько,

убралася в чорний одяг і стала читати Успенського; тут явились жандарми від коменданта за нею. Похапцем одяглась і, сказавши до всіх: «Прощайте», швиденько вийшла. Чи треба казати, що сталося? Вона вдарила в лице Масюкова (да будет він проклят!). Її перевезли в кримінальну тюрму і посадили самотою, туди ж згодом привезли ще трьох товаришок: Калюжну, Ковалевську та Смирницьку, що домагалися – задати їх хоч у саме пекло, аби з-під начальства Масюкова. Зразу Надя почала голодувати, знаючи про загальне рішення товаришок і проголодувала цілих шістнадцять днів (її годували силоміць). Діставши звістку, Корф не зарядив ніякого розсліду, а приписав – покарати винувницю стома ударами ліз, в додаток без попереднього лікарського освідчення, але в присутності лікаря; останній відмовив, однак, такої честі і повідомив приватним листом читинського губернатора Хорошкіна, що Сигида без того хворує, що виконати припис Корфа небезпечно. Хорошкін відписав – не вмішуватись. Місцеве начальство вагувалось, відтягувало, усувалось від тої ганебної справи. Тоді був виписаний в ролі ката-аматора Бобровський, уже знаний нам з історії мордування Ковалевської; за відмовою лікаря він переняв і його роллю.

Сентября 6 дня Бобровський явився в Устькарійську тюрму і велів вивести Надю. Вона вийшла бліда, з похиленою головою, пов'язана хусткою (боліли зуби). Бобровський зірвав з лица хустку, зміряв Надю своїм звірячим поглядом: «Отся витримає!» – і казав її катувати. Взбивши сто ударів, її положили на коц і внесли до гуртової тюрми. Калюжна, Ковалевська та Смирницька, відгородивши собі хустками та покривалами куток на нарах, припали до неї. Надя лежала без пам'яті; якийсь час ще «уголовні» в'язні чули голос Наді. Під час езекуції вона згадувала волю, країну та; рідних. «Мамо! Мамочко моя любесенька!» – доносився сумний, ледве чутний голос завмираючого серця. Потім все стихло. Вислонили. Надя була вже трупом, а її товаришки Калюжна, Ковалевська та Смирницька конали в передсмертних муках, заживши отрути. Припускали, що Надя померла також від отрути, –

річ можлива, хоча лікарі якої причини смерті подавали нервові зворушення. Після тої історії товариші-мужчини рішили також померти гуртом і 2 з них хопилися до отрути (один стрілявся); проте умерло двоє – Тобохов і Калюжний (брат умерлої); останніх відрятано.

Де поховали Надю, ніхто не знає, могилки її як не шукали, не могли знайти, та й надії на то нема; її поклали в гуртову труномогилу, – так звуться заготовлені з осені на зиму могили для арештантів – нікого окремо не відшукаєш.

Так згинула молода, світла, напрочуд гарна душа. Часом на Надю годі було споглянути без потайного запеклого болю; з усього відчувано, що вона скінчить мученицею, що дійсність не спиниться перед її духовою вродою, – в житті такі люди робляться жертвами в тому або іншому напрямі. Так і Надя.

Счастливые годы.

Веселые дни,

Как вешние воды.

Минули они... –

все співала вона, міряючи Сибір; або відчитувала Некрасова «Пророк» («Не говори: забыл он осторожность...»); любила також повторяти слова Тарасові:

Одну слезу з очей карих,

И пан над панами...

Велику вагу мали для її єства духовного оті небагато, але влучні слова.

Хто стрівав серед життя хоть одну таку людину, в тому довіку не згасне світлий погляд на життя, ні палка любов до ближнього.

З боку остаточних думок та поглядів Надя була поступовою в найбільшому значенні того слова, бажала служити народові в напрямі знищення його гірких обставин політично-соціальних; тероризму не поділяла.

Ось що писала до близьких людей Надя перед двома тижнями до смерті:

«...Не зійду я з того шляху, на який стала, і розпрощаюся, коли треба буде, навіки з волею і з вами... Що буде, не знаю, я до всього готова... надійтесь на мої сили... усе-усе винесу жваво... живу любов'ю до святого діла, вірою та надією на щасливу, хоть і не близьку, будучину... не турбуюсь, коли мені навіть і не доведеться діждатись... досить з мене глибокої віри в будучину; Досить, щоб витерпіти всі, всі пригоди; жити отією будучиною, уявляти собі щастя та земний рай тих вибранців, що будуть жити серед добра, ладу та любові, – а тому справдитись, певно справдитись; гадаючи про те, я все забуваю, забуваю гіркоту, біль та морок сучасності; за мороком та гіркотою я вбачаю світло та відряду і не падаю духом. Не падайте ж і ви, вірте в силу душі людської і боріться міцно, палко, безперестанку з усіма незгодинами, з усіма темними та дикими силами. Зваліть їх! Не доведеться, може, вам їх добити, а підхитати – підхитаєте; вірте тільки в перевагу вищих сил, то будете щасливі довіку...»

«...Своєю пощочиною я виплатила образу, – дала знати, що здирства та знущання з себе ми не допустимо... Тож будьте відважні, любіть з повної душі всіх, всіх людей, любіть правду та добро!»

Похиляюся перед хрестом твоїм, незабутній друже-товаришу!

1890 року.

СЛІВЦЕ НА СЛІВЦЕ

Учітєся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтєся,
Й свого не цурайтєся!

Ті слова пригадав я собі, прочитавши розправу д. Вільхівського про Івана Левицького з поводу 25 років його діяльності письменської. З

правдивим докором згадує д. Вільхівський нашу інтелігенцію, з боєм зазначає в неї брак національної самоповаги. «У нас знають, – пише він між іншим, – таких щоденних літературних робітників московських, як Сибіряки, Решетникови, Потапенки, а не знають такого талана, як Левицький, не знають романів Мирного, оповідань Федьковичевих або Франкових». Дійсно – сумно. Та, поділяючи тяжкий жаль з powodu нашої української безжурності до всього рідного взагалі, а до письменства зокрема, ми задивовані тою легкістю, з якою д. Вільхівський зводить до спільного знаменника Сибіряка (Мамина) з Потапенком та ще Решетникова на придачу, стосує до купи людей, котрих ніяким робом не пристосуєш. І Сибіряк, і Потапенко, і Решетников мають кожен свою відміну, визначну фізіономію. Пощо ж брати їх під один шнур, пощо виробляти сумбур в виображеннях галицької громади, і так не дуже обзнайомленої з дійсним станом письменства російського? Коли можливо з натяжкою балакати про Сибіряків та Потапенків, то вже ніяким чином не заговориш про Решетникових, бо Решетников яко писатель був у Росії тільки один, та, на жаль, завчасу помер (1841–1871), а натомість не бачимо і не бачили такого другого. Решетников не «щоденний літературний робітник московський», якого працю сьогодні прочитаєш, а завтра забудеш. Ні, такі не густо родяться, а, з'явившись перед світом, надовго остаються живі в його вразливій уяві, зіркою сяють йому серед темряви, навчають (а се головна річ) справжньою, діяльною любов'ю любити пригнобленого брата, служити ліпшій справі своєї батьківщини. Таких письменників, щоб писали «кров'ю серця і соком нервів», щоб плакали щирими сльозами над нещасною долею людини, того затоптаного в багні та нарузі образу божого, – таких письменників, кажу, не гук, а саме таким був небіжчик Решетников, що заставляє нас ридати над своїми знедоленими «Подлиповцями», опанує нашу душу, пробуджуючи в ній найсвятіші почуття до ближнього – забутого, зниженого, окривдженого, що навіть подобу людську втратив. Перейдуть часи, Потапенки та Сибіряки

зробляться «преданьем старины глубокой», але ім'я Решетникова безстороння історія збереже від забуття до гурту з невеличким рядом справжніх борців за кращу будущину та визволення чоловіцтва, справжніх оборонців тої верстви суспільної, яка найдовше і найгірше стогнала в путах безправності.

Решетников не ширяв на крилах фантазії, не вистругував панським звичаєм своєї мови, не заносився в оболони, а держався землі з її горем та нудьгою, з її безпросвітною темнотою, з її пеклом кромішнім. Вийшовши з простого та вбогого осередка, Решетников до смерті болів муками того осередка, жив його життям, розказував про нього світові у своїх творах, щоб хоч що-небудь зробити на користь йому, а розказував до того його ж власною мовою, як роблять справдешні писателі, що держаться ґрунту, як робить і наш Шевченко. Чи можна ж Решетникова рівняти до Потапенка або Сибіряка?

Потапенко – письменник не симпатичний з погляду ідейно-громадського, але не без таланту, котрому шкодить тільки чисто казкова плодovitість; та з купи сміття або полови в нього можна вибрати кілька зерен, насіпати поодиноких епізодів дуже цінних, навіть для перекладу на мову українську, напр., з повісті «Генеральская дочка». Сибіряк – не менше плодovitий оповідач, переважно на заснові етнографічній, іноді дуже скучний, а вдруге цікавий, не без теплого почуття до простого люду, але – повторяємо – громада забуде їх обох, як тільки перестануть писати, хоча серед сучасних письменників російських вони займають не остатнє місце. Ми, українці, нічогосінько не втратимо, коли овсі поминемо обох, та не можемо сказати того ж про Решетникова, не можемо гуртувати його з ними, як то робить д. Вільхівський. Навпаки, ми порадимо – хоч наша рада може видатись непатріотичною – українцям читати Решетникова поряд з Левицьким, Мирним, Федьковичем та Франком, а переважно перед деякими іншими письменниками нашими, бо коли такі твори, як решетниковські, можуть

засталити в серці читача любов до рідного люду, призвичаїти думку писати про нього його ж власною мовою, себто, кажучи зокрема – українцеві писати про свій люд та край по-українському, то такі перли, як наші «торбини реготу» або підхожі до них тільки компромітують українське письменство і в силі відіпхнути іншу людину від дальшої знайомості з українщиною.

Мушу признатись, що на мене самого не раз робили таке враження деякі книжки українські. А тимчасом я плавав щирими слізьми, читаючи Решетникова, з любов'ю притуляв до розворушеного серця «Пилу» та «Сисойка», думкою ж линув до рідного села, де конали та мучились, хоч трохи й на інший лад, такі ж самісінькі «Подлиповцы». То ж нехай вибачить д. Вільховський за моє слівце на слівце. Тракувати нарівні всіх трьох письменників – то річ суперечна дійсності і цілком безпідставна, а згідний погляд на Решетникова не має за себе жадних причинків. Недаром Тургенєв в листі до Анненкова каже про Решетникова: «Я его ценю высоко». Не цурайтесь свого, але й чужому поучайтесь, коли воно того гідне, – закінчимо ми розумним заповітом батька Тараса.

СЛОВ'ЯНАМ НОВІ ВІРШІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Під таким заголовком помістив знаний професор Стороженко у жовтневій книжці «Київської старини» за 1897 рік буцімбито нові Шевченкові вірші, котрі відшукав у паперах слідчої справи про Кирило-Мефодіївське братство. З яких причинків висновує д. Стороженко свою думку, приписуючи ці вірші Шевченкові? На наше здання, так се вірші Костомарова, а в сьому нас запевняють такі здогади: 1) Вірші написані важкою, непоетичною мовою, перемішаною з москалізмами та церковщиною, з граматичними формами, не властивими слову українському, як звичайно писав Костомаров. «По Твоїй волі», «виглядаймо» (замість – виглядаєм, виглядаємо), «вічної (замість – вічної) волі», «і з поруги давній

(замість – давньої)», – так не говорив і не сказав би Шевченко, у Костомарова такі вислови трапляються раз по раз. 2) Погляд на Слов'янщину, який висловлюється у сих кострубятих віршах, скидається більш на тумановито-безпідставні мрії книжкових теоретиків мислі, але цілком не нагадує тверезих, реально-узасаджених думок Шевченка, котрий хоч і співчував усім слов'янам укупі, проте панславістом в московському розумінню ніколи не був і не міг бути, бо добре знав ціну такому панславізму; він був насамперед ворогом всяких кайданів, всякого панування, а стояв за волю та непідлеглість кожної народності слов'янської, прив'язаної до цілої Слов'янщини не живосилом, а з доброї волі, на ґрунті федералізму. Костомаров з приятелями залюбки смакував Коллара або Ганку з Шафариком, але для Шевченка цілком було неприродною річчю знати «всі мови слов'янського люду», а «своєї – дасть біг»: своя мова, свої люди панували його думками, держали на ґрунті живих потреб дійсності. 3) Вірші, видруковані д. Стороженком, зовсім не нові, а здавна українцям відомі, і ми дивуємося, як редакція «Київської старини» не звернула на се уваги. Вірші ці видруковані під заголовком «На добраніч» у «Збірнику творів» Ієремї Галки, т. є. Костомарова, в переробленому виді, а значить, появилися на світ божий ще в 1875 році. Варіант, відшуканий д. Стороженком, є певно першою редакцією сього стихотвору; очевидно, Костомаров його вигладив згодом, повикидав фрази про слов'ян, лишивши без зміни деякі уступи загального змісту. Важко допустити, щоб Костомаров покористувався в сьому разі чужим твором, взявши його у Шевченка та додавши укінченості.

Д. Стороженко каже, що відшукав ці вірші в паперах Костомарова; се вп'ять-таки підміняє нашу думку. Може, в слідчій справі ці вірші і значаться Шевченковими, так се звичайна помилка, які часто трапляються у таких справах. Може, навіть вони переписані власною рукою Шевченка, так знов-таки: переписав не значить – написав. З усього видно, що тут вийшла

помилка; вірші сі, повторяємо, і не нові, і не Шевченкові; по нашій думці, автором їх був не хто інший, як Костомаров.

Якутськ, 1897.

СУМНА СТОРІНКА

В «Київській старині» за 1896 рік друкуються, між іншим, листи потоісрея Арсенія Лебединцева до архієпископа херсонського, писані під час звісної облоги Севастополя. В листі з 22 квітня 1855 року подибуємо отсю сумну сторінку щодо історії кріпацтва на Україні. Після слів свого брата, законоучителя Білоцерківської гімназії, Лебединцев пише, що маніфест про рушення посполите викликав у Київщині чимале збурення серед люду: селяни, придавлені кормигою польської шляхти, обрадувались нагоді і не хотіли більш знати своїх панів. Всі бажали служити богу та цареві і «бути вільним козацтвом». Пішла чутка, що такий саме був зміст маніфесту і що в попів єсть указ «не робити панщини». Вимагаючи таких указів, а також писання просьб та адресів, парафіяни по селах з образою або й живосилом наступали на попів. А тут ще хтось пустив звістку, що після великого четверга годі вже писатися в вільні козаки. Те збурення було придушене збройною силою. В одному місці одразу вбито тридцять чоловік селян, а тридцять понівечено. І таке робилося майже в переддень 19-го лютого, в переддень великої реформи кріпацької! Цікава й друга річ: як довго традиції вільного козацтва держались серед зневоленого народу українського!

ЄВГЕН ГРЕБІНКА (1812–1848)

Євген Павлович Гребінка народився 21 січня 1812 р. на хуторі Убіжище Пирятинського повіту на Полтавщині (тепер село Мар'янівка

Гребінківського району) в сім'ї відставного штаб-ротмістра Павла Івановича Гребінки. Початкову освіту здобув у домашніх умовах. У 1825–1831 рр. навчався у Ніжинській гімназії вищих наук. У гімназії почав писати вірші. 1827 р. написав драматичний твір для самодіяльного театру «В чужие сани не садись». 1829 р. почав працювати над перекладом на українську мову поеми Пушкіна «Полтава». Брав участь у виданні рукописних журналів, складених із учнівських творів М. Гоголя, Н. Кукольника, М. Прокоповича, Г. Гребінки. 1831 р. закінчив гімназію. Того ж року на сторінках «Украинского альманаха» в Харкові побачив світ перший друкований твір Гребінки – вірш «Рогдаев пир».

У вересні 1831 р. повітове дворянство відрядило Гребінку у званні обер-офіцера у 8-й резервний Малоросійський полк, сформований для придушення польського повстання, але полк з Пирятина не вийшов, і у вересні, після поразки повстанців у Варшаві, Гребінка вийшов у відставку. 1834 р. Гребінка переїздить до Петербурга, де восени вийшла його збірка байок «Малороссийские приказки», працює у комісії духовних училищ. 1836 р. вийшов переклад поеми Пушкіна «Полтава» українською мовою. У червні 1835 р. Іван Сошенко познайомив Гребінку з Тарасом Шевченком. З 1837 р. працює вчителем російської мови у Дворянському полку. Бере участь в організації викупу Т.Шевченка з кріпацтва, збирає твори українською мовою й клопочеться про випуск їх у додатках до журналу «Отечественные записки». Одержавши відмову, із зібраних для додатків матеріалів укладає альманах «Ластівка», який вийшов 27 квітня 1841 р. У 1840 р. Гребінка допоміг Шевченкові у виданні «Кобзаря». Того ж року в журналі «Отечественные записки» вийшла Гребінчина повість «Записки студента», а в «Утренней заре» — повість «Кулик». 1842 р. пише повість «Сеня». У 1843 р. Гребінка відвідав Україну, був у Харкові, разом з Шевченком побував у маєтку Т. Волховської в селі Мосівці. Того ж р. в журналі «Отечественные записки» надруковано роман «Чайковський» з епіграфами, взятими із

Шевченкових творів. 1844 р. Гребінка одружився з Марією Василівною Ростенберг. Того ж р. вийшов його роман «Доктор». 1845 р. познайомився з П. Кулішем, написав нарис «Петербургская сторона». У 1847 р. відкрив своїм коштом у селі Рудці Лубенського повіту на Полтавщині парафіяльне училище для селянських дітей. Тоді ж вийшли повість «Заборов» та «Приключения синей ассигнации». З 1846 р. Гребінка почав видавати зібрання своїх прозових творів. До кінця 1848 р. він видав вісім томів. Помер Гребінка 3 грудня 1848 р. в Петербурзі. Тіло його перевезли в Убіжище, де й поховали.

Вікіпедія. Вільна енциклопедія //

http://uk.wikipedia.org/wiki/%C3%F0%E5%E1%B3%ED%EA%E0_%AA%E2%E3%E5%ED_%CF%E0%E2%EB%EE%E2%E8%F7

ПРОВИНЦИАЛЬНЫЕ ТЕАТРЫ

Как тяжело бывает человеку данное слово. Я, уезжая в Малороссию, обещал вам писать о провинциальных театрах; оно, кажется, ничего, а каких мучений стоило мне это обещание!.. Приезжаю в Лубны, где во время ярмарки играла труппа г. Млатковского, спешу в театр, читаю афишку: *«Русский человек добро помнит. П. Полевого.*

Завтра? – Параша Сибирячка. Н. Полевого.

Прочитав, я ужаснулся,

Хлад по членам пробежал!..

Вы знаете, что я не признаю в г. Полевом творчества, и потому, живя в Петербурге, всегда избегал драматических переделок одного Полевого и могу похвалиться, не видел ни одной его пьесы; даже *Чересполосных владений*, в которых, говорят, было что-то самобытное и которые, не доживя до второго представления, почтили с миром на сцене Александровского театра.

Один мой знакомый, имеющий – с позволения сказать – претензию на остроуту, говорит, будто мрачная Лета, от внезапного наводнения, на это время вышла из берегов и покрыла своею сонною волною все чересполосные владения, так что зрители увидели одну только водяную плоскость. Справедливы или нет слова моего знакомого – не знаю, а дело в том, что я, увидев на афишке *вышепоименованные* пьесы, не на шутку испугался... Обречь себя два вечера сряду нестерпимой скуке – право, большое пожертвование, но делать нечего: *взялся за гуж, не говори не дюж*, гласит пословица; дано слово и – пишу.

Давно еще г. Булгарин заметил, что Полевой пишет полосами – что в ходу. Эта истина, не подлежащая никакому сомнению, пришла мне на мысль, когда я смотрел пьесу *Русский человек добро помнит*. Да, подумал я, Булгарин понял Полевого и в трех словах оценил все его литературные достоинства. Кукольник вывел на сцену Русь как она есть, написал «Руку всевышнего» и многие другие пьесы в этом роде; Полевой убедился, что это хорошо и – у него появились патриотические шутки. Наш ветеран-писатель Скобелев заговорил в «Кремневе» чистосердечным языком воина; его речь, выходящая из глубины души, откликнулась в сердцах русских – и Полевой, не теряя времени, воспламеняется воинским жаром, надевает бумажный шишак и латы, фабрирует поддельные усы, со слезами вспоминает бивуаки, на которых никогда и во сне не бывал, и поет песни саблям и штыкам, которые выдел только на параде.

Из этих двух элементов составлена пьеса *Русский человек добро помнит*. С первого монолога до последнего слышишь или речь à la Кукольник, или *таковые же* à la Скобелев, хотя и те и другие очень далеки от своего первообраза – таков закон природы: подражание всегда останется подражанием и ему до оригинала

... Как до звезды

Небесной далеко!

Впрочем само по себе двойственное подражание довольно оригинально, довольно потешно и даже немного поучительно...

В этой пиесе играл Бобров очень отчетливо (Гура Филатьевича Окунькова), даже делал мало фарсов, а фарсы весьма вредят ему. Соленик (Сидор Бесстрашный) из своей роли сделал все, что мог – а он может сделать много – и только. Все прочие приходили, говорили, махали руками и выходили. Нет, виноват, господин Карабанов (Иван Иванович Светловский), который всю свою роль не играл, не говорил, а *произносил*.

После этого публика отдохнула за водевилем – *Моя жена выходит замуж*, который сошел очень хорошо; в особенности были хороши Зелинский (Бонимон), Бобров (Герней) и Соленик (Любим).

За водевилем следовала старинная пародия на Малороссию: *Казак-стихотворец*. Оценку этой так называемой оперы давно уже сделал покойный И. П. Котляревский в своей «Наталке Полтавке»; но все «Казак-стихотворец» повеселил зрителей: здесь малороссияне слушают, как Прудыус, тысяцкий времен Петра Великого, поет:

Мучит Маруся
Душу мою:
Ем я без вкуса,
Вовсе не пью!..

видят Марусю в русском сарафане т. п. и хохочут от души на все эти проделки. Здесь Зелинский (Прудыус) и Соленик (Грыцко) были превосходны; они создали свои роли, заговорили в них языком чисто малороссийским – и были приняты публикою с восторгом; зато г-н Ленский (Климовский) уморил всех; в буквальном смысле *представил комедию*. У Ленского удивительное дарование!.. У него везде метаморфозы; это второй Овидий на превращения. Вообразите себе какое-то смешное существо, в приемах которого отзывается провинциальная удаль, существо чересчур веселое и довольное собой, как новопроизведенный молодой прапорщик;

представьте себе, что это существо ходит вприпрыжку, стоит в самых изысканных позах, потирает руки с какою-то странною ужимкою, будто человек, который хочет в мороз выпить рюмку водки, что оно в белых шароварах и черном коротком полукафтани, весьма пригодном для пляски, имеет на ногах лакированные сапоги, а на руках белые лайковые перчатки – и вы приблизительно будете иметь понятие о Ленском в роли Климовского, народного поэта-воина Малороссии (в начале XVIII столетия), человека с душою глубокою и прекрасною!.. Как после этого не сказать, что наш век идет быстрыми шагами к преобразованию?..

Речей г. Ленского я не понял, хотя я и знаю по-малороссийски; на русский язык они тоже не походили, а как будто впадали в сербское наречие; между тем Ленский говорил вовсе не по-сербски, это была какая-то славянская микстура, доступная разумению одного только Ленского. Как громко ни говорил он, как ни махал руками, какие ни строил глазки, будто актриса в мужском платье, ничто не помогало; зрители молча зевали, одна Маруся (Протасова) –

Прокказница! Прости ей, боже! –

улыбалась на его речи и начала было говорить тоже на каком-то пестром языке, но, видя, что публика очень холодна к этому нововведению, вскоре оправилась и сыграла очень мило свою роль.

Вообще можно бы посоветовать г. Ленскому меньше франтить на сцене, не браться за роли свыше своих сил и оставить на долю женщин кокетничать с партером: им это иногда удается. А г. Млатковского попросить – ради публики – уволить «Казака-стихотворца» и бессрочный отпуск, хоть для Малороссии: пора ему отдохнуть на *лаврах*; он устарел, голубчик, прошло его время, право, прошло!.. Давайте нам пьесы Котляревского, комедии Основьяненка, нашего народного писателя, – и мы вам скажем душевное спасибо!

На другой День давали *Парашу Сибирячку* Н. Полевого.

Я прежде еще читал прекрасную французскую повесть графа Местра: «Молодая Сибирячка», теперь увидел ее переделку. Придерживаясь золотого правила – *aut bene aut nihil*¹⁰, я ничего не скажу о переделке.

На третий день публика отдохнула: давали *Льва Гурыча Синичкина*. Пьеса была разыграна препорядочно, хлопанью и хохоту конца не было. Да как и не играть ее хорошо, когда на сцене провинциального театра представляли провинциальный театр! Все было естественно, живо, близко к истине, лучше сказать – сама истина. Зелинский сыграл Синичкина неподражаемо; смею вас уверить, что петербургским артистам не сыграть так этой роли, потому что Зелинский сам Синичкин настоящий, живой Синичкин; даже польский выговор Зелинского здесь был ему к лицу. Кроме Зелинского, хорошо выполнили свои роли Протасова 1-я (Раиса Минишна Сурмилова) и Соленик (князь Ветринский), актер весьма замечательный; на нем почти держится комедия в труппе Млатковского. Выполняя часто совершенно противоположные роли, он везде оригинален, везде хорош без натяжек, игра его благородна и естественна. Вообще у Млатковского водевили идет очень хорошо – и давать бы их! – Нет, дают драмы, ищут сильных ощущений, громоздятся на подмостки, на ходули и – падают!..

Литературная газета. – 1840. – № 85.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ, МИХАЙЛО ПАВЛИК, СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ

Михайло Драгоманов (1841–1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

¹⁰(Говорити) або добре, або нічого (не говорити) (лат.).

Один із організаторів «Старої громади» у Києві. Доцент Київського університету (1864–1875). Після звільнення за політичну неблагонадійність емігрував до Женеви, де очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889). Професор Вищої школи у Софії (зараз– Софійський університет) (1889–1895).

Брат письменниці та громадської діячки Олени Пчілки, дядько Лесі Українки.

Батьки М. Драгоманова, дрібнопомісні дворяни, нащадки козацької старшини, були освіченими людьми, поділяли ліберальні для свого часу погляди. *«Я надто зобов'язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального розладу і боротьби...»* – згадував пізніше М. Драгоманов.

1849–1853 – навчався в Гадяцькому повітовому училищі, де, з-поміж інших дисциплін, виділяв історію, географію, мови, захоплювався античним світом.

Продовжив навчання в Полтавській гімназії. Вражав викладачів своєю надзвичайною цілеспрямованістю, працьовитістю, освіченістю. Його сестра Ольга (письменниця Олена Пчілка, мати Лесі Українки) згадувала, що *«книжок... Михайло перечитав ще в гімназії таку силу і таких авторів, що багато учнів середніх шкіл пізніших часів... здивувались би, почувши, що між тими авторами були й такі... як Шлосер, Маколей, Прескот, Гізо»*.

Восени 1859 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Тут у нього з'являються значно ширші і більші можливості вдосконалювати свою загальну освіту, повніше і живіше знайомитися з тими суспільними і політичними процесами, що постійно зароджувалися у студентському середовищі.

Університет тих часів являв собою один із найважливіших осередків наукового, культурного і громадського життя. Значною мірою це була заслуга попечителя Київського учбового округу, славетного хірурга М. Пирогова,

який «допустив у Києві *de facto* академічну свободу, схожу на європейську». М. Драгоманов намагався органічно поєднувати процес навчання з практичною громадською роботою, на яку підштовхували розбуджені загальною ситуацією політичні настрої.

Етапним у справі становлення М. Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над труною Шевченка у Києві, коли прах великого Кобзаря перевозили до Чернечої гори.

У 1863 р. стає членом товариства «Громада», об'єднання, що було формою пробудження свідомості національної інтелігенції до пізнання української історії, культури, народного побуту, права. Пізніше, у 1870-х рр., з'явилися нові, «молоді» Громади, в статутах яких уже стояло питання про «самостійне політичне існування» України з «виборним народним правлінням».

З середини 1860-х рр. становлення М. Драгоманова як ученого відбувалося в тісному взаємозв'язку з його публіцистичною діяльністю. У тодішніх роботах М. Драгоманова – історичних, етнографічних, філологічних, соціологічних – мимоволі відбувається зміщення акцентування на політичне підґрунтя означуваного питання.

1870 р. Київський університет відрядив М. Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час Берлін, Прагу, Відень, Флоренцію, Гайдельберг, Львів.

Особливе місце в політично-публіцистичній діяльності М. Драгоманова посідала Галичина. Він був одним із перших, хто намагався розбудити галицьке громадське життя, піднести рівень суспільної свідомості.

Трирічне закордонне турне М. Драгоманова було надзвичайно плідним для молодого вченого. Він тепер міг критично оглянути й оцінити свої переконання, зіставляючи їх з научним західноєвропейським досвідом.

Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М. Драгоманова виїхати за кордон і

стати політичним емігрантом. Восени 1875 р. через Галичину та Угорщину він вирушив до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української газети.

Восени 1876 р. М. Драгоманов створив у Женеві громадсько-політичний збірник «Громада». Було видано п'ять томів збірника. Головна тема «Громади» – дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і устремлінь до свободи і рівності серед світової спільноти.

З 2-ї половини 1880-х рр. М. Драгоманова запрошували до співпраці ряд провідних видань Галичини.

1889 р. – запрошений викладати на кафедрі загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету (Болгарія), до працював до своєї кончини.

«Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні», – свідчила Леся Українка про останні дні свого дядька. Тимчасові поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти обірвала життя вченого і громадського діяча.

Похований у Софії.

Вікіпедія. Вільна енциклопедія //
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%BE_%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2.

ПРОГРАМА «ГРОМАДИ»

Від 1877 р. виходить в Женеві безстроковими книгами українська збірка «Громада», порядкована М. Драгомановим. Од тепер «Громада» стане виходити в строн, що два місяці, книжками по шість листів. Разом з тим

впорядкування її візьмемо на себе ми троє, котрі підписані нижче:
М. Драгоманов, М. Павлик і С. Подолинський.

Ми знаємо, як то тяжко братись за письмнене видавництво на українській мові, та ще й за кордоном нашої країни. Ми мусимо обертатись до народу, котрий не має державної (політичної) само-стоячесті, котрого розірвано між двома великими царствами: Росією й Австро-Венгією, і котрому через те зовсім не можна тепер проявити свою волю в своїх справах. До того ж ми, – невеличка купка українських громадівців (соціалістів), відбита од своєї країни й без найменшої моги прикладати безпосередньо наші думки до праці серед нашого народу.

Тільки ж в теперішній час нам нема іншого виходу, як закордонне видання, – бо троїсте ярмо: порядків царства Російського й Австро-Венгерського над нашою країною, котре не дає їй волі політичної, господарської й освітньої, неволить слово й печать українську на стільки, що прихильникам якої-небудь волі народу українського, а надто громадівцям, коцче не мсжна просто й отверто вимовляти в себе дома свої думки й бажання про вправу людського життя.

Ці наші думки й бажання ось які:

I. В справах політичних ми бажаємо:

1. рівного права для всякої особи, як чоловіків і парубків, так і жінок і дівчат усякої породи (раси).

2. Неодмінної волі слова, печаті й науки, зборів і товариств.

3. Безперешкодної самовправи (автономії) для кожної громади в її справах.

4. Повної самостоячесті для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.

Україною ми звемо всю сторону від верху р. Тиси в теперішнім Венгерським королевстві, на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім Російським царстві, – від верху р. Нарева на півночі до

Чорного моря на півдні, – усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою. В цій стороні найбільша частина всіх здобувачів, – це б то хліборобів і робітників, – Українці. Напроти того, велика частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Венгрів, Москвинів (руських), належать до тих, що звуть вищими, правдиво неробочими, етанами, котрі тільки вжиткують працю правдивих робітників. Тепер власне ці чужинці, котрих наслали на Україну ті держави, що поневолили її в старі часи, та ті перевертні, що до них пристали, панують над Українцями і в господарстві, як люде багатші, і в справах політичних, як начальства. Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну од панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів од непрацюючих станів: і так, і так пани всяких пород повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну. Інша річ працюючі громади волоські, болгарські, сербські, грецькі, московські, мазурські (польські), виселки німецькі, ремісники польські, жидівські й інші, що живуть у нашій країні: вони мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з Українцями, їх товариства й громади будуть вільні од усякого примусу до звичаїв чи мови українського гурту, матимуть волю закладати свої школи: нижчі, середні й вищі, й волю приставати до всякої спільності з гуртом тих народів, од котрих одійшли до України ті громади, виселки й товариства. Такі працюючі чужинці будуть для Українців узлами, котрі прив'язуватимуть їх до всіх сусідніх пород (націй), з котрими Українці повинні приступати до великої всепородної вільної спілки (інтернаціональної федерації).

Самостоячість (автономія) політична громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади признатись до того народу й приступити до тієї спілки, до котрої вона сама хоче, а також воля конче по своєму впорядкувати всі справи серед себе й усі свої стосунки до других громад.

II. В справах господарських (економічних) ми бажаємо:

5. Щоб усі сили природи й струменти, що потрібні для здобутку корисних людям річей, цеб то: земля, вода з усім, що в них є: машини й фабрики й т. і. були просто в руках товариств і громад хліборобських і робітницьких і щоб люде не мусіли продавати свою працю в найми панам та багатилям, а робили просто на себе.

Ми думаємо,

що спільна, або гуртова власність і спільна, гуртова праця доконче корисніша для людей, ніж осібна,

але ж zarazом думаємо,

що Те, яким способом перемінити осібну власність (собину, батьківщину) на гуртову, а далі, як упорядковати спільну працю і як ділити вжиток од неї, це мусить залежати в ід доброї волі кожного товариства й кожної громади. Певно, що розвага й проба (практика) над потребами господарськими навчать осібні громади не тільки спільности праці (кооперації) й розумному поділу в житку од неї посеред самих громад, але проміж громадами цілих країн і на цілому світі.

III. В справах освітніх (культурних) ми бажаємо:

6. вросту випробованної (позитивної) науки про речі природні й громадські, а також умілостів з тією наукою з в'язаних.

Ми думаємо:

що така наука й умілості (словесні, театр, малярство, різьба, музика) замінять зовсім теперішні віри, через котрі люде стільки ворогували й ворогують проміж себе. Поки ж це настане через вільну науку й проповідь, то ми думаємо, що кожній людині й товариству треба залишити волю держатись такої віри, якої вони хочуть, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри (християне, жиди, магометанці й т. д.), й до кожного брацтва (штунди, шалопути й інші) содержували свої церкви й попів на свій кошт,

щоб навіть на це не було й громадських податків, ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає.

Ми не можемо тут розказати по дрібно способи, котрими треба доходити, щоб сповнилися всі оці наші бажання. Виступаючи з письменством, ми тим вже показуємо, що не відхиляємось від мирної праці для громадського поступу наперед (прогресу). Тим часом ми не маємо марних надій. Нігде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робились тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше ніж де інде, можна сподіватись, щоб начальства й панства по волі зреклись свого панування й через те простому народу на Україні не обійтись без оружного бою й повстання (революції). Тільки, це повстання передасть у руки хліборобських і робітницьких громад і товариств сили природи й струменти, потрібні для здобутку. Щоб же старі панські стани й начальства не змогли потім захопити в свої руки знов що з громадського добра й не поновили свого панування, —

треба, при першій случаю, скасувати державне військо і позаводити громадське козацтво (міліцію), в котрому б кожний громадянин мав оружжя і знав з ним обертатись.

Поставивши коло наших думок про справи політичні й господарські ще й думки про справи освітні (культурні) ми вже тим показуємо, що не станемо в нашій «Громаді» тільки на перших двох, а дамо чимало місця й науковим працям і вмілості словесній (поезії й белетристиці). Книжки «Громади» матимуть:

1. Власні статті про природні (натуральні) й громадські (соціальні) науки та звістки й пересуди (критики) про найважливіші чужі праці в цих науках.

2. Повісті й дії (драми) й інші праці, котрі правдиво (реально) показують людське життя й думки, — і звістки й пересуди про подібні чужі праці, а найбільше про ті, котрі тичуться до України.

3. Перегляд громадського, а найбільш робітницького життя на світі по місцевим часописам і дописам.

4. Дописи й статті про стан громад на Україні в Росії й Австро-Венгрії (Східній Галичині, Буковині й Закарпатській Країні), а також і в сусідніх сторонах.

5. Дрібні звістки й новинки, найбільше про все, що торкається України. (Тут ми думаємо, як найакуратніше слідити за тим, що говорять про Україну в чужій печаті). Відповіді впорядчиків (редакторів).

Ми щиро просимо до праці в «Громаді» всіх людей і товариства на Україні, котрі згоджуються з нашими думками, хоч би вони не належали до народу української мови. Для більшої користі неукраїнським товариствам і громадам ми згоджуємось печатати прислане від них на тій мові, на котрій воно буде написано: на московській, польській, німецькій, волоській і т. и. Для громадян української мови ми будемо осібно розказувати про те, що буде в нас напечатано на чужих мовах. Найбільше ми просимо всіх письменних людей по громадах на Україні докладно писати нам про всі громадські справи й порядки, про всі неправди, які діються робочим людям по селах і містах. Все це ми будемо зводити до купи й пускати в світ через нашу, а при потребі й случаю і через інші європейські часописі одних з нами думок. Ми постараємось також відповідати громадянам на їх запитання, що й як ми вмітимемо.

Для ширшого обміну думок, а надто про справи спільні для нашої України з її сусідами, буде виходити, по потребі, як прилога до «Громади» ряд листків і книжечок на різних мовах під назвою «La Federation – «Вільна спілка». Для цього ряду будуть прийматись тільки праці з думками в основі подібними до них, котрі виложені вище, – але кожний автор відповідатиме за свої думки осібно.

1 септября [вересня] 1880 р.

Впорядчики «Громади»:

М. Драгоманов,

М. Павлик,

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (1778–1843)

Григорій Феодорович Квітка-Основ'яненко – український прозаїк, драматург, журналіст, літературний критик і культурно-громадський діяч. Основоположник художньої прози і жанру соціально-побутової комедії в класичній українській літературі. Твори письменника утверджували високі морально-етичні якості людини з народу, відіграли помітну роль у розвитку української мови. Як письменник, видавець, літературний критик і публіцист виступав в оборону художніх можливостей української літературної мови.

Брав участь у заснуванні професійного театру в Харкові (1812), у виданні першого в Україні журналу «Украинский Вестник» (1816–1817)

Народився у с. Основі (тепер у межах Харкова). Походив з козацько-старшинського роду. Здобув домашню освіту. У родині панувала глибока шана до рідної мови, історії, фольклору, мистецтва. Звичаї в родині відзначалися простотою, тут багато читали, постійними були вистави самодіяльного театру, натхненником яких був Григорій; він же виконував і головні ролі. Усе це формувало мистецькі смаки юного Квітки, його суспільні погляди, прищеплювало любов до народної поезії, виховувало повагу до простолюду. Родину Квіток часто відвідував Сковорода, а відомо, що він відвідував лише одностудійців. Може, тому Григорій Квітка вивчає напам'ять вірші Сковороди, байки Гулака-Артемовського, цілі уривки з «Енеїди», читає Ломоносова і Мольєра, Жуковського і Сервантеса – взагалі все, що потрапляло йому на очі, любить слухати легенди, повір'я та розповіді про героїчні битви козаків супроти нападників.

У 23 роки вступив до Курязького монастиря, але через чотири роки повернувся до світського життя. Був комісаром у народному ополченні,

повітовим предводителем дворянства (1817–28), згодом – головою Харківської палати кримінального суду. Став активним діячем громадського і культурного життя Харкова. Обирався членом Товариства наук при Харківському університеті. Виступив одним із засновників Харківського професійного театру (з 1812 – його директор), Благодійного товариства (1812), Інституту шляхетних дівчат (1812), Харківської губернської бібліотеки (1838). Квітка-Основ'яненко був прихильником ідеї вдосконалення суспільства шляхом реформ та впливу на нього засобами літературного і театрального мистецтва. Головним творчим принципом вважав «писання з натури», орієнтацію на живу навколишню дійсність. Виступав з пропагандою народної теми в літературі, був переконаний в позастановій цінності особистості. Свої перші твори друкував у журналі «Украинский Вестник», який видавав у 1816–17 рр. разом з Р. Гонорським і Є. Філоматським. Писав українською і російською мовами.

Помер Г. Квітка-Осно'яненко 20 серпня 1843 р. після тяжкої хвороби у м. Харкові.

Вікіпедія. Вільна енциклопедія //

http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%9A%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BA%D0%B0%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE

ЗВАННЫЕ ГОСТИ

Сколько ни живу на свете и чего за шестьдесят лет не перевидал я, не отлучаясь, что называется, ни за порог из своего уютного хутора, а не видал такой ужасной метели, какая постигла нас в первых числах декабря истекшего года. Ужас вспомнить, ужас рассказывать, ужас слушать! Говорят обыкновенно – и не знаю, отчего говорят: «снег идет». Кажется, приличнее

было бы изъяснять: «снег летит»; при усилении его можно бы сказать: «снег сыплет»; но если бы и принято было это выражение, то трудно найти слово, которое бы объясняло, что делал снег 5-го, 6-го и 7-го декабря. Он не шел, не летел, не сыпал, а непроницаемою массою опускался сверху вниз и разом засыпал все, что попало под него!.. Вообразите при этом ужасный восточный ветер, с сильными порывами, против коих ничто не может устоять. И такой молодец как дунет – и что же я заметил? девятый порыв его гораздо сильнее, гораздо ощутительнее, нежели предшествовавшие восемь; точно девятый вал на море. Замечайте, кто желает, и уверитесь. Так вот он как дунет, то эта масса снегу, валившаяся сверху, закружится, завертится, как мельчайший песок; без преувеличения, пред самыми глазами ничего не видно; а где деревцо, комок чего-либо, былинка, то снег, прильнув к этому, в несколько минут составит целую гору! При этом ветре, при этом засыпающем снеге мороз сильный... Благодарение богу, если кому не было надобности находиться в дороге!..

...Невозможно никуда выехать; засел дома. Скука от одиночества в четырех стенах; книги все перечитаны. Заняться нечем вовсе. Почувствовав необходимость промолвить с кем слово, я послал к соседям, умоляя не дать мне умереть от тоски и скуки и пожаловать по назначению *A* на два дня, *B* на один день, *B* на три дня, кому сколько обстоятельств, известные мне, позволяли погостить у меня. И чтобы продлить удовольствие, я так расположил, что когда уезжает *A*, приезжает *B*; за нам *B* – и так далее один за другим, так что недели на три я был обеспечен от скуки, а там дороги устроились бы, поехал бы и я по соседям; вот у меня и эта зима с костей долой, как и предыдущие. В приглашениях моих я объяснил, что выехал было к ним и что заставило меня вернуться домой.

Посланные мои возвратились, перемучив лошадей, но с ответами от соседей. Все они, как ни скукали сами по домам, как бы ни желали куда съехаться хоть предстоящими праздниками, но та же невозможность

принуждает и их сидеть безвыездно дома, как и меня. Один только сосед добавил, чтобы я терпеливо перенес скуку еще несколько дней, и что там, после нового года, нахлынут ко мне гости, коих он назвал ко мне моим именем; что рад ли я буду им или некоторым и не рад, приятно ли мне будет вообще со всеми или частно с некоторыми, скучно или весело, несносно или даже нестерпимо, они, эти гости, не будут смотреть на то, а чинно в уреченные дни станут навещать меня, хочу ли я этого или нет; да еще как? «Если-де ты затрешь от них двери, они в окно влезут; ты приезжего пренебрежешь, не только не займешься с ним, ну, бросишь его: он равнодушно посмотрит на такой приём не рассердится за грубость, не восхитится ласкою и, несмотря ни на что, опять явится в уреченный день».

«Подавай, судьба, дорогих гостей!» – подумал я: даровому коню в зубы не глядят; при безрыбьи и рак рыба и проч. все такое; т. е. когда не с кем слова промолвить, так рад хоть и пустому балагуру, лишь бы слово человеческое слышать. Ожидаю нового года с нетерпением. Проводит день, два, пять, вот уж и десятый день от нового года; не видя обещанных гостей, я думал, что соседка надо мною подшутил, хотел было, оставя ожидания, придумать какое-нибудь занятие, чтобы облегчить тоску от скуки, как вдруг является... физиономия почтенная, очень интересная, что-то знакомое, напоминающее время радостное, великое, священное!.. лицо знакомое... но не могу припомнить; стоит молча, ожидает любопытствующих, но и молчание его, при военной позитуре, невольно влечет к уважению... не вытерпел я и обратился с расспросами:

– Кто вы?.. позвольте...

– Я... *Русский инвалид*...

И любезный *Инвалид* объяснил мне все новости по военной части, далее придворные: разные повеления, распоряжения и... я уже готов был махнуть рукою, ожидая по-прежнему известий, какую, когда и на каком театре давали пьесу, как вот *Инвалид* продолжает-продолжает... слышу: из Франции,

Англии, Китая, Америки... и все известия самые свежие, интересные, ценные, вполне удовлетворяющие любопытство наше; одним словом, все рассказал, все объяснил, как будто поводил меня по тем местам; а в заключение прибавил шуточку, от которой невольно я рассмеялся...

– Спасибо, спасибо, старинный, почтенный друг! – сказал я, обнявши еще несколько раз его, – сюда, сюда прошу, на почетное место. Каковы будут другие ожидаемые гости, не знаю пока; но ты у меня, всегда дорогой гость. С нетерпением буду ждать дня, в который ты будешь жаловать ко мне.

И я отвел ему, точно, почетное пред другими место.

Не успел я приютить доброго рассказчика и прикрыть его от пыли, слышу... веяние какого-то приятного ветерка коснулось меня. Оборачиваюсь... дамская персона, формы девические; не тощая, но как бы сказать: стройно тоненькая; судя по летам, недавно явившаяся в свет, но с какою самонадеянностью, с самоуверенностью; взгляд ее быстрый, свежий, прямой, неуклончивый; без щегольства нарядно одета... Лишь только хотел я спросить, кого имею честь встречать, как она свободно, ловко подошла ко мне, сделала грациозный, без жеманства, поклон, тряхнула светлыми кудриками своими, и приятное благоухание, тонкое, едва ощутительное, пронеслось от нее по моей комнате, и я заметил в себе удаление скуки. Итак, прежде еще моего приветствия, эта милая девушка была уже подле меня и приятным голосом начала говорить свободно.

– Я... *Литературная газета*. Была когда-то, по прежней фамилии, сродни *Русскому инвалиду*; потом хотя и удерживала имя, но раззнакомилась с ним; найдя же другого покровителя, чувствую себя переродившеюся. Он научил меня лучше говорить и даже обратил внимание на мою наружность... ах! как я была прежде неопрытна и несносная собеседница (причем, чувствуя себя покрасневшею, закрыла лицо белым батистовым платком; но это все было у нее так ловко, так приятно, что нельзя было заметить краткого смущения ее, а казалось, будто она согнала муху со щеки своей!); но это уже

все прошло: я приучилась к опрятности, к пристойному разговору; и как *Инвалид* отказался от родства со мною, то я приняла фамилию, давно мне следовавшую.

– Полагаю, сударыня, – сказал я, – что найду удовольствие в беседе с вами. Вы меня одолжите, рассказав что-нибудь интересное...

– Это моя обязанность, мое желание, – сказала г-жа *Газета* с маленьким уклоном, и светлые локоны ее приятно потряслись. – Я расположилась беседовать со всеми и вас навещать по два раза в неделю. Итак, позвольте.

Тут она и начала. Сперва у нее идет повесть, там стихи, театр, суждения о книгах, известия, разные разности и даже моды. При описании мод, она проворно выхватила из ридикюля куколку, платице и начала тут же наряжать ее и описывать, что к чему и для чего...

Я, занимаясь с нею, не заметил, как прошло полчаса. «Приятно знакомство с вами, сударыня!» – подумал я. Два раза в неделю по получасу в сутки, я уверен, что по крайней мере не буду скучать; и это много. Нельзя же решительно требовать, чтобы каждая беседа с этою *Газетою* доставляла истинное наслаждение; *Газета* рассказывает не свое, а что изберет из своего запаса. Виновата ли она, если не имеет из чего выбрать? Уж и за то благодарить должно; что избирает; следовательно, есть внимание к публике, не мучит ее без разбору, не подает по одной очереди вступающих к ней статей. Станут писать лучше, и в газетах будут помещаться лучшие повести. Не сказать же ей: «в следующую среду, та chère публика! Ко мне вступили такие повести, которых я не могу сообщить вам». Что есть, то и представляет. Стихи... ох! стихи!.. ну, да о стихах и без меня дело решенное. Зато, когда *Газета* примется говорить сама, с удовольствием слушаешь суждение ее о новых книгах: умно, дельно, безпристрастно и несмотря на... еще довольно скромно, «по-девически». С наслаждением слушаешь и отдаешь справедливость. После того она заговорит о театре... хм! о театре... нам, за полторы, за две тысячи верст, очень занимательно 13 февраля читать,

что и как играли 7-го генваря, кто понял роль, кто не высказал своего дарования; а мы и не знаем, каким дарованием кто из артистов богат... И к чему нам!.. Правда, *Газета* хлопочет не об одних нас, ее читают в Петербурге; и, верно, бывающие в театре со всею заботливостию поверяют рассказ *Газеты* с действием в театре, а небывающие наслаждаются описанием того, что не возбудило любопытства посмотреть. Я только в театральных статьях люблю содержание пьесы или балета: *Газета* интересно рассказывает, как и разные разности. Вот и выходит, что хорошего-то и больше. Заметно, впрочем, что эта девушка маленько пришепetyвает – иначе не умею выразиться: часто, где принято сказать *з*, она произносит его как *ж*; или *с* как *з*. Не думаю, чтобы это было у нее от природы, а еще более от настойчивости. Я надеюсь в ней найти благоразумие, которое победит женское: «я так хочу!» Но как она учена и, признаться, настояще, истинно учена, то, может быть, и находит, что так должно пришепetyвать; а я думал бы, так, про себя, сказать ей не решусь, что если бы она рассудила: что *их* не переспоришь; разница же мало заметна, пушусь за ними выговаривать. Пусть *они* перестанут дурачиться и утомлять мною уважаемую публику пустыми (если не более) нападками на мое пришепetyвание. Я *их* больше одурачу; вырву у *них* предмет к рассуждениям; чем *они* тогда займутся? Но это все я думал и не намекнул даже ни полсловом: неловко же милую девушку, любезничающую, желающую нравиться, «компрометировать», выставив ей недостаток ее в чистом произношении по самоуверенности или от физических причин...

Вдруг что-то в комнате зажужжало резко, громко, как бы сказать – настойчиво, неумолкаемо...

– Что это так шумит? и... шумит странно... – спросил я, поглядывая во все стороны.

– А! это *Пчела*, – ответила милая *Газета* с легким трепетом, который я приписал страху.

– Не бойся, малютка! – сказал я, приголубливая ее, – мои пчелы ручные. Они свободно влетают и вылетают, не сделав никому зла...

– Но эта *Пчела* не из здешних; это *Северная пчела*! Слышите ли, как она жужжит необыкновенно!..

– Не беспокойся. Если ты боишься ее, то я унесу тебя в мой кабинет, положу в кипы бумаг, в кои иногда заглядываю...

– Мне бояться ее? – сказала с насмешливым видом *Газета* и приосанилась. (Мне приятно было смотреть на эту молоденькую девочку, одушевленную бодростью и смелостью и надеющуюся, что она может отразить свою соперницу). – Мне бояться, и еще ее? Она не только меня, но и никого не может ужалить. Она только жужжит, шумит около вас; и как неприятно слушать ее однозвучное жужжание, то вы и каждый невольно начнете отмахивать ее от себя рукою. Она не уймется, она очень раздражительна, более и более приставая к вам, до того надоест вам, что вы должны будете отогнать ее вовсе от себя. Она питает против меня ужасную антипатию. Зла на меня – посудите? – за то, что у меня есть перушко легкое, нескрипучее, гладкое. *Пчеле* хотелось бы завладеть этим пером, и если бы она, получив его, вправила в свои крылья, тогда жужжание ее не было бы так резко, грубо и подчас несносно. Впустите же ее сюда, увидите, какая сцена произойдет между нами. Мы вас позабавим.

И *Пчела* была впущена. Длинное нечто, широкое... на полосках знаки – вроде букв, но не все настоящие буквы; некоторые вовсе не видны, другие не явственны, иная строчка сбилась с прямого пути и зашла в соседнюю строку... одним словом, с большими беспорядками, неисправностями от недосмотра; впрочем, исправные крылушки, чисто отделанные, были оставлены дома, для своих, а к нам, в глушь, отправлены бракованные... таковские-де. Из безделицы-де переписываться не станут...

Лишь только влетела к нам *Пчела* и увидела *Литературную газету*, сидящую, хотя и не на почетном месте, но сидящую, принятую... о! что тут

произошло!.. Она, не уважив меня, лица, конечно, для нее незначительного, по приглашавшего ее для доставления мне удовольствия, как сама обещевала, навязываясь в гости, она оставила меня без внимания, тотчас бросилась к *Газете*, надулась, напучилась и начала свою обычную песню, увиваясь около *Газеты*: «ж-ж-ж-ж-ж-ж! зачем з-з-з-з-з?...».

Что же *Газета*? Сидит себе равнодушно; играет куколкой своею, поправляет платочек на молоденькой груди и слушает молча. Когда же это ж-ж-жиканье надоест ей (а и есть чему надоест! Кому угодно заняться слушаньем этого жужжання, то, уверяю, уши прожужжит и голова разболится), она и брякнет: «Ах, *Пчела*, *Пчела*! ты и этого не знаешь, что так должно?»...

Дня чрез два-три возобновлялись сцены у *Литературной газеты* с газетою *Политическою* и *Литературною* (*Пчелою*, у коей и признаков не было сих качеств); и невозможно было их уладить между собою. В самом деле, если сказать правду, *Пчела*, обязанная собирать из всего мед, полетит, на что зря нападет и так насобирает, и такого меду принесет, что и не отряхнешься. *Газета* же, штучка – с душком, ничего ей не спустит и так в глаза и колет; настоящая правда; а *Пчела*, не имея ничего к оправданию, только и находит к упреку ж-ж-ж и т. п. ничтожные мелочи. Очень забавно.

...Оборачиваюсь к окну: стоит молодой, но степенной наружности человек. Все показывало в нем приятность, приличие, образованность, благоразумие. Довольный наружностью его и первым впечатлением, точно как бы перелистыванием книги, я пожелал с ним короче познакомиться и для того вступил с ним в разговор:

– Кого имею честь принимать у себя?

– *Я Современник*.

– А! как приятно видеть, что и в потомстве сохранилась физиономия вашего родоначальника. Надеюсь найти много удовольствия в беседе с вами.

– Не знаю.

– Но вы для того и жалуете к нам?

– Напротив; занимать других и доставлять рассеяние не есть моя цель: я собираю все для собственного моего удовольствия. Тешусь моими материалами, люблюсь, если что стоит того, и когда увижу, что из небольшого числа занимающихся мною чувствуют и мыслят со мною одинаково, то это мне приносит наслаждение. Я не следую примеру некоторых...

– Торгашей! – прервал я его от избытка чувств, еще не высказав всего в предыдущем разговоре.

Физиономия беседующего со мною не показала ни отрицания, ни подтверждения моего выражения; он промолчал на мою выходку и продолжал:

– Собираемое мною я, рассматриваю тщательно и, по должной сортировке и очищении, принимаю к себе и пускаюсь в свет.

– Вы редко выходите. И знаете ли? О вас мало помнят: пересчитывая ваших собратий, иногда пропускают вас. Почему вы не выходите чаще? Хоть бы шесть раз в год.

– Тогда бы я не нравился себе, а это главная цель моя. Обязавшись являться чаще, я должен был бы материалы не выбирать, а набирать для свиты моей. Набирая же, я нашелся бы в необходимости принять и то, *что под ноги попало...*

– Валяющееся, – прервал я его и улыбнулся, чтобы вызвать его к откровенности; но *Современника* трудно вовлечь в свободный разговор: у него каждое слово взвешено! всякая мысль придумана и обдуманна: он и теперь не подтвердил меня ни словом, никаким движением, а свободно договорил: – ...лишь бы составить на срок книгу. Я так дорожу вкусом, занятием беседующих со мною, что если бы случилось не выбрать чего достойного к представлению занимающихся мною, то я с одною страницей явился бы пред ними с спокойною совестью и с удовольствием, быв уверен,

что эта страница достойна их внимания. Я знаю, что занимающиеся мною ищут во мне не бумагу, не числа страниц, но удовольствия для ума и сердца; и потому-то я должен быть строго разборчив в представляемом им, а оттого и выходить реже. Я очень понимаю, с кем имею дело...

Когда *Современник* обратился, чтобы взглянуть с сожалением на *Пчелу*, тут я заметил у него в руках род хлыста, сделанного необыкновенно. Он был из чистейшей слоновой кости, без малейшего пятнышка или жилочки: набалдашничек был маленький, но из цельного перла. Впрочем, это был только вид хлыстика, а в самом деле была тросточка, точно острая, прямая, не изгибающаяся ни в одну сторону.

– Какой красивый хлыстик, – сказал я.

– Это не хлыстик, а тросточка, – отвечал *Современник*.

– Для кого она или для чего? – по ее виду, я не придумал ей употребления.

– Собственно для меня. Этою тросточкою я указываю на выходящие всякого рода книги.

– Сделайте милость, покажите мне, как вы это делаете?

– Просто. – И с сим словом *Современник* остротонким концом своего хлыстика, указал на... в 4-х частях сочинение... и вот странность! имя сочинителя этой книги, выставленное красивыми, затейливыми буквами, вдруг покрылось ярким румянцем стыда и начало извиваться, как будто желая укрыться от взоров, смотрящих на него.

– Прекрасно, прекрасно! – вкричал я. – Попробуем еще над другими... – Увы! все романы, повести, водевили и проч., и проч. постыдили своих авторов, хотя *Современник* и не говорил много, а только указал по-своему. И учебные расхваленные книги испытали ту же участь; у некоторых от прикосновения хлыстика *Современника*, правда, имена авторов как-то засветились, засияли, сделались выпуклыми, яркими... но таких было немного.

– Бесподобно! – сказал я, – но слишком скоро решение. Надобно бы над каждым потрунить, пошутить; тогда бы с удовольствием занимались вашими суждениями.

– Я помню, для кого это делаю. Я нахожу неприличным пред публикою... – и он приискивал слова.

– Гаерствовать? – вскрикнул я от души и от прямоты помышлений.

Современник ничем не подтвердил моего выражения и, помолчав немного, спросил, будет ли ему место у меня.

– Как же, как же! с величайшим наслаждением буду беседовать с вами и постараюсь не расставаться с вами до половины мая.

...Как вот, в один день, а именно 28 февраля, среди обыкновенных разговоров, вдруг *Пчела* начала жужжать необыкновенно; юлит, мечется во все стороны, кричит: «хозяин сюда, хозяин, скорее сюда!»

Выбегаю опрометью к спорщикам и спрашиваю:

– Что тебе тут надобно?

– Идет, идет! – кричала она насмешливым тоном. – Скорее отворяйте обе половины дверей... в одну не пролезет... усаживайте его поскорее, он задыхается от усталости... Толстый, толстый выходит!.. стул ему, скамейку, да покрепче, понадежнее... тяжестью своею обломит, упадет... да он падает...

Литературная газета скромно хохотала и с жалостию смотрела свою соженицу...

– Кто там? какой там толстый идет? – спрашивал я, посматривая во все стороны... как вот точно вошла группа людей, плотно держащихся рука с рукой, предводимая одним человеком; на всех их был один отпечаток: наружности приятной, взгляд ясный, чистый, заметна образованность лучшего круга и потому вежливость пристойная. И всю эту массу вместе нельзя было назвать толстою, а только довольно плотною. Из чего же столько шуму, подумал я и только лишь хотел спросить, кто они, как

Литературная газета поспешила ко мне и сказала: «это мои ближайшие родные: это *Отечественные записки*».

– Добро пожаловать! – сказал я радушно и проводил гостей к креслам. – Мне приятно будет познакомиться с вами. В прошедшем году мне не удалось видеть вас, но всеобщий отзыв в пользу вашу...

– Кроме меня и еще... – зашипела было *Пчела*, но никто не обратил на нее внимания.

– Отзыв в пользу вашу, – продолжал я, – заставил меня искать сближения с вами. Признаюсь, правление ваше в этом году меня изумило! Кричали, писали, проповедывали, что толщина вас удушила, водяность затопила и что вы, увлекаясь собственной тяжестью бухнули в Лету...

– Это говорила только *Пчела*, – отвечал представитель *О. записок*, – и одна она могла говорить это!

– Я почти верил такой молве, – сказал я прямо, – слыша, что в начале основания вашего у вас было так много попечителей, участников, которые должны были, с первого появления вашего, оставить вас самих себе...

– Почему вы заключаете, что они должны были оставить меня? – спросили *О. 3.*

– После всех этих острых, благоразумных выходов против участников ваших я полагал, что все отрекутся от вас...

– Помилуйте! – сказали *О. 3.* с чувством своего достоинства, – ведь это творила одна *Пчела*.

– Но с нею соглашались, молчали.

– Кто же *Пчеле* возражает? Никто. Пусть жужжит, что хочет.

– И очень благоразумно. Каждый поступает по собственным чувствам и склонностям, – сказал я. – И вы стали уже на твердом, прочном основании?

– На акциях, – зажуужжала *Пчела* и опять не привлекла ничьего внимания, а *О. 3.* взглянули на нее весьма значительно, после чего она приутихла и только потряхивала крылышками.

– Мы и при выходе стали твердою ногою к умножению огорчений наших недоброхотов, – продолжали *От. зап.*, обращаясь ко мне. – За что бы нам ссориться? я не понимаю. Нам всем так просторно на русском свете. Не ближе ли мы были б к цели, к которой при появлении нашем в свет обязываемся, если бы, понимая свое дело, оставили мелочи, личности и общими силами приносили общую пользу.

– Справедливо рассуждаете, – сказал я, – и, между прочим, скольких бы мы избавились скучных часов, перечитывая ваши споры, возражения за *жи*, против него и т. п. дразги. Ведь, согласитесь, скучно это все читать и не находить ни тени того, к чему вы призваны. Давно ли вы из Петербурга?

– Мы явились в Петербурге 15-го генваря.

– И сюда прибыли 28 февраля, когда всего переезда 9–10-ть дней. Отчего это?

– От большой тяжести по причине непомерной толщины, – зажужжала *Пчела*. – Поверите ли, что, доставляя их, повозки, сани ломаются, лошади надрываются. Куда как невыгодно быть толстым!

– Я нахожу, что всего хуже быть тупым при желании быть острым, – сказал я *Пчеле* и, оставя ее, повторил мой вопрос к *От. зап.*, отчего они в дороге пробыли так долго?

– Ах, вы не поверите, – отвечали они, – как не заботятся о нашей братии! Все мы, несмотря на различие характеров, дух, понятия, цель, все мы сваливаемся в кучу в подвале, откуда нас без очереди, по собственному произволению, когда вздумается, выкидывают без выбору и везут без рассмотрения. Везут и развозят нас с большим невниманием, и в каждом месте валяемся мы неопределенное время. Пока доставят нас по принадлежности, мы исчахнем; вся свежесть наша увядает, и мы почти всегда смешим сообщаемыми новостями, о которых принимающие нас более месяца назад знали и перестали толковать. Это участь не одних нас, *От. записок*, но и всех моих собратий, выключая газет всех наименований. И нам очень жаль,

что мы, вместо ожидаемого вами удовольствия от свежести известий, должны сообщать вам прошедшее; но вы сами видите, рассмотрев все отметки, на нас сделанные, что мы выходим в свое время.

— Это всем нам известно, — сказал я, — мы сетуем на такую медленность, но не находим средства исправить такой беспорядок. Конечно, очень неприятно, заплатя деньги за своевременное доставление нам интересного, получать это тогда, как о содержании его протрублено во все концы. Однако ж позвольте заняться с вами.

И *Отечественные записки*, со всем усердием, предложили все, что ими было собрано на сей раз. Каждое лицо из этой группы говорило по своей части приятно, чисто, плавно (исключая родственного с *Литерат. газетою* пришепетывания на тот же лад; но это такая ничтожная безделка, о которой умному человеку и на мысли не придет, *чтобы* замечать). Ученые статьи, постановления правительственные, повести, стихи, хозяйственные, художественные статьи, замечания о новых книгах, иностранные литературы, смесь, все удовлетворительно для срочной поставки, довольно отчетисто, замечания умные, дельные, смотрено на все верно, с должной точки — и в заключение, моды и даже картинки — не лишнее. Надо, чтоб всем было нравно. Одним словом, я нашел, что молва об *Отечественных записках* не была преувеличена: с ними можно проводить время очень приятно, беседовать об умном — умно, при случае улыбнуться остроте и даже посмеяться забавному. Окончивши все, ищешь еще наслаждения и невольно возвращаешься к началу. Отчего же эти нападки за толстоту? Справедливо говоря, если бы толщина *Записок* была вдвое и наполнена с таким выбором (о повестях и стихах опять скажу: какие случаются, такие и помещать обязаны. Тут не распорядитель, а пишущая братия виноваты), то вдвое доставлено было бы удовольствия. У нас, в провинциях, еще с прошлого года признано, что *Отечест. записки* одни идут по следам предшественников своих, понимавших дело в сущности, подражают сверстникам своим (а есть

кому подражать! один... тут *Современник* махнул мне рукою, и я замолчал), пренебрегают дразгами, не оставляют без замечания требующего исправления... решительно: исполать *Отечест. запискам*. Они всегда будут приносить пользу и удовольствие, а судя по количеству и качествам сотрудников, смело можно быть уверену, что они пойдут надолго.

...Еще несколько дней занимался я с пожаловавшими гостями и равнодушно слушал их переговоры, как вот... слышу шаги медленно идущего, тяжело ступающего и весьма лениво передвигающего ноги. Удушливый кашель, одышка, храпение, оханье, все возвещало приближение кого-то удрученного застарелыми болезнями... Издали еще кричал он, пыхтя, охая и кашляю: «спешу... спешу на срок... ках-ках-ках... пустите, не удерживайте... ох! колет везде... пуф... пуф!..» и с ревущей одышкой ввалилось нечто старое, ветхое, изношенное, истасканное, влекущее за собою всякую всячину, тряпье, ветошь, обрывки, образчики всех родов, приступы к чему-то, без начал, без концов; они путаются, цепляются, попадают под ноги идущему, спутывают его шаги, он спотыкается и вот-вот упадет!.. И не мудрено! Зрение слабо, или нет его вовсе; он надел очки, не из цельных стекол, нет; они разбиты и составлены из стеклушек разных цветов: есть красные, желтые, черные, ни одного белого; а все тусклые; исцарапанные, спаянные какою-то масляною мазью. Куда же видеть что вдаль, когда он и перед собою не может различить предметов? Хочет выпрямиться, стоять, но от старости и дряхлости шатается, колеблется; силится хотя сесть, но, худо видя предметы и обремененный разными нелепостями, шатается и падает...

Я был знаком с ним и в прошедшем году, следовательно тотчас узнал его.

– Куда ты бредешь, старичишка, отживший век свой! – сказал я ему. – Куда тебе за молодыми! Было твоё время, теперь уступи другим, не смей собою.

– Помилуйте! как? – вскричал старикашка, и желчный кашель прерывал его на каждом слове, – я их превзойду, обгоню, посрамлю. Пусть учатся у меня; они никто не понимают дела. Я *Сын Отечества*. Имени моего довольно для моей славы, для требования о подражании мне... я Русь знаю – и Русь меня знает...

– Ах, ты слишком опоздал! – сказал я грустно.

...– Так ты уже распался, бедный старик? – заметил я, – увы! моль и тление приближаются к тебе! А где эти цветущие твои первые годы, четыре или пять, не более? Как ты блестел, ярко светил, франтил, научал, просвещал, был истинный *Сын Отечества*, а теперь ты что? Мастер своего дела водил тебя на помочах, и ты был чудо молодец, краса юноша. Зачем он тебя бросил? Как бы ты блистал в возмужалости! Старость и давность были бы к тебе недоступны! Но он бросил тебя, передавал на руки дядькам, пестунам, и даже гувернеры упряляли тобою, заводили в архив, разбивали тебя на шесть, опять на пятьдесят две, как и прежде, книжек, опять сплочивали на двенадцать. Никто из собратий твоих не переменял столько наружности и числа. Наконец, обрадовал ты нас известием, что истый твой grosпапахен приютил тебя к себе и будет управлять тобой. По старой памяти мы бросились к тебе... имя выставлено, отрадно будет видеть все дельное. Ты, следуя духу времени, был толст, зелен, цвет надежды и молодости... Что же? увы! ищем, ищем прежнего... та же пыль и паутина, от которой мы избавились несколько лет, за недокончанием числа книжек. И в Петербург пришло бывшее в Москве: и та же медленность, и та же просрочка, и та же сухость, и та же желчность, и то же самохвальство, и то же *Я*, отличающее все, от него выходящее, и те же уверения, и те же обещания, которых тогда же дают себе слово не исполнить!.. Зачем хула на имя известное? Зачем оно поставлено в заглавии?.. Наконец, медленность, от неуважения к публике, дошла до невероятия! Теперь март, а является еще только ноябрь...

...Опять среди бывшей беседы у нас вскочила не дама, а просто женщина, если не баба... а как описать ее убранство? Она полагала вздеть на себя русский сарафан, да только так перековеркала прекрасный его покррой, так исказила его формы, что здесь было и галльское, и германское, и аравийское, и фантастическое; чего хочешь, того просишь. По пристрастию ко всему восточному, голову убрала свою вроде чалмы, но из этой чалмы также вышла смесь: была чалма, видима была и русская шапка, и немецкая треугольная шляпа... невыразимо! Нагрудника ее один клапан был отвернут, и там, вместо запонок и пуговиц, виднелись имена питающих ее. В руках она имела нечто вроде метлы: кажется, хотела смотреть наподобие хлыстика *Современникова*, но опыт был неудачен. Она силилась мести, но не сметала ничего. Уж она добавляла и песенками, и прибаутками своего изделия, но не счищала никого с места. Уж она и скребла ногтями, грызла зубами, опять хваталась за метлу, что же? Пыль подняла ужасную, всем надосадила, а не успела в своем предприятии. *Сей, сия, дагерротип* книжный язык и проч., и проч. гонимое ею все осталось неповрежденным, не нарушенным и пребывает на своем месте.

...Улыбаясь со злостью, бросилась она на своих собратий и начала замечать их, крича во все горло: «вот я вас! Вы ничего не смыслите, не разумеете, не понимаете, не рассуждаете, слушайте меня. Как? в этот век великий, умный, высокий, выпранный, необъятный, превосходный, ученый, изобретательный, отвратительный, корыстолюбивый, щедрый, скупой, расточительный, просвещенный, в такой век... вы...» и как она при этих словах мела своею метлою и подняла ужасную пыль, клонившуюся на ее собратий, а те со всем спокойствием дунули слегка, то пыль и обратилась к ней, покрыла ее всю, ослепила глаза, забила в нос, уши, и рот, отчего она закашлялась жестоко и прервала поток своих уподоблений без разбору, толку и приличий, сыпавшихся из гортани ее.

Отдохнувши немного, приступила доказывать на словах, а метлу придержала, видя, что ею пользы не делает, а только свою пыль глотает сама. «И вы полагаете, что пишете по-русски, – начала она, оправясь, – вы этого языка не знаете, не слыхали никогда, учитесь у меня: я вам его открою, объясню, покажу, разберу, изложу, вобью, вколочу в вас. Зачем писать иначе, как говорите? Говорите, рассказывайте, болтайте, бормочите, шепчите, мурлычьте, пишите, марайте, царапайте, коверкайте, и чтобы это было у вас едино. Учитесь, подражайте, следуйте, вторьте мне, перенимайте у меня – и мы очистим русской язык. Посмотрите на мои умные, неподражаемые, удивительные, неизъяснимые, превосходные, быстрые, тонкие, всеобъемлющие сочинения. Взирайте на них, и вы будете так же велики, славны, громки, звучны, блестящи, шумящи, ревуши, гремящи, трещащи, шипящи, кипящи, как и я, *Библиотека для чтения*: да, *Библиотека* не для чего больше, как *для чтения...*» – и битых два часа она толковала одно и то же, ни о сем, ни о том и ни о чем. А шуму, грому, крику сколько! смыслу же никакого! За недостатком уподоблений, она прибегала к милым, многозначущим «Брррр!» Звала даже своего Ваньку к себе на помощь; употребляла шуточки, насмешки, остроты; но все это было так вяло, натянуто, водяно, тупо!.. То вдруг поднимается на ходули, принесенные с собою, заважничает, говорит свысока и, не понимая сама себя, уверена, что и никто не понял ее, вспрыгнет, упадет, кувыркается, хохочет, чтобы хотя рассмешить слушателей своих. Все тщетно! Ничем не привлечет ничьего внимания!..

Видя ее выбившуюся из сил, я пожалел о ней, и как уже мне крепко надоело все ее буфонство, то я и сказал ей: «перестань, Madame! Право, надоела всем»...

Сказав это, взял ее и упрятал в короб пока до весны. Тогда вынесу на гряды: пусть трещит на свободе и отгоняет воробьев. К этому пригодна.

Целый день провалялся от головной боли: так она своим болтанием нашумела.

Среди беседы Василий Федорович выпрашивает у меня тетрадку, обещаясь никак не выпускать ее в свет. Надеюсь на его обещание, я ему поручаю ее с собственноручным удостоверением, что я изложил все, как у нас все вообще разумеют и принимают.

Современник. – 1840. – Т. XX. – Кн. 4.

МЕМУАРЫ ЕВСТРАТИЯ МЯКУШКИНА

Еще только лишь выучился я порядочно читать и понял, что за важная вещь «книга», как и родилось во мне сильное и непреодолимое желание быть самому сочинителем. Как это знатно!.. и какая потеха читать: «Сочинение Евстратия Мякушкина». А?.. Это одно бесценно! А как удосужишься и запасешься терпением, да отваляешь ровно четыре части, и на каждой стоит твоя фамилия... тьфу ты пропасть, сколько славы!.. Книга пошла по свету, находится во всех книжных лавках, имеется во всех концах России, носится ходебщиками везде, везде. «Кто этот господин?» – Это Мякушкин. – «Ах, не сочинитель ли?» – Точно так-с. – «Сочинитель, сочинитель!.. видели ли вы когда-либо сочинителя? Вот он пошел в темном фраке»... Чудесное дело быть сочинителем, хотя бы только четырех частей чего-нибудь!.. Особливо еще, если мое имя, по благосклонности наборщика, будет поставлено курьёзными, египетскими, плоскими, выпуклыми и т. п. необыкновенными литерами... просто загляденье! Прочтет ли кто сочиненную мной книгу – что за дело; но имя мое непременно прочтёт... весь читающий свет прочтет... каково? Вот самая лестная награда сочинителю за все его издержки на бумагу и время, употребленные для писания! Сочинитель книги, хотя бы и в одном томе, но славе своей равняется с завоевателями, основателями царств, городов, обретателями новых земель, потому что и его имя напечатано и

будет перепечатано и так же останется бессмертным, пока не истребятся чернила и станки типографские; а этого никогда не будет.

Этой-то славы, славы сочинителя, жаждал я очень давно и, бывало, удалясь от всех занятий, уединясь от всех людей, сошью переплетным ладом кипу бумаги, чтобы достало на четыре части, сяду и, оставив место для заглавия – его можно придумать после – надпишу четко и ясно: «Сочинение Евстратия Мякушкина, часть 1-я; сочинение Евстратия Мякушкина, часть 2-я, 3-я, 4-я». А подчас, когда заберет умничанье, то до двенадцатой доходил. Со мной прошу не шутить.

Положив основание своему сочинению, полный восторга, хожу, выезжаю, и, возвратясь к своему литературному столу, с наслаждением поглядываю на разложенные по столу мои сочинения. На все меня окружающее я смотрю своим, высшим взглядом. Отвечая на ласки жены моей, я ее приголубливаю, приговаривая: «Ах, мой роман в четырех частях!» Карабкающихся ко мне на колена детей моих я треплю каждого по беленькой щечке и говорю свое: «сочинение Евстратия Мякушкина, часть 1-я... славный мальчик; сочинение Евстратия Мякушкина, часть 2-я... резвая девочка» – и так далее, пока пройдет мой авторский восторг.

Наслаждаясь удовольствием от ежедневного взирания на материалы моих сочинений, надобно приступить к началу – «к придуманию заглавия». Это дело немудреное – придумаю, решаю о чем писать; а то для меня задача: что и о чем писать? – Свою жизнь? Но я еще молод, немного произошло со мною: родился, учился, считался на службе, женился, имею детей... Это так обыкновенно, что таких жизней можно написать ровно тысячу и одну. Сочинить роман? Хорошо. Вот я и принялся было... плохо!.. Конеч, чем обыкновенно оканчивается роман – свадьбу, придумал; да чью? с кем? и после каких приключений? тут уж никак не мог сочинить, а четвертую часть, без трех первых, печатать, думаю, неловко.

Не катнуть ли повесть? Так что же: выйдет небольшая книжонка, совестно будет на такой крошке имя свое выставить. Книга не книга, а нечто вроде книги, за ветром полетит. Израсходую же из заготовленных материалов только одну тетрадь; куда денусь с прочими?

Путешествие? Но я не бывал в дальних дорогах и не знаю дорожных обыкновений; а чего не знаешь, так можно ли то описывать? Притом же так много издано путешествий действительных и мечтательных, так подробно описаны все трактиры, цирюльни, прислуги в них, происшествия, там бывшие, что нашему брату, неодаренному воображением и изобретательностью приключений, чисто не о чем сказать.

Записки... чего? – не придумаю. Уж не собрать ли все подющиеся мне от приказчика записки по хозяйству и издать в свет? Но я сам их не читаю; почему же ожидать, что кто-то другой прочтет? Они же не моего сочинения? Чужою славою пользоваться не хочу.

Очерки? – опять, чего? Столько очерков всему, что мне не осталось о чем и говорить. Притом же «очерки» все будут очерки, а существенного ничего. Оно, конечно, можно бы и на штуку подняться, бумага все терпит; сказать «очерки здешнего хлебопашества» и начать, продолжать и кончить все о себе: как я в первый раз увидел поле, работы на нем, растущий хлеб, что я мыслил, чувствовал тогда, что предполагал устроить к улучшению хлебопашества, о коем и понятия не имел... все о себе; но таким «очеркам» уже были примеры и они обратились в насмешку писателю очерков. Не хочу очерков.

Я не придумал, о чем писать, а время между тем проходило; все роды сочинений беспрестанно являлись в свет, а я, не изобретя своего, не мог решиться, какому подражать. Наконец, случайно в каком-то журнале – а в каком? хоть сейчас убейте меня, не скажу, не помню – попадается мне новенькое, свеженькое словцо: «Мемуары»... Бесподобно! – вскричал я, – пишу «мемуары»! тут все заключается: о себе, обо всем можно говорить,

рассуждать, анекдотец приплести, резонерствовать, бадинерствовать, и все, все терпят мемуары. Итак, начинаю.

МЕМУАР ПЕРВЫЙ

Что это за слово «мемуар»? – А кто его знает? Не я его придумал, а перенял у людей – мое дело сторона. Пишут люди мемуары, и мне не запретит никто. Кстати, оно иностранное – тащи его к нам, в русский язык, в этот жалкий, скудный, тощий язык, на котором нельзя ничего написать и сказать, если бы не «индивидуальность, популярность, объективность» и многие другие славности, которыми, благодаря нашим нынешним великим умам, красится наш мизерный язычишка. Поверьте мне: если бы не эти отличные мужи, мы и до сих пор писали бы: «довлеет, последовательность, народность» и т. п. низкости. Теперь же мы пошли далеко и высоко! Сто лет шагнули вперед. Что в той речи и что в том разговоре, которые всякий может понять? нет, батенька! Отпускай так, чтобы никто в твоей речи толку не добрался, да и ты сам другими словами не мог бы смыслу изъяснить. Вот то голова!

Из числа таких-то славностей, вот и «мемуары». Какое громкое, всеобъемлющее слово! Жаль только, что не могу изъяснить его; виноват наш бедный язык. Но что за нужда: мемуары, да и мемуары. Когда же во множественном «мемуары», то почему же не быть и в единственном «мемуар». А потому: мемуар первый, мемуар второй и т. д. Выеду на мемуарах к самой славе...

МЕМУАР ОСЬМОЙ

Memoir'ы мемоир'ами, а рука чешется отвалить и роман. Чудо, что за содержание! Вчера, легши в постель, не мог сомкнуть глаз от бессоницы; и все мне воочью мерещится – красиво, на отличной бумаге напечатанное: «Роман в четырех частях, сочинение Евстратия Мякушкина». Возторг – или

восторг – отгонял сон; что же будет при исполнении!.. Мое честолюбие, самолюбие, славолубие требовало от моего ума и воображения – содержания, плана, завязки roman'a. И я, напрягши все силы ума, понудив воображение, по'forcir'овав память, перебрав и пере'sortir'овав в ней все читанное, придумал наконец sujet к roman'у. Мало того, что он в новом вкусе, но предлагаю, для охотника, в пари все мои сочинения, что он новее и необыкновеннее всех вкусов. Когда будете приступать к чтению его, то, как знаете, прикрепите ваши волосы на голове; иначе я не ручаюсь, чтобы шляпа, шляпка, чепчик, гребешок и что бы ни было на голове вашей, милые читатели и прелестные читательницы, я не ручаюсь, чтобы оно спокойно удержалось на голове вашей. Волосы ваши встанут дыбом и сдвинут украшение или защиту головы. Будь я бестия, если не сдвинут. Невозможно волосам оставаться покойно! Но в случае, милостивый государь – имени и отчества не имею чести знать – вы носите парик, то придержите его рукою; иначе он сдвинется, непременно сдвинется с вашей головы, потому что все мускулы ее задвигаются, точно клавиши у фортепиано под пальчиками вашими, сударыня; а оттого парик и не удержится... спадет... чего мне, также точно как и вам, отнюдь бы не хотелось!

Вот изволите видеть: со мной прошу не шутить. В моем романе, кроме маловажных преступлений; не заслуживающих торговой казни и каторги, а требующих легких наказаний, ссылки на поселение и т. п., будет несметное множество; они необходимы, как вспомогательные инструменты в большом оркестре; солисты же, т. е. герои и героини моего романа, взятые из самого высшего, образованного круга, из мирного деревенского убежища, из каторжной работы бежавшие и проч., и проч., те будут у меня отличаться: бить, резать, грабить, убивать, убиваться, вешаться, топиться, зажигать, кидать в огонь жертвы свои или плоды удачества и обольщений. У моих героев не дремли: не попадайтесь под руку, родители, братья, сестры, стар и млад; кровь будет литься рекою... чего рекою? мало, моря крови; зарево от

зажигательств видно будет во всех концах вселенной, а pour la bonne bouche, обольщения, насилования, нарушения брачных союзов, кровосмешения... Чудо, чудо, что за славности!

И я вам скажу: лихой, сударь, роман будет. Он помрачит все, до сих пор в этом высоком тоне и духе вышедшее. Дайте мне вот только приняться. И – нечего делать, хоть и по чужим следам пойду – написавши четыре части такого романа, я его не кончу, не дам полной развязки, а так, только кончик завесы приподниму, а последствия обещаю в будущем романе. Пусть ожидают. Набивши же руку в сочинениях такого рода, брякну потом нежным, sentiment'альным. Увидите, что смогу отхватать. Какова будет моя героиня *Деньдрониада*, так чудо, прелесть, из-под ручки посмотреть; ее судьба, или «любезный», будет *Келювалиан*, молодец в своем роде необыкновенный: что за чувствительный, страстный, пламенный!.. Разлучник их *Тартартритан* (да каковы имена придуманы? Именно на славу) все будет их гнать, разгонять; а они, верные любовники, все будут страдать, плакать, плакать, и вдруг, как они ни думают, ни гадают, я их – бац! перед самую последнюю точкую и соединю вечным, неразрывным союзом. Начитаетесь, сударь, и наплачетесь, сударыня!

МЕМУАР ДЕВЯТЫЙ

Хорошо. Сочиню таких романов, страшных, ужасных, с подробным описанием всего производства воображаемых преступлений; потом нежных, сладких, завлекательных, понятных и для десятилетней девочки, наставительных для четырнадцатилетнего мальчика; таких романов сочиню дюжину. Да что мне с ними делать?.. Как что? Напечатать. Я не прибегу к Александру Филипповичу Смирдину, издавшему так много добра и зла; я могу и должен быть самостоятелен. Сам приступлю к изданию, т. е. оттисну программу красивыми литерами, с великолепными украшениями. *Русский народ* лихо идет на подписку, чему свидетель *Россия*. Хорошо... Собравши

подписку, должен ли я во всей точности сдержать слово, как в своевременной выдаче книг, так и в занимательности их?.. Пустое; к чему такая точность, ассурат'ность? Нынче век изобретений: железные дороги, дагерротип и др. все; пусть славится и мое надувание.

Пусть скажут, что я, воспользовавшись доверием публики к объявлениям, до меня исправно исполняемым, обольстив ее пышную программой, собрал любезные денежки, а о сдержании слова не думаю, смеюсь над простаками и, может, przygotowляюсь еще к подобной штучке. Пусть пишут на меня выходки, замечания, упреки в шарлатанстве. Пусть пересужают меня провинциалы! Они, в простоте сердца, пожалуй, не назовут этого ни промышленностью, ни оборотом, а за свои чистые деньги брякнут чистым словом как стоит штучка. Пусть журналисты (почитающие себя любящими правду) прольют ведра чернил, испишут и испечатают стопы бумаги, переведут пуды перьев, уличая меня в незнании грамматики, логики и других таких пустяков; пусть доказывают, что литература не мое призвание, что мои мнения ошибочны; взгляды, хотя и высшие, но неверны; суждения ложны и, смотря по отношениям, противоречащи. Пусть, если хотят, еще больше напишут; я отпечатаюсь от них.

Прежде всего, ссылаясь на изданную уже программу, в коей изложено одно лишь мое обещание, я приму как самое исполнение, и начну утверждать и решительно говорить, что я должен быть почитаем за первого литератора, как написавший — хотя бы и одни вершки — в таком и таком роде; что я научил других и показал всем, как должно писать: что я поставил литературу на должную ей степень; что я Русь знаю, и Русь меня знает. Буду кричать, что такая-то газета, такой-то журнал пишут так грязно, так невежливо (в самом деле невежливо называть вздор вздором, глупость глупостью, обман обманом); смеют изъясняться, что *мы*, а эти *мы* — один я, всем читающим не велим брать в руки и не унижаться до того, чтобы заглядывать в них, и проч., и проч.

Прекрасно! Бесстыдством, дерзостью везде можно пройти. Пусть упрекают меня в надувании публики, да мне-то что до нее за дело? – Не я. другой поступит так с «почтеннейшею»; так лучше мне воспользоваться приобретением любезных денежек, нежели дать другому к тому повод. Нынче век industrial'ный. Что значит это слово? А кто его знает! Кажется, это будет значить: для меня приятнее видеть деньги в моем кармане, нежели и в отцовском.

Произведя в действие свой *метод*, т. е собрав с легковых всеми возможными способами деньги, опочию на лаврах и стану прославлять сам себя, в особых статьях примусь говорить о литературе, но начну и кончу собою; буду восклицать о моих заслугах в литературе; обещаю издать историю-чудо, роман-прелесть; начну писать критику, переоценивать доблестных, маститых, заслуженных литераторов, с грязью смешав их; общее мнение буду наводить, что я разумением дела выше всех их; примусь писать о театре, и тут опять я и я, один я, потому что я, с какой стороны ни зайдете, я «единственный». Поверьте, найдется товарищ, которому понравится мой *метод*; станет подражать ему и, успев, подобно мне, в надувании, будет меня расхваливать, намекать о воздвигнутии памятника мне – и я, достигши такой славы, у-у-у! загремлю всеми громами против имеющих дарования, пишущих с благонамеренною целию, осуждающих мои сочинения, порицающих мою промышленность, всякого, всякого наводящего на меня хотя малейшую тень: примусь поражать, унижать, гнать, истреблять и неумолкаемо кричать: *пес plus ultra* Евстратия Мякушкина.

Но правда подобна маслу: как его ни топи в воде, оно всплывет наверх; а потому, быть может, удастся им вывести меня на свежую воду, сбить с поля, выбить из седла, и тогда не просто умолкну, но, переоценив все по-своему, вздохну, будто от великодушия, и скажу: «Блажен, кто, сделав так много в литературе добра и не успев истребить зла, может с спокойным духом положить перо и сказать с стихотворцем: «насильно мил не будешь!..»

МЕМУАР ДЕСЯТЫЙ

Вчера, во время писанья последнего мемуара, все мои преднамерения бродили в голове, а дух авторский, т. е. дух деньголюбия, дух желания собрать более и более денег, возобладал мною до того, что все слова, высыпавшиеся из-под моего авторского пера, казались мне не словами, а червончиками, рублевичками, и я, в восторге, считаю себя Крезом, молодцом, одурачившим читающий народ, мысленно сосчитываю стянутые с них любезные денежки и собираюсь на дальнейшие предприятия... как ни думано, ни гадано, пожаловал ко мне опять господин мой дядюшка. Говоря о сем, о том, принялся за мои мемуары, пересмотрел их и потом, усевшись, принимается говорить.

«Ну, – подумал я, – услышу еще анекдот из времен Румянцева!» Но на этот раз ошибся, и дядюшка говорил так:

– Эй, брат Евстратий, не шали! не пускайся на несвойственное человеку, имеющему ум, а потому понимающему, что есть честность; иначе берегись услышать такие себе прилагательные, что горько будет слушать. Ты надеешься на свое острое перо: отпишусь, дискать, от нападков. Как ни отписывайся, а они тебе свое будут петь и скажут: «сам расшалился из рук вон, да и не говори ему правды». Исправься, пополни обещанное; ведь можешь писать? Писал когда-нибудь дельное, ну и продолжай: пиши такое, чтобы люди сказали спасибо. Ты литературу, эту деву чистую, невинную, незлобивую, услаждающую, нежащую чувства наши, питающую душу, пускаешь рыскать по городу вечером на дрожках... промышлять сяк и так денег, обирать, надувать встречного-поперечного и наказываешь, чтобы возвращалась к тебе с полными карманами денег. Что-нибудь одно: литератор либо торгаш. Хочется приобрести денег? – Будь сапожник, портной, лавочник: будешь честно и это дело вести, зашибешь копейку. Чувствуешь призвание к литературе? Великое дело! Пиши, но все во славу божию, в назидание ближнего, в похвалу нашей матушке России, в

благодарность батюшке-царю, на пользу нам, детушкам его. Пиши такое, чтобы невинность при твоих строках не краснела; неопытность не имела бы поводу узнать из твоей книги то, чего бы и повек не узнала; порок, увидев себя в твоей книге, как в зеркале, одумался бы, раскаялся и тут же, на следующей странице, нашел бы средство исправиться. Облекай свои мысли в формы, какие легче для тебя: пиши историею, драмою, повестью, сказкою, как на мысль придет; но чтобы из твоего рассказа можно было извлечь общую пользу: чтобы гражданин, член общества, судья видел, что он чрез исполнение своего долга, обязанности своей, не лишнее звено в общей цепи, удерживающей порядок в государстве; почтительный, благодарный сын, заботливый отец, внимательный, постоянный супруг, попечительный хозяин – все такие люди необходимы для общего блага; а идущие противно тому, чрез общее презрение, насмешки, требуют, как гнилые ветви, отсечения от здорового роскошного дерева. Вот такое напиши, да и не беспокойся ни о чем. Всякий захочет прочитать, пожелает иметь твою книгу и купит ее у тебя; вот ты и без фокус-покусов обеспечишь свое состояние; а что более всего, приобретешь общую благодарность, уважение людское, не выпрошенное, не вымоленное, а невольно тебе отдаваемое, и добрую память за гробом. Ты умрешь, а книга твоя вечна; добро, из твоих мыслей и слов ею посеянное, принесет тебе плоды, которые ты и *там* будешь вкушать с наслаждением. Послушай меня, брат Евстратий! Не пиши таких книг, как ты, по гордости ума своего, предполагал в твоих мемуарах. Ты накатаешь таких романчиков несколько, чтоб угодить публике, потешишь ее, заставишь по воле своей смеяться, ужасаться, содрогаться, но... сыщутся последователи, наполнители твоих рассказов. Ведь читающая все молодежь. Человек в степенных летах вздорной книги и в руки не возьмет; молодежь схватит ее, займет, что нравно ей. Найдет правила, как обольщать невинных девиц во всех сословиях, сманивать их из родительского дому; с каким неуважением говорить о слабостях родителей и проч., и проч. И как все это прикрашено

будет занимательными сценами, будет живо описана пьяная, буйная, картежная жизнь, усладительная прохлада с актрисами... чудо! Как любила его актриса! Как *поняла* его! Какое наслаждение находил он с нею!.. А там дочь, девица, невинное создание, едва достигающая поры, когда развиваются страсти, читает твою книгу, одобряет любовь своей героини к разбойнику, развратному, обманщику и т. п. извергу; внимательно проходит лекцию, как проводить родителей, скрывать свою преступную жизнь и – в крайности, чтобы пред людьми сохранить свое доброе имя – итти на жизнь плода преступления, ближних и – ужас! – даже родителей!!! Все это молодые люди читают, затверживают и, при случае, пользуются наставлениями, тобою сладко, занимательно изложенными от кичения ума, тщеславия – блеснуть мыслью, словом, и одеть порок в привлекательную одежду, прелестями прикрыть гнусность его!..

И ты, пишущий в этом роде, дерзаешь называться литератором! Ты бич человечества, Атилла, Наполеон, истребляющий нравственность в людях на несколько поколений!.. Общее презрение тебе!.. проклятие!.. Прочти внимательно Крылова басню: «Безбожник»; сообрази, подумай, сравни – и трепещи!

Кроме того, что ты так пишешь или будешь писать, тебе досадно, если найдутся порицатели твоих мыслей, твоих ужасных – быть может, и не намерений, но только суетного, кичливого желания блеснуть своею острою, замысловатостию, описанием, слишком раздражающих чувства, – таких ужасных изложений найдутся порицатели, станут упрекать, винить тебя: тогда ты, самовольно восседши на трибуне, от гордости ума почитающий своим долгом, своею обязанностию, никем на тебя не возложенною, а самовольно тобою принятою – кощунствуешь над желающим по христианству вразумления ближнему колешь его язвительно насмешками, превращаешь слова его, даешь им другой оборот, перетолковываешь мысли его, гонишь, преследуешь его, не даешь, в

оправдание свое и в опровержение твоей лжи, сказать полслова; заставляешь его умолкнуть – и тогда уже, вознесясь умом своим, идешь то избранному тобою пути. К словам своим, к писаниям, ты присоединяешь и деяния постыдные, противные чести, рассудку. Тебе не отвечают от презрения; но ты, умножая несправедливо приобретаемое, смеешься и мыслишь: «на мой век дураков станет!..»

– Говори! – почти во весь голос сказал я, когда господин дядюшка, прочитав мне такую рацею, вышел из комнаты. – Говори! – повторил я. И что он тут наговорил? Бог знает что! Так, ни сё ни то! А я скажу короче, да проще: деньги необходимы во всех обстоятельствах и каждому. В наш industrial'ный век литературою можно зашибать копейку, – так я и литератор, самый горячий, неумолкаемый, неуголимый. Завтра пляска станет приносить доход – и я плясун, самый горячий, неутомимый, неперестающий. Сыпьте лишь, любезные денежки, в карман; а то честь, совесть, родство, дружба, любовь, связи, человечество, все вздор и вздор. Сказал – и докажу это в будущих мемуарах.

Современник. – 1841. – Т. XXI. – Кн. 1.

ПИСЬМА К ИЗДАТЕЛЯМ

I

Милостивые государи!

То ли дело жить в деревне! Не видав соблазну, не впадешь и во искушение. Мы там живем двое с женою очень *согласно*: жена моя капризна, своенравна, сердита, как злая женщина; зато я, как мужчина с 1000 душ, но с плохой *своею*, повинуюсь ей, слушаюсь во всем и угождаю. Все это в *порядке* вещей, и мы живем *согласно*. Единственное наше и ничем не прерываемое занятие: жена меня бранит, а я молчу; или я молчу, а жена меня бранит. В таких невинных и не вредящих *ближнему* упражнениях проводим мы большую часть года.

Но с наступлением Крещенской ярманки в Харькове *согласие* наше разрушается, т. е. я пользуюсь спокойствием за все цртерпенное мною – и вот как: жена моя только лишь в Харьков, – как и пускается в модные и простые по вывескам магазины, бросает деньги и привозит оттоле большую кипу вздору, там продающегося, а я между тем сижу дома, смотрю за исправностию конюшни, женина стола, – принимаю или отказываю приезжающим и тому подобное; а по вечерам – только и то изредка – слышу: дурак и проч., как водится в супружестве. – То ли дело в деревне! Там вечное однообразие. – Не видав соблазна, не; впадешь и во искушение.

II

...По сим толико важным причинам и я решился было имя свое скрыть, да и не узнали бы – но вот беда! от избытка сердца глаголют уста, и я разболтал домашние тайны... Притом, винюсь, и то еще было у меня в голове: не я ведь первый, не я последний; и потому не воскликнет ли кто, прочтя письмо мое: *уж не я ли это?* ...Брак наш детьми не благословился, – и, конечно, за наши прегрешения, но у жены моей есть, воспитанница, давно уже взятая. Кто она и откуда, малютка не знает, а кто знает, тот молчит; в числе сих и я: полагаю также, что и жена моя о том небезызвестна. Одним словом, она возлюбила ее как *родную* дочь свою, а я – нечего греха таить – как падчерицу. Девочка будет большая плутовка, потому-то нам и хочется воспитать ее, как должно. Жена не велит мне ничего жалеть на это и сама тратит много. Ей минуло только еще 14-ть лет, а уже играет на *флигеле* 24 штучки; есть и голосок: мой пономарь, бывши в семинарии, ходил в певческую и, затвердя, что *ут* и что *соль*, учит ее теперь пению; и таким образом в храмовой праздник пищит она на крылосе с резкогоголосыми моими псарями хоть бы куда и уже на вариации поднимается. Кроме церковной печати, все песенники она читает и кое-что для примера знает наизусть. Над писаньем мы ее не мучим: жена моя говорит, что писать ее научит сама

натура, когда придет время. О рукоделье и хозяйстве мы и не помышляем; к чему девку приучать к низким занятиям? У ней же будет свой кусок хлеба. При таком воспитании чего бы кажется ей не доставало? Но вот что сокрушает мою жену: *иностранного*-то она еще ничего не знает; хоть бы болтать немного приучилась. Ну что с нею без того? Вывезем в люди, а она будет пень пнем? С вздыханием сердечным я прибавляю: так, матушка, правда твоя! (да и когда была ее не правда?) Итак, милостивые государи, к вам теперь обращаюсь. Знакомых у меня в Харькове нет никого, а надобно вызвать *желающих*. Газет у нас нет; потрудитесь чрез ваш «Вестник» известить, что нужен-де к такому-то иностранец – учить дитя по-французски. А вот вам и след: к нам на квартиру в Харькове приносил хлебы продавать один иностранец, и, кажется, француз. Потрудитесь отыскать его и поговорить с ним, не согласится ли он? Вот кондиции: жалованья в год от 500 до 1000; стол, чай и проч., все с нами; одевать будем, как прилично; особая комната, прислуга и экипаж – куда и когда захочет. Должность его: Дуняшу в два года выучить болтать хотя употребительные в публике слова; до правильного выговора дела нет: в свете понатрется. Когда г. мусье может учить читать – то хорошо; а когда нет – то и не нужно. Булочницу моей жены выучить по-своему печь хлебы; но вечерам с женою раскладывать *гранду а пасьйон*. А в пользу мою только и прошу, чтоб псаря Яшку поучил, как запаривать корм собакам: француз должен все знать; а Яшка – вор, переморил у меня смычка четыре что ни лучших. Когда г. мусье на все сие согласится, – то пусть приезжает в село... Он очень понравился жене моей. Да уж к проказник же, и весельчак, и преострая голова! Мы его ни слова не понимали; однако ж премного хохотали, когда он нам что-нибудь рассказывал по-своему. Нет – таки видно, что умница!

III

Первая наша материя кончилась обоесторонним согласием; но для графа учительской должности показалось мало. Расспросив о наших доходах, ужаснулся он, услышав, что мы получаем только по 50 руб. с тягла. – «Как! – сказал он, – мужик платит оброк? Нет, дай все, что имеет: оно все господское, как и он сам». И ведь это сушая правда! Иначе мужик забудется. Я согласился и в сем, по манию жены моей, с г. мусье; а он, по великодушию своему, взялся управлять всем нашим имением. Таким образом, мы разошлись по своим комнатам в совершенном согласии. По утру я сдал ему все свои записки и наличностью 12 800 руб. Г-н же барон с своей стороны дал мне уверение, что он поворотит деньгами и что они у него лежать не будут. «Голубчик ты мой, – воскликнул я от радости и поцеловал его за ушки, – давай, что тебе угодно; ученому книги в руки». – Он немедленно осмотрел дом и отвел себе три комнаты, бывшие прежде моими; а мне назначил внизу буфетчиков чулан – довольно бы покойной, если бы не было по соседству его катка. Потом созвал всю дворню, приказал барыню называть мадам, Дуняшу – мадемоазель, меня Фалурден, а себя – мосье ле Конт. Из кучеров выбрал самого ражого и назначил дворецким; псарей моих произвел в официанты, а из деревни 20-ть парней, видных собою, взял в лакеи и расставил у каждой двери по три лакея; – умереть надобно со смеху, как он их школит; чуть не так затворил или отворил дверь – так и оплеушина, а подчас и на конюшню. Да правду сказать, уж в такой привел все порядок, что его больше боятся, нежели меня – своего настоящего господина. Хлебопашество хочет он бросить; и в самом деле, как он мне рассказал о трудах и времени, потребных на получение четверти хлеба, так я ужаснулся, мне прежде об этом и в голову не приходило. Вместо того предполагает он завести кружевную фабрику; – и какой доход будет! Есть кружева по 500 рубл. аршин; так прошу же покорно на хлебе такой барыш взять. Итак, по совету мусье, я закладываю деревнишку; а деньги он куда-то пошлет на

нитки и машины; – потом засажу всех крестьян за кружева, и коли в Успенскую чуть увидите даму; всю закутанную в кружева, – то знайте, что это моя жена. Тысяч на сто, по уверению его, будет и к продаже. Каково это? Ведь у меня тысячи душ обоего пола, да у каждой души по две руки; так несколько аршин в день выкинут – и деньги лопатой гребь. А там со временем, верно, и еще он придумает что-нибудь к нашему благополучию.

IV

Пардон, месье! мил пардон!

Я так захлопотался в своих праздных делишках, что и забыл было о своем вам обещании. Но чего не бывает на свете? Да и я ведь уже теперь не простой русской помещик, а познакомился с французским просвещением; так держать свое слово верно, как собаку на привязи, было бы для меня стыдно. Однакож я не варвар и не могу быть неблагодарен к вашим одолжениям; вам, вам, *месье*, и вашему почтеннейшему журналу обязан я настоящим положением дел моих! Не будь его на свете, не доставь он мне случая познакомиться с ле Контом, – и жена моя вечно бы меня бранила, Дуняша была бы дура дурой, я ни за какие деньги не выбился бы из Фалалеев в Фалурдену, мужики мои богатели бы – да и только. А теперь? какая разница теперь!..

Пожалейте однако ж со мною о мусье Леконте: ему день и ночь нет покоя от беспрестанных трудов! Да и подлинно, – не человеческого ума и сил надобно, чтоб переделать наших глупых мужиков во что-нибудь порядочное. Сколько на него роптаний за то, что велел вовсе бросить хлебопашество как господское, так и свое; скот весь продал; вино, хоть вполовину дешевле, да оптом сбыл! Но то ли дело гуртовая копейка! и деньги все уже пущены в оборот. В ожидании, пока привезут машины и нитки для кружев, все мужики то сад обрабатывают, то пруды чистят. Да уж как же и ворчат на него! «В нищие, дескать, нас пустил!» – А того не понимают, глупые, что всякой из

них лет через 10-ть может вытти сам кружевным мастером и жены их будут в *лоан де л'ансонах*. Да что об них и говорить. Наши крестьяне неучи есть и будут. «Лишь бы-де хлеб родился, да скот водился, так мы и богаты». Уж какие ограниченные желания и самые мужицкие!.. Нет, батюшки, послушайте-ка *г-на* мусье, что он рассказывает про своих; он говорит, что там всякой из них пейзаж; это ведь не шутка! Для примера сообщу при okazji вам отрывки наших разговоров о политике; тогда-то вы отдадите долг справедливости сему великому человеку. Теперь скажу только, что уже видны и плоды оборотов деньгам моим: мусье ле Конт выписал для меня из Харькова стенной календарь, а для моей жены и Дуняши множество коробов с косынками, платочками, кусочками и проч., и проч. А чтоб больше успеть в их образовании, то пригласил он из Москвы свою родную сестру, по прозванию мадам Пур-ту, преловкую, пресветскую и превеселую женщину. Тут позвольте заметить истинно французскую любовь к своей *собратии*: из обращения Леконта с мадамою заключаю, что она ему не родственница – или, по крайней мере, очень дальняя родня; так не человеколюбие ли это? не хотеть пользоваться одному жизнью в нашем доме, а разделить ее и доставить нам счастье кормить еще и другого! – Итак, лишь только вошла мадам в горницу, лишь увидела нас, – то и захохотала. Так-то наши деревенские рожи на людей не схожи! Потом она принялась за образование: начала с жены, посадила ее в такую шнуровку, что бедная, – ей! по человечеству говорю, – едва дышит; остригла волосы на голове почти догола; напутала всякого вздору и – между нами будь сказано – сделала ее похожую на пугало в горохе. Дуняшу также завинтила в шнуровку и – нельзя сказать, одела – а, правильнее скажу, раздела: потому что руки, шея, грудь и многое кое-что у ней открыто и не закрыто. Зато ведь уж в последней моде; где бы нам это без французского просвещения увидеть! Она не учит Дуняшу ничему, кроме французских романсов; и дитя, играя и припевая, выучивается болтать хоть бы куда! Жена моя также кое-что переняла и за ними

подтягивает, да и я сам, хотя слов не знаю, а многие голоса вытвердил и в публике с ними мурлычу. Я говорю в публике, потому что у нас теперь съезд не на шутку. Кроме жены моей, мадам Пур-ту, мусье ле Конта, Дуняши и меня – пожаловала к нам и вселюбезнейшая теща моя г-жа Вопиюхина с дочерью своею, сущюю еще в девицах. Намереваясь делать описание жизни моей: не лишним считаю познакомить вас с сими особами, игравшими в судьбе моей важную ролю. Сперва однако ж сообщу вам случай, доставивший нам счастье видеть у себя сию почтеннейшую женщину, прибывшую из Н. губернии. Это было 20-е мая, день моих именин, – для чего съехалось из всей окрестности такое общество, что хотя бы и у вас в Харькове, так хорошо – это первая причина. Вторая: любезнейшая моя теща не сладила с моим тестем при конце жизни его. Он не подписал духовной и ни одного векселя; а потому и имение почти все отходит малолетним после сына его; бабинька же и тетинька остаются при конском заводе. Кажется бы и довольно? Но – отсохни рука, не желающая себе добра – почему они и пустились в процесс. Нашлись добрые люди и помогали им или, лучше, себе; выстроили дома для себя, а их пустили на произвол, живите, дескать, хоть в шатре, лишь бы мы остались в добре. Кое-как однако ж бедняжки поправились; составили фальшивую духовную, рядную и приданой список, которого каждая строчка стоила или кареты, или коня, или земельки, или шали. Дело-то бы и с концом – кабы не губерния, но там-то и все беды сидят, – как будто не одни везде законы! Уж когда в уезде их понагнули, чего бы губернскому доискиваться еще правды и расстраивать то, что много умных голов сочиняли? Бедная старушка кричит: «Я внучков люблю равно с моими детьми, а потому и имение хочу разделить с ними поровну». Ведь, кажется, чего бы лучше? так нет таки: палата да губернское разыскали, что люби как хочешь, а отцовского не удерживай, отдай сиротам, себе же бери лошадей – всякому свое. Однако ж, коли чего черт не сможет, там подьячий допоможет. Теперь они улепетывают от разных следствий, а между тем имение в их

руках. Мужички худеют, их карманы толстеют, потому и судьи им радеют. Ей хорошо, а малолетних кто-нибудь призрит и грамоте выучит, когда ж достигнут совершеннолетия, – то, убоясь бездны процесса, сожгут все счета – и дело кончено! По совету судей, уплетая от раздела, сударыня моя теща укатила из даму и, переехав в нашу губернию, живёт у меня. А ежели придет публикация и ко мне, то она отправится еще дале куда-нибудь, будто для богомолья! При имении ее есть приказчики; следовательно, не дадут ее в обиду. Вот как живут умные люди, покровительствуемые благодетелями! Правду говорят: не купи села, купи судью. Сим-то двум случаям обязан я счастьем, что живет у меня моя любезнейшая теща!

Теперь о ее характере. Она женщина удивительная; единственное ее занятие: чтение псалтыря, беседа с поверенными и проповедание им закона божия. Читая псалтырь, распоряжает она в доме – и оттого выходит удивительная смесь. Представьте себе, например: действие в собственном доме; утро, день и вечер все одни и те же кулисы: посреди большой комнаты накрыт стол всегда одною скатертью; у дверей стоят приказчики, дворецкие, повары, ключницы и проч.; кое-где по углам разметаны девицы, живущие у нее в доме, бедные – во всех отношениях – а особливо по последнему обстоятельству: – они сидят, не смеют ворохнуться, ждут к себе отзыва, – и какой бы он ни был, язык их поставлен уже в позиции литеры *T*, чтобы немедленно при первом обращении речи и даже взгляде сказать неголоволомное *так-с* или *тотчас*. В углу накрыт столик, на нем: развернутая псалтырь, головная щелка, гадательные, карты, четки, образцы шпанской шерсти, просьбы, принесенные поверенным к подписанию, сальные огарки от вчерашнего вечера, письма приятельниц, таких же, как и она, и – просфира.

Г-жа Вопиюхина холит, почесывая голову, молится и разговаривает, вмешивая часто в обе статьи протяжное *ох* тону приятнейшего контральта – и вот читает: «*Вскую шаташася языцы* – а вот как всех пересечь, так и

уймутся; *возопих в скорби моей* – осторожней с чашками управляйтесь; *возрадуюся и разделю сикиму* – а малолетним частей не отдам, не отдам; да не когда речет враг мой: *укрепихся на него* – что это за бездельники! *сотворити отмищение во языцех* – в опеку подать должно просьбу; *вознесу тебе волы с козлы* – членам послать овса, исправнику в подарок коляску с лошадьми», – и проч. тому подобное. И это представление повторяется каждый божий день! Что касается до дочери, то и она не портит характера своей маменьки: она девица необычайная и – как говорится – давнишняя; щеголиха в форме; все у нее гофрировано, начиная от манишки до лица, хотя последнее и изменяет ей, особливо же, увы! волосы. Одевается всегда так, как я сказал выше про Дуняшу: платьецо детское и в такой пропорции, как будто она из него месяц только выросла. Но об ней после.

Итак, месье, вот вам вкратце начальная черта нашего семейства! Судя по сему началу, вы можете надеяться, что история моя будет занимательна. Как бы то ни было, но теперь у нас жить весело. Немного радость моя смущается, что управляет всем моим именем мусье Леконт, а я подавай денет. Занимал, – да уж и голова кружится: даже и подушные с крестьян, вместо казны, в руках у француза. Обнадеживает мой голубчик и все твердит: *ву верё, ву верё...*

V

Тула, 12 октября 1816 года.

Вот куда меня нелегкая занесла! подобных приключений, я думаю, ни с одним православным не случится. Чтоб сквозь землю провалились все французские Леконты, маркизы, бароны, мусьи. мадамы, мамзели с их кружевами, машинами, станками, нитками! чтоб отныне и до века всякой человек – хоть крошечку честный – боялся прикоснуться, как к чуме, ко всему французскому в воздухе, земле, огне и воде! Ох, мои батюшки! не могу опомниться до сих пор. Ну, уж удружили мне своим просвещением, обогатили своею экономией, возвеселили новомодными заведениями!! Был

барин – стал хуже холопа; мог прокормить сотню французских голяков, – теперь сам гол как сокол; имел 1000 душ, – и чуть свою душиньку удерживаю в теле; была – какая бы ни была – да все-таки жена, – теперь с мадам Пур-ту таскаюсь *пар-ту* и как достану кусок хлеба – не знаю! где приклоню голову – не ведаю! что будет со мною – хоть треснуть, не угадаю! Нет, мои батюшки! и Москву французы не так разорили, как меня растреклятой Леконт! А ведь был мне друг, жене собеседник, Дуняше наставник, имению распорядитель, дому владыка и посвятил меня – ни дай, ни вынеси за что – в блудного сына. Вот тебе кружевная фабрика! Вот и нарядили в лоан де л'ансоны!

Фалалей Повинухин.

Украинский вестник. – 1816–1817. – Ч. 1–4, 8.

ПИСЬМО К ИЗДАТЕЛЯМ «РУССКОГО ВЕСТНИКА»

9-я книжка «Русского вестника» у нас, в Харькове, получена только в первое число декабря, и оттого не мог я ранее прочитать статьи, помещенной в ней, касательно моих сочинений. На меня и прежде напали было литературные шавки, но как это был только *лай*, то я признал приличнейшим:

За лай молчаньем мстить.

И хотя я, соглашаясь с общим мнением, что всякий судит по своим понятиям и что трудно кого-нибудь заставить мыслить сходно с нами, должен бы промолчать и на статью «Русского вестника»; но в ней находятся такие *вещи*, о которых неловко было бы с моей стороны не пояснить причин, породивших их. Начавши же объяснять, непременно обращаешься к началу статьи. В ней говорится, что «благодаря печатной нескромности одного из путешественников, посещавших Харьков, мы знаем теперь, что под псевдонимом «Основьяненко» скрывается имя одного из литераторов,

который давно начал писать и печатать, и, должно признаться, в начале не имел успеха на литературном поприще».

Странно для меня читать, что будто гг. издатели «Рус. вестника» от печатной нескромности узнали настоящее мое имя, тогда как я отнюдь и не скрывался с ним. Написав несколько повестей на малороссийском языке, я, по обычаю добрых земляков моих – кроме своего настоящего прозвища принимать другое, или по имени отца (напр., Петренко, Василенко), или по месту жительства (напр. Зайченко, Боровенко, – такая уж у них натура!) – чтобы вполне подделаться под их натуру, взял себе прозвище по месту жительства: живу в селе Основе, итак – да буду «Основьяненко», и пошел так писаться. Что же из этого вышло?.. Я не имел чести быть знакомым ни с одним из гг. издателей всех наших журналов и нигде не объявлял своего имени, как гляжу – многие из них относятся ко мне, адресуясь на мое крещеное имя и настоящую фамилию, и оказывают мне отличное внимание, приглашая меня участвовать в их изданиях. (NB. Это началось с 1838 года, а настоящее мое имя, «благодаря печатной нескромности», сделалось известным в 1840 году). Умолчу о других, а упомяну только о ком речь, о гг. издателях «Рус. вестника», поместивших статью в 9 кн. сего года. Г. Полевой, чрез одного С.-Петербургского книгопродавца, поручал мне сказать *то и то* и просил доставлять статьи в издаваемый им тогда «Рус. вестник»: стало, он знал, что я Основьяненко (под собственным именем, в течение двадцати лет, я ничего не печатал, как будет сказано ниже). Теперешний «*Столбиков*» был от меня послан в С.-Петербургский цензурный комитет; он тогда носил другую фамилию. Г. Кукольник, нынешний издатель «Рус. вестника», оказал лестное внимание к этой повести моей, поместил в своем «Новогоднике» одну главу из нее и весьма лестно отозвался обо всем сочинении. Но об этом после; а дело в том, что, по выходе «Новогодника», он сделал мне честь, выслав экземпляр книги с надписью на мое настоящее имя. Стало быть, двоим из гг. издателей «Рус. вестника», гораздо прежде «печатной нескромности»,

известно было настоящее мое имя? Зачем же так писать? – То-то же!.. Далее: гг. издатели напрасно в статье почитают долгом признаться, что я «в начале не имел успеха на литературном поприще». Так ли? Не прежде мое настоящее *имя* явилось в печати, как в 1816 году. Я нес, с другими двумя, имя издателя «Украинского вестника», издававшегося в Харькове, и в нем помещались статьи под настоящим моим именем, и некоторые под вымышленным, как это делалось и ныне делается, по примеру Биттермана в комедии Коцебу «Ненависть к людям и раскаяние». Не могу сказать ничего вообще о «Украинском вестнике», и в особенности о статьях моих; но не упущу похвалиться, что с того времени знаем известными у нас литераторами, издававшими тогда журналы: Н. И. Гречем, М. Т. Каченовским и С. Н. Глинкою. От первых двух господ имел лестные отзывы. Как же это происходило давно, еще не на памяти двух из гг. издателей «Рус. вестника», то они не могли знать и о бывшем до них. Зачем же должно было им признаваться в том, чего не было? – Вот я, так должен заметить, что под чем не подписано имя сочинителя, того нельзя ему гласно приписать, при всей *фактовой* уверенности. Кажется, так.

Вот то-то и есть, что я не имею чести лично быть знаем гг. издателями всех журналов; тогда бы они уверились, что я очень далек от того, чтобы стараться, чтобы мне посчастливилось «на литературном поприще», и что будто я, принимаясь за перо, «становлюся на литературные подмостки». Господь с вами! Что вы это на меня выдумываете? Куда мне за вами карабкаться! Я стар и слаб, не могу подражать другим. Начал, продолжал и буду продолжать писать, как мне придется, как вздумается, что на мысль придет. Известности, похвал не искал и не забочусь приобрести их; охуждения пропускаю мимо ушей, все-таки помня, что всем не угодишь и трудно заставить других мыслить по-нашему. Есть добрые люди, читают мои повести, хорошо; поймут цель, к чему что, сказано, я утешен, а до прочего мне нужды мало. Да вот всего ближе, расскажу – к речи пришлось – отчего

«из-под пера моего посыпались повести, повести и повести», как сказано в *вышеупомянутой* статье.

С прекращением «Украинского вестника», я, от своего имени, нигде ничего не печатал. Чтобы доказать одному неверующему, что на малороссийском языке можно писать нежное, трогательное, я написал *Марусю*; просили напечатать ее. Чтобы остановить рецензентов толковать о незнакомом для них, я написал «Солдатский портрет» и, прибавив еще несколько повестей и преданий, пустил их в свет, то сказанной причине, под именем рассказов Основьяненка. Вслед за этим, книгопродавец потребовал еще части: «требуют-де». Изволь, батюшка, вот тебе и вторая часть. Что говорено о сих повестях, еще не забыто; делалось недавно. А что повести, театральные пиесы печатаются вторым и третьим изданиями, так это да уверит гг. издателей «Рус. вестника», что они ошиблись в своем заключении, будто малороссийский язык доступен весьма немногим читающим. Зачем же в повестях, комедиях вводят его великорусские писатели?

Проезжает чрез наш город писатель, ценитель, судья, наставник и учитель истинного русского языка. Отыскал меня, потребовал переложить малороссийские мои рассказы, слово в слово, не перемня их, на *теперешний* русский язык, чтобы выставить особенные обороты, силу и оригинальность малороссийского языка. Я вручил ему целые тетради, написанные по его предположению. Без моей просьбы и настояния, переложенные на русские слова рассказы мои были печатаемы в «Современнике». Суд о них изрекли гг. издатели «Рус. вестника» в вышеупомянутой статье. Зачем же провозглашать, что я вначале не имел успеха на литературном поприще и что для своей утехи написал «Марусю»? Ох, господи боже мой!.. Вот тут-то журналисты, по словам гг. издателей «Рус. вестника», впились в меня, как голодные комары. Вот тут-то г. Полевой просил у меня статей в свой журнал; г. Кукольник поместил в свой «Новогодиик» отрывок из моей повести; г. Краевский поместил меня в число сотрудников начинающих

издаваться «Отеч. записок». Я послал ему отрывок из «Халаявского» и «Головатого»; в «Современнике» помещались все мои статьи... «Головатый» и некоторые статьи в «Современнике» (не именую: гг. издатели «Рус. вестника» знают их, как очень заметно) вовсе не повести, и потому зачем же гг. издатели сказали в своей статье, что из-под пера моего посыпались повести, повести и повести? Ох, господи боже мой!

Меня – так пишут гг. издатели «Рус. вестника» в своей статье – стали читать менее и менее, принимать холоднее и холоднее (а между тем гг. журналисты у меня продолжали спрашивать статей!), и я принялся за театр – идет худо. Ох, вряд ли так! Небольшое число моих театральных пьес только и играют на провинциальных театрах, и, кажется, содержатели их получают от них выгоды: сужу по тому, что просят еще пьес. Одна комедия, вовсе без моего старания и ведома, взята была С.-Петербургских театров артистом П. И. Григорьевым и дана в его бенефис. Взгляните в «Репертуар русского театра», сколь раз она дана? Зачем же провозглашать, что идет худо? Ох, господи боже мой!

Теперь по порядку дошла очередь до самых неприличных рассуждений гг. издателей «Рус. вестника», где они, оставив разбираемое сочинение, принялись за самого автора. Кто дал им право судить о *дарованиях*, сильных или слабых, автора? разбирать, получил ли он высшее образование? мало ли, много ли видел, замечал? Нет, господа, кажется, не так. Взяли, и говорите о книге, судите ее; автор для вас должен быть невидим, незнаем, неизвестен. Кажется, что того требует знание истинных правил критики, приличие, пристойность, благоразумие... и мало ли чего требует непозволяемое. Вижу теперь, что справедливо сказал один мой знакомый, что писатель есть самое жалкое существо по своей беззащитности. Писателя как ни разругайте, как ни кощунствуйте над его особою, склонностями, привычками, занятиями, даже посмейтесь над наружностью, все позволено, потому-де, что разбирается его сочинение. А когда так, так и так. Должно быть, что такое благоразумное

правило принято во время сильного литературного переворота, на который указывают гг. издатели «Рус. вестника».

Гг. издатели «Рус. вестника» в той же статье опровергают мнение, что будто-де я выписался, а утверждают, что я записался. Грешен, как человек, которому невозможно одинаково ходить, сиречь, заниматься одною мыслию, а потому и писать одинаково. Эту истину они знают и на себе. Первейшие, так называемые, драматурги, а и у них драма в драму не приходит, сказка сказке не равняется, и счастливое потомство, – увы, не мы! – приняв обещанные части «Истории русского народа», так же найдет, что не все части ее написаны в одном дуже и с одинаковою силою. Это участь человека. Не только мы, но и ученые, отличнейшие писатели не равны в своих сочинениях. Пишется, что бог на мысль послал, была бы цель нравственная, назидательная, а без этого как красно ни пиши, все вздор, хоть брось. Пиши о людях видимых тобою, а не вымышляй характеров небывалых, неестественных, странных, диких, ужасных... указал бы,

Да вы умны – смекайте сами!

Пишите, собственное, не отыскивайте стародавних, чужеземных брошюрок для обработки их по-своему и выдачи за свое, будто уже читающие так темны, что не отыщут и не разгадают, не поймут, что это только перевод с вашим украшением. Указал бы,

Да вы умны – смекайте сами!

Так что об этом и говорить!

Хоть бы и в «Маргарите Прокофьевне» неужели нет цели? Мне хотелось в одном ее лице показать действия, хитросплетенные умствования всех и во всем лицемерствующих; сего рода люди намерение свое – поживиться мало толику от ближнего, – прикрывают благовидною причиною, обещают блаженство, спокойствие, утеху, получение отличных книг, и сё и то... и все обещают в будущем, а денег требуют теперь же. Вот и встречаем Маргарит везде.

Так в «Столбикове», «Халявском» и в каждой моей повести, где расчеты сзади не входят, я старался показать цель, для чего и почему пишу; удалось ли, не мое дело судить. Сравнивать Столбикова с Совестьдралом и другими известными гг. издателями «Рус. вестника» похождениями, потому, что и Столбикова похождения?.. Ох, господи боже мой! А на цель-то вы, гг., и не взглянули?

Про слог мой: и тут не взглянули, что в заглавии стоит: «рукопись XVIII века». То-то же. Вот Столбиков и пишет, как писали в девяностых годах, нечто между Ломоносовым и Карамзиным. Написал бы он по-вашему... что бы вышло? Старинная французская повесть, худо переведенная, с новейшими русскими украшениями! Подражать не люблю и не хочу, и потому-то не лезу за другими на литературные подмости. И теперешний слог ожидает та же участь, какая постигла слог Столбикова. Подождем и дождемся; заря занимается. Пишу, не веря похвалам покупным и своекорыстным, и очень понимаю, какие флюгера – все люди, хвалящие писателя, когда он надобен хвалителям, как изложено мною в начале статьи. Правилен слог, который понятен, а...

Да вы умны – смекайте сами!

Заграничных людей в свои повести не беру, излагать и объяснять страину не пускаюсь: я не жил тогда. А пишу, что встретится мне. В высшем кругу единообразие, утонченность, благоприличие, высокие чувства, там живут, действуют, и они свойственны людям, составляющим его, по воспитанию и по понятиям; нет пищи для замечаний, наблюдений, нечего виставлять всем видимое и всем известное. Вот в простом классе людей, необразованном, где люди действуют не по внушенным им правилам, не по вложенным в них понятиям, а по собственному чувству, уму, рассудку, если замечу что такое, пишу; вот и выходят мои Маруси, Оксаны, Наумы, Мироны, Сотниковны и проч., и проч. Какой еще там выдумали русско-малороссийский слог? А! это Халявского. Да он иначе не должен уметь и

говорить, как не своим природным, по местности, языком. При сем следовало бы спросить: где же у нас чистый русский слог? А. пишет так, Б. иначе, В., Г. и... проч., всякий по-своему, и всякий утверждает, что его правда. За всеми не угоняешься; пиши по-своему. Где вы там нашли любовников-резонеров, прости господи!.. И не знаю, что это за народ такой, не русский. И оттого не записался и не выписался, потому что материалы не истощились. Лишь вникнешь, заметишь, гляди – и повесть. И сколько их еще у меня! – Будете читать, когда захотите.

Ей-богу, не хотел ничего писать, по сказанной в начале причине, да вздумалось открыть *ошибочки*, сказанные в начале статьи гг. издателей «Рус. вест.», далее, далее, да и заговорился или записался, да и ответил на все. Вперед таков не буду. Хоть что бы ни писали против моих сочинений, я ни слова: трудно заставить других мыслить сходно с нами. Но при сей верной оказии, имею честь покорнейше просить особу автора оставить в покое, а то не ровен час, как и вам кто, забыв так же пристойность, приличие, благоразумие, ответит тем же, но без всяких выдумок и поклепов, так...

Вы умны – смекайте сами!

Москвитянин. – 1849. – Ч. VI. – № 20. – Жовт. – Кн. 2.

ПИСЬМА К ЛУЖНИЦКОМУ СТАРЦУ

I

Кто читал выходивший некогда *Украинский вестник*, тот, всеконечно, помнит меня, бедственную мою участь от поселившихся у меня домóвых французов и мои странствия. Пусть же теперь порадуетса перемене участи моей на лучшее: я опять у себя, опять полновластный хозяин в доме и во всем имении моем, после пятилетней разлуки соединен с дражайшею моею супругою и малютками... Мы слыхали об вас, почтенный Старец, и знаем, что вы свое и чужое писанье посылаете печатать в «Вестнике Европы». Недели две уже, как я собрался писать; да все не решался, куда бы мне

обратиться с своими пакетами. Мы, авторы, всегда бываем разборчивы на журналы; зато же и нас бракуют. Мой двоюродный братец не мало потел над *impromptu на лай фидельки*, и стишки вышли хоть бы куда! Что ж? Нигде их не печатают! Сколько же подобных сему примеров! У каждого издателя журнала, я полагаю, камин разводится не дровами. Удивляюсь, как не придет никому на мысль издавать *ежедневник*, в котором бы помещались все пьесы, забракованные издателями и других журналов; а печатать бы, по моему мнению, за известную от нас, *авторов*, плату. Издатель *ежедневника* в короткое время разбогател бы как хозяин английской газеты. Но оставим стороннее. Позвольте мне, почтенный Старец, надеяться, что вы не передадите моего письма в оный предполагаемый *ежедневник*, а прикажете переслать его в избранный вами «Вестник». Вам в память, я думаю, что меня, оставшегося в крайней бедности в Тульском трактире, взял к себе Ефремовский помещик. Доброй человек! мне у него по смерть его было хорошо. Но его наследники чуть меня не закрепили; и я, собравшись с духом, вознамерился искать спасения в бегстве. Долго странствовал я по разным местам; наконец, на ярмарке, свидясь с одним земляком моим, услышал радостное известие, что меня вызывают в наш уезд и что опеку велено снять, а меня ввести во владение. Судите о моей радости. Тотчас нахожу попутчика (ибо у меня ни гроша не было за душою), приезжаю в свой уездной город, являюсь прямо к исправнику. С ним вместе поскакали в мое село, сняли с опекунов счета, созвали крестьян и объявили им, что я по-прежнему господин их; бедняжки все выглядывали, нет ли со мной и барыни. Имения своего я не узнал: мельницы, риги, молотильни, и бог знает чего у меня не устроено, и все наилучшим образом! На гумнах скирды хлеба; мужики разбогатели, и сверх всего чистыми 63 000 рублей по день моего вступления. Вот, мой отец! уж это не французское управление! Первым моим делом было освятить свой дом, оскверненный нечестивцами, и отдохнуть хорошенько ото всех *претерпенных* бедствий. Что же? Какова ни была жизнь

моя при жене, но и без нее стало мне очень скучно: я стосковался (охоту мою опекун всю уничтожил), начал разведывать, просить знакомых об отыскании следов ее. Виноват; не люблю уединения, люблю сообщество и жизнь веселую. Наконец, в один день возвратилась домой и моя Евдокея Григорьевна с малютками...

II

Ну, мой милостивец! отличились же мы не на шутку! задали пир на весь мир! Так-то, мой отец! Мы праздновали паки соединение наше с возлюбленной моею Евдокеею Григорьевной. Ето было 29 декабря. Гостей съехалось около семидесяти, и большая часть из них незваных и нам неизвестных; пожаловали, голубчики, меня посмотреть и познакомиться, наслышась о моих похождениях. Все были веселы, забавлялись, играли. Стол был не на шутку, вина вдоволь. Хоть я и не люблю ничего французского, но тут уж нечего делать, надобно было расщедриться: купил французской мадеры, и ею пили здоровье. Спина заболела, откланиваясь каждому. После обеда зашла речь о политике, ибо все почти гости, исключая военных, были дворяне, возвратившиеся с баллотировки. Чудно на свете стало; все не так, как было в наше время! Тогда, особливо же вскоре после открытия наместничеств, кто побогаче да погордее, тот и предводитель; у кого более поземельных споров с однодворцами того в уездные судьи: свои дела очистит и поможет родственникам, соседям. Кто живее и проворнее, на ухарской ли тройке катить, борзую ли подметить, в отгадочку перекинуть, так вот и исправник! В таком уезде что и губернатор может сделать? Бывало об недоимке никто и не думает, и указы лежат нераспечатаны; воровство ли какое велят исследовать, так просителя на краденых у него же лошадях шлют к городничему, да и в острог; сиди там, мой родной, пока все твое судьями проигрываемое имущество предано будет забвению. А губернатор-то хлопочет, хлопочет! Глядишь, его же сменили за беспорядки в губернии. Так вот был век в старину! Тогда-то дворянство донимало свою вольность и

пользовалось ею; а теперь все не то: только и слышишь: *польза общая того велит*. А эта польза тащит деньги из кармана. Там училища, там больницы, там богадельни, да и господь знает что! Губерния перед губерниею щеголяет: *у нас-де то, а у нас- де то*; газеты только и наполнены, что о сем, да *благородными*, дискать, поступками: тот «последнее жалованье разделяет с училищем, тот завладенное родителем возвращает с убытками. Да и перечесть всего трудно! А все это лет двадцать так переменялось, как все принялись за просвещение! Без него и в чины нынче выдти нельзя. Ну куда же деваться нашей молодежи? Вот у соседа моего есть сын *Петинька*, малой лет под 30 и уж молодец! Франт, шаркун, одевается, чешется, душится лихо; по-русски, по-французски и по-немецки болтает, а далее титулярного не дошел; не смеет к черной доске подойти. Вот в наше время и при таких же затеях он бы попал в коллежские, потому что достатком изобилует; ведь богачи в тот век нанимали же за себя в караул, так можно бы подрядить, чтоб сущестительного и прилагательного написали за него, сколько нужно для штабства. Нет таки, все не то и не так идет, как при вас! Понятия совсем не те! Вот, например: в одной соседней нашей губернии дворянство выпросило позволение выбирать себе председателей в палаты, так, дискать, не нахвалятся. Иные процессы миром оканчивают, другие решат уже справедливо. – Молчу; да и что говорить? Не тот дух, не то и рассуждение! Согрешил, окаянный! не мое бы и дело, да так к речи пришлось...

III

Благодарю вас, мой батюшка, почтеннейший Старец, за внимание к моей нижайшей просьбе. Признаться, я уже скучал, видя, что все мои сочинения остаются под спудом и в неизвестности. Писать-таки я руку набил; да как оно не печатное, так куда и годится? Что ж, мой милостивец, не изволил меня и строчкою утешить? Правду сказать, не на что и отвечать было; а ты, мой родной, посмотрел бы на наших молодцов, как они и без вопроса отвечают. Что и говорить! ученье свет! не нашему темному

времени чета! Сколько книг выходит! Ведь без ума книги не напишешь, а напечатать и не думай. Живши на хлебах у ефремовского помещика, покупали мы у разносчиков книги целыми коробами; иную раз пять вместе читаем, да толкуем. Всякой говорит: умно, дискать, написано, печать свидетельствует; а о чем? понять трудно. Умудряется свет! Правду сказать, и женское воспитание дошло до совершенства. Посмотри, как ловко танцуют, как зашнурованы; пустятся же по-французски, так матушки за ними *нас!* Иная и без пансиона такая выдет вострушка, что в глаза мечется. Примером может послужить и моя Евдокея Григорьевна. Кроме церковной печати, ничего не смыслила; а как понатерлась в большом свете, так туда же за знатью. Сколько стихов затвердила, сколько моральных правил со вздохами проповедует! Успела, голубушка моя, и по-французски научиться. А все от большого света заняла. Теперь ей много помогает во всем Дуняша, которую я из пансиона в Р. принял обратно. Вышла козырь девка! Уж недаром прожила у *madame Sans-Dents!* Надобно знать, что и воспитание у сей отличной женщины преотменное! Все питомицы зашнурованы, втянуты так, что любо глядеть; коли иная не прямо себя держит, так на пол ее часов на шесть, чтоб лежала на спине. Ученью роспись преобширная и всех наук учителя ходят по росписи. Лишь в классе к доске, а мадаме *Сан-Дан* взгрустнулося; тотчас за танцовщицею, да и плясать или гулять в садах. В плясанье и приседанье они много успели. Чуть лишь гости, она поминутно подзывает то ту, то другую; всякая ей книксен – любо смотреть! Все, мои крошки, худеньки! Да и способ прекрасной, чтоб не толстели: взрослым суп, картофель и репа; средним суп да репа, а меньшим одна репа. Зато уж ни одной толстенькой не увидишь; все как палочки, и экономия в порядке. А буде кто из родителей поклонился бархатом или гарнитуром, так тотчас дочка и поступит в прилежные и за отличие удостоится кушать с м. *Сан-Дан* за одним столом. Тут уж все не то; одних пирожных три, и всего вдоволь. Я ко всему пригляделся, прожив там три недели. В целую неделю насили мне

двери к мадаме отворили, потому что я спроста приходил не с тем, чего ей надобно было; а как по наставлению пришел с ящиками *одезальфы*, коею она для соблюдения в доме чистоты и порядка до усталости притирается, так попал даже в число гостей и потчеван был чаем и конфетами – самыми теми, кои кушает м. Sans-Dents, покупая за детские деньги. Славная женщина! Многие порочат ее: с мужем, дискать, не жила, и кто-то из них кого-то бросил, и будто бы она не может дать хороших правил и примера. И, батюшки мои! да кто же из нас без греха? Кому разобрать, кто чем во Франции был? А она себе разъезжает четвернею! Наша Дуняша во всем по ней: франтится, рядится, сыплет по-французски, кружит молодежи, головы; офицерство все около нее, и с ума посходили; танцы, пляски, игры всякой день, а моя Евдокея Григорьевна без ума от такой жизни; а я, мой голубчик! без рук, без ног и без денег. Расход ужасной, встреча гостей беспрестанная, и угощение им ежеминутное; насилу ускользнул к тебе, мой милостивец! словца два написать...

IV

Скажи, почтеннейший и любезнейший Старец! живем ли мы, то есть люди нашего разбора, большого света? и хорошо ли мы живём? и так ли в нашем звании жить должно? Признаюсь, мой милостивец, что, шатаясь по белу свету, я всего нагляделся: слышу осужденье, слышу и похвалы такой жизни, и потому за разномыслием не знаю, чему верить! Сам же, по моему правилу, а более по привычке, не люблю иметь своего мнения. Куда нам за умниками! Пусть другие рассуждают, а я к готовому пристану. Только та беда, не знаешь, к какому мнению пристать. Иной кричит: «Хорошо делает Памфил Иванович, что батюшкиного имения не проматывает и все его богатство, от процентов приобретенное, приумножает торговыми оборотами, подрядами, поставками; он оставит деткам хлеб насущный» Другой напротив проповедует: «Если кто умеет жить, так это Трифон Степанович. Батюшка его киснул в деревне, копил деньгу, а он-то пользуется жизнью. Как переехал

в город – дом не дом, стол не стол, гости не гости! На что же и деньги прятать? Деньги вещь общая и круглая: катай их по белу свету; живи в свое удовольствие, не отказывай себе ни в чем; содрал всё с мужичков, занимай; продай голяков и доживай веку. Пусть те страдают, кому ты должен; а умер, тогда хоть волк траву ешь!» Слушая все сие, колеблешься и в самом деле пристаешь к последнему мнению. Что ни случится после, но зато уж пожито! А детям что? – Вот еще! век не тот! Будет другое время, будут другие нравы; тогда не зазорно будет опять трудами рук своих и изворотами зашибать копейку. По-теперешнему чего не можно, то со временем позволительно будет, да и нужда детей умудрит. Соглашаяся с сим, мой милой! проживаю все доходы самым блестящим и веселым образом; деревни закладываю одну за другою; жизнь шумная, веселая; жена мною не нахвалится; молодежи полон дом, куча женихов; подцепим Дуняше знатного, чиновного, богатого; он, женясь, в свою очередь начнет жить по-нашему, а мы, глядя на его жизнь, будем веселиться. Терпеть не могу старинных деревенских сидней, чудаков! Знай кричат: «Ей, Фалалей Федулыч! берегися, худой конец будет». Ну что же; хоть на час, да вскачь! Для пустого расчета отказывать себе в удовольствиях! Все нынче образуется, все живут гораздо выше своего состояния; уж не отставать же от обычая и людей. Хорош бы я был, когда б, обедая у соседа на серебре, сам потчевал бы его на фаянсе; пивши из хрусталя, подносил бы в стеклянных рюмках, да еще и вино похуже. У него, дискать, три тысячи душ и все в доме еще старинное. Какая беда! умеи управиться, и тысяча душ дадут оброку против трех; а все нужное можно в долг брать! да кто бы мне и не поверил? Соседка выедет в шалях, жемчугах; ну как же унижить честь моей жены, не закупить ей втрое лучше? Да и кто теперь по состоянию живет? По наряду посудишь, десять тысяч в месяц доходу; а выдет на поверку, что всего заплачено рублей пятьдесят за гербовую только бумагу – на заемное. Вот уменье жить! вот просвещение! Все утончено в нашем русском дворянском кругу и все идет на иностранный

манер, даже и самое обращение. Нынешний век не нашему старинному веку чета! Не прежнее однообразие! Выезд в гости бывал только в годовые праздники, а то все сидели в *кругу*, дискать, *своего семейства*. Смех берет, как вздумаешь! Уж нагляденье на жену, да на детей! Мой приятель, не знаю только вправду ли, недавно хвалился своим сынком: привыкши свою жену все называть Леличкой, в три года забыл, что она Елена Константиновна; а детей по имени таки и не знает, пока няня ему не напомнит. Даже загляни, мой голубчик, в *мещанской круг*; и там в городах нет другого угощения как чай, да еще и кофе. Я был однажды кумом у средственного мещанина; поверишь ли, мой милостивец, что, накормивши, напоивши нас, хозяин не поскупился подать нам еще и кофе, сваренное в горшке, что был прежде с кашей. Всему-то пример мы! Наша братия дает всему цену и ход; очищает нравы и у низших людей. Доживем, что и все переймут у нас. Скажи же, мой истинно любезнейший! не весело ли так жить? Некоторые против сего ворчат и спорят: когда я их слушаю, то как будто и на дело похоже; а как слушаю свою братию, так мне кажется, мы правы. Реши мое недоумение; я во всем тебя слушал и теперь готов послушать. Ежели мы живем не так, как должно, то вразуми меня, какое зло от такой жизни; а потом наставь меня, как мне переменить весь сей порядок, да только так, мой батюшка, чтобы мне отвадить от моего дому эту молодежь пристойным образом, и что мне отвечать, когда начнут мне в глаза смеяться, коли я пушуся в старину. Заплатить долги я уже знаю как: четвертый оброк – так лет в пять все выплачу и копейку зашибу, и могу вступить в откуп, подряды, да и разбогатею. Тогда излишек можно будет проживать по своей воле. В ожидании дружеского извещения, пребуду до гробовой доски вернопреданнейшим.

Фалалей Повинухин.

Вестник Европы. – 1822. – № 4, 7, 9–10.

СУПІЛКА ДО ПАНА ІЗДАТЕЛЯ

Любезний мій приятелю!

Дойшла до мене чутка, що ти хочеш і в нас, по московській моді, збити киижечку, а як її по-нашому назвати? – не вмію; бо й москалі – не ті москалі, що живуть у Москві, а такі, ще не з наших, а з расейських – що кріпко в них кохаються, і ті, не вмівши її по-свобі назвати, зовуть по-німецьки; так нехай же по-нашому буде: *збірних*. Спасибі тобі за сюю працю. Через тебе будемо знати, хто з наших слобожан та й з гетьманців, що і як komponує. Ще ж я чув, буцімто хочеш тут же притулити дещо і по-нашому писаного. За сюю вигадку аж тричі тобі дякую. Нехай же знають і наших! Бо є такі люди на світі, що з нас кепкують і говорять та й пишуть, буцімто з наших ніхто не втне, щоб було, як вони кажуть, і звичайне, і ніжненьке, і розумне, і полезне, і що, стало бить, по-нашому, опріч лайки та глузування над дурнем, більш нічого не можна й написати.

О бодай їх вже з такою думкою! Хіба ж не живо вчистив пан Котляревський *Енея*? Еге! об нім і досі Москва товче й перетовкує; і з якого боку не зайде, сплесне руками та й каже: «ну так, славно!» А пан Артемовський-Гулак мало понаписував про *Твардовського*, про *Солонія*, про *Собаку*, або *Гараськові оди* не мудро розказав по-нашому? Що, може, у іншого, хто читав, так і досі кишки болять від сміху, а в іншого – як там кажуть – трохи лишень шапка не загорілась. Так хіба він просто писав? Адже і тепер бажають у місячні або і в тиженні книжечки хоч півтретя його стиха. Нехай же й пан Гребенкин викине *Полтаву*, що перероблює з московської; нехай, кажу, не боїться нічого та, як там кажуть, іздасть її типом, так там і таке буде, що хоч не хочеш, а заколупне тебе за душу; а де й серденько защемить; буде й таке, що, читаючи, слізеньки тільки кап, кап, кап! Та є й другі, прочі, то на, стихах – на стихах, а то таки і просто розмовою пишуть...

Так що ж будемо робити? Не второпають по-нашому, та й ворчать на наші книжки: *«Ета нешто па-чухонські. Зачим печатать, кагда ніхто не «розуміє».*

Гай, гай! Хіба ж пільки й світа, що у вікні? Тривайте-бо, панове! не дуже сікайтесь! Є ще на світі православне християнство, що вміють і люблять по-нашому читати. Не усе ж для і москалів: може б, треба і для нас що-небудь, щоб і ми... знаєте, не усе, а так... дещо... потроху... дечого знали, а то по-вашому так ми... так собі... де нам за вами?... Гм! на догад буряків, щоб капусти дали.

Та ще ж на своїм віку видав і таких, що, як попаде нашу книжку, та переворочує її, переворочує, мов голодна беззуба собака шкоринку, котрої не вкусить, та, не розчухавши, що, для чого і против чого писано, зараз, щоб аби що-небудь сказати, аби чим-небудь нашого братчика занехаяти, а самому похвастати, зараз, кажу, і гукне: *«Кавика не там! оксія не туди! Хвали! треба наш йори ны ны! Я усе знаю і зараз побачу, де що не так».* Ой, гляди лишень, пане Усезнаю, щоб не було і з тобою того, що з Терешком-шевцем.

А що там з ним було? Ти, може, приятелю, не позабував того, що змалу у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побрехеньку, що я тобі по-своєму розкажу, я чув її від Панаса Пістряка, а він чув її ще в школі від самісінького нашого дядка, пана Олексія.

Отже-то, коли хоч, то й приліпи сю побрехеньку у свій збірник; може таки котрий із скализубів, охочий других гудити, з самого талану нема що-небудь путнє написати, захоче покепкувати над твоєю *Зірочкою* та наше, хоч не зовсім по верхам, а хоч і по складам, прочита і через десяте п'яте уторопає, та й почуха потилицю і усом закрутить, та й... помовчить; то й то добре: одною брехнею на світі менш буде.

Коли ж будеш її печатать, то, пожалуста, доглядай, щоб у моїй побрехеньці не наварнякали якої нашої мови на московський лад. Нехай наші, як хто зна, так своє й пише; а я думаю, що, як говорімó, так і писати

треба. О! добре б, братіку, було, якби ми так говорили, як у книжках пишуть; а якби ще так і робили, так би й не було на світі нічого луччого!

Нехай же тобі, братіку, бог помага на добреє діло. А мені вір, що я тебе і поважаю, і шаную, і дуже дякую за твою працю для слави слобожан і для нашої потіхи і пользи, і що я повік тобі на службу щиро готовий.

Грицько Основ'яненко.

Утренняя звезда. – 1833.

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА (1855–1920)

Наталія Іванівна Кобринська (дівоче прізвище Озаркевич) – українська письменниця, організаторка жіночого руху.

Народилася 8 червня 1855 р. в с. Белелуя Снятинського повіту на Станіславщині (нині Івано-Франківщині) у родині священика з поважними національно-культурними традиціями.

Дід Кобринської відомий як перший популяризатор творів письменників України в Галичині, І. Озаркевич (1795–1854), ініціатор українського театрального аматорства, автор і постановник п'єс І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, С. Писаревського та ін. Батько письменниці І. Озаркевич (1826–1903) був депутатом галицького сейму та австрійського парламенту, громадським діячем, писав вірші.

Наталія Кобринська стояла біля витоків українського фемінізму, позитивно націленого не на руйнування, а на будівництво і творчість. Вона стала ініціатором першої української жіночої організації. «Перший вінок» заклав основи розвитку жіночих часописів, які редагували і видавали самі жінки. Він з'явився 1889 р. у Львові за редакцією Олени Пчілки та Наталії Кобринської.

При створенні альманаху до праці були залучені кращі творчі жіночі сили як Наддніпрянської України, так і Галичини: Олена Пчілка, Леся Українка, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька, Уляна Кравченко, Анна Павлик, Олеся Бажанська та інші.

Видання «Першого вінка» було здійснено завдяки приватним пожертвам та фінансовій підтримці Олени Пчілки.

Померла 22 січня 1920 р. від тифу.

Вікіпедія. Вільна енциклопедія //
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8F_%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої.
Що слово до слова незручно складаю – простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста,
Но в хвилях недолі, задуми тяжкої самі уста
Їх шепчуть...

Сі слова нашого звісного писателя підходять як раз під змісл «Жіночого Альманаха». То дійсно, не радість ні втіха ні гра пуста була поводом єго видання; – а згадали ми без упереджень і здогання діткнутися до найглибших ран, заданих жіноцтву нашим порядком суспільним. Хто переконаний, що жінки не повинні займатися поважнішими справами, – хто думає, що поки дівчина не вийде замож, то вона не випадає їй вникати в глибини життя і досліджувати єго злих сторін, а по заможю вимає вії обов'язками і занятями, – хто гадає, що від злого можна охоронитись несвідомістю, а несвідомість і глупоту вважає жіночою чеснотою і непорочною, – хто вірить, що одну частъ тіла можна охоронити здорово, нцколи рак зіпсуття точить цілий організм, хто бажає,щоби лиш усюди жінка

ніколи не виростала з дитинства, вічно крилася в слимачій шкарлупці і носилася з своєю хаткою, – той нехай не допускає до її рук наш «Альманах», бо ми его зложили для дозрілих умом і переконанемо одиниць, котрі без небезпеченьства можуть дивитися в світ правди і дійсного життя.

Видаючи «Жіночий Альманах» з жіночих праць, ми не гадаємо відчужуватись від мущин на полі загальних стремлень і ізолювати жіноче питанє від інших суспільних задач. Ми лиш переконані, що ніхто ліпше від нас самих може знати про наші терпіня, недостатки і вимоги, що ми повинні старатися близше пояснити наше положенє в суспільності і, тим чином причинитися до пояснення думок і поглядів цілої суспільности, для котрої положене жінки в многих зглядах є ще якоюсь «темною водою во облацях», через що байдужно поминає ся або фальшиво розуміється навіть людьми з інших оглядами зовсім щирими і всякій суспільній кривді, ворожими.

Уникаючи грубости, розбираємо жіноче жите без окривок і драперій, не покриваємо наших хиб, але не зпихаємо цілої вини на жінок задля вподоби мущинам, погорджуємо хитрим поступованєм тих, котрі, щоби не наразити мущинам не тільки що не мають відваги казати цілої правди, але ще кидаються на тих, що на ню здобуваються, даючи тим до пізнання, що они ніби літні і спосібні погодити усі суперечності свого положення.

Хоч наші сили дуже слабонкі, маємо надію, що сей «Альманах» кине хоч кілька ясніших промінчиків на дорогу змаганя нашого жіноцтва і дасть почин чим раз то нових сил, не допускаючи їх zarazом розгублюватися по манівцям.

Наша книжка се перший у нас голос, піднесений в справі жіночого питаня. Важне се питанє давно займає уми самих передових людей в найбільш освічених краях Європи. У нас воно лиш глухим відбивалося відгомоном, та часто не так понятим, як з жерел виходив. Голосно в тій справі ніхто не відзивався, і здавалося, що ніхто о ній і не думає. Але то лиш так здавалося. Були такі, що думали, та з тим не виявлялися. Таке пекуче

питанє не могло не становити цікавіших з поміж самих жінок; почали они оглядатися і питати самих себе, скільки є в тім правди, – почали розбирати обставини власного життя. Що така думка жила, доказом доказом наше видавництво і подані в нім праці жінок, котрі поміж всяких противностей не відступали від співробітництва.

Найбільшу заслугу около видання сего «Альманах» положила Ви, Олена Пчілка, бо коли ми уже гадали, що наші заміри зведуться нінащо, що то страчена робота серед наших обставин – она подала помічну руку і додала до дальшої праці.

Важний ще лишає ся нам до піднесення факт, що перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами Українками від імені нашої національної єдності на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питання.

Так летиж наш соколику в широкий світ і заглянь всюди, де знайдеш нещасну жінку, журливу матір, забуту вдову, безнадійну дівчину, опущених сиріт! Заглянь і там, де ніби радість і веселість, бо і там можеш на дні можеш знайти сльози! Та хоч може не всюди приймуть тебе, а то ще й злим проженуть словом, то прийде час, що згадають про першого звістуна!

Н. Кобринська

ПРО ПЕРВІСНУ ЦІЛЬ ТОВАРИСТВА РУСЬКИХ ЖІНОК В СТАНІСЛАВОВІ, ЗАВ'ЯЗАНОГО В 1884 р.

Загально звісно, як симпатично прийнято завязане жіночого товариства в Станіславові в цілі розбудження жіночого духа через літературу.

Не лиш наша журналістика відозвалася о нім дуже прихильно, але навіть польська і російська, як «Kraj», «Gazeta Narodowa», «Ateneum», «Rraca» і др. «Одесскій Вестникъ», «Заря» присвятили довгі статті об'ясненню цілі товариства, а український учений, що підписався псевдонімом Левко

Маячанець, почтив єго присвяченєм своєї цінної праці «Про шлюб на Руси-Україні в XVI–XVII століттю».

Тож при виданю «Жіночого Альманаха» уважаю відповідним сказати ті мисли, котрі мене спонукали до запропонованя паням станіславівським зав'язати те товариство, і може, хоть по части удасться мені довести, що воно опиралося на реальних підставах, та лиш не мало часу вникнути в духа загалу.

Кому не звісна наша жіноча наука, котра крім музики і язиків не виходить по за межу найнизших, елементарних відомостей? Висші студії, то дорога перед нами цілком заперта і ми мусимо вдовольнятися знанєм, котре навіть не вирівнує мужеским середнім школам. В порі, коли живійше зачинають будитися сили нашого духа, наша наука кінчиться. Правда много є таких, для котрих; так скупко утілювана наука цілковито вистарчає. Але тим, котрим не вистарчає, котрі бажають ширшого знаня, лишаєся лиш один однісінький спосіб – читаннє книжок.

Тож молодий, бажаючий поживи ум хапає, що може захопити. Котра з нас не пригадає собі, з якою пильністю, цікавістю і запалом читала в тім віку часто твори без найменшої вартості!

Велика про те шкода, що ніхто не звертає уваги, що і як жінки по скінченю своїх невисоких наук читають.

Є такі панове, котрі з самовдоволенєм твердять: розсудна мати або дбайлий отець не повинні дати книжки до рук доньки, доки уперед самі її не прочитають.

Але як високо сягає образованє тих вітців і матерей, що вони можуть за добре а що за зле уважати, що їм може подобатись а що ні, того не голосно виповідати ся і не піддаєсь під загальну критику, в загалі не трактує ся яко річ більшого значеня. А однак хто-ж не знає, як важне буває те, яка книжка дістаєся до рук молодой дівчини або жінки, які думки і погляди на світ і на жите вона поможе їй виробити. Що-ж ту натуральної близького як взяти

се діло – добору і достарчування книжок для жіночого «самообразовання», в свої руки самим жінкам, злученим в товариство? Непрактичною могла ся думка здаватись тільки тим тіснозорим людям, для котрих усе те непрактичне, що не приносить зараз видимих матеріальних результатів, все одно, хоча-б ті результати й не стоїли ложного на них труду. То щось похоже на те, як наш, прибитий грубою ручною працею народ поважає лиш виконання якоїсь мускулярної чинності, а кожна умислова хоть би найтрудніша праця не заслугує у него навіть на назву праці, – немов би думка людська була чимсь іншим, як також чисто фізичним процесом, природним здобутком чоловіка.

Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, его потреб і недостатків. Вона вказує фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобуте а що ще здобувається, а если робить пристанки і застої, то лиш для того, що слабші духи, менше світлі уми, ухопившись одної єї форми, тривають в ній довше, як би належало. А коли уладження людські в своїх ненастанних змінах уже іншу прибирають постать і інші викликають потреби, – слабші уми не мають на тільки сили, щоби слідити за новим розвитком, не можуть змінити раз підхоплених черт і замість говорити о тім, що стоїть перед їх очима, заглиблюються в минувшину і стараються вбгати теперішність в рамки минушого.

В наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т.є. представлене дійсного світа, дійсного життя, дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей та людських наметностей відносин. Напряма той у нас поки що боресь ще з останками напрямів давніших, котрі виводять проти него правила мнимої естетики або стара вирвати єму ґрунт з-під ніг, денунціюючи його як щось революційного і «неблагонародженого».

Особливо ми жінки терпимо серед тої боротьби. Поступовці вважають нас за недорослих до їх понять, а не-поступовці за відбігши від їх виображень. З того виробився великий і ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитанє лиш баламутить жіночий ум.

Хоч і як би то нас боліло, все таки ми повинні признати, що хто не вйде в причини, а бере лиш наслідки, мусить прийти іменно до такого переконання.

Та тільки-ж не начитанє тут винно, не література, а ті, що не уміють з неї користати, не уміють попросту читати, а з останків минувшості творять лиш штучні загороди для більшого утруднення дороги тим, що простежують стежки теперішності до будущини.

Зваживши за тим, що не кожному приступно дійти аж до самого жерела правди і аж там розпізнати живучість одних а мертвоту других прінципів, признаємо, що товариство, котре би помагало одиницям випутуватися з матні і хаосу, виствореного противними прінципами, котре би звертало увагу на те, як і що у нас читається, а не полишало-б тоту одну спосібність до висшої освіти, простим інстинктам читачих, – не заслугує собі цілком на закид непрактичності.

Уже сам факт, щоби зібрати жіноцтво під стяг літератури за для прояснення і поєднання думок, міг виходити тільки з того переконання, що кожда річ, література чи наука, лиш на стілько має правдиві вартості, на скілько може принести практичний пожиток. Кождий, хто слівив за розвитком людської суспільности, пригадає собі з історії хвилі, де мовчала преса, не було парламентів, жадного вільного вибору ні вільної дебати, всюди наказати було мовчанє і все мовчало. Тоді література була одним прибіжищем вільної думки і слова. Так діялось, прим. у Франції перед революційними часами; Польща, розпавшись політично, витворила обширну літературу, і в ній концентрує усі свої сили; Россія, притиснена невідповідною до потреб розвою формою державного правленя, виливається

широким літературним коритом; Русь-Україна, розділена також політично, в'яжеться з собою при допомозі літератури. Не згадуємо вже про заслуги літератури при знесенні невольництва, панщини та інших людських кривд, де література завжди ставала по стороні слабших і утиснених.

Тож чи-ж жінки, ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли би знайти в нім гідного заступника своїх прав і вимогів? Жіноцтво, котре виключено з загальних і публічних справ, котре не займає жадного становища, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно ще більше триматися за літературу і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів.

Але то ще не все.

По при висше наведених причинах, а іменно:

Зужитковане уже існуючої похопности жіноцтва до літератури, 2) отрясенє єго від впливу уже пережитих напрямків; і 3) наведенє власне на живи, реальний шлях; – є ще одна, не менше важна а тісно з попереднім зв'язана причина, т.є. популяризованє і скорє розповсюдженє нових вироблених людською ідеєю. Діло се тим головнє важне, що в теперішнім суспільнім устрою одні стоять ближше, а другі дальше від чільних напрямів людської думки і праці; не всім однаково спосібно черпати з того джерела і приходити до об'ясненя фактів власного життя. Все воно так буває: коли одні уже переробляють і пережують якусь гадку, другі заледви починають о тім думати, а за ким певна свідома думка перейде всі круги єрархії суспільної, то через той час зродяться вже інші потреби і вимоги.

Кожда доба історична кидає наперед лише часть людей, з поміж котрих вибігає ще мала горстка, як би заповіджене відроджуючогося життя.

Аж пізніше всі приходять до того самого переконання, що вони; тих однак перших віщунів дуже зле витають, не щадять підозрінь і прикростей і називають їх ворогами загального спокою і ладу. Отсе й є жерело, з котрого пливають так многі нещасні історії мучеників, котрим гірко приходило і

приходить не раз терпіти за те, що перші зауважали і сказали про нові потреби загалу. Чим далі глянемо в минулість, тим виразніше бачимо, що в часах, коли було менше посідано способу доскорого розповсюдження людських думок, страшніша була історія мучеників, як також, що поступ очевидно прямує до того, аби кожда, з яких будь причин зроджена ідея уже в перших своїх фазах розвою загортала якнайширші круги, і переходила у маси. То-ж товариство, котре собі положило за засаду слідити за найновішими напрямками, вираженими в літературі, старатися в як найскоріший спосіб передати їх масам і через те будити ясну, свідому думку у загалу, може далеко більше прислужитися суспільності, ніж коли б поклало своєю за метою хоч і не знати, які широкі, а при скупих средствах недостижимі філантропійні заведення.

Але міг би хто запитати, в якій формі хотіло товариство впровадити в жите висше висказані теорії?

Перед всім при бідності нашого краю ходило тут о постійний фонд за-для ціли товариства, витворений вкладками членів, як також устроюванем вечірків, концертів, фантових лотерій тощо. Коштом того фонду товариство повинно займатися видаванем книжок, як оригінальних так і переводних, котрих доборою керував би комітет, вибраний віділом товариства з людей компетентних, з виробленим літературним смаком, без згляду, чи вони члени товариства, чи ні, жінки чи чоловіки.

При збільшючих ся грошових засобах товариство могло би розписувати конкурси, назначувати надгороди на діла в означенім напрямку, через що загальний рух збільшився б.

Бачимо затим, що товариство мало широку ціль, а способи виконання були дуже легкі і прості. Треба було лиш більше доброї волі самих жінок і довшого часу, бо-ж така задача, то не діло одної хвили.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ (1817–1885)

Микола Іванович Костомаров [псевдоніми і криптоніми – Ієремія Галка, Иван Богучаров, Николай Н., Равви, Н. К., Н. К-ва та ін.] – український і російський історик, громадсько-політичний і культурний діяч, письменник, публіцист, критик, етнограф і фольклорист, член-кореспондент Петербурзької АН з 1876 р.

Народився 4(16) травня 1817 р. в слободі Юрасовці, тепер Ольховатського р-ну Вороніжської області в сім'ї російського поміщика, мати – українка з кріпаків.

Закінчив 1837 р. історико-філологічний ф-т Харківського університету. Під впливом українських фольклорних збірників захопився збиранням та вивченням народної поезії, 1844 р. захистив магістерську дисертацію «Об историческом значении русской народной поэзии». По закінченні університету деякий час служив юнкером в уланському полку, потім викладав історію в гімназіях Харкова, Рівного, Києва, зокрема 1845 р. – ст. учитель Першої київської гімназії, з 1846 р. – ад'юнкт-професор кафедри російської історії Київського університету.

У 1845–46 рр. разом з М. Гулаком і В. Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське братство, де брав активну участь у складанні програмних документів – «Книг буття українського народу», «Статуту Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», відоzv «До братів-українців», «До братів-росіян», «До братів-поляків»; автор записки про об'єднання слов'янських народів.

Весною 1847р. Костомарова арештовано. Після річного ув'язнення в казематі «Третього відділу», а потім у Петропавловській фортеці його вислано до Саратова. Тут він служив (1848–1857) у Статистичному комітеті; у 1848–1850 рр. був перекладачем при губернському управлінні, редактором неофіційної частини «Саратовских губернских ведомостей», близько

зійшовся з М. Чернишевським, О. Пипінім, Д. Мордовцем. 1856 р. Костомарова амністовано.

З 1858 р. жив у Петербурзі. В 1859–1862 рр. – екстраординарний професор кафедри російської історії Петербурзького університету. Влаштував літературні «вівторки», куди сходилися земляки-українці (П. Куліш, О. Стороженко, В. Горленко та ін.). Підтримував тісні зв'язки з М. Добролюбовим, В. Стасовим, М. Ге, О. Бодянським; співробітничав у журналах «Современник», «Вестник Европы» (один із його засновників), «Отечественные записки», «Русское слово», «Русская старина», «Киевская старина» та ін. Виступив із статтею «Україна» у журналі «Колокол». Брав діяльну участь у створенні журналу «Основа», у виробленні його національно-культурної програми. На початку 1862 р. залишає працю в університеті і зосереджується на науковій роботі.

Був членом-редактором Київської археографічної комісії; за його редакцією у 1863–1884 рр. видано 12 томів «Актов Южной и Западной России» з історії України і Білорусії XIV–XVII ст. Показуючи близькість історичної долі і культурного життя українського та російського народів у ст. «Две русские народности» (1861), Костомаров розрізняв визначальні риси національного характеру українців та росіян. Автор праць з історії: «Начало Руси» (1860), «Мысли о федеративном начале в древней Руси» (1861), «Севернорусские народоправства во времена удельно-вечевого уклада» (1864), «Вече и вечевое устройство в древней Руси» (1864) та ін. Написав «Русскую историю в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» (т. 1–7, 1873–88). Праці з історії України присвячені здебільшого періодові XV–XVII ст.: «Иван Свирговский, украинский гетман XVI века» (1855), «Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России» (1857), «Черты народной южнорусской истории» (1861), «Южная Русь в конце XVII века» (1867), «Руина» (1879–80), «Мазепа» (1882) та ін. Наукові дослідження Костомарова здобули широке визнання, його обрано почесним членом

Югослов'янської академії наук і мистецтв, сербського вченого товариства «Друшество» й ін. Історичні праці вченого відзначаються образністю викладу.

В історію української літератури Костомаров увійшов як письменник-романтик: віршові збірки «Украинские баллады» (1839), «Вітка» (1840), історичні п'єси.

Поезія Костомарова характеризується широкою проблематикою і розмаїттям жанрових форм: вірші-балади, в основу яких покладено народні вірування, легенди та історичні перекази («Стежки», «Посланець», «Мана», «Брат з сестрою», «Ластівка», «Явор, тополя й береза» та ін.); ремінісценції на історичні теми (вірші «Згадка», «Могила» та ін.), вірші-пісні романсового характеру, стилізації народної ліричної пісні («Стежки», «Поцілунок», «Роза», «Горлиця», «Голубка», «Нічна розмова», «Вулиця», «Зозуля»), особистісно-психологічна лірика з її наріканням на життя, тугою за недосяжним щастям, молодістю («Туга», «Дівчина», «Сон», «Ой ішов козак...», «Зірка», «Зорі» та ін.).

Костомаров одним з перших в українській поезії запровадив гекзаметр (вірш «Эллада») та елегійний дистих (вірш «Нічна розмова»), п'ятистопний ямб. Особливостями його вірша є багатство ритміки, відсутність регулярної строфіки, чергування коломийкового вірша з говірним віршем. Для громадянської лірики характерні ораторсько-публіцистичні інтонації, риторичні засоби.

Костомаров – автор історичних трагедій «Сава Чалий» (1838) і «Переяславська ніч» (1841), які відзначаються новизною проблематики. Романтичні драми «Кремуций Корд» (1849), «Эллины Тавриды» (1883), «Украинские сцены из 1649 года» (незакін.) позначені тираноборчими мотивами.

М. Костомаров переклав частину «Краледворського рукопису», окремі твори Дж. Байрона, В. Шекспіра (пісня Дездемони з трагедії «Отелло»), з чеської («Ягода», «Рожа») і польської («Панич і дівчина») народної поезії.

Костомаров – один з перших українських літературних критиків. З його історичних і суспільних поглядів випливає розуміння народної поезії як втілення національного духу, а також індивідуальної творчості як продовження фольклорного процесу на новому рівні (ст. «Об историческом значении русской народной поэзии», 1843; рецензія на «Кобзар» Т. Шевченка, 1860). З діяльністю Костомарова пов'язана поява в Україні культурно-історичної школи у літературознавстві. Ст. «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке» (1843) є по суті першою професійною критичною працею в українському літературознавстві. Костомаров приділяв увагу проблемі самобутності української літератури, її народності, з'ясуванню ідейно-естетичних функцій комічного в літературі – на прикладі творчості І. Котляревського і М. Гоголя («Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке»; рецензія на російський переклад «Народних оповідань» Марка Вовчка, 1859; «Воспоминание о двух малярах», 1861; «Слово о Сковороде по поводу рецензии на его сочинения в „Русском слове»», 1861; «Малороссийская литература», 1871, та ін.).

Костомаров знав Т. Шевченка з 1846 р. У рецензії на «Кобзар» (1860), «Воспоминании о двух малярах» (1861), книзі «Поэзия славян. Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей» (1871) та в «Споминках про Шевченка» в пражському виданні «Кобзаря» (т. 2, 1876) оцінював творчість Т. Шевченка як всенародний скарб.

У численних публіцистичних статтях («Ответ на выходки газеты „Czas» и журнала „Revue Contemporaine»»; «Правда полякам о Руси: по поводу статьи в „Revue Contemporaine»», «Правда москвичам о Руси», усі – 1861; «Мысли южно-русса», 1862; «О преподавании на народном языке в Южной Руси», 1863, та ін.), спрямованих проти реакційної політики російських і польських

шовіністичних кіл, Костомаров відстоював історичне право української мови на самобутній розвиток. Але у період заборони українського друкованого слова в 70–80-і рр. та звинувачень Костомарова в «українофільстві» й «сепаратизмі» він приєднується до слов'янофільської концепції «літератури для домашнього вжитку». Цим він «можливо спрощував і звужував українську проблему, – писав М. Грушевський, – стараючися пропхнути її через урядове вухо» (Науково-публіцистичні і політичні писання Костомарова. К., 1928, с. XVIII).

Помер Микола Костомаров 7(19) квітня 1885 р/ в Петербурзі.

150-річчя від дня народження М. Костомарова за рішенням ЮНЕСКО широко відзначено у всьому світі.

Бібліотека української літератури //

<http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=170>.

ОБЗОР СОЧИНЕНИИ, ПИСАННЫХ НА МАЛОРОССИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Язык, называемый обыкновенно малороссийским, которым говорят в юго-западных губерниях России и в галицком королевстве, не есть наречие языка русского, образовавшегося в последнее время; он существовал издавна и теперь существует, как наречие славянского корня, занимающее по своему грамматикальному и лексикальному устройству средину между восточными и западными наречиями огромного славянского племени, наречие правильное, богатое, гармоническое и способное к развитию литературной образованности. Но едва-ли доказательства на все это нужны в наше время, когда понятия о славянской филологии довольно ясны, чтоб избавить читателя от скуки слушать подтверждение известных истин, в которых никакой просвещенный человек сомневаться не будет.

Но, может быть, спросят: где же прежняя малороссийская литература? ибо если существовал народ, то как можно, чтобы язык его оставался вовсе без письменности? Но спросим прежде: была ли в северной Руси великороссийская литература? А между тем, язык этой половины нашего отечества так же древен, как и южной. Письменность к нам перешла вместе с с. писанием, и потому первые сочинения наши были духовные, и, следовательно, на славяно-церковном языке, употреблявшемся при богослужении. Потом, мало-по-малу, с развитием общественной и политической жизни, явилась необходимость в других родах письменности; но так как только славяноцерковный язык был приготовлен к этому, то он послужил материалом и для светской общественной письменности, с тем различием, что в него начали входить слова, выражения и обороты языка народного. Но вот Россия разделилась; западная и восточная часть ее начали жить особою друг от друга жизнью; образовалось два письменных языка: в одной из смешения славяно-церковного языка с великороссийским, а в другой из смешения того же языка с малороссийским или южнорусским наречием. В Малой, как и в Великой Руси, была своя литература, свой книжный язык, на котором почти все писали, но едва ли кто говорил; — много сочинений, и политических и деловых и, наконец, ученых, было писано на этом языке, много переводилось на него из других языков; иное издано; большая часть покоится непробудным сном в библиотеках.

Этот язык, известный под именем руського, много имел влияния на образование нашего языка высшего общества и литературы: известно, что Ломоносов учился по грамматике Мелетия Смотрицкого и выучил наизусть Псалтырь, переложенный в стихи, Семеона Полоцкого. Руський язык был гораздо обработаннее, нежели письменный язык Великой России; на нем было писано много книг, в которых нуждались и в Москве; притом же, лучшие проповедники нашей первой половины XVIII века были малороссияне, и хотя старались писать по русски, или по словенски, но не

могли не вносить в свои сочинения элементов родного слова. При сильнейшем наплыве иностранного просвещения, язык наш изменялся, принимал другие формы, составились новые грамматики; старинные обороты греческие, латинские, польские уступали место французским и немецким; выступила литература новая, носившая на себе следы влияния европейской образованности; вкус утончался; публика возымела потребность в чтении легком, служащем к удовольствию; явились романы, повести, театральные сочинения. Вместе с европейским просвещением развивалась у нас столичная жизнь: в столицах сосредоточивались и просвещение, и науки, и литература, там было горнило языка. Руський язык ушел в западные губернии, бывшие еще под властью Польши, и, гонимый в обществе, доживал век в семинариях и училищах.

С возвращением России западных и южных ее областей, руський язык стал уже ненужным; был другой общий язык: основанием его взяты наречия славяно-церковное и великорусское, а образован он был по всем возможным иностранным формам: и латинским, и немецким, и французским... Во всяком народном духе являлись у нас сочинения, исключая своего; так как и в высших обществах были в моде попеременно всякие языки, исключая русского.

Когда в Европе явилась идея народности, подражательность уступила оригинальности, а школьность таланту; русские, хватая с жадностью все, что ни попадалось под руку, усвоили себе и эту идею и нашли у себя богатые силы для осуществления ее; мы начали стыдиться своего равнодушия к отечественному и безотчетной привязанности к чужестранному; мы увидели, что, несмотря на огромное количество книг, у нас нет литературы, и обратились к собственному источнику национальности и народности. Изменялся вкус, изменялся и язык. Чужестранные формы, которые наложены были на наше родное слово превратными понятиями об изящном, уступали родным формам народного языка великороссийского, облагороженного

просвещением, науками и употреблением в высшем обществе. Изменялась и литература. Главное стремление ее было не к подражанию иностранному, но к своенародности. В таком преобразовании должны были повидимому участвовать только одни великороссияне, а между тем, вся Россия, богатая другими элементами, имела на него право: ближайшее принадлежало малороссиянам, как народу многочисленному и единому по вере и племени с великороссиянами. Но народность Малороссии есть особенная, отличная от народности великороссийской; малороссияне вовсе или не должны были касаться литературы, или же усвоить себе народность великороссийскую. Несправедливость того и другого мнения, если бы кто имел несчастье защищать их, очевидна само собою. Благодаря самодержавию и единовластию, у нас не могут разные противные идеи управлять общественными мнениями, как бы оно ни было разнообразно; у нас необходимо должно быть одно стремление: если какая-нибудь идея в известном отделе нашей цивилизации брошена в одном углу государства, невозможно, чтоб она не проникла в самые отдаленные. Теперь идея народности оживила нашу литературу: и читающая публика, и писатели почитают народность главным достоинством всякого сочинения по изящной словесности. Но как мог явиться на поприще изящной литературы малороссиянин, получивший первые впечатления в Малороссии, лепетавший, может быть, первые слова на родном своем языке? Не иначе, как своею малороссийскою народностью, с своим народным наречием. Многие из малороссиян чувствовали, что на русском языке нельзя того выразить, что можно на малороссийском, и потому начали употреблять свое родное слово. И в самом деле: они правы. Конечно, Гоголь, в своих высоких созданиях много выразил из малороссийского быта на прекрасном русском языке, но надобно сознаться: затоки говорят, что многое тоже самое, будь оно на природном языке, было бы лучше. Притом, много найдется талантливых людей, которые по обстоятельствам жизни, так сроднились с

малороссийским языком, что если б они начали писать по русски, то писали бы худо, а по малороссийски сочинения их читались бы соотечественниками с большим удовольствием.

Итак, идея народности, подвинувшая вперед русскую литературу, произвела в ней особенный отдел – литературу малороссийскую, которая, по направлению своему, есть чисто русская, своенародная. Многие из современных рецензентов называют это стремление писать по малороссийски непонятной прихотью, но думают неосновательно: оно есть потребность времени, потому что исходит из того начала, которое оживляет настоящее общество.

Малороссийский народный язык до того времени почти не имел письменных памятников, как и всякое народное слово до появления идеи народности; но, за то, этот язык тайно хранил в себе богатые сокровища поэзии – народные песни и сказки. Долго никому до них не было дела; только в последнее время обратили на них внимание. Сказок у нас никто не издавал; песен существует четыре собрания: князя Цертелева, 1-е и 2-е издание Максимовича, Запорожская старина Срезневского и Малороссийские и червонорусские думы и песни, С. п. б. 1836 г. К этим надобно причислить собрания, являвшиеся в Галиции; из них известны мне собрания Вацлава з Олеска, Жеготы Паули и Лозинского Сватьба русская (Ruskoe wesile). Галичане перещеголяли нас полнотою и точностью своих изданий. Из русских собраний только Запорожская старина имеет вид какой-нибудь полноты. Г. Срезневский имел целью собрать одни исторические песни, и издал с замечаниями, очень цельными и учеными; собрание князя Цертелева ограничивается только семью думами; в 1-м изд. Максимовича помещено только 130 песен; во 2-м есть замечательные бытовые, – но прекрасное предприятие его остановилось; издатель Мал. и Червонорусских дум и песен оказал услугу любителям народности сохранением многих важных исторических песен, из которых одна изумительна по своей величине и

эстетическому достоинству. Вот и все. Тысячи драгоценных памятников народной поэзии еще не изданы и вовсе неизвестны. Ждут их издания от Бодянского, Метлинского и других.

Но малороссийские сочинения появились гораздо прежде, нежели издания песен. Уже в 1808 г. было второе издание Энеиды, перелицованной на малороссийский язык И. Котляревским. Он первый начал писать по малороссийски¹¹.

Во время упадка классицизма и вторжения в европейские литературы романтических идей, вкус общества портился и принял самое странное направление: не смели расстаться с верою в заветные предрассудки, не смели принять форм нового рода, казавшихся еще дикими, – смеялись над тем и другим: плодом такой нерешительности явился особенный род сочинений – пародии. Писатель брал предметы классические, одевал их в романтическую одежду, и таким нескладным нарядом смешил публику. Многие из бессмертных творений древности испытывали горькую чашу пародий; в числе их была Энеида Virгилия. Перелицованных «Энеид» везде было довольно количество. И к нам, на святую Русь, забрело это направление, забрело так, как обыкновенно и другие идеи заходили к нам. У нас начали писать пародии – не угодно ли прочесть Осипова? Но Котляревский насмешил лучше.

Умный, сметливый человек сейчас отгадал, чем можно позабавить публику, которая, если не пресытилась классицизмом, то, по-крайней мере, дремала за толстыми пиимами в 12 песнях и драмами с тремя единствами. Котляревский взял Энеиду для пародии и выбрал для нее такую форму, которая в самом деле могла удовлетворить желанию позабавиться над книгою. Чего лучше? Малороссийский язык – самая романтическая форма; Энеида – самое классическое содержание. Вот и явилась Энеида в малороссийской одежде: троянский герой стал *моторный парубок*; Юнона –

¹¹ Кто писал до него, и что написано, это пока остается нетронутым вопросом (прим. автора).

суча дочка розкудкудахталась як квочка; Зевес – лигав вишнівку, маківниками заїдав, и Нептун сидів над водою, і зморицвишись, старий ишкарбун. Все читали Энеиду, даже и те, которые не сознавались в том, вменяя в стыд читать на таком наречии, каким говорят их конюхи. Этому-то смешному обязана Энеида своим успехом. Что-ж такое Энеида Котляревского сама по себе, безотносительно к тогдашнему обществу? Пародия выполнена прекрасно, но время пародий уже прошло: романтическая форма стала нам не чужда, а классическому содержанию мы возвратили должное уважение. Но истинный талант, в каком бы виде не явился, не может не показать своих достоинств; пусть сочинение его будет искажено, недокончено – все оно будет носить на себе отпечаток души творца, все-таки в нем найдете такую сторону, с которой если взглянете, то невольно скажете: сочинение хорошо. Энеида, как пародия, потеряла для нас свою цену; но та же самая Энеида, как верная картина малороссийского быта, как первое сочинение на малороссийском языке, в глазах наших – драгоценное творение: мы видим в нем такие достоинства, которые были скрыты от современных читателей.

Энеида, рассматриваемая с этой точки зрения, имеет для нас три неотъемлемые достоинства. Во-первых, мы видим в ней, как я сказал выше, верную картину малороссийской жизни. Автор знал хорошо Малороссию, жил в ней и с нею, пользовался всем, что было у него пред глазами. Характеры его богов и героев истинно малороссийские в малейших их приемах. Во-вторых, она драгоценна для нас по неподражаемому юмору, с которым автор изображает пороки и смешную сторону своего народа. Стоит только вспомнить описание ада – все грешники носят на себе черты малороссийские и даже осуждены на муки, которые только придут в голову малороссиянину. В третьих язык его, правильный, блестящий, народный в высочайшей степени, останется самым лучшим памятником. И надобно сознаться, что едва-ли у кого он достигает такой игривости и

непринужденности, хотя чуждый малороссийскому языку четырехстопный ямб, в который он заковал свою пародию, очень мешал его легкости.

Что касается до тривиальностей, соблазнительных сцен и некоторых отвратительных описаний, которых, к сожалению, много у Котляревского, то они суть плод ложного понятия о смешном: тогда думали, что все отвратительное может забавлять.

Опера Наталка Полтавка есть опыт Котляревского в другом роде: сочинитель хотел представить здесь семейный быт малороссиян, нежное сердце малороссийской девушки: пьеса приобрела сочувствие в читателях. Наталка представляема была столько раз на сцене; все слушали ее с участием – и до сих пор она любимое сочинение малороссиян, несмотря на то, что содержание ее отзывается устарелою сентиментальностью прошлого века.

Стихотворения Артемовского-Гулака, приобретшие такую известность, написаны, исключая перевода Гетева Рыбака, в пародическом духе, подобно Энеиде Котляревского. Необыкновенная легкость и правильность языка, свобода в выражениях и непринужденный комизм обличают в сочинителе высокий талант, от которого можно было бы ожидать драгоценных плодов... лучшее из его творений – это *Пан та Собака*, сказка, которая, в ряду апологических творений русской литературы, занимает почетное место.

Впрочем, для многих не столько было забавно содержание сочинений Котляревского и Артемовского, сколько слова, выговор, обороты малороссийского языка. Но пришла, наконец, пора получить вернейшее понятие о славянской филологии. Гребенка первый отошел от прежнего пародического направления: этот даровитый писатель, сознавая, что слово, которым потешали публику Котляревский и Артемовский вовсе не искаженное наречие русского языка, а язык, данный судьбою в удел 12 мил. народа, хотел в своих сочинениях показать способность его к развитию и богатству. Перевести Полтаву Пушкина на малороссийский язык – идея смелая, приносящая честь тому, кто первый счел язык способным к этому.

Как многие первые опыты даровитых писателей – перевод, правду сказать, не удался; но во всяком случае, ценители малороссийского слова всегда будут благодарны писателю за то, что он показал его достоинство и проложил дорогу другим. Но его *Приказки* всегда прочтутся с наслаждением: автор явился в них не пародистом, не насмешником над малороссийскою народностью и словом, но малороссийским баснописцем, и превосходно показал способность малороссийского языка к апологическим сочинениям.

Без всякого сомнения, честь возведения родного слова на высшую степень развития, – смею сказать, честь создания малороссииской литературы принадлежит писателю, скрывавшему себя под вымышленным именем Основьяненка. Далекий от того, чтобы принимать язык малороссийский за орудие к возбуждению смеха, этот талантливый писатель в многочисленных своих творениях имел задачею изобразить домашнюю жизнь малороссийского народа в известных ее проявлениях. Нравственная цель, обилие чувства без сентиментальности, непринужденный комизм без притязаний на искусство смешить и увлекательность рассказа поставили его в глазах образованной публики в числе отличных писателей, а верное изображение народного быта, живость и естественность характеров приобрели ему любовь соотечественников, увидевших в первый раз свое собственное в литературе, изображенное по-своему, своим тоном. Лучшая похвала Основьяненку с этой стороны состоит в том, что даже те, которые ничего не читают, принялись с удовольствием за его повести; но всем этим не ограничиваются его литературные заслуги: человек, имеющий высший взгляд на изящное, откроет в его сочинениях неотъемлемые достоинства: в основании почти каждого из них лежит идея глубокая, человеческая, прекрасно развитая в известной форме проявлений нравственного мира разумных существ. Такие сочинения, где бы они ни были, должны быть включимы в число отличных творений. Тем замечательнее они кажутся при малороссийском элементе, еще мало разработанном, на малороссийском

языке, на котором не было ничего написано, кроме двух-трех пародий. Литература, считающая в себе такие творения, не может быть ничтожною: при малом количестве своих произведений она счастлива, если может похвалиться такими, в которых видно не какое-нибудь подражание чужому, не иностранные чуждые идеи, одетые в искаженную форму, не жалкая всеобщность, мысли всем известные, выраженные образами всем известными, но истинное изображение своего, родного, со всем отпечатком национального характера.

Многие поставляли главнейшим достоинством сочинений Основьяненка комизм; но, по моему мнению, это второстепенные качества пред неисчерпаемым родником чувства. Обращаюсь к тем, которым известна малороссийская народная поэзия. Они знают, какое важное место занимают в ряду достоинств этой девственной поэзии глубокое чувство; в какой степени этот истинный источник всего благородного, изящного наполняет очаровательные создания украинской музыки. Но это чувство является в песнях отдельно, отрывисто, кроме некоторых романсов, удивительных по своей художественности: оно все в лирических песнопениях, большею частью в рапсодах, отрывках, проявляется мгновенно, вспыхивает сильно, но не продолжительно. Это движение сердца, звуки издаваемые струнами его, аккорды согласные, пленительные, не исчезающие в воздухе: отголосок их остается только в сердце; умом вы не поймете его, потому что в нем нет мыслей, – в нем есть чувство, доступное единственно сердцу, хранилищу чувств. Оно не осязаемо, невидимо, не уловимо: облеките его в форму, соедините с мыслью, назначьте ему пространство и время, обставьте его теми картинами, при которых оно будет понятно, сообщите его тем характерам, которые могут вмещать его, – и неясное делается ясным: вы его увидите в образах; вы поймете то, что прежде только чувствовали; доступное сердцу станет понятно ему; красота первобытной поэзии для вас не потеряется; вы

тогда можете дать отчет себе в том, что вас занимает, к чему вы влечетесь: оно вполне ваше, потому что все ваше существо проникнуто им.

Писатель воспринимает переданное ему народом и возвращает ему от него взятое полным и сознательным; неправильным отрывистым частицам сообщает целость, собирает рассыпанные перлы и создает из них художественные ожерелья. С этой точки зрения мы должны смотреть на Основьяненка в его прекрасных повестях, где наиболее проявляется эта существенная жизнь Малороссии, вся полная чувства, дышащая ее девственным воздухом. По крайней мере, такое выражение имеют четыре лучшие его повести на малороссийском языке: Маруся, Козырь дивка, Щира любовь и Оксана: изображения женского малороссийского сердца, представленного под разными обстоятельствами жизни и в разных характерах. Отлагая в сторону все впечатления, какие эти повести могут произнести на читателя, который в них видит идиллический мир настоящего времени, мы взглянем, что выражают они, как собственно малороссийские произведения.

Идея любви, общая и священная человечеству, основание истинно-нравственного, а, следовательно, и истинно-изящного, является в различных видах, обуславливаемая, между прочим, степень образованности и историческою жизнью народа. В народе юном, но просветленном религиею и стоящем на известной степени нравственного развития, она проста, наивна, не удаляется от чувственности, но облагораживает ее; чувство, обладающее существом, не подавляет его, но направляет к деятельности. Малороссия, по степени образования своего, страна девственная, юная, по жизни же исторической она испытала слишком много, выполнила назначенное ей от провидения и одряхлела... древняя жизнь умирает в ней, а новая только начинает проявляться. Два характера отличают ее настоящее положение.

Малороссийская женщина, осужденная в течение двух веков на мгновенную радость, на минутные пламенные восторги, а потом на горькую,

часто досмертную тоску, окованная в своих желаниях непреодолимою судьбою, получила себе в удел наклонность к мечтательности, оттеняющей ее даже в минуты полного наслаждения своим бытием. Чувства обладают ее существом, в страсти она не предается порывам необузданного восторга, но хочет чувствовать эту радость; печаль ее есть чувствительное созерцание, которое в области сердца тоже, что в области ума ясное сознание. Этот характер переходил из рода в род, от матери к дочери, и до сих пор сохраняется. Но, между тем, эта мечтательность, плод тех несчастных часов, когда женщина, едва расцветшая, тосковала в горьком одиночестве, тщетно призывая милых сердцу из дальней могилы, теперь слилась уже с другим элементом, чувством семейным. Протекли буйные времена, исчезли бедствия, народ начал свыкаться с жизнью мирной, семейной, и женщина уже познала мир души, счастье тихой жизни. Но печать прежнего остается в ней, – и потому, с одной стороны, любовь малороссиянки носит на себе отпечаток мечтательности, проникнута глубоким чувством, часто убивающим нежное существо, не могущее преодолеть препятствий, которые завистливая судьба поставляет между ею и любимым предметом, – с другой стороны, согласуясь с духом времени, она не в состоянии ограничиваться одной сферой внутреннего чувства; это чувство пробуждает все другие способности души и направляет их к деятельности. Типом первого характера может служить Маруся. Быть может, для некоторых она покажется просто идилиею вроде Геснера; нет, основание повести истинно народное.

Маруся совершенно возможна в Малороссии. Скромная деревенская девушка, воспитанная под надзором простых, но благочестивых родителей, получившая с рождения томный и мечтательный нрав, развившийся, как видно, через отчуждение от подруг и любовь к домашним занятиям, увидела на чужой свадьбе парубка, который ей полюбился. Но так как у сердец мечтательных мгновенного чувства не бывает, то эта любовь превратилась скоро в тихую страсть. Вот они познакомились, сблизились: судьба

поставила им препятствие: страсть сильнее развивалась, сердце начало таять, – опять сблизилась, – счастье им улыбнулось; но вот опять разлука: – Маруся, в которой томное снедающее чувство развилось до высокой степени, не устояла; воля ее была слишком слаба, мир, окружающий ее, уже давно стал ей чужд, хотя она повидимому жила для него, – Маруся истлела медленным огнем, который при мечтательном настроенье духа сожигает свою жертву неприметно. Эта столь поэтическая Маруся ничуть не идеал: она обыкновенная в быте малороссийском; вы можете много увидеть таких Марусь, и, может быть, ни одной не узнаете. Когда после разлуки с любезным вся душа ее тает в тихой страсти, когда вся жизнь ее сосредоточивается в воспоминаниях о незабвенных минутах, проведенных с ним, – она занимается домашними работами: прядет, шьет еще прилежнее, чем прежде, – и только из того, что чуждается брака и убегает веселости, вы можете заметить, что ее сердце несвободно; но до какой степени связывают ее узы страсти – этого вы не узнаете. Самая кончина ее для постороннего взора представляется обыкновенною – девушка простудилась, получила горячку и умерла. Но автор раскрыл перед вами ее душу, ввел вас в таинственный мир, и вы изумляетесь обилию неисчерпаемого чувства, которое было от вас закрыто, и вы смотрите на нее с другой точки зрения. Что же это такое? Это чувство, наполнившее бедное сердце бедной поселянки и убившее ее своим обилием: вот малороссийская поэзия! Маруся, будучи ежедневным явлением, типом обыкновенной малороссиянки, есть вместе существо прекрасное. Автор низвел вас в свой буколический мир для того, чтобы показать всю его прелесть и изящество. А откуда это изящество характера Маруси? Оно истекает из глубины характера малороссийской нации и понятно из ее исторической жизни. Маруся – это малороссиянка древнего века, живущая в новом.

Необходимые для обрисовки характеров действующих лиц описания и сцены того быта, в котором действуют они, выполнены очень удачно. Автор

избрал лучшие поэтические моменты малороссийской жизни и представил их в привлекательном виде: трогательное описание погребения несчастной жертвы чувств прекрасно в высшей степени, и поясняет самую душу Маруси, ставит ее возможною в том роде, которого обряды и обычаи проникнуты до такой степени глубокою мечтательностью.

Но, при всем превосходном изображении характера Маруси, при всех прекрасных описаниях, трогательных и увлекательных сценах, — одним словом, при всех неотъемлемых ее достоинствах, мы должны заметить, что она имеет большие недостатки. Характер Василя не ясен и даже не естествен; в нем не видно такого простодушного чувства, как у Маруси, — он сентиментален, и самое удаление его в монастырь не производит сильного эффекта. Характеры Наума, отца Маруси, и матери ее тоже не отличаются резкими чертами. В отделке нет художественности: иное растянуто, другое не досказано.

Козырь дивка знакомит вас с другою стороною женского малороссийского мира; здесь тоже народное чувство, но уже при других явлениях и в другом характере. Оно не исчезает в мечтательности, и душа, наполненная им, не делается преждевременною его жертвою; напротив, чем более оно объемлет ее, тем сильнее побуждает к деятельности, и ведет не к смерти и разрушению, но к жизни. Ивга такая же чистая малороссиянка, но совершенно противоположная Маруси. Она любит своего Левка, как Маруся своего Василя, а встречает гораздо большие препятствия и лишения. Вместе с каждым из них, усиливается ее чувство; но за то чем сильнее искушает ее судьба, тем готовее она победить все эти искушения. Для достижения цели, указанной ей чувством, она бросается в другую сферу, совершенно ей незнакомую, и любовь, руководившая ее, остается навсегда в ее сердце, помирившись с жизнью. Вы видите здесь торжество воли, — не думайте искать источника в разуме, — ищите его в сердце; Ивга предается его влечению, и оно-то окрыляет ее волю и доводит до края желаний. Если

Маруся может служить типом малороссиянки, под влиянием судьбы, то Ивга есть та же малороссиянка в нормальном состоянии, то есть такова, какою ей быть должно при ее характере, при свободном развитии ее способностей: Маруся представлена автором в болезненном состоянии, хотя и естественно; но это потому, что на той нации, в которой она живет, лежит отпечаток болезненной дряхлости, – это девушка доживающей Малороссии; – Ивга дитя свежей жизни, процветшей уже на обновленной почве, которую питали прежние стихии, но освещало солнце возрождения.

Повесть Козырь дивка по отделке гораздо лучше Маруси, здесь не страдает художественность, соблюдена соразмерность в частях, и все на своем месте. Читатель увидит здесь верную картину нравов различных сословий Малороссии, начертанную с истинным юмором, и тем избавляется от монотонности, неизбежной там, где хотят заставить или плакать, или смеяться от начала до конца пьесы.

Представив в двух повестях характер малороссиянки в жизни созерцательной и практической, г. Основьяненко в своей повести Щира любов (Вот любовь) показывает вам самое высокое развитие малороссийского чувства. Если Маруся есть изображение древнего века, исчезающего в новом, если в Ивге глубокое чувство, овладевшее всем составом женщины, вводит ее в сферу практической жизни, то в Галочке оба эти элемента сливаются: мечтательность в ней развита еще живее, чем в Марусе, зато и воля в ней действует сильнее, чем в Ивге. Чувство, обладающее Ивгою, устремляет ее к борению с препятствиями, поставленными судьбою, к достижению цели посреди житейского волнения; в Галочке это чувство служит источником борьбы, происшедшей во внутреннем мире. И Маруся, и Ивга суть типы известных малороссийских лиц с их главными побуждениями: Маруся женщина обыкновенная, черты ее – томность, нежность и слабость вы найдете повсюду, даже всю историю ее можете услышать везде; Ивга делается возможною по мере того, как новая

жизнь, заменяет старую: народ становится на высшую степень общественности, следовательно, деятельность будет плодом всех побуждений; – Галочка всегда идеал, показывающий высокое нравственное совершенство, до какого может довести глубокое чувство при здоровом состоянии других способностей. Но надобно сознаться, что для повести Щира любов не достает еще много, несмотря на прекрасные описания и трогательные сцены, показывающие в авторе высокий талант. Чувства доходят иногда до сентиментальности, напоминающей романы прошлого века; характер офицера неясен, сама Галочка не везде понятна: в некоторых местах она говорит так, как будто бы слушала университетские лекции.

По моему мнению, эти три пьесы, вместе с *Оксаной*, которая может служить как бы дополнением изображения малороссийской женщины, *Ложными понятиями* и *Панною сотниковною*, писанными по русски, суть лучшие произведения Основьяненка. Но талант нигде не оставляет его. Повесть *От тоби и скарб* имеет большое достоинство, как изображение народных верований, и замечательна по своему юмору и богатому описанию. *Салдатский портрет* есть художественный эскиз из малороссийского быта. Не менее замечательна по своему комизму опера *Сватанье на Гончаровке*, доказывающая, что автор может быть и драматическим писателем...

Произведения Шевченка, изданные в отдельной книжке под названием *Кобзарь*, показывают в авторе необыкновенное дарование. Он не только напитан народной малороссийскою поэзиею, но совершенно овладел ею, подчинил ее себе и дает ей изящную, образованную форму. Черты в изображаемых им лицах – *Катерине*, *Кобзаре*, *Перебеньде* суть те самые, которые нам представляет природа; но, вместе с тем, в них заключается поэзия общая, понятная всякому. Чувство поэта отличается характером томным, унылым; он принимает близко к сердцу прежнюю судьбу народа, – но это тоска вовсе не изученная – это целый народ, говорящий устами своего поэта: душа его сознала сочувствие и сходство между состоянием своим и

общенародным чувством; вместе с движениями сердца, которые принадлежат поэту, живо слились движения, свойственные всякому, кто будет в состоянии ему сочувствовать. Оттого всякий – будь только у него хоть несколько тех побуждений, которые наполняют внутренний мир малороссиянина – будет до того проникнут поэзией Шевченка, что забудет, чужое ли это, полученное извне, или свое собственное, которое у явилось в области сердца с незапамятного времени, так как первые идеи детства. Как, например, превосходило это описание:

Б'ють пороги; місяць сходить	На тім степу скрізь могили
Як і перше сходив.	Стоять та сумують;
Нема Сні, пропав і той,	Питаються у буйного:
Хто всім верховодив!	«Де наші панують?
Нема Сні, очерети	Де панують, бенкетують?
У Дніра питають:	Де ви забарились?
«Де то наші діти ділись,	Вернігесь! дивігесь –
Де вони гуляють?»	Жита похилились,
Чайка скиглить лігаючи,	Де паслися ваші коні,
Мов за дітьми плаче;	Де тирса шуміла,
Сонце гріє, вітер віє	Де кров ляха, татарина
На степу козачім.	Морем червоніла...
	Вернігесь!

Язык Шевченка превосходен везде; надобно только пожелать его сочинениям большей художественности, недостаток этот виден не в Кобзаре, но в последующих его сочинениях.

Основьяненко и Шевченко, без сомнения, суть лучшие малороссийские писатели; особенно от последнего, при счастливом направлении, можно ждать плодов достойных; но малороссийская литература всегда будет гордиться и другими именами даровитых писателей, каковы, например: *Тополя*, *Могила* и др.

...Кроме означенных нами писателей, из которых почти каждый явился с самобытным дарованием, есть еще и другие, которых сочинения имеют более

или менее относительную цену в малороссийской литературе. Таковы: *Боровиковский* – переводчик Мицкевича *Фариса* и сочинитель нескольких баллад; неизвестный автор *Маруси*, стихотворной повести, изданной в Одессе; *Стецько Шереперя*, написавший оперу *Купала на Ивана*, которая, несмотря на некоторые недостатки, заключает в себе довольно верные изображения народного быта; он же написал несколько песен и в том числе известную: *За Неман иду*; – *Петренко*, которого лирические стихотворения проникнуты чувством; *Корсун*, передавший малороссийскими стихами любопытные украинские поверья; *Писаревский*, сочинитель повести *Стецько*, и *Кореницкий*, явившийся в свет с названною им *сатирицькою* поэмою *Вечерници*, которая, несмотря на легкий стих, исполнена местами таких пошлостей, что, прочитавши ее, пожалеешь невольно об авторе.

Доказательством распространяющегося вкуса к чтению на малороссийском языке служат два сборника, вышедшие в прошлом 1841-м году. Один из них издан в Петербурге Гребенкою и наполнен сочинениями: Шевченка, Основьяненка, поместившего там свою прекрасную повесть *Оксана* и два малороссийские рассказа, Боровиковского, Писаревского, Кулиша и других. Сам собиратель приложил к нему прекрасное предисловие *Так соби до землякив*, где изображены четыре времени года Малороссии. Сборник называется *Ластивка*. Другой издал г. Корсун в Харькове из трудов здешних писателей под названием *Сніп*. Там помещены: *Переяславська ніч* – трагедия, *Вечерници* – Кореницкого, *Стецько* Писаревского и стихотворения Петренки, Шерепери, самого издателя и других.

Вот, кажется, все, на что можно обратить внимание в малороссийской литературе, и едва-ли не все, что было написано на малороссийском языке в России¹².

Молодик. – 1844. – № 3.

¹² За исключением сочинений автора этой статьи: Савва Чалый, драматические сцены; Переяславська ніч, трагедия; Украинские баллады; Ветка, собрание стихотворений. Многое, кроме того, пишется и остается непечатанным (прим. Бецького).

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ (1864–1915)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 17 вересня 1864 р. у м. Вінниці в сім'ї дрібного урядовця. Дитинство та юність майбутнього письменника минули в містечках і селах Поділля, куди переводили батька по службі. Освіту здобував у Барській початковій школі (1875–1876) та Шаргородському духовному училищі (1876–1880).

Коцюбинський почав пробувати свої сили в літературі рано, брався за поезію, переклади, нариси, та швидко головним полем його письменницької діяльності, справжнім покликанням стає художня проза. З перших спроб Коцюбинського-прозаїка до нас дійшли оповідання «Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884), «21-го грудня, на введеніє» (1885), «Дядько та тітка» (1885). Друкуватися Коцюбинський почав у 1890 р. – львівський дитячий журнал «Дзвінок» опублікував його вірш «Наша хатка». У цьому ж році побував у Львові, встановивши творчі контакти з місцевими літераторами та видавцями, зокрема Франком. Поїздка поклала початок постійному співробітництву Коцюбинського в західноукраїнських виданнях.

На початку 1891 р. він їде в с. Лопатинці на Вінниччині, де поєднує роботу домашнього вчителя в родині місцевого службовця з поглибленим вивченням життя села, народної мови, культури і розпочинає серйозну літературну працю. За 1891 р. з-під його пера виходять оповідання «Харитя», «Ялинка», «П'ятизлотник», повість «На віру», віршована казка «Завидющий брат». Твори привернули увагу літературної громадськості, засвідчили, що в українську прозу прийшов талановитий художник.

На початку 1890-х рр. частина молодोї української інтелігенції, перейнятої ліберально-просвітительськими ідеями, утворює організацію «Братство тарасівців», з учасниками якої Коцюбинський деякий час підтримував зв'язок. Цей зв'язок відбився на його творчості. У казці «Хо»

(1894) Коцюбинський підносить значення ліберально-просвітительської діяльності.

Роки перебування М. Коцюбинського на урядовій службі в Молдавії і Криму дали життєвий матеріал для його творів «Для загального добра» (1895), «Пе-коптьор» (1896), «Посол від чорного царя» (1897), «Відьма» (1898), «В путях шайтана» (1899), «Дорогою ціною» (1901), «На камені» (1902), «У грішний світ», «Під мінаретами» (1904). Одним із свідчень того, що Коцюбинський своїми творами молдавсько-кримського циклу виходив за межі локальних проблем, є те, що його повість «Для загального добра» була надрукована в перекладі російською мовою у журналі «Жизнь» (1899. – Кн. 12).

Багата творчими здобутками п'ятирічна служба у філоксерній комісії стала періодом інтенсивного зростання письменника. Залишивши роботу в комісії, він після безуспішної спроби влаштуватися на роботу в Чернігові, де жила сім'я, їде до Житомира і займає різні посади в редакції місцевої газети «Волинь». На початку 1898 р. Коцюбинський нарешті дістає роботу в чернігівському земстві.

Новела «Цвіт яблуні» була в українській літературі новаторською за темою: порушувалась проблема ставлення письменника до дійсності, говорилося, що митець за будь-яких обставин не може забувати про свій громадянсько-професійний обов'язок, повинен боліти чужим горем, як власним.

До теми «Цвіту яблуні» Коцюбинський повертається ще не раз (цикл мініатюр «З глибини», поезія в прозі «Пам'ять душі», незавершений твір «Павутиння», новели «Intermezzo» і «Сон»). Виражене у цих творах ідейно-мистецьке кредо декларується й у листі-відозві М. Коцюбинського і М. Чернявського 1903 р. до українських письменників. Наступний розвиток української літератури Коцюбинський бачив у розширенні її тематичних та ідейних обривів, пошукові нових художніх форм.

У п'ятиліття перед революцією 1905–1907 рр. Коцюбинський написав і опублікував оповідання «Fata morgana» (Киевская старина. – 1904), в якому вловив ті головні зрушення у свідомості селянства і нові тенденції в еволюції соціальної психології села, які на повну силу виявилися під час революції. Революція остаточно відкрила світові нове село, а Коцюбинський без будь-якого втручання в текст оповідання продовжив його як другу частину повісті. Друга частина повісті «Fata morgana» (опублікована в квітневому номері «Літературно-наукового вістника» за 1910 р.) належить до найвизначніших творчих досягнень Коцюбинського, пов'язаних з подіями першої російської революції.

Провідним жанром малої прози Коцюбинського після 1901 р. стає соціально-психологічна новела. У 1906–1912 рр. крім другої частини «Fata morgana» М. Коцюбинський створює новели «Сміх», «Він іде» (1906), «Невідомий», «Intermezzo», «В дорозі» (1907), «Persona grata», «Як ми їздили до Криниці» (1908), «Дебют» (1909), «Сон», «Лист» (1911), «Подарунок на іменини», «Коні не винні», образки-етюди «Хвала життю!», «На острові» (1912), а також повість «Тіні забутих предків» (1911).

Під час поїздок на острів Капрі письменник часто зустрічався з Горьким, взимку 1911–1912 рр. навіть жив у нього і написав там «Коні не винні» та «Подарунок на іменини». Художні нариси «Хвала життю!» й «На острові», написані влітку 1912 р., – останні твори М. Коцюбинського. Пафосом торжества життя над смертю пройнятий нарис «Хвала життю!». Лейтмотивом нарису «На острові» також є ідея безперервності, вічності людського буття. Коцюбинський побував у багатьох екзотичних місцях – у Криму, Бессарабії, на Гуцульщині та в Італії, його листи переповнені враженнями від природи цих країв. Коцюбинський вражав своїх сучасників знанням природничих наук. Він проникав у таємниці природи через наукову літературу і власні спостереження. Це допомагало йому глибше, по-філософськи сприймати навколишній світ, краще збагнути і точніше

відтворити життя людини в органічному зв'язку з усім світом. Природа і людина зливаються у нього в одне ціле, стоять в одному поетично-філософському ряду.

Мовна практика М. Коцюбинського – один з яскравих прикладів широкого підходу до розвитку літературної мови. Не заперечуючи ваги різних стилів української літературної мови, слів-новотворів, оригінальних виразів, конструкцій, він головним джерелом збагачення мови літератури вважав загальнонародну розмову.

М. Коцюбинський користувався псевдонімами: Коцюб., Коцюба Михайло, Козуб Захарій.

Друкуватися Коцюбинський почав у 1890 р. – львівський дитячий журнал «Дзвінок» опублікував його вірш «Наша хатка». Мешкаючи в Житомирі, письменник обіймає різні посади в редакції місцевої газети «Волинь», де друкує низку оглядів із російської преси, статті й рецензії. Оповідання «Fata morgana» було опубліковане в журналі «Киевская старина» (1904), а друга частина повісті - в квітневому номері «Літературно-наукового вісника» за 1910 р.

Художні нариси «Хвала життю!» й «На острові», написані влітку 1912 р., – останні твори М. Коцюбинського. Пафосом торжества життя над смертю пройнятий нарис «Хвала життю!». Лейтмотивом нарису «На острові» також є ідея безперервності, вічності людського буття.

Коцюбинський побував у багатьох екзотичних місцях – у Криму, Бессарабії, на Гуцульщині та в Італії, його листи переповнені враженнями від природи цих країв. Коцюбинський вражав своїх сучасників знанням природничих наук. Він проникав у таємниці природи через наукову літературу і власні спостереження. Це допомагало йому глибше, по-філософськи сприймати навколишній світ, краще збагнути і точніше відтворити життя людини в органічному зв'язку з усім світом. Природа і

людина зливаються у нього в одне ціле, стоять в одному поетично-філософському ряду.

ВИРОБИ СЕЛЯНОК З ПОДІЛЛЯ НА ВИСТАВІ В ЧІКАГО

З певних джерел дізнався я, що пані Декар'єр має експонувати на всесвітній виставі в Чикаго гаптування сріблом та золотом селянок Ямпільського повіту, Подільської губернії. Ділячись з читачами «Буковини» сею цікавою звісткою, скажу кілька слів про самі вироби.

Осередок виробів – с. Клембівка, Ямп[ільського] пов[іту]. В Клембівці сливе усі селянки – і дівчата, і молодиці – вміють гаптувати та ткати «бомбак», себто полотно, на котрім гаптують. Властиво «бомбаком» називають тут тоненькі бавовняні нитки, котрі купуються в крамницях у жидів. Основа в такому полотні буває плоскінна, а поробок (підткання) – бомбаковий, єсть і цілком бомбакове. Полотно звичайно тоненьке та вузьке, жовтувате, дуже гарне на вигляд. Селянки купують його на празникові сорочки, а пані – на сукні, що останніми часами дуже увійшли в моду. Аршин бомбаку продають від 25–40 коп. На такому-то полотні й гаптують золотими та срібними нитками – «широм», а самий спосіб гаптування називають «низзю», себто вишивають так, що нитка щільно укладається коло нитки, і гаптування з обох боків виходить однакове. Спершу, поки не було поспиту на такі вироби серед тутешньої інтелігенції, селянки гаптували тільки для власної потреби: полики для празникової сорочки, хвартухи, ширинки (звичайно дівчата парубкам), рушники на образи тощо, та й то вряди-годи, довгими зимовими вечорами, коли буває вільний час. Тепер же, відколи вишивки «широм» почали розповсюднюватися поміж панством, відколи зріс поспит на ці вироби, настали справжні гаптарки-спеціалістки, що тільки й живуть з гаптування, що не йдуть в жнива жати хліб, а сидять над

шитвом, щоб налагодити вишивок на продаж на ярмарок або скінчити заказ якої багатой пані.

На продаж вишивають ковнірчики, погрудки, рукавці, лиштви до суконь, жилетки, рушники, серветки і таке інше. Правду сказати – робота буває чудова, взірці гарні, рясні. Зате й ціна вишивок досить висока: так, рушник довжиною в 2 ½ аршини, вишиваний срібним та золотим «широм», від 2–3 карбованців; за ковнірчик, погрудки та рукавці до сукні 4–8 рублів, вважаючи на те, яка вишивка. Жилетка 4–5 карбов. і т. д.

На ярмарках, по городах і по містечках на Поділлю часто можна зустріти віз, наладований сувоями бомбакового полотна та вишивками. То клембівські гаптарки вирядили в світ свої вироби, вибравши якого меткого селянина, що згодився за певний відсоток від проданого пуститись в крамарську мандрівку. І буває, торгують добре. Так, я знаю, що за тиждень в однім невеликім городі продали полотна та вишивок більш як на 100 рублів.

Отсі-то вироби подільських селянок й фігуруватимуть на виставі в Чікаго яко експонати пані Декар'єр.

При нагоді сеї замітки з жалем мушу зазначити факт вельми некорисних умов, в яких стоїть у нас на Україні народний промисел. І не дивно, бо бідний, неосвічений український селянин не може дати собі ради, а байдужна інтелігенція не поспішається подати руки «меншому братові», бо їй нестася почину, вона чекає, поки «німець» покаже стежку, а то й просто не доміркується до того, що давно вже пора звернути увагу на народний промисел та всякими заходами підняти його.

А німець тим часом «показує». Так, я якось читав в московських часописах, що у Франції з'організувалась акціонерна спілка для скуповування українських плахт, і певний, що тут не обійдеться без жидівських рук, без експлоатації.

Та й з виставою в Чікаго. Ніхто з українців не піклувався об тім (принаймні я ніде не читав про се), щоб репрезентувати Україну на всесвітній

виставі, перед цілим світом заявити, що і ми, українці, існуємо та маємо свою культуру. Та вже пані Декар'єр, спасибі їй, своїми експонатами натякне в Америці про бідолашну Україну.

А якби не американська пані Є. Е. Ліньова¹³, котра має під час вистави в Чикаго читати лекції про народну українську музику, то американці сміливо могли б подумати, що ми німі, як риби. Сумно!

Примітки

Дата і місце написання: 3 листопада 1892 р., с. Джурджулешти. Вперше надруковано в газеті «Буковина» (1892. – Ч. 48 (27 листоп.). Передруковано під заголовком «Про український промисел домашній на виставі в Чикаго» в газеті «Діло», (1892. – Ч. 272 (2 груд.). Підпис: М. Коцюб.

Зберігся чорновий автограф допису з рядом виправлень чорним чорнилом. Автограф мав кілька несуттєвих розходжень з першодруком.

«ГАЛИЦЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»

Рік 1898, у Львові, ул. Академічна, ч. 8.

Перед нами две первые книжки – за январь и февраль – нового украинского журнала, издаваемого в Галиции, в г. Львове.

Безукоризненный с внешней стороны, отпечатанный на прекрасной бумаге, в формате русских толстых журналов «Вісник» обещает быть интересным и разнообразным по содержанию.

¹³ Ліньова Євгенія Едуардівна (1854–1919) – російська фольклористка, пропагандистка й дослідниця народних пісень, співачка (контральто), хоровий диригент. У 1873–1877 рр. співала в оперних театрах Відня, Будапешта, Парижа, Москви. У 1882–1884 рр. мала зв'язок з московським студентським нелегальним товариством перекладачів і видавців, яке видало ряд творів К. Маркса і Ф. Енгельса російською мовою. У 1890–1896 рр. разом із своїм чоловіком, учасником революційного руху, була в еміграції в Англії і Америці, де організовувала російські хори (під її керівництвом виконувалась російська класична і народна музика). Повернувшись у Росію (1896 р.), брала участь у роботі етнографічного відділу Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії, з 1903 р. була секретарем музично-етнографічної комісії. У 1897–1910 рр. здійснила ряд фольклорних експедицій, вперше застосувавши фонограф для запису народних пісень (записала 540 російських і 120 українських хорових пісень). 1906 р. з участю Ліньової була організована Московська народна консерваторія, де вона викладала до кінця життя.

У першодруку статті допущена помилка в ініціалах Ліньової: замість Є. Е. надруковано Є. П.

В каждой книжке имеется два отдела: литературный и научный. В литературном отделе, кроме переводной беллетристики, встречаем произведения таких писателей, как Иван Франко, О. Маковей, Д. Мордовец, Леся Украинка и др.

В первой книжке «Вісника» обращают на себя внимание психологический этюд О. Маковея «Самота»¹⁴, а также интересный фрагмент О. Кобылянської «Varse melancholique» [...] Во второй книжке помещено начало большой исторической повести Д. Мордовца «Дві долі». Стихотворения И. Франко, Павла Граба¹⁵, Леси Украинки и переводы лучших современных европейских писателей (между прочим – перевод известной драмы Гауптмана «Ткачи») дополняют довольно разнообразный литературный отдел «Вісника».

Научная часть «Вісника», по нашему мнению, гораздо интереснее и полнее литературной. Здесь, кроме постоянных отделов, как «З життя і письменства», «З російської України», «З чужих літератур», «Бібліографія» – отделов, которые кстати сказать, ведутся очень живо и интересно Франко, Маковеем и Spestator'om¹⁶, – попадаются ценные статьи по вопросам науки и искусства. Такие статьи, как «Обшир і людність України російської» О. Кониського, «З інтернаціональних конгресів минулого літа», «Із секретів поетичної творчості» др. И. Франко – с удовольствием прочтутся всяким интеллигентным читателем. В особенности ценная последняя статья др. Франко, в которой он, со свойственной ему глубиной мысли и блестящей эрудицией, рассматривает роль сознания в процессе поэтического творчества.

¹⁴ Очерк этот под заглавием «Одиночество» был помещен в русском переводе в № 10 «Волыни» н.г.

¹⁵ Павло Граб – псевдонім Павла Грабовського.

¹⁶ Spectator – так звичайно підписувались оглядові статті в «Літературно-науковому віснику» та інших українських часописах, написані різними особами, зокрема І. Франком, О. Маковеем.

Не лишним считаем отметить, что галицкие писатели в последнее время значительно украинизировались и по языку почти не отличаются от лучших современных украинских писателей.

«Літературно-науковий вістник», как орган совершенно чуждый политике и посвященный исключительно науке и литературе, допускается цензурой к выписке в России.

Невысокая подписная плата (8 рублей с пересылкой в Россию) делает этот ежемесячный журнал общедоступным.

Примітки

*Вперше надруковано в газеті «Волинь», № 36 від 14 лютого (ст. ст.) 1898 р.
Підпис: М. К.*

У листі до дружини від 26.11 1898 р. М. Коцюбинський писав:

«Зверни, серце, увагу на сьогоднішнє число «Волині», на oddіл бібліографії. Він весь український. Я дуже радий, що помістив звістку про «Вісник». Зробив, як бачиш, це так зручно, що подав адресу, зміст і ціну, а також про те згадав, що цензура пускає його на Україну. Я певний, що після цієї звістки чимало підпишеться на «Вісник».

К ПОЛЕМИКЕ О САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОРОССИЙСКОГО ЯЗЫКА

Недавно на страницах «Волини» появились отголоски полемики «С.-Петербургских ведомостей» с газетою «Биржевые ведомости» о самостоятельности и правах украинского литературного языка¹⁷.

В настоящее время напечатано в «С.-Петербургских ведомостях» письмо в редакцию за подписью «Малороссиянин», проливающее свет на спорный вопрос¹⁸.

¹⁷ Недавно на страницах «Волини» появились отголоски полемики... – Идетя про статтю М. Коцюбинського «Русский язык в Галиции», опубліковану в № 29 –30 газети «Волинь» від 6 та 7 січня (ст. ст.) 1898 р.

¹⁸ ...письмо в редакцию за подписью «Малороссиянин»... – лист українського письменника і громадського

Приведем это письмо целиком:

«Недавно «Биржевые ведомости», – пишет г. Малороссиянин, – в двух статьях (№ 10 – «От говора к языку»¹⁹ и № 31 – «Хорольский протест»²⁰) коснулись старого вопроса о праве малороссийского языка и литературы занимать свое самостоятельное место в ряду других европейских и, в частности, славянских литератур. Первая из этих статей, с резко отрицательным отношением к галицийской письменности, вызвала известную читателям «С.-Петербургских ведомостей» отповедь г. Мордовцева, который привел ряд веских доводов в защиту права на самостоятельное развитие малороссийского языка, в широком смысле слова, включая сюда и галицкое наречие. Хотя во второй своей статье «Бирж[евые] ведом[ости]» настаивают на том, что, относясь отрицательно к этому праву, они имеют в виду исключительно галицийскую литературу, пользующуюся будто бы искусственно сфабрикованным из разных элементов жаргоном, но едва ли может быть сомнение в том, что газета лишь чисто формальным образом различает галицийское литературное движение от собственно малороссийского, относясь и к последнему с одинаковым предубеждением. Так, советуя галичанам постепенно переходить в школе и письменности к русскому литературному языку, «Бирж[евые] ведом[ости]» опасаются оппозиции со стороны тех галичан, которые «увлекаются малороссийским литературным сепаратизмом». Таким образом культивирование обширной и богатой сокровищницы народной малороссийской речи в глазах газеты представляется чем-то легкомысленным и подлежащим осуждению. Далее, отвечая на филологические и исторические соображения, приведенные г. Мордовцевым в доказательство права малороссов считать свой язык –

діяча П. Я. Стебницького (1862–1923), опублікований в № 48 газ. “Санкт-Петербургские ведомости” від 19 лютого (ст. ст.) 1898 р. за підписом “Малороссиянин”.

¹⁹ “От говора к языку” – передова стаття в газеті “Биржевые ведомости”, № 10 від 10 січня (ст. ст.) 1898 р.

²⁰ “Хорольский протест” – стаття, надрукована у “Биржевых ведомостях”, № 31 від 1 лютого (ст. ст.) 1898 р. без підпису як відповідь на статтю Д. Л. Мордовцева “От лингвистов “Биржевых ведомостей” к лингвистам-авторитетам” (“Санкт-Петербургские ведомости” № 30 від 31 січня (ст. ст.) 1898 р.). Анонімний автор докоряв Мордовцеву за нібито неправильне розуміння позиції газети “Биржевые ведомости” у питанні про самобутність української мови.

языком, а не говором или наречием, «Биржевые ведомости» так поучают, на этот раз уже, очевидно, не галицийских русинов: «развитие говора в язык зависит не только от филологических данных, но и от культурных, социальных и политических условий»; «народам надлежит быть тем, чем они могут, чем они должны быть в силу условий времени и исторической их обстановки»; «таков уж роковой ход истории», говорит газета, упоминая, в качестве решающего довода, что «и Гоголь предпочел общерусский океан своему родному морю».

Вот по поводу этого «рокового хода истории» нам и хотелось сказать несколько слов «Биржев[ым] ведомостям», в дополнение к тем историческим урокам, которые газета может извлечь из поучительной статьи г. Мордовцева. Совершенно верно, – развитие говора в язык, а языка народного в орудие литературы и науки зависит от многих условий; но первое из них, это – свобода пользования родной речью. В этой свободе малорусскому народу в России отказано, а его галицийская ветвь, в силу своей политической обособленности от корня народного организма, питается в известной степени чужими соками, влияние которых отразилось и на характере созданной в Галиции письменности. Только по отношению к этой последней стороне и можно говорить о «роковом ходе истории», что же касается нашей, дорубежной Малороссии, то в истории ее литературы роль рокового элемента выполняли преимущественно ограничительные постановления. Вот почему трудно говорить о том, чем «могут быть» находящиеся в подобных условиях народы; а чем они «должны быть», – на этот счет можно иметь, конечно, разнообразные мнения, но наиболее справедливым из них будет то, которое не станет требовать от народов быть не тем, что они есть. По нашему же мнению, всякому народу, а в том числе и малороссам, «надлежит», между прочим, возможно шире и полнее развивать свою духовную сущность и, параллельно своему культурному росту, постепенно совершенствовать орудие своей мысли – язык, в котором, как в

зеркале, отражается и история, и мировоззрение, и характер данного народа... Выставленный «Бирж[евыми] ведомостями», в качестве наиболее выразительной иллюстрации «рокового хода истории», пример Гоголя ничего, в сущности, не иллюстрирует. Мы можем, со своей стороны, указать на писательницу М. А. Маркович (Марко Вовчок), которая, несмотря на свое великорусское происхождение, предпочла родному «океану» чужое, но более ей симпатичное, «море», и дала ряд прекрасных образцов литературной малорусской речи. И в том, и в другом случаях характер литературной деятельности обоих писателей сложился, очевидно, не столько под влиянием «рокового хода истории», сколько в зависимости от личных симпатий, обстановки, воспитания и позднейших условий их личной жизни. Но роль Гоголя в русской литературе является веским ответом на всякие намеки об опасностях «малороссийского литературного сепаратизма», высказываемые сторонниками тех, совершенно исключительных, условий, в которых ныне находится малороссийское слово. Свежестью и силою своих первых произведений Гоголь обязан не одному своему таланту, но также и богатству новых слов, оборотов, понятий и образов, которые он обильно черпал из мало знакомой до того русским читателям жизни Малороссии. По нашему глубокому убеждению, всякий дальнейший шаг к развитию малороссийского литературного языка будет приобретением и для общерусской литературы; совместное существование обеих родственных литератур нам представляется могучим условием культурного роста двух, взаимно дополняющих друг друга, народностей. По-видимому, с нами должны бы согласиться и «Бирж[евые] ведомости», в первой статье которых по адресу галицийских политиков высказано, между прочим, совершенно справедливое замечание, что «различие языков не всегда является помехой к тяготению, а тождество не всегда вызывает слияние».

Несколько времени тому назад в «С.-Петербургских ведом[остях]» был поднят вопрос о постановке памятника Шевченко. Не мы, конечно, будем

возражать против прекрасной идеи почтить достойным образом память поэта, значение которого далеко перешло границы его родины, но мы бы хотели сказать, что в настоящий момент еще лучшим воздаянием памяти Шевченко было бы устранение внешних препятствий хоть к некоторому развитию прославленного им малороссийского слова.

Нельзя не согласиться в данном вопросе с «С.-Петербургскими ведомостями», всегда по-рыцарски поднимающими голос в защиту слабейших и угнетенных...

Примітки

Вперше надруковано в газеті «Волянь», № 42 від 22 лютого (ст. ст.) 1898 р., без підпису.

НЮРЕНБЕРЗЬКЕ ЯЙЦЕ

Нарис

Мабуть, всі ви, діточки, бачили годинник; можете дізнатись, глянувши на нього чи то вдень, чи вночі, котра година, можете почислити кожду хвилинку. А було колись так, що люди не знали, як рахувати час. Розрізняли лише весну, літо, осінь та зиму, а добу ділили на день та ніч. В літній ясний день, коли сонечко весело сяє на небі – пізнавали люди, яка пора; але вночі або в глуху осінь не вміли дати собі ради. Не раз і не два думали люди над тим, як запобігти лихові. Та якось нічого путнього не вигадували. Один англійський король звелів наробити однакових каганців, розчислити, скільки їх може згоріти в добу, і відтак, засвічуючи один за другим, рахувати час. Але на такий дорогий годинник могли спромогтись лишень король та багатирі. Треба було, щоб каганці горіли невиводно, щоб і вдень і вночі чоловік доглядав їх та засвічував новий, скоро догорить один. Багато було клопоту з тою вигадкою. Опісля видумали люди піщаний годинник. Брали дві скляні пляшечки з вузькими шийками, насипали одну дрібненьким

піском і злучали їх шийками до купи так, щоби пісок міг пересипатися з одної пляшечки до другої. Скоро лиш пісок з горішньої пляшечки пересиплеться в долішню – перевертають її догори денцем, і пісок знов сиплеться, як досі. Недорогий і дуже простий такий годинник, але і з ним чимало замороки, – раз у раз треба назирати за ним. Напоследок винайшли дзигарі вежові. Хто й як перший вигадав се диво – незвісно. Кажуть, начебто араби перші вміли робити дзигарі і що арабський каліф Гарун-аль-Рашид в р. 807 прислав дзигарі в дарунок французькому королеві Каролі Великому.

Тодішні дзигарі не дзвонили і не мали вагадла. Вагадло приробили аж в XVII віці. Тоді також поділили годину на 60 хвиль, а хвилю на 60 хвилинок. У великій пригоді стали людям дзигарі. Але їх можна було побачити лиш на баштах королівських та князівських замків. Вандрівник не міг користати з них, бо буди дуже здорові і тяжкі. Про бідних людей годі і казати: вони мусили вдовольнитися поміччю сонця, котре однаково світить і багатим і бідним.

Довго, дуже ще довго треба було працювати, щоб вимислити годинник, вигідніший та дешевший, щоб всі люди могли користати з нього.

На початку XVI віку в городі Нюрнберзі проживав один мідник – Петро Гельє. Старість білим волосом припорошила його голову, але він не згортав рук, не кидав праці. Всі мали його за чесного чоловіка та доброго робітника. Опріч свого ремесла, Петро Гельє кохався в механіці. Раз якось навідався до нього один італіянець, з котрим Гельє, вандруючи, запізнався в Флоренції. Від того часу старий мідник кинув своє ремесло, по цілим дням читав книжки, рисував і вирізував всілякі шруби та коліщатка.

Жінка Гельє та двоє дорослих синів його не могли взяти втямки, чому такий працюватий чоловік кинув роботу, і від світання до смеркання корили та лаяли його. Не витримав старий Гельє і, кинувши власну оселю, перебрався до своєї заміжньої дочки. Добра донька дуже кохала свого батька, захистила його і, хоч сама була вбога, все робила, щоб заспокоїти його

старість. На лихо, чоловік її, кравець, був страшенно цікавий і відтоді, як старий тесть оселився в його хаті, на хвилинку не мав спокою. Цікавий кравець не знав механіки, і всякі коліщатка, шруби, з котрими раз у раз порався Петро Гельє, видавались йому чимсь незвичайним, дивовижним. Він слідив очима за кожним кроком тестя.

Одної днини старий мідник пішов до міста, забувши зачинити свою хату. Кравець подався до тестьової кімнати, радий, що може заспокоїти свою цікавість. Здивований, майже з острахом роздивлявся він по кімнаті, оглядав кожний кусок дроту, міді, заліза... Все видавалось йому незвичайним. Аж ось межі всілякими струментами вглядів він кругленьку, невелику штучку, котра якось дивно стукотіла і сичала. Спершу подумав він, що то йому почулося. Вхопив машинку в руки, приклав до одного вуха – стукотить; приклав до другого – не вгаває. Холодний піт обіляв бідного кравця. Йому вдалось, що в тій кругленькій штучці сидить нечиста сила, і, не довго думавши, зо всієї сили кинув нею об стіну, а сам, не озираючись, вибіг з кімнати, хрестячись та читаючи молитву.

«От воно що! – думав він, – от чого коханий тесть зачиняється в хаті, ховається від людей! Недармо ж жінка та діти витрутили тебе з хати! Спізнався з чортом і зачинив його в машинці! Годі! Не хочу жити під одним дахом з чортякою! Ще, борони боже, на суд потягнуть!..»

Вернувшись додому і побачивши, що його праця попсована, старий Петро аж за голову взявся з туги. Стільки праці, стільки часу пропало марне! А тут ще дурний зять кричить, що не хоче жити в одній хаті з чортом. Нещасний Гельє зв'язав в вузлик своє майно і вибіг з хати на вулицю.

Тяжко йому було. Він думав:

«Я старий, немощний... Прийде незабаром смерть і разом зо мною покладе в домовину і мою думку... І я не зроблю людям того добра, яке можу зробити. А тут ще ніхто не йме віри, всі цураються мене, мов божевільного. Що мені робити бідному на світі? Ось що зроблю: піду до судді, попрошу

його, щоб замкнув мене в тюрму. Там вже ніхто не перешкоджатиме мені». Так подумав та й пішов до судді. Суддя тільки що скінчив свою роботу і хотів йти обідати. Побачивши нового прохача, він дуже здивувався.

– Добродію! – сказав Гельє, – зробіть мені велику ласку: звеліть мене ув'язнити.

Почувши таке дивне прохання, суддя здивувався ще більше: він подумав, що старий збожеволів, і пильно глянув на нього.

– Чого ж тобі так забажалося тюрми? – спитав він.

– Я, бачте, мушу скінчити одну дуже важну роботу, та, на лихо, не можу знайти затишного куточка, щоб мені не перешкождали. В тюрмі вже напевне ніхто не перешкоджатиме мені.

Надаремне силувався суддя упевнити старого механіка, що в тюрмі не так-то вже добре, щоб туди проситись. Гельє так благав його, що суддя звелів ув'язнити його. Дуже зацікавив суддю старий Петро. Щоб дізнатись про нього що більше, суддя пішов до його жінки й почав розпитувати її про чоловіка.

– Мій чоловік божевільний, – відказала жінка, – він закинув роботу, цілими днями пореється з книжками та всякою дурницею.

І сини не боронили батька. Тоді суддя звернувся до дочки та зятя. Зять називав тестя божевільним та казав, що він запродав душу нечистій силі. Бідна дочка плакала, боронила батька, як вміла, але її ніхто не слухав.

Повірів суддя, що Гельє справді збожеволів, і звелів всім родичам Петра зібратися, щоб при них випитати його і вже напевне завіритися, що він божевільний,

В визначений день зібрались в судді всі родичі Петра Гельє. Послали в тюрму за ним і незабаром привели його.

Він увійшов до зали з повагою. Очі його дивились ясно та розумно. Лице сяло тихою радістю. В руці тримав він невелику штучку, схожу до яйця, в котрій щось стукотіло.

– Панове судді, – сказав Петро, – от чого мені так бажалося дістатись до тюрми! Ми з моїм приятелем-італійцем довго вчилися механіки, довго розкидали розумом та роздивлялись, як зроблені дзигарі на баштах, і наслідок самі наважились зробити такий годинник, тільки маленький. Приятель мій постачав мені книжки, радив де в чому, а я взявся до роботи. Змовились ми мовчати, нікому й не натякати про нашу роботу, бо знали, що без глузування не обійдеться. Окрім сього, в Нюрнберзі чимало зручних механіків, і я боявся показувати свою роботу, щоб хто часом не покористувався моєю думкою, наче своєю. Тепер, коли моя праця скінчена, – не маю з чим таїтись.

З сими словами він показав машинку. То був годинник, чи нюрнберзьке яйце. Так назвали його, бо був схожий до яйця. Всі судді і хто лиш був в залі з зачудованням дивились на годинник Петра Гельє, а він кожному розказував, як той годинник зроблений.

Жінка та сини засоромились і почали перепрошувати старого; дочка плакала з радощів, а зять переконався, що в машинці нема нечистої сили.

Скоро вістка про новий годинник розійшлась по цілому Нюрнберзі, почали всі поважати мідника Гельє.

1891.

ШЕВЧЕНКОВА МОГИЛА

Поміж широкою, синьою биндою Дніпра та юрбою зелених гір побігла з Канева триверстова дорога до Шевченкової могили. Інколи в'ється дорога понад самим Дніпром, і тоді зачудоване око далеко засягає по блакитнім просторі діда Славути, що своїми легенькими хвилями пеститься з білим пісочком противного, полтавського берега. Інколи стрічається дніпрова сага, відділена від ріки косою. Коса вкрита невисокими кущами осокара. Кругле,

ясно-зелене листя його зазирає, мов в дзеркало, в тиху воду. Де-не-де на кілках понад берегом висять неводи.

А по стрімких шпичастих горах вправоруч від дороги ліпляться біленькі хати селян, понависали над кручами та провалами кучеряві садки. Як глянеш на гору, то здається, що ті хатки стояли колись на горі, та докучило їм стояти там, схотілось ближче глянути на дніпрові води, і вони, побігши з гори вниз, з переляком зупинились над самим стрімким місцем, боячись впасти, покачатись вниз і впірнути в таємничі води Дніпра. Так і дивляться вони переляканими очима-віконцями на кручу, так і присіли до землі, щоб часом пустун-вітер не звів їх униз...

Аж ось на погожій небосклоні виткнулась Княжа гора, а ближче, на Чернечій горі, де похований Шевченко, на самому вершечку зарябіли штахетики. Межи Шевченковою горою та Лисою, що таки зараз здійсмається з правого боку, – вуличка. Тут живуть гончарі. Скрізь – на призьбах і на дворі стоять рядки горшків, мисок, всілякої глиняної посуду. Вліворуч від вулички треба податись у яроч. Там, межи високими вербами, дзюрчить струмочок. За струмком, помежи кущами, гадюкою в'ється на Шевченкову гору стежечка. Пройдеш кілька ступнів, і наче яка сила зупинить тебе. Мимохіть озирнешся, і мальовнича картина прикує тебе до місця. Бог зна звідки, мов з моря блакиті, що зливалась з землею поза Чернечою горою, вигулькнули веселі дніпрові гори, вкриті то синім кучерявим лісом, то золотою стернею, то яснозеленою травою. Золоте сонечко сипле на них своє проміння, гаряче повітря обіймає їх, блакитне небо пестливо схиляється над ними. Дзвінка дівочка пісня, сердечна та тужлива, лунає десь в зелених горах. Вище – кругозір ширшає, кращає.

На горі, попри повітку та хату сторожа, вхід на маленьку площину, огорожену штахетами. Посередині того плацика, засадженого молодими щепами, зеленіє вкрита травою висока могила. Ззаду на могилу проводять дерев'яні східці, а на могилі в чавунній посрібленій огорожі здійсмається

хороший чавунний хрест, помальований білою фарбою. Кінці хреста злучав широкий обід. Від східця блищить на хресті позолочуваними буквами напись: «Шевченко», а нижче, на табличці: «Родився 25 лютого р. б. 1814. Почивъ 25²¹ лютого р. б. 1861». З противного боку хреста (лице могили) – така ж сама позолочувана напись: «Шевченко», а нижче, на підставі, медальйон з головою Шевченка (профіль, без шапки), зроблений горорізьбою і позолочений. На огорожі понаписувані прізвища тих, що звиджували могилу.

Сум важким каменем налягав на серце, сльози тихо котяться з очей, коли згадаєш, хто тут похований... Перед очима стає ціле життя поета, його бажання хоч останні дні свої прожити в поетичній рідній країні, над любим Дніпром:

А я так мало, небагато
Благав у бога – тільки хату,
Одну хатиночку в гаю...

Не довелось!..

Зате поховали, як хотів:

Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно...

І справді, пишна, широка картина відкривається з могили! Скільки оком скинеш – леліє Дніпро, вигинаючись поміж горами, тихо миючи піскуваті коси... З одного боку знялись над ним шпичасті гори з зеленими садочками, з темними балками, з ланами золотої та червоної стерні. З другого боку – пологий берег пишається на сонці зеленими шатами і десь далеко зливається з блакитним небом. Вправоруч від могили вирізується на небосклоні Княжа гора, вкрита густим, прехорошим лісом. Чудове місце!

²¹ В першудруку і рукописі допущена описка. Треба: – 26. – Ред.

На нагірній рівнині воколо могили зеленіє молодий садок. Тут єсть і сливочки, і яблуні, і морелі, і навіть виноград. Стежки обсажені квітками. По грядках кавуни стелять своє огудиння.

Невеличка хатка сторожа побудована заходом д. В. Г. Шевченка, нареченого брата поета. Хата ділиться сіньми на дві половини: в одній живе сторож, а в другій, наліво від вхідних дверей, – світлиця для туристів. В світлиці тій, не дуже великій, вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимами місцевого виробу (властиво, плахти, котрі уживаються жінками на запаски). Просто вхідних дверей стоїть стіл простої роботи, застелений білою скатеркою, а на столі лежить красно оправлений «Кобзар». На стіні, проти стола, висить великий портрет Шевченка, хорошої роботи олійними фарбами, в красних рамах. З обох боків портрета висять кінці багато вишиваного рушника, дарунку якоїсь щирої українки. На однім кінці рушника вишито: «Думи мої, думи, лихо мені з вами!», а на другім: «Любіте, брати мої, Україну любіте». В лівому кутку світлиці образ св. Тарасія, також обвішаний рушниками. Перед образом висить лампочка. Через вікно, в причілковій стіні, відкривається вид на гори, а через два другі вікна – на могилу. Як ще додати, що межи тими двома вікнами висить дзеркало, скрашене вишиваним рушником, то описання тої простої, але милої обстанови буде скінчене. В світлиці тій можна переночувати, попросивши у сторожа свіжого сіна. В нього ж можна дістати і що-небудь з'їсти.

З правдивим жалем покидаєш той любий, поетичний куточок України!..

23 вересня 1890 р.

Вінниця.

Примітки

Дата і місце написання: 23 вересня 1890 р., Вінниця. Вперше надруковано в журналі «Дзвінок» (1891. – Ч. 5) за підписом: М. Коцюбинський. На окремії сторінці – малюнок світлиці для відвідувачів могили Т. Шевченка з підписом: «М. Коцюб. 90 р.»

Зберігся чорновий автограф на семи сторінках поштового паперу з виправленнями та закресленнями чорним і червоним чорнилом. На звороті четвертого аркуша рукопису М. Коцюбинським записано шість рядків його вірша «Шановній пані Н. Г.» Текст автографа статті не має суттєвих розходжень з першодруком, за винятком уривка з «Заповіту» Шевченка, який в рукопису наводиться не повністю.

Восени 1890 р., під час перебування в Києві, Коцюбинський відвідав могилу Т. Шевченка в Каневі. Свої враження від цієї подорожі він виклав у нарисі «Шевченкова могила».

Публікуючи статтю, редакція журналу до окремих слів додала в дужках пояснення: сага (затока), коса (мілізна) та ін. Пояснення ці не беруться до уваги, бо не належать Коцюбинському.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ (1819–1897)

Пантелеймон Олександрович Куліш— письменник, історик, фольклорист, етнограф, перекладач.

Народився Пантелеймон Олександрович Куліш 7 серпня 1819 р. в містечку Вороніж колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії (тепер – Шосткинський район Сумської області). Панько Куліш, так він згодом підписуватиметься, був дитиною від другого шлюбу заможного селянина Олександра Андрійовича і дочки козацького сотника Івана Гладкого Катерини. Дитинство хлопця пройшло на хуторі під Воронежем, де в атмосфері особливої пошани до народних традицій, слова, пісні, казок, легенд, переказів формувався характер майбутнього письменника. З кінця 30-х рр. П. Куліш – слухач лекцій у Київському університеті. Вступити до цього престижного навчального закладу йому так і не вдалося, оскільки не мав документального підтвердження свого дворянського походження, хоча його батько й був вихідцем з козацько-старшинського роду. Однак слухання лекцій на словесному, а згодом на правничому факультеті стали для нього мало не визначальним періодом життя. Набуті таким чином знання

дозволили йому дістати місце викладача у Луцькому дворянському училищі. У цей же час П. Куліш заявляє про себе як письменник. Пізніше П. Куліш працює на різних посадах у Києві, Рівному. Опублікувавши перші розділи роману «Чорна рада» у журналі «Современник» за 1845 р., письменник здобуває визнання громадськості. Ректор Петербурзького університету П. Плетньов запрошує його на викладацьку роботу до університету. Через два рр., за рекомендацією Петербурзької Академії наук, П. Куліш дістає направлення у західнослов'янський край для вивчення слов'янських мов, історії, культури та мистецтва. Вирушає з ним і дружина Олександра Білозерська, – вони щойно побралися, і на весіллі бояриному нареченого був Тарас Шевченко, щирий і веселий друг «гарячого Панька». Але недовго тривали захоплюючі часи експедиції. У польській столиці Куліша заарештовують за належність до Кирило-Мефодіївського товариства. Після тривалих клопотань йому дістається, зрештою, не таке вже й суворе покарання, яке закінчилося поселенням у Тулі. Тут Куліш осягає мистецтво романіста, перечитуючи світову класику, штудіює європейські мови, плідно працює як письменник. Згодом, знову ж за допомогою друзів, він домагається відміни суворого режиму й оселяється в Петербурзі. Весь той час продовжує натхненно творити, але заборона друкувати ще діяла. У 1856–1857 рр. з'являється нарешті його двотомне видання «Записки о Южной Руси», збірка безцінних фольклорно-історичних та етнографічних нарисів, що викликала загальне схвалення. Особливо успішним і плідним у творчому плані був для письменника 1857 р. З'явився друком роман «Чорна рада», український буквар і читанка – «Грамотка», «Народні оповідання» Марка Вовчка під його загальною редакцією, відкривається власна друкарня. Письменник, сповнений грандіозних планів на майбутнє, чекає цензурних послаблень, клопочеться виданням першого українського часопису. Переймаючись патріотичним вихованням свого народу, приступає до написання «Історичних оповідань», перші з яких «Хмельнитчина» і

«Виговщина» з'являються в журналі «Основа» у 1861 році. Працюючи у Варшаві в 1864–1868 рр., з 1871 р. у Відні, а з 1873 – у Петербурзі на посаді редактора «Журнала Министерства путей сообщения», П. Куліш готує тритомне видання «История воссоединения Руси», яку з розчаруванням і навіть обуренням зустріла українська громадськість. Невдовзі він і сам переконується у хибності своїх поглядів. Довершенням усіх сумнівів став Емський указ 1876 р., згідно з яким заборонялося друкувати українською мовою будь-які тексти. Пантелеймон Куліш перебирається на хутір Мотронівку на Чернігівщині, який перейменовує на честь дружини (літературний псевдонім якої – Ганна Барвінок) Ганнина Пустинь. Тут він укладає збірку «Хуторская философия и удаленная от света поэзия», яку після появи у світ 1879 р. цензура заборонила, видання було вилучено з продажу. В останні роки свого життя письменник багато перекладає. Сповнений нових творчих задумів, Пантелеймон Куліш зустрічав 1897 р., але, на жаль, 14 лютого полум'яне життя його обірвалося.

Пантелеймон Куліш був однією з найкolorитніших постатей свого часу в українській літературі. Культурницьке подвижництво, що виокремлювало його навіть серед плеяди видатних сучасників, захоплено вітала величезна частина суспільства, мимоволі утворюючи навколо його особистості атмосферу творчої таємничості. Той постійний інтерес підтримувався передовсім самою діяльністю П. Куліша. В основі її – бажання дійти своїм словом і думкою до найширших народних мас. Саме цим і зумовлена його діяльність над перекладом Біблії українською мовою. Саме з цією метою він брався за видання дешевої книжкової серії «Сільська бібліотека». Саме тому він послідовно і твердо здійснює активну діяльність на формування в суспільній свідомості переконання про життєву необхідність розвитку національної літератури, української мови, без нормального функціонування якої на всіх рівнях поступ нації неможливий. Життєва позиція Пантелеймона Куліша, його громадянська заангажованість часто відзначалися драматичною

суперечливістю, що інколи призводило до неоднозначного їх розуміння і сприйняття суспільним загалом. Справді, важко назвати П. Куліша людиною компромісів, але непохитність його стосувалася основного – збереження самобутності українського народу, його духовних надбань, традицій, культури. Пристрасна натура письменника мовби металася в постійному пошуку пристановища для тих високих устремлінь, що жили в його і як людину, і як громадського діяча. Навіть особисте життя «гарячого Панька» позначене відчутними слідами – рубцями набування того досвіду. Пантелеймон Куліш одружився з молодшою сестрою свого товариша Василя Білозерського Олександром. 24 січня 1847 р. вони справили весілля. Після весілля молодята вирушили до Праги, куди Пантелеймона Куліша як молодого перспективного вченого Академія наук направляла у наукове відрядження. Сталося ж непередбачене: по дорозі до місця призначення Пантелеймона Куліша арештовують у Варшаві. Цей страшний удар долі, а згодом – тяжкі роки поневірянь, злигодні, поліцейський нагляд гнітючим тягарем лягли на плечі молодого подружжя. Через нервові перенапруження у Олександри Михайлівни стався зрив вагітності, після якого вона вже не могла стати матір'ю. Пантелеймон Куліш незгоди й випробування тамував у роботі. Як він це робив, як ішов по життю, найкраще скажуть слова його побратима Василя Білозерського: «Куліш належав до тих людей, які своїм благородством, чемністю, великодушністю і розважливістю викликають повагу до нього кожного, хто має з ним справу. Він чоловік практичний і діяльний і не любить хапатися то за одно, то за друге і особливо неприхильний до того, що не схвалено спокійним глуздом. Діяльність його найдужче зосередилась на літературі й на вдосконаленні життя, яке він переважно вбачає в ділі, і тільки діло вважає істотністю. Всяке захоплення, яке не має певної корисної мети, що на неї одразу ж можна звернути увагу, йому одворотно. Життя своє він провадив, займаючись літературою й живописом; робити добро невідкладно там, де випадає нагода, – він вважає

головним обов'язком». Опорою, підтримкою й захисницею стає для письменника в цей період його дружина. Але час від часу якогось первісного замісу ностальгія охоплювала пристрасну душу письменника. І він пробує шукати вихід у нових романтичних захопленнях. Відомий його епістолярний роман з Олександрою Григорівною Милорадовичівною, освіченою панночкою з Калужинець на Чернігівщині. Олександра Михайлівна терпляче зносила тяжкі хвилини родинного нерозуміння і мужньо чекала урівноваження свого коханого чоловіка. Згодом, справді, їхнє сімейне життя налагоджується, і 1858 р. вони вирушають за кордон. Але сталося так, що через деякий час Пантелеймон захоплюється звабливою «московкою» Марією Маркович. Це був спалах шалених почуттів після спокійного платонічного роману з Милорадовичівною. Він так захопив, засліпив письменника, що став причиною глибоких душевних страждань: «Я в цілому світі не знаходжу спокою...». Згодом це захоплення минуло, але присмак самотності, невдоволення чимось вищим лишався. Розпалося і подружнє життя. Щоправда, в українській літературі це захоплення має чітко закарбований відбиток. Саме завдяки старанням як редактора і видавця з'явилися на світ «Народні оповідання» колишньої дружини українського фольклориста Опанаса Марковича. А з ними й нове ім'я – Марко Вовчок (цей псевдонім для Марії придумав сам Пантелеймон Куліш). Окремо стоїть його захоплення Параскевою Глібовою, першою дружиною нашого великого байкаря. Ці й подальші спроби знайти вихід з тупикового душевного стану не дають письменникові ані найменшого заспокоєння. Вікова мудрість, досвід нелегких літ переконливо наворачтали Куліша до одного: терпіння, віра, надія, любов, сподівання й чекання Лесі, своєї першої і вірної дружини, не замінити у цьому житті нічим. Можливо, що саме таке осягнення життя давало йому право пізніше сказати: «Так, я щасливий своєю жінкою: така українка, що прямо захват!.. Жінка розумна, тверда в намірах, чутлива до бідувань людських, словом, гідна найвищого місця в громаді». А так згадувала про

свого чоловіка уже на схилі свого життя Ганна Барвінок – Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш: «Я хоч господарством і займалася, та цілком йому (чоловікові) співчувала, його палким душевним пориванням – самозреченню, що він робив для добра України і розвитку народу. Він самозр.ався заради ідеї. Їздив у Галичину й тут усе відроджував, бо вони зовсім денаціоналізувались, так само як і наші, забуваючи свою мову рідну й хто ми. Там польщизна утискує, а тут русицизм, а можна й ті мови знати, навіть потрібно, і свої не забувати, і молодим письменникам завжди рукописи виправляв, свої літературні праці вбік відкладав. Він мав у собі стільки магнетизму, що навіки підкорив мене собі... Ми прожили 50 рр., і бажала б, щоб увесь світ був наповнений такою тихою чарівливою ніжною симпатією. Поетична його душа регулювала іноді лад моєї дисгармонійної. Бачачи таку довершеність перед собою, в образі людини, – це мені імпонувало, і я дивилась на це явище з подивом і вдячністю творцеві й побожно шанувала його, а тепер ще немічна, утративши його... ...подібні люди, як він, дуже рідкісні – віками родяться...» Простежуючи все життя Пантелеймона Куліша: многотрудне, подвижницьке, пристрасне, – мимоволі зупиняєшся на словах, ним же сказаних у «Слові над гробом Шевченка»: «Ти говорив своїй непорочній музі:

Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли, – у нас нема Зерна неправди за собою...

Великий і святий завіт! Будь же, Тарасе, певен, що ми його соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, безтрепетно святу правду глаголити: то лучче ми мовчатимем, – і нехай одні твої великі речі говорять людям вівіки і віки чисту, немішану правду». Вони все і пояснюють. У них увесь Пантелеймон Куліш, «піонер культури на Україні», за словами М. Зерова.

«Що ж до ідеального революціонера-громадянина, то більшого за Панька Куліша не знайти. Здається, тільки він один маячить світлою плямою з темного українського минулого. Тільки його можна вважати за справжнього європейця, за ту людину, яка наблизилась до типу західного інтелігента» (М. Хвильовий).

«Спасибі тобі, Богу милий друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливо, спасибі тобі за «Чорну раду». Я вже її двічі прочитав, прочитаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі. Добре, дуже добре ти зробив, що подарував «Чорну раду» по-нашому. Я її прочитав і в «Руській бесіді», і там вона добра, але по-нашому лучче» (Т. Шевченко).

«Мабуть, я не помилюся, коли скажу, що в тодішній українській літературі ми не знайдемо твору – поезії, белетристики, публіцистики, – де б так повно, з такою силою переконання було окреслено завдання українського національного відродження. Куліш – ідеолог і творець української нації в її шляхетських елементах, Куліш – консолідатор розпорошених прошарувань української дрібномасткової інтелігенції, Куліш – організатор національної культури...» (О. Дорошкевич)

Бібліотека української літератури //

<http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=184>.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ГРОМАДИ

(Погляд на українську словесність)

Дивне отсе в нас діло, панове громадо, наша словесність українська! Не було, не було її тоді, як наші дуки великим коштом громадським академії да школи споряджали, і до німців дітей у науку посилали, і саму німоту до себе великими грішми підіймали, а тепер – ось тобі на! Усе не до смаку, що в нас, починаючи аж од Нестора, понаписувано: треба якусь іншу мову і інший дух

у книжках появили. Уже ж, здається, наші заесманські сусіде й ге-то вибились із-під німецької опеки: почали по-свойому думати і до свого народного смаку в книжках вертатись... Здається, нам би тільки йти за ними слідом і одну літературу гуртом создавати. Ні, нам чогось іншого заманулось, і вже не десять і не двадцять років Україна на свою само стайню словесність почувається. Охотнійше почали наші хлоп'ята слухати бурлацьке юродство Котляревського, аніж чепуркувати карамзинщину. Як же появил Квітка на світ свою *Марусю*, то вже хіба щирі паненята – такі, що й няньки в них були німкені, – од неї одвертались. Що вже там ні друковано по столицях – нічим так нашому брату не погоджено. Те ми читали смакуючи, а *Марусю* – плачучи; ток тут уже хоть і не кажи, що нам ріднійше. Найбільш ми вподобали з сусідньої словесності Пушкіна, і таки – нігде правди діти – повпивались були його поезією, наче тим старосвітським методом, що *п'яне чоло* його величають. Затяг він силоміць нас на бучний бенкет до себе. А тут іще й земляк наш Гоголь почаствував нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому, спотикачем; то здалось нам, що вже й додому з того бенкету не втрапимо. Як же гукнув свою пісню Шевченко, да вивів нас у степ, да провів скрізь понад Дніпром аж до Лиману, то де той і хміль у нас подівся! Протверезив нас рідний кобзар наче в вишневому садку по росі покачав, і вже з того часу іншим смаком нам у словесності запахло. Гарні, да ще й боже, які гарні, стихи, поеми й повісті Пушкін понаписував! Навіки добрі картини й наш Гоголь поназмальовував. Нехай воно й буде собі по кінень світу до любої вподоби кожному, хто розуміє всяку красу і правду, якою б її мовою ні вимовлено. Нехай читають Пушкіна і Гоголя наші земляки, нарівні з Байроном, Шіллером і Міцкевичем. Ми й самі всього того доволі поначитувались і вже сказати, що насмакувалися. Тільки ж бо у гостях, кажуть, добре, а удома ще лучче. Побенкетувавши на тому пишному чужоземному бенкеті, рвемося ми тепер, мов із неволі, у рідні села, степи й луги. Там нам любо, там нам здорово і на серденьку легко!

Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, – пішла луна по всій Україні. І не всує ж голос його понад Дніпром-Славутом розлягався: ось уже й на його віку почали озиватись голоснії речі не з того, то з іншого кінця рідного краю. Не всує й старий дядько Квітка виявив нам наших селян по-братерськи. Придивившись його поглядом до людей простих ближче, постерегли наші писателі велику глибину сього жерела несчерпаного, і беруть і беруть з нього високі, величні або розкошні, як садова квітка, типи народні. Не всяке, правда, й пам'ятає, хто знайшов, хто прокопав і оправив віковічну криницю, а проте живуща вода з неї рине і рине. Квітчина пам'ять буде свята вівки поміж нами: він самостайно зрозумів серцем, що-то за диво праведне – наші селяне; він зробив те ж саме для прози, що Шевченко для стиха українського: він так само постеріг і переняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко – поезію народної пісні. Удвох вони заправили нашу словесність віковічною силою і назнаменували їй правий і далекий путь. Шкода, неоплакана шкода, що рано Квітка покинув світ, а ще ранше – спое єдине хвалебне діло... Шевченко остався послі нього єдиновладним батьком серед невеличкої сім'ї рідних писателів. Нема нам закону над його слово, тільки одна народна поезія для нього і для всіх нас стоїть за віковичний взір, да й народної поезії ніхто не зачерпнув так зглибока, як Шевченко.

Набравшись ізмалку всього, чим живе й дише селянин, він підняв прості розмови до високої пісні, і разом зробив з них ревну, сердечну лірику і величний епос.

Тому назад два годи з'явився в нас ннсатедь під пару Квітці або й Шевченкові, – не по своїх, правда, творах, а по великих надіях, каторі над тими творами в нас засіяли, – писатель того ж душевного складу, що й Квітка, тільки що без його снаги – широко повість розпростирати і од гарячих сліз кидатись у молодий регіт. Не знарошне він занедбав Квітчин способ малювання наших селян; ні, він не здолав вибитись із народного оповідання

чи живої історії життя людського, которе вбачав своїми очима, і його невеличкі повісті можна вважати тільки за ескізи, з котрих, під щасливу годину поетичного творчества, намальована віковичними віршами *Катерина*. Геній народний создав Шевченка з його стихом золотоголосим. Марко Вовчок, з своїми оповіданнями, надто близькими до бувальщини, явився ніби на те, щоб побачили зблизька, уже не крізь Шевченків стих або Квітчині поетичні й сміховинні повісті, що то справді за багатий наш геній народний. Печатаючи *Народні оповідання*, я додав од себе до них переднє слово. «Великого стоять сії оповідання тим, – говорив я, – що живописують наших селян, як вони єсть перед нашими очима, – живописують не так, як звикли на них дивитись ізверху, а так, як вони самі на себе дивляться... Се не видумки на потіху гулящим людям: се жива етнографія, котору зрозумів писатель здоровим умом і гарячим серцем.

Справді Марко Вовчок, зібравши поміж народом первообрази Шевчеикових Катерин і Наймичок, ніби тим долав його *Кобзареві* автономію, що справді наш сільський люд у своїй занедбаній долі носить у собі розбитими частинами той високий поетичний образ, котрий Шевченко надав йому в своїх поемах.

Дуже тії помиляються, що, не бачивши зроду нашого сільського люду, як він поводить ся поміж собою, взяли тії оповідання за якісь поеми з народної життя. Ще раз кажу: «Се жива етнографія», – і під тим-то поглядом мають вони найвищу свою коштовність. «Сам по собі Марко Вовчок іще не виявивсь, – говорив я в передньому слові, – а велике його діло, яко речника народного, котрий говорить не од себе. Не свої мислі він об'являє нам, як Квітка; не своєю душею за народ боліє, як Тарас: писатель тут одступився геть, назад свого писання, а а писанні його сам народ, лицем до лица, промовляє до нас словом своїм також, як у вищі свої години промовляв піснею».

Отож Шевченко, один Шевченко дознавав іноді таких вищих годин, і се вже не народний геній помагав йому, а сам він додавав орлових крил народному генію. Коли судилося й Марку Вовчкові підняти на рівню з ним висоту творчества, то станеться се тільки тоді, як ескіза з натури не буде в його видно за самостайним творчеством. Хто в Шевченковій Катерині або хоть і в Марусі Квітчиній бачить ескіз, копію з людини, котора б стояла перед очима, а не перед душою поета? Катерина похожа на живих людей – правда, тільки що таких Катерин на світі тисячі, і ні одна кругом на неї не похожа; а Вовчкові Одарки, Сестри й Козачки жили або і досі живуть на світі, як натурщиці, з котрих зняв собі маляр портрети для картини. Тим-то й остерегав я своїм переднім словом сусідню критику (нашої ще немає) од неумисної хиби (бо наш народ і його людськість для неї діло нове або й зовсім невідоме). Здається, що більше всіх зрозумів мене переводчик *Народних оповіданій* з українського, пан Тургенєв, бо, вполюбавши поетичний дух і склад тих невеличких повістей якнайширше, остерігся додати од себе статечний суд і указати їм у словесності праведне місто. Переднє словце його коротеньке аж надто, і здався шановний переводчик на нас, українців, що ми то їх поставили високо.

Пан Марко Вовчок напечатав недавно спою *Інститутку*, котору переложив по-своєму той же пан Тургенєв. Тут, здається, ступив він дальш од первих оповіданій; а все ще крізь картину пробиваються в нього натурщики й натурщиці, з котрих він пописував собі етюди. Самостайного творчества ми ще і в *Інститутці* не вбачаємо. Геній народний виносить на своїх крилах фантазію Вовчкову; сам автор не здолав і досі пробити нову дорогу народному генію, як-от Шевченко. Спасибі йому, служить він гарно чистим смаком своїм народному слову і духу. Дай же, боже, самому йому колись за весь народ голосне слово сказати: не то щоб яка гарна людина з-міждо народу Вовчковим голосом до нас озивалась, – ні, щоб той голос такії проглаголав речі, на котрі ані сама краща істота з-міждо

селян і городян це споможеться. Такії речі почули ми од нашого кобзаря українського в 1846 року, і вони-то зробили його паном над самим генієм народним.

У всякого народу бували такі поети, которі брали найчистіші тони в народних піснях і баладах. Покидавши й старосвітські свої пісні й балади, слухало все, що живо, їх нових поетичних творів, слухало, переймало і окривало їх ім'я широкою славою. От між такими талантами несхибно можемо ми указати місце пану Вовчкові за його дотихчасові оповідання. Велику робить він нам підмогу, очищаючи смак рідної мови од польщизни на Волині й Подоллі, од московщини і школярства на Подніпрянщині. Його гарні, теплі етюдики з натури дають нам способ придивитись якнайближче до народного обличчя. Не раз, не два натякне нам пан Вовчок і на глибину народного нашого духу; а все ще більш од нього осталося нам жадати, ніж він дає нам. Злинув він ясним соколом з-міждо людей, починающих писати, дійшов до межі самостайного творчества і – зупинився. По сей бік межі стоять такі люди, як Боккаччіо у італьян, як Гофман у німців, Вашингтон Ірвінг у ангелян, – доволі їх було на світі; по той бік виступають невеличкою громадою такі мужі, як Шекспір, Вальтер Скотт, Шіллер, Міцкевич, Пушкін, Гоголь, Квітка, Шевченко. Гоголь у *Вечорах на хуторі* стояв урівні з Марком Вовчком, а далі переріс його неізмінно. Шевченко в первих баладах не пійшов вище Вовчкової *Сестри*; в *Катерині* він піднявся до Пушкіна яко художник, а в 1846 року – і до Міцкевича яко поет всеслов'янський²².

Отож, складаючи ціну талантам поетичним, ставимо ми високо Вовчкові оповідання, як почин новому якомусь ділу, а що з того почину вийде, те ще колись побачимо. Добра примітка отсе, що в два годи пан Вовчок не появив нічого нижчого од первих своїх оповіданій. Може, він почувається на щось і геть-то коштовніше і не хапається з великим ділом, щоб якнайповажніше

²² Що послі 1846 року написав Шевченко, про те ми мовчимо, бо він не випустив ні одної поеми з своєї теки, а дрібненьких штук його подаємо десяток на суд громадський в нашій Хаті. (*Приміт. авт.*)

його слвершити. Надії нашої словесності української підрастають щороку, бо взялась вона рости не в теплицях, і лежить перед нею безкрає плодоносне поле-цілина. Тільки зворуши землю уміючи да посій до ладу – будуть колись добрі жнива на Вкраїні.

Видаючи сю перву книжку *Хати*, не за малу річ ми вважаємо критичний погляд на те, що зроблено вже в нашій словесності і чого маємо ще од неї сподіватись. Ні суєсловною хвалою не повинні ми своїх писателів улещати, ні забувати, чим з них которий допоміг ділу громадському; не одні-бо великі таланти, як-от Квітка й Шевченко, задачу нашої нації виповнять. Не треба також нам нашою долею знечев'я величатись. Доля наша красна хіба великою тугою, котора не дає нам ні на часину про своє безталаннє забути. Не всміхається нам фортунина і в нашій словесності, не то що. Мало, дуже мало на світі письменних людей, которі б наше слово щиро, по-братерськи привітали, а ще менше, которі б його глибину і самостайню красу зрозуміли. Тим воно і йде в нас тугим поступом, бо обертається і набирає нової сили в невеличкій громаді. Ще ж до того треба йому разом і вищого смаку доходити, і тямущих людей доволі собі з'єднати, щоб од напасті, як-то кажуть, не пропасти. Се-бо вже давня річ, що в світі не без ворога, і не родився ще той чоловік, щоб йому діла його не псовано. Українська ж словесність – діло велике: се – нове слово між народами, которе на те й явилось, щоб якось інше, не по-давньому, людський розум повернути. Як же б то могло статись, щоб вона пройшла собі од свого сходу до заходу, мов тобі сонце по небу? Коли чоловік видумає нову яку вертілку, да й то наглузуються з нього люде, поки піймуть віри, що воно не покидька, і навітшаються вороги, поки він із своїм ділом проб'ється; а то ж мала річ – нове слово між народами! Де б ті й недоумки подівались, що б вони в світі й робили, якби не реготали, не гукали против чоловіка мудрячого, або йому ноги не підставляли! На те вони й родяться, щоб трудніше яке ні єсть на світі праведне діло зробити. Се неминуха проба всякому могутому духові, чи

справді він могутий і безсмертний, чи тільки сам собі таким здається. Хто не схибне серед суєсловного їх натовпу, не спустить з очей своєї цілі далекої, не дасть себе загукати й затерти поміж їх юрбою ярмарковою, той справді чоловік між людьми, а не волова голова поміж чередою. Так же само й до слова. Жива сила – слово; велике йому діло треба вчинити: повинна ж йому й проба бути не згірша.

Як появився Котляревський із своїм Енеєм, усі зареготали щиро, що який-то справді чудний той простий люд український, од которого ми, дякуючи деяким старосвітським добродіям, одрізнились. Зареготали, і той регіт був – найстрашніша проба нашому писаному слову українському. То було все одно, як родиться дитина серед п'яних баб, да ще й сама сповитуха вп'ється. Коли видержить бідолашне немовлятко перве безумне привітання на божому світі, то то буде ознака, що вродилось воно собі живуще аж надто. Вже такої страшної проби навпослі йому й не трапиться. Тим реготом над *Енеїдою* мало-мало не згубили самі земляки свого ж новонародженого слова. Так велика ж була в йому живая сила, і зараз вирятував його інший поет, Гулак, написавши тим же складом, що й Котляревський, невеличку поему *Пан та Собака*. Засміялись тоді іншим сміхом панове земляки, а деякі, може, трошки й на кутні... Воно б уже ніби й на лад навернулось було наше діло; коли ж судилось лихий долі ще раз перейти нам дорогу впорожні! Піддурили пана Гулака, тоді ще молодика молодого, деякі люді лукаві-лакеюватії, – ударив об землю, да й розбив він свою бандуру... Замовкли голосні струни; почав поет наш язиком грати, да й грає, собі на здоров'є, аж і досі, бо єсть такі люде, що й на те діло наймають. На світі потрібен і той, хто будує, і той, хто руйнує; чим же потакач не робітник?

Тим часом, як поглумивсь Гулак над своїм даром словесним, у його сусіда Квітки вже ворушилась у серці *Маруся*. Навкруги цвенькає дрібноголове панство, кепкують з рідної мови, з рідних звичаїв, ще, собі на лихо, похваляють і рідне слово деякі, що ніяким іншим такого сміху в беседі

не наробиш; а тут у серці в його каплють поетичні сльози над Марусиною гарною й смутною долею, і виходить вона на божий мир красна, як та весна, що вже не вернеться. Добре ж і її земляки привітали: дякував Квітці не один пан по-приятельськи, що він скомпонував книжку, понятну для їх лакеїв. Той чистий, сільський крин, той високий поетичний образ нашої юності ясної, люблячої, здався їм, як то кажуть, тривіальним; бо про Квітку задзвонено тільки в сільські дзвони; городам і журналам було про його байдуже. А проте знайшлися люде, которі просту селючку Марусю, як рідну сестру, до серця пригорнули, і сам Шевченко, об'явившись мирові *Кобзарем* своїм, напечатав до Квітки (Основ'яненка) величню, голосну оду.

Чи так, батьку отамане?

Чи правду співаю? –

питався в його наш кобзар, і перве місце оддав перед себе автору *Марусі*, заохочуючи його до нових творів:

Утни, батьку, щоб нехотя

На весь світ почули!

В його повістях-поемах знаходив наш кобзар на чужій стороні Україну зо всіми її вічними дивами:

Утни, батьку, орле сизий!

Нехай я заплачу,

Нечай свою Україну

Я ще раз побачу!

Нехай ще раз послухаю,

Як те море грає,

Як дівчина під вербою

Гриця заспіває!

Нехай ще раз усміхнеться

Серце на чужині,

Поки ляже в чужу землю,

В чужій домовині!

Се так до того писателя обізавсь молодію, гарячою душею Шевченко, которого, з його *Марусею*, пани одослали розганяти по прихожих нудьгу лакейську. Отже, й справді не один ліврейний хлопець обливсь гіркими, взявшись до Квітчиної книжки, і не знарошне вийшло воно з Квіткою так, як іноді засадять у острог чоловіка з душею ясною і люблячою, – засадять і наче засвітять каганчик бідним невольникам в темній темниці.

Тут же дома одні плачуть, а другі глузують над повістями Квітки, а тим часом у столицях підіймають на сміх його поетичну мову по-письменськи. Найрозумнішим головам журнальним і не снилось тоді, щоб з того, як вони мовляють гакання да гекання, вийшло коли що путне²³. Повернули в жарт і самі сльози щирії, которі пролились із очей у старого і в малого над *Марусею*. Глузували журналісти не згірше й над Шевченком, і вирвали в нього з серця не один стих гарячий, болячий, кров'ю закипілий. А не погнувся, як твердий дуб, Тарас Шевченко; встояв на своїх ногах до кінця – щирим, нехибким українцем. Тепер сміється він із своєї щербатої долі й величається її щербиною більш, ніж який інший поет пам'ятником нерукотворним. «Я, – каже, – пам'ятник воздвиг собі нерукотворний...» А наш поет, насміявшись із свого безталання, привітав свою щербату долю таким словом, на которое не всякий має право:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою²⁴.

Отак видержи пробу, коли справді твоє рідне слово – святиня непорочна і дорожче воно тобі од усякої мамони!

²³ Пан Тургенєн показав, що тільки поетичному таланту дано розуміти тайни чужої поезії, ще не прославленої по всьому світу. Перевів він Вовчкові *Народні оповідання* по-своєму і тим заявив на всю Слов'янщину, що люд наш український має свої словесні скарби, ні в кою не позичені. (Приміт. авт.)

²⁴ Стихи ці вповні запечатані в *Хаті*, стор. 89. (Приміт. авт.)

Позираючи на свого кобзаря, і всякий правдивий український списатель повинен видержувати пробу, на свою щербату долю не нарікаючи. Видержуйте, небожата, і йдіть до самого кінця, не лукавнючи рідним словом... Вмовчана правда краща от голосної брехні, хоть би нехай хто вийгравав брехню на золотих гусях. Се дарма, панове браття, що ми вряди-годи появимо невеличку книжку, як отся *Хата*, аби була в їй щира правда народна. Аби ми своє діло щирим серцем зробили, а вже наше слово «дасть плод свій во врем'я своє».

*Писано в Петербурзі,
1860, февреля 18.*

ОСИП МАКОВЕЙ (1867–1925)

Поет, прозаїк, сатирик, публіцист, науковець, педагог, громадський діяч Осип Степанович Маковей народився 23 серпня 1867 р. в м. Яворові на Львівщині.

Батько його походив з яворівських міщан, займався рільництвом і кушнірством. Він розумів вагу освіти і, побачивши потяг сина до навчання, після закінчення початкової школи віддав його до Львівської української гімназії. Тут у гімназиста прокинулося захоплення малюванням, музикою, народною творчістю.

У гімназії учні видавали кілька гектографованих газет, в яких друкували свої твори, записи народної творчості. Коли дирекція заборонила випускати ці видання, група гімназистів, серед яких був і О. Маковей, 1884 р. заснувала таємний гурток «Згода» (діяльність цього гуртка письменник згодом висвітлив у документальному нарисі «Історія одної студентської громади»). У таємній студентській громаді Осип Маковей вперше прилучається до літературної творчості.

Перші твори Маковея надрукував І. Франко в 1885–1886 рр. У 1887 р. письменник став одним з організаторів журналу «Товариш» (разом з І. Франком, у справі якого Маковея 1889 р. допитували жандарми). Після університету він працював у газетах «Діло», «Народна часопись», «Буковина» (редактором), журналах «Зоря», «Літературно-науковий вісник». 1895 виходить перша збірка «Поезії», а 1897 – повість «Залісся».

Закінчивши у 1899 р. семінар Віденського університету, письменник викладав у Чернівецькій учительській семінарії, а за дослідження життя й творчості П. Куліша отримав ступінь доктора філософії.

У 1914 р. О. Маковей працював військовим перекладачем, начальником чернівецької поштової цензури, а після війни – директором Заліщицької гімназії. Та не полишав письменник і широкої літературної, наукової й громадської діяльності.

У 20-х рр. ХХ ст. виходять збірки «Кроваве поле» (1921), «Прижмуреним оком» (1923).

За безкомпромісний патріотизм під час українсько-польської війни й після неї О. Маковей потрапив 1921 р. до Чортківської в'язниці, яка підірвала його здоров'я.

Помер письменник 21 серпня 1925 р. – за два дні до свого 58-ліття.

Твори з літератури //

<http://tvory.org.ua/%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF-%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B9-1867-1925>.

КАЗКА ПРО НЕВДОВОЛЕНОГО РУСИНА

Під якоюсь нещасливою планетою вродився Невдоволений Русин. Скоро тільки прийшов на світ, зараз зазначив своє опозиційне становище пискливим плачем, котрого ніхто з родини і прислуги не розумів. Та ще коли б він був сином бідака, то ся опозиція не дивувала б нікого; а то мав усякі

панські вигоди, всі коло нього ходили на почіпках, а він плакав кілька літ ревними сльозами. Так уже, видко, було йому на роду написано.

Велося йому дуже добре: в гімназії вже належав до паничів, на університеті до золотої молодіжи, по університеті до найкращих женихів. Він любив панни дуже, а панни любили його ще більше, – все йшло йому як із платка, а Невдоволений Русин, проте, вічно був невдоволений.

Вкінці він оженився, став адвокатом і патріотом, календар «Просвіти» помістив його портрет, потім попався в «Альбум заслужених Русинів», – а йому все ще здавалося, що не має причини до вдоволення. Селяни, котрі мають сю добру прикмету, що процесуються, вибудували адвокатів каменницю, а він таки чувся невдоволеним.

«Що за біс лисий! – думав він собі. – Здається, нічого мені не хибує, а радості в серці не чую...»

І ось раз засів він собі на вигіднім фотелю, закупив дороге цигар і після давнього клича: «Русине, пізнай себе, буде з тебе», став думати про свою вдачу. Думав, думав, нічого не видумав.

Надійшла жінка, він її питається:

– Не знаєш ти, серденько, що мені справді хибує? Вже й каменницю свою маємо, вже й купки діточок доховалися, вже й бочка вина стоїть у пивниці, а моє серце не має спокою.

– Тобі, мій любий, тепер гонорів би треба. От як би ти послом був, – зітхнула жінка.

Невдоволений Русин аж підскочив.

– Господи! – каже. – Які сі жінки здогадливі! Адже справді мені ще тільки гонорів треба! А я так ломив собі голову... Правда, мене вже видрукували в календарі «Просвіти», але що се мені за честь! Там поміщають портрети й американських шинкарів і хлопів, – і вже так перебрали всіх патріотів, що не знати, звідки їх більше і взяти...

Отже, як допомогла жінка Невдоволеному Русинові себе пізнати, він мов на світ народився. Зараз уложив собі нову програму життя. Став уряджувати у своїм повіті різні віча і збори, щоби «хлопи» завчасу його пізнали й добре зміркували, що він один зможе їх вивести з єгипетської неволі і з дому роботи.

– Хлопи! – говорив він грімким голосом на вічах: – Ви всі дураки!

Голоси вічевиків: – Певно, певно! Звідки нам усе знати?

– Лише я один мудрий, – казав меценас далі. (Віче співає бесідникові многая літа). Дякую вам за довір'я! За се я буду всюди за вами обставати. (Голоси: славно!) Нам дієся велика кривда (голоси: кривда нам!), зайці ходять у нашу капусту, а ми не сміємо їх стріляти... Так, чи ні? (Крик: кривда нам!) Дністер пливе через наш край і виливає, а ніхто не старається скасувати його! (Голоси: загатити його! На Венгри пустити!) Так є! Треба постаратися, аби не шкодив нам. Крім того, від панів треба відібрати ґрунти і роздати хлопам! Цісарська каса має заплатити всі довги за хлопів. (Загальні зітхання: подай господи!) Гуска солі має коштувати тільки три крейцарі! Коли хлоп дасть сина до школи, має за се дістати сто ринських. Суди і нотарів скасувати! Податки за поле до десятих моргів скасувати! Хлоп повинен у війську служити так само лише один рік, як паничі. На старість кожний хлоп повинен діставати пенсію з цісарської каси. Держава повинна асекурувати всіх від огню, граду, тучі, злої пригоди, від мишей, повені і від смерті. І коли хто виходить з війська, повинен дістати цісарський мундир додому і «гвер», аби мав на зайці... (Всі вічевики такі одушевлені, що просто не можуть добути із себе ніякого голосу). Та й багато дечого іншого потрібно ще нам: от хоч би се, що хто сміє заборонювати нам мочити у потоках коноплі під час холери? (Голоси: ади! Та бігме, правда!) От якби я був послом, то я би о те все постарався. Бо теперішні наші руські послы то самі зрадники, – чи правду кажу? (Голоси: святу правду! Зрадники! Повісити їх!) Були в нас перше послы-священники, були потім послы-професори, – ті дбали

про церкви і школи, а про вас, холопів, ніхто не дбав. (Голоси: кривда нам!) Аж тепер, коли настануть послы-адвокати, буде вам добре! Як станемо процесуватися, всі справи для вас виграємо. (Загальне зітхання). Ми не будемо на нікого оглядатися, будемо все жадати того, чого не хочуть наші любенькі сусіди-поляки; як не схочуть давати, то видремо, а все для вас, милі браття хлопцї, що вас кожний обдирає (один тихий голос: «І ви також!») – Меценас дивиться згїрдно в цей бїк і каже далше), а ніхто вам не помагає...

Вїчевики одні кричать «славно» і плещуть у руки, інші хапають бесїдника за плечі, обносять його довкола зали і співають довге, дяківське, празникове «многая літа».

– А тепер, хлопцї, може би ми дещо перекусили? – говорить меценас ласкаво з висоти селянських пліч. Одушевлення зростає ще більше і в гурті роздається нове «многая літа» панське, що починається від басового соля: «Сотвори, господи!»

З сих віч були все справоздання в «Дїл-ї»: Писав їх депендент адвоката. «Всякі були вже патріоти, – читали люди в часописі, – і великі і малі, і голосні і тихі, але такого ще не було. Той то як скаже слово, то хлопцї з одушевлення аж волосся рвуть на собі. Останнє віче показало, що хлопцї вже знають, хто їм брат, а хто їм ворог; то сила, котрої і «врата адова не одолїють». І т.д.

Заходи Невдоволеного Русина не осталися без успіху: його вибрали послом. Там, правда, за нього одного виборця закололи, а тридцять і сімох продержали по кілька місяців і по рокові у в'язницях; але се вже таке право природи: кожний політик пожирає скільки там людей, щоб сам міг жити, – хто би там журився і десятками зруйнованих селян, де справа йде про мільйони?! «Жертви мусять бути!»

Невдоволений Русин не сим був невдоволений, тільки чим іншим. Ото показалося до кількох місяців, що посольство – се зовсім не така честь, що могла би його заспокоїти. Він був невдоволений з усіх послів і з усіх властей

краєвих і державних. Він і сказав раз се усім в очі, а за причину свого невдоволення подав – правда, не все те, що казав селянам – все-ж таки подав зайців у руській капусті, дорогу сіль, мочення конопель під час холери і повені.

Успіх сеї промови у галицьких русинів був величезний. Її надрукували у часописах, передрукували у книжечці і розкинули тисячами примірників по селах. Проте все Невдоволений Русин не був вдоволений; ходив смутний і щораз частіше почав опускати засідання. Товариші посла не дивилися на нього, як на нового пророка, і се його найбільше гнівало. «Що з дураками говорити? – сказав він собі. – На мене ще не прийшов час!»

Коли прийшли нові вибори, Невдоволений Русин кандидував знову, але передвиборчі збори зовсім не давали йому тепер вдоволення: йому завдавали селяни зовсім нерозумні питання: чому ще панських ґрунтів не поділено між людей, чому не скасовано ще податків, чому Дністер пливе собі як перше через Галичину і т. п. Меценас відповідав, як міг, але не був із своїх відповідей вдоволений.

Коли ж до того не вибрали його вдруге послом, Невдоволений Русин остався уже таки навіки невдоволеним. Лише свідомість, що він ніколи не буде вдоволеним, додавала йому такої гордості і певності, що він деколи майже був вдоволеним з того, що ніколи не може бути вдоволеним.

1895.

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ (1804–1873)

Михайло Олександрович Максимович – український учений-енциклопедист, журналіст, редактор, видавець, громадсько-культурний діяч.

Народився у сім'ї службовця. Освіту здобув у Новгород-Сіверській гімназії, після закінчення якої вступив до Московського університету (1819).

1827 р. одержує ступінь магістра фізико-математичних наук, 1833 р. обраний ординарним професором ботаніки.

Повернення Максимовича до українських коренів відбулося після 1827 р., коли він упорядкував і видав у Москві унікальну фольклористичну збірку «Малороссийские песни», яка вперше у книговидавничій практиці Росії представила читачеві кращі зразки історичних, гайдамацьких, чумацьких, обрядових пісень українців.

Як історик, етнограф, літературознавець, мовознавець, перекладач, Михайло Максимович залишив величезну наукову і творчу спадщину, основна частина якої стосується українознавчої тематики.

Перші спроби Максимовича серйозно зайнятися журналістською і видавничою справою припадають на початок 30-х рр. – період роботи в Московському університеті. Протягом 1830–1834 рр. вийшло три випуски заснованого і редагованого молодим ученим альманаху «Денница», появу якого схвально зустріла демократична громадськість. Це була багатообіцяюча заявка на заснування серйозного літературно-художнього періодичного видання. «Денница» відзначається різножанровістю (поезія, проза, літературна критика) і широким тематичним діапазоном публікацій. Знаменно, що в останньому, третьому, випуску альманаху зустрічаємо (чи не вперше в тогочасній російській періодиці) назву «Україна» замість «Малоросія», опоетизовану характеристику «ее всегдашней красоты и песен звук душою полный».

Задумане в Москві Михайло Максимович прагнув втілити в Україні. З переїздом до Києва він виношує намір заснувати видання, яке не було б схоже на попередні. Своєму новому альманахові видавець дає назву «Кієвлянин». Перший його випуск вийшов з друкарні університету св. Володимира 1840 р. У публікації «Від видавця» чітко й однозначно проголошене програмне кредо видавця: «Исследование и приведение в надлежащую известность всего, что относится к бытию Киева и Южной Руси –

Киевской и Галицкой – составляет особенную и собственнейшую цель моего «Кієвлянина». Ось чому вже з першого номера видавець гаряче закликав своїх нових читачів надсилати йому найрізноманітніші матеріали, що стосуються минулого і сьогодення української землі, – літописні свідчення, грамоти, універсали, акти, листи, старовинні легенди, народні перекази й пісні (без будь-якого втручання в текст), а також малюнки із зображенням замків, монастирів, надмогильних плит. Як і «Денниці», вийшло лише три випуски «Кієвлянина» (1840, 1841, 1850). Однак вони були надзвичайно насиченими за змістом. Значна частина публікацій належала перу самого видавця. Тут вперше побачили світ історичні розвідки М. Максимовича, присвячені маловідомим сторінкам української історії, – «Обозрение старого Києва», «Острожская старина», «О надгробиях в Печерском монастыре», «Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах», «Книжная старина южно-русская», «Сказание о гетмане Петре Сагайдачном». Немало вміщено тут цікавих публікацій на українську тематику й інших авторів, зокрема Пантелеймона Куліша.

Характерною особливістю випусків цього альманаху є те, що вони широко ілюстровані. Пожовтілі від часу сторінки донесли до нас майстерно виконані невідомими художниками портрети Петра Сагайдачного, княгині Ольги, святих Володимира, Бориса і Гліба, Феодосія Печерського, заголовні листи унікальних видань печерського друку («Імнології», «Віршів на жалостний погреб»...), літографії із зображенням видів Чернігова, Перемишля, Глухова, Батурина та ін. Зважаючи на тогочасні технічні можливості друкарень, спроби видавця «оживити» кожен випуск альманаху, посилити його виражальні засоби не можуть не викликати захоплення.

Свою прихильність до України, щире прагнення більше і правдивіше розповісти про її історію, викликати в колах читаючої інтелігенції інтерес до забутих національних героїв Максимович засвідчив і в своїй третій спробі забезпечити систематизоване видання ще одного українознавчого альманаху –

цього разу під назвою «Украинец» (вийшло дві книги: 1859 – у Москві, 1864 – у Києві). Показово, що перший випуск альманаху з такою назвою після розгрому Кирило-Мефодіївського братства, а другий – після запровадження по всій Російській імперії антиукраїнського валуєвського циркуляру, який поставив існування українського друкованого слова поза законом. З боку видавця і редактора Михайла Максимовича це був мужній громадянський вчинок.

Були в Михайла Максимовича спроби заснувати періодичні друковані видання і в Київському університеті. В період свого ректорства він навіть розробив проекти видання «Учених записок» та журналу «Киевские новости». На жаль, цьому задумові не судилося здійснитися: «Ученые записки», за висновком влади, недоцільно було видавати через «недостаточность материальных и научных сил», а періодичний журнал – через те, що, на думку царя, «их в России и так много и нет надобности издавать еще».

В історію видавничої справи в Україні Михайло Максимович увійшов і як редактор унікальних історичних видань – «Памятников, изданных временной комиссией для разбора древних актов. Т. 1» (Київ, 1845); «Обозрение могил, валов и городищ в Киевской губернии» Фундуклея (Київ, 1847); «Обозрение Киева в отношении с древностями» Крижанівського (Київ, 1847).

Журналістика в іменах. – Вип. 2. – С. 132–135.

О ПРАВОПИСАНИИ МАЛОРОССИЙСКОГО ЯЗЫКА

Письмо к Основьяненку

Давно уже собираюсь я, по вашему вызову, изложить вам мои мысли о правописании нашего малороссийского языка... и вот я отвечаю вам, на печатное печатно. Кстати-же у меня теперь под рукою множество рукописной старины из разных концов Южной Руси, из разных веков. И

теперь еще рябит у меня в глазах от этой пестрой, поблеклой старины: но зато свежа в памяти *правопись* наших предков. Замечая оную в собственноручном универсале гетманской, и в писаниях духовных особ, и в бумаге судейской, и в грамотке едва-грамотного простолюдина, я имел случай застаться вновь сведениями о том, как писали у нас в старину, поверить вновь и кой-в чем усовершенствовать правописание, которое начал я употреблять еще с первого моего издания малороссийских песен, в Москве 1827 года. – В то время не было еще повестей Основьяненка; главным и почти единственным печатным кодексом малороссийского языка была Энеида Котляревского; украинские думы, изданные князем Цертелевым, не находили себе сочувствия у наших панов-земляков, которые, привыкши в народе своим видеть только рабочего мужика или горького пьяницу, не подозревали и в песнях народных ничего достойного внимания. Правда, была уже тогда и грамматика Павловского; но в ней предложено такое немалороссийское правописание, что лучше-б его и совсем не было. В последние годы довольно много издано прозаических и стихотворных книжек и брошюр на малороссийском языке у нас в России и в Австрии; но к сожалению все оне умышленно и произвольно рознятся в правописании, и потому все оне своим правописанием одна хуже другой. Но ни одна из них этим качеством не превзошла еще грамматики Павловского, который начал употреблять русские буквы для малороссийской речи так произвольно, как будто до него не было грамоты на нашей православной Украинской Руси.

Правописание каждого языка, хотя и много зависит от личного произвола, но тем не менее полагает в основание себе прежнюю письменность своего народа, и должно сохранить в себе то, что освящено уже привычным вековым употреблением. Эта историческая стихия письменности народной не позволяет выдумывать правописание вновь; и вследствие этой исторической стихии – как бы ни было просто, удобно и, по видимому, даже народно новоизобретенное правописание, оно не приймется.

...Таким же образом и нашей малороссийской *правописи* не должно, да и нельзя уже быть простою, внешнею копировкою звуков языка буквами. Оно должно необходимо, кроме исторической своей стихии, выражать более или менее внутренние, этимологические законы и свойства нашего языка. Без этого не может быть и правописания нашего языка, долженствующее простираться на все его видоизменения, какие существуют в устах говорящего им народа – от Карпатских гор до степях Задонских и берегов Кубани.

Киевлянин. – 1841.

О СТИХОТВОРЕНИЯХ ЧЕРВОНОРУСКИХ

Съ легкой руки Котляревского – сочинителя перелицеванной Энеиды, Наталки Полтавки и прекрасной песни: «віють вітри, віють буйні», давно сделавшейся народною – наш малороссийский или южнорусский язык пошел успешно в литературное дело; а князь Цертелев в добрый час проложил первый путь малороссийским народным песням для дальнейшего хода их по словенскому миру. У нас особенно в истекшее десятилетие появилось значительное количество литературных произведений в стихах и прозе на языке малороссийском. Между ними первое занимают повести Грицька Основьяненка, превосходные по своему составу и по своему выражению живому, вполне народному.

Впоследствии мы представим нашим читателям обозрение всего, что вышло у нас, преимущественно из Харькова, на языке малороссийском; а теперь известим их о начатках литературной деятельности на том же языке, но возникших на другом, противоположном конце Южной Руси, отделенном от нас разлучным Днестром. Я разумею стихотворения, которые в последние пять лет (1835–39) написаны галицкими русинами и напечатаны во Львове, Перемышле, Вене и Будиме.

Червоная или Галицкая Русь, не смотря на ее пятивековое политическое отчуждение от великого русского мира, все близка для русского сердца и особенно для Киева. Она близка для Киева не одними историческими воспоминаниями о той тесной государственной связи, в какой были они за пять веков, когда Карпатские горы *подперты* еще были *железными полками* русских князей... Но и теперь она близка для Кева по их народному, кровному единству: ибо коренной народ Червовой Руси и теперь тот же, что и прежде было; та же руская речь звучит за Днестром, что и на Днепре; – на том же языке народная песнь оглашает Карпатские горы и раздается по Украинским степям и берегам черноморским... Потому-то для Киева особенно приятно возобновление и литературной деятельности на русском языке у нашей заднистрианской братии. Стихотворные опыты их не такого еще достоинства, чтобы подвергать их строгому суду критики:

Они без пышного сияния

Едва приметны красотой...

Но зато эти первоцветки червонорусской музы также радуют собою киевлянина, как весенняя мурава на проталинах, – как первые подснежники, когда засинеют они на горах киевских.

...Желая Лисенецкому и всем товарищам его возможных успехов на поприще стихотворном, мы заметим одно: зачем на его Воззрении надписано, будто оно изображено языком малорусским? Ни один малороссиянин не назовет этого языка своим, да это и не великорусский, и не белорусский язык: это искусственное словенорусское словосочинение, которым лет за сто писали наши русские стихотворцы, и от того их произведения состарелись преждевременно; от того в наше время не читаются или читаются с трудом даже такие писатели как Сумароков и Кантемир. Любопытно взглянуть в этом отношении на Песенник, изданный Новиковым. Каждая часть одного начинается современными романсами, оканчивается народными русскими песнями: теперь тех искусственных

романсов и читать нельзя; а безискусственное, простое выражение народных песен и теперь прекрасно. Иная песня живет уже в народе два, три и более века; но ее выражение не состарилось и цветет такою свежестью, как будто она сложена в наше время одним из лучших поэтов. Достоинство народных песен вполне признано только в наши века, когда и литературный или письменный язык наш так усовершенствовался чрез приближение к живому, естественному народному языку рускому, от которого так далеко был книжный язык русских писателей прошлого века. Тредьяковский, которого стихи так непрекрасны, народные песни называл *подлыми*: между тем, как Пушкин лучшим щегольством для своих несравненных стихов почитал *выражение народное*, и очень любил свои пьесы, написанные в народном вкусе: а Мерзляков и барон Дельвиг приобрели себе славу, подражая народным песням в своих песнях, из которых некоторые в свою очередь сделались народными.

Вековой опыт нашего русского стихотворства должен послужить в урок для писателей червоноруский. Пусть они избегают искусственного словосочинения и стихосложения! Живая литература у них может процвести только на их народном, живом языке: пусть они все изучают его в народных пословицах, поговорках, сказках и еще более в песнях малороссийских, особенно украинских, где народное выражение процвело с наибольшею силою и красотою. Тем более это прилично червоноруской музе, которая возрождается в средоточии словенского мира, и в ту именно пору, когда почти все словены сознали цену своей народности и так горячо за нее ухватились.

Между стихотворениями червонорускими, этим общеславянским направлением к своенародности отличается особенно: Русалка Днестровая. У. Будимі, Письмом Корол. Всеучилища Пештанского. 1836. в 8 стр. 133.

Известный на Москве И. В. Попов, пиша некогда о первом издании моем малороссийских песен, выразился так: «если отечества и дым нам сладок и

приятен, то еще сладостнее для нас благоухание цветов отечественных!». Эти слова можно применить к Днестровой Русалке, которая и дышет и благоухает своенародностью, и представляет собою уже не брошюрку, а целую книжку стихов и прозы на языке южноруском. В составлении Русалки участвовали своими статьями три галичанина: *Далибор Вагилевич, Ярослав Головацкий и Руслан Шашкевич...*

Чтобы показать, как Днестровая Русалка выражается прозою, выпишем половину ее предисловия:

«Не журися, Русалочко з-над Дністра, щось неприбрана, в наряді, який від природи і простодушного і простосердного народа твого приймилась, – стаєш перед твоїми сестрицями. Они добрі, віддячать ти, приймуть тя і прикрасят».

На эту милую оговорку Днестровой Русалки, можно отвечать только стихом нашего земляка Богдановича:

«Во всех ты, Душенька, нарядах хороша!»

Киевлянин. – 1841.

АМВРОСІЙ МЕТЛИНСЬКИЙ (1814–1870)

Амвросій Метлинський (псевд.: Амвросій Могила, Земляк, Могола та ін.) – український поет, учений, філолог, видавець, фольклорист, перекладач.

Народився в родині здрібнілого поміщика. Вчився в Гадяцькому повітовому училищі, в гімназії у Харкові та Харківському університеті (1832–1835). Після захисту магістерської дисертації («Речь об истинном значении поэзии») отримав посаду ад'юнкт-професора кафедри російської словесності Харківського університету (1843–1848), а згодом – ординарного професора російської словесності в Київському університеті (1849–1854). 1850 р. захистив докторську дисертацію «Взгляд на историческое развитие

теории прозы и поэзии». У 1854–1858 рр. – професор Харківського університету. Після виходу у відставку (1858) деякий час жив за кордоном (Женева), а потім оселився у Ялті.

1839 р. у Харкові вийшла його перша і єдина збірка поезій «Думки і пісні та ще дещо», в яку увійшли 30 оригінальних поезій та перекладів з польської, сербської, чеської, німецької, словацької мов та стаття «Заметки относительно южнорусского языка», яка засвідчила, що автора хвилюють проблеми розвитку української мови. Серед поезій, представлених у збірці, – балади, медитації, елегії.

Особливої похвали заслуговує діяльність А. Метлинського-видавця: стислі біографічні й бібліографічні відомості про письменників, правописні примітки й насамперед передмови. Починаючи зі студентських років і впродовж усього життя Метлинський займався збиранням уснопоетичної творчості, вивченням побуту і звичаїв народу. Він мав намір разом із І. Срезневським та М. Костомаровим започаткувати періодичне видання «Записки о Южной Руси», якому не судилося здійснитися. Частково цей намір був реалізований, коли у 1848 р. А. Метлинський видав «Южный русский сборник». У передмові до збірника Метлинський штучно поділяв українську мову на «малоросійську, або українську, і червоноруську, або галицьку». У збірнику подано також укладений ним «Правопис південноросійської мови, або наріччя». До нього, крім відредагованих і перероблених творів упорядника («Бандура», «Сирітка», «Старець», «Козачі поминки»), були вміщені вірші М. Петренка («Думи мої, думи, де ви подівались», «Небо», «Весна», «Туди мої очі, туди моя думка»), поеми М. Макаревського («Наталя, або Дві долі разом» і «Гараська, або Талан і в неволі») та С. Александрова («Вовкулака»), драма Г. Квітки-Основ'яненка («Щира любов, або Милий дорогше щастя»). Твори кожного письменника супроводжувалися біографічними довідками.

1852 р. А. Метлинський видав «Байки й прибаютки» Л. Боровиковського, які принесли автору велику популярність. Ця книга доповнила українське байкарство новими різновидами жанру – максимально лаконічною (до двох рядків) байкою і афористично-гумористичною приповідкою.

Великого значення в духовному житті народу, в становленні нової літератури А. Метлинський надавав народній творчості та народній мові. 1854 р. видав збірник «Народные южнорусские песни», до якого ввійшло понад 400 пісень, зібраних автором.

А. Метлинський – перекладач творів чеських, словацьких, сербських, польських та німецьких поетів. За духом творчості був близький до російських поетів В. Жуковського, І. Козлова.

Журналістика в іменах. – Вип. 3. – С. 213–215.

ПРЕДИСЛОВИЕ К «ЮЖНОМУ РУССКОМУ ЗБОРНИКУ»

Сочувствуя общему стремлению просвещенных писателей, повременных изданий и покровительствуемых правительством ученых обществ к познанию отечественной русской народности и распространению об ней сведений, старался я еще в 1839 году, в издании «Думок и песен» с «заметками об языке их и словарем», содействовать объяснению особенно известной мне отрасли великого и разнообразного языка русского.

...Стало понятно всем, что ничтожны толки о самобытности и народности без изучения ее частных и подробностей, и что целое сильно и богато своими частями, а части живут и цветут только при своем целом, и что уважая европейское просвещение и питая любовь к человечеству вообще, не должно однако забывать ни себя самих, ни своего народа, ни семьи, ни родины, которыми условливается круг и образ наших действий.

Занимаясь несколько лет отечественной русской словесностью не только книжною, но народною, успел я приобрести для издания несколько больших

и мелких произведений, на простом народном языке Южной Руси. В некоторых из этих сочинений, кроме поэтического и нравственного достоинства, встречаем изображение народного быта, много не всем известных и от времени до времени исчезающих слов и выражений и малоизвестных обычаев, которые объясняются сами собою, в живом рассказе. Как достоинство этих сочинений, так и желание содействовать, по мере возможности, стремлению современной образованности к познанию всего отечественного, побудили меня к изданию Южного Русского Сборника, которого продолжение будет зависеть, в количестве и достоинстве от участия в нем любителей словесности своими трудами и средствами.

Южный русский сборник. – 1848.

МИХАЙЛО ПАВЛИК (1853–1915)

Михайло Іванович Павлик – письменник, публіцист, громадський діяч, один з засновників Русько-української радикальної партії і перших пропагандистів соціалізму в Галичині.

Публіцистичні праці Павлика присвячені різноманітним питанням політики, громадського і культурного життя в Галичині, зокрема господарській політиці австрійського уряду, економічному становищу селянства, боротьбі політичних партій і течій, освітній роботі серед народу, польсько-українським молодіжним стосункам, проблемі емансипації жінки й ін.; Він написав вступ до українського видання праць М. Драгоманова і Е.-Реклю «Русь-Україна. Земля і люди», здійснив переробку і переклад на польську мову праці С. Подолинського «Ремесла і фабрики на Україні».

Нотатки, виписки та газетні вирізки різного характеру і змісту відображають зацікавлення Павлика економічними, політичними, культурними проблемами і т. п. Серед них можна відмітити матеріали про

господарське становище Галичини, про розвиток освіти і становище шкіл у Східній Галичині, про народні читальні (м. ін. підбірка творів членів народних читалень).

Особисті архівні фонди відділу рукописів. – С. 154–155.

ПЕРШІ СТУПНІ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА

Ще в половині 1887 р. вийшла ві Львові, коштом і заходом Наталки Кобринської та Олени Пчілки, чимала книжка, названа *«Перший вінок»*, жіночий альманах, чи то збірник, зложений самими нашими жінками та дівчатами, і то майже за самі жіночі справи.

З руських газет тільки в «Зорі» з 1887 р. (чч. 17 і 18) добродій Г. Цеглинський²⁵ розібрав сю книжку з погляду наших деяких світлих мужчин; ми отсе подивимось на неї очима нашого селянства: стрібуємо показати, наскільки в ній порушена особливо доля наших селянок – се раз, а друге, наскільки вони можуть порозуміти та зацікавитися й тим, що в тій книжці розказано за жіноцтво в вищих станах, у нас і деінде. Роздивляючися в «Першій вінку» так, ітимемо здолини вгору, значить: від осіб і справ найближчих нашим селянкам до осіб і справ чимраз дальших чи вищих від них.

Зачнім же від того, що в тій книжці зложили наші жінки мужицького роду, що найліпше й повинні би знати жіноче життя серед наших робітних людей. Їх усього дві, та й то сестри: *Катерина Довбенчук* (замужня) та *Анна Павлик* (дівка). Перша з них розказала за дівку й княгиню коло Косова, чи то за поведінку межи дівками та парубками – від першого їх пізнання аж до по

²⁵ Добродій Г. Цеглинський дуже захвалює нашим жінкам «Вінок» і уже гідиться на те, що бодай тих дівчат, що не виходять заміж, треба допустити до всіх тих зарібків і до тої науки, що й мужчин. Тим більший жаль, що сей свій допуст і ту захвалу сам, власне, касує своїми дальшими увагами та нечемними виступами проти нелюбих йому авторок чи проти того, що вони пописали, причім або перекичує те, що написано, або просто не розуміє того, про що пише. Жаль нам також, що добродій Г. Цеглинський таки не вдержався від доносу на тих, що перші серед галицьких русинів порушили й жіночу справу. Та се вже здавна такий галицький звичай, що навіть писателі звичайно не вміють боронити своєї справи інакше, як бризкаючи болотом на тих, що з ними в чім-небудь не гідяться.

шлюбi. Не будемо сього докладно переповiдати нашим сiльським читателям, скажемо хiба тiльки, що коло Косова для дiвки i найкращий її час, дiвування – дуже тяжке, власне, таке саме, як поведiнка в господарствi. Господарськi дiвки мусять важити кожде своє слово, кождий свiй ступiнь, коли тим часом парубки далеко вiльнiшi. Зрештою, з Катерининогo розказу видко, що межи парубками та дiвками в тiй сторонi загалом iде по правдi; брехливих парубоцьке товариство навiть карає: брехливу дiвку вигонять iз музик, а брехливого парубка й б'ють. Особливо щире товаришування, приятельство буває там межи милими та нареченими; жаль тiльки, що воно не довго триває, бо зараз по шлюбi жiнка й там стає, власне, служницею, а чоловiк її паном, дарма, що перед шлюбом i вiн мав подружжя за *«супруг, що обоє рiвно тягнуть»* (с. 204). В справi любовi та й подружжя, – як майже у всiм iншiм, – мусить у цiлiм нашiм краю дiятися подiбно, хоч, може, й не скрiзь однако. Дуже добре було би, якби хоч до «Народу» понадсилано якнайбiльше таких правдивих розказiв за поведiнку межи парубками та дiвками, межи чоловiками та жiнками з усiх закуткiв нашої великої краiни, то з того й свiтлi люди, особливо писателi, могли би лiпше пiзнати народ та лiпше, нiж досi, писати хоч про любовнi справи в народi, i самому жiноцтву се дуже стало би в пригодi, бо видно би було хiби спiльного їх життя з мужчинами, то й можна би потiм поправити лихо. Завважаємо, що розказ К. Довбенчучки та названа далi праця Ольги Франко – єдинi в «Вiнку» народописнi чи етнографiчнi речi та що мова Катеринина найкраща, найнароднiша з усього, що в сiй книжцi написали галичанки. I не диво, бо Довбенчучка сама мужичка i то навiть неписьменна: вона проказала се все братовi.

Її старша сестра, Анна, письменна i навiть, як на наше жiноцтво, досить свiтла, хоч через бiднiсть родини, власне, не ходила до школи: вивчилася всього сама. Вона своїм власним прикладом показала, що й з нашого селянства жiнки можуть дiйти i до найвищих, найбiльше людських думок про лад на свiтi та й можуть стати в першiм рядi в тiм руху, який вiддавна йде в

цілім просвіченім світлі задля справедливості межи людьми загалом і межи жіноцтвом осібно. Анна й справді, ще від 1876 р., на кождім поступі гаряче оступається за робітними людьми та за жіночою справою, і за се навіть чимало натерпілася, за що й понаписувала в «Громадським друзі» 1878 р. та в женеvській «Громаді» з 1881 р. В «Вінку» ж вона написала тільки невеличкий кусничок *«Зарібниця»* (Анна й сама зарібниця кравецька, то добре знає й життя міських робітниць). Отже, з її розказу виходить, що міській зарібниці ще гірше, ніж селянці, бо селянки звичайно мають бодай де голову склонити, та й батьки їх та чоловіки, хоч які звичайно для них лихі, а все-таки перед чужими за ними оступаються, не дають їх кривдити та обмовляти; міська ж зарібниця – вічна бурлачка: майстри чи майстриці загортають з їх тяжкої 12-ти до 14-годинної на добу праці чималі гроші, робітниці ж бідують, і ніхто за ними не обстане (бо на роботу йдуть більше сироти), навиворіт, особливо ті мужчини, що доводять по містах дівчат до розпусти, та ті жінки, що з ними тримають, самі обмовляють хоч би які чесні робітниці, шо-ді живуть із розпусти, та й чіпаються їх на вулиці, що й пройтися по тяжкій сидячій праці годі. Єдиний ще чесний рятунок для такої зарібниці, коли їй лучиться віддатися за якого ремісника, та се тільки про око рятунок, бо заможем її чекає нове лихо: ремісники по містах часто пропивають свій заробок, отже, їх жінки самі, своєю гіркою денною й нічною працею мусять годувати не тільки діти, а й чоловіків, котрі ще до того й збиткуються над ними. Через те така ремісницька жінка дуже скоро старіється, а «діти її потому на таку саму дорогу сходять та плачуть такими самими сльозами». І то ще й для таких, середніх робітниць по містах – небо супроти тих, що то на всякій услужі. За тих уже й бог забув.

Не забули в «Вінку» за робітні жінки й писательки з вищого стану. Овшім, деякі з них навіть далеко ліпше й скусніше за них написали, ніж тамті дві, через те що трохи більше вправлені в письменстві та й мали до того більше часу.

За людськість на найперше місце з цілої книжки ми поклали би невеличке, та правдиве оповідання *Ольги Левицької* під назвою «*На чужині*». Тут розказано за доньку досить маючих та шанованих родичів, морав'янку Розу, котру наш урльоппник Іван заманив із Морави до свого села. З любові до нього вона покинула своїх коханих родичів тихцем, на неї впало за те їх прокляття та й неслава межи людьми. Заставши у Йвана дома крайню бідність, Роза своєю гіркою працею, – зарібками в полі вдень та прядінням по ночах, – поправила Іванове господарство так, що небавом стала й нова хатчина. Та він, попсований у війську безробітним та свавільним життям, не то що не помагав Розі, а й пропивав усю її кєрвавицю, ще й бити її став, а врешті зробив її калікою та й усе господарство записав перед смертю жидам, так що бідна Роза, каліка, опинилася по його смерті на вулиці без нічого і скоро з бідності та слабості й померла. Хоч вона могла би послужити навіть для наших селянок за взір чесноти, доброти та господарності, то селянки таки мали її ні за що, і на її похороні було лиш кілька жінок, та й з тих одна – певне, така, що не варта й її мізильного пальця, – кинула й на гріб її каменем, словами: «То за гріхи, кумо, за гріхи (тільки терпіла), бо де ж то покинути родичів та піти світами!» А кілька ж то таких нещасних Роз наші несумлінні урльоппники обциганюють перше дома, а потім заманюють до нас на горе та нужду?! Такі нещасні чужинці селянство наше має за останніх, – певне, найбільше з темноти та зависті за свої дівки, – і через те й любовники таких чужинниць – просто для них кати. Вони дуже рідко й шлюб беруть з ними, а проте добродійка Ольга Левицька, хоч сама дівка, та ще й попівна, таки обстала за одною такою. Се у нас неабияка відвага...

Найкраще та найсумніше оповідання з життя наших галицьких селянок написала попівна *Михайлина Рошкевичка* під назвою «*Таку вже бог долю судив*». Тут розказана страшна доля Марійки Оленючки, Бірчакової невістки, в Лолині, коло Долини. Дівкою полюбила вона Адама Шуткового, і «так вони обоє любилися, що за таку любов ніхто й не чував». Що він гарний та добрий,

а що вона: росла, красна, з великими синіми та веселими очима. Та Адам не міг їй освідчитися, бо був аж п'ятий син у батька, і йому вже не ставало ґрунту. А Марійку тим часом засватав багач на все село – Василь Бірчак. Вона ж відповіла сватам ув очі, що за нього не піде. Та батько всилував. Силоміць повели її до попа на протокол, і вона, з боязні перед батьком, що грізно дивився на неї, сказала, що добровільно йде за Василя. Потім сама того налякалася, що сказала, і постановила не піти до шлюбу. Адам се взяв, але не старався підбивати її до себе, готов був її втратити – йому вже її лиш жаль було, що так, бідна, боїться батька (а було кого боятися, бо батько її все, бувало, бійкою та угрозою). Матері Марійка не мала, а мачуха за нею, звісно, не обстала. В угрозі вийшли Марійці й заповіді, угрозою вигнали її просити на весілля, а їй все одно на думці – що не піде до шлюбу. І справді, саме перед шлюбом вона втекла в ліс, і там її ледве нашли, та й «ведуть мою Марійку, приводять її ні живу ні мертву, убирають її, а вона стоїть, як стовп; поклали їй на голову вінець та й повели до церкви. Марійка, як сказано, була сирота по мамі; сироті, як звісно, співають дома і по дорозі дуже жалібні сирітські співанки, так що княгиня від плачу просто заходиться. Але Марійці так було противно йти до шлюбу, що при сирітських співанках їй і сльоза не капла з очей, хоч усі весільні плакали. Вийшов на ганок панотець та й питає її, чи має добру та несиловану волю йти за Василя, – і грізний батьків погляд всилував її на місці сказати: «Маю»; зрештою, вона так страшно була всім тим утомлена, що їй здавалося, що то все їй сниться, – і їх повінчали. Та, вернувши додому, вона таки не схотіла навіть сісти за стіл з молодим, а як прийшлося йти до нього, то втекла з хати і сховалася на яблінку». Розуміється, що по шлюбі Марійка ще дужче полюбила Адама і стала з ним сходитися, не вважаючи ані на чоловіка, ані на людей. Далі стала втікати від чоловіка та гуляти, а той її бити та за волосся тягнути додому. Марійка схоронилась була у батька, а Василь його за те підпалив. Марінка-ді чула що вони оба з своїм батьком змовилися на те, донесла через свого батька до

суду, і її чоловіка та її тестя арештовано, та по кількох місяцях випущено, бо не було доказу, чи що. Тоді чоловік Марійчин жалувал тільки, чому й вона не згоріла. Панотець помирих їх ніби яхсь, і вони знов стали жити разом. Та яке то було їх життя: тесть, теща й чоловік завше на неї бий-забий, хоч вона з Адамом уже й не сходилася, бо він хотя-не-хотя оженився в другім селі, чи то пристав на жінчин ґрунт. Марійка і бійку, і все те терпіла спокійно, хіба що часом перед товаришкою своєю в дівочтві, Фенною, пожалувалася, що «їй ніколи, відколи свою нещасливу голову завила, не є легко на серці, а все так тяжко-тяжко, якби їй камінь до серця присилив». Нарешті з сього великого горя, з біди та тяжкої праці вона захорувала смертельно. В слабості її ніхто не доглянув, часом навіть водиці була жадна, а чоловік ще й допікав їй, чому вже раз не вмирає? Всі люди в селі були певні, що Марійка от-от умре, а коли й справді по її многострадальній душі ударив дзвін, то люди в селі так її пожалували в серці: майже кожде зітхнуло глибоко, підоймаючи очі до неба і шепчучи з глибини душі: «О богочку! о таточку!» Помалу прийшла черга і на виновників її горя. Увечір над її сумним та страшним трупом першому її батькові стало кроїтися серце, так що не міг видержати і скоро пішов додому. Її ж чоловікові, Василеві, ще того вечора було байдуже, він скоро пішов на під спати, а коли в хаті коло трупа лишилися тільки жінки та дівки і, очевидячки, ще не знали добре, на чий бік стати, то Фенна, по тамошньому звичаю, їм се все за небіжку й розказала, і так, щиро небіжку жалуючи, відвернула других від обмови та й помирила їх із небіжкою, що, по її словам, і так уже, певно, *«відбула всю свою покуту верх землі святої»*. На самий остаток лишився ще тільки чоловік небіжки. Він ще рано на другий день був немов закаменілий до небіжки, бо, ввійшовши до хати, сказав ще її трупові: *«Чи спиш, Марійко? А встань-но, встань, та глини на Адама, та моргни на него»*. Та, нехотячи, доконала й його сирота, небіжчина дитина, обізвавшись: *«Тату, бий маму! най мама взе встає!»* Василь засміявся, але й йому самому якийсь холод перейшов по тілі.

Ми вмісне докладніше розповіли сю історію, бо вона найправдивіша (найреальніша) і своєю правдою найстрашніша з усього, що надруковано в «Вінку». Рошкевичка взагалі нічого не видумує, вона просто списує з натури. Усі ці дієві особи – живісінькі, вона навіть ім'я нікому не змінює (ми, наприклад, самі знаємо Фенну, котра нам, мимохідь сказавши, 1876 р. гаряче проказала чимало народних пісень про гірку жіночу долю)²⁶. З Рошкевички, при більшій освіті та при знайомстві з європейськими письменствами, могла би вийти найправдивіша русько-українська письменка²⁷. Вона дуже добре знає наше мужицьке життя, особливо жіноче, в долинецьких сторонах, навколо Лолина, де її батько був попом, і дуже щиро жила з селянками. Тепер вона сирота. Додамо, що тут же надруковано й друге її оповідання з мужицького життя – «Теща», де так само правдиво показана кривда бідної тещі-вдовиці від зятя, котрому вона здуру записала все своє господарство. І ніхто їй на її кривду не порадив: ані люди, ані вїт, ані піп, ані навіть суд.

Так само щиро і майже так само правдиво написала віршами *Климентія Попович* оповідання «Звичайна історія». Тут розказана гірка доля дівчини Ярини, котрої нареченого, Василя, взяли до війська. Ярина йде в найми до Василевої матері і, щоби її, бідну та немічну, вдержати, мусить іти служити до двора. Та там її вчепився пан (бо гарна була), і, заваготівши від нього, Ярина втікає з двора і заробляє тільки межі бідними людьми. Страшно було Ярині й погадати за Василя, а ще тяжче стало Василеві, коли, вернувши з війська, дізнався про все. Зразу думав він убити за те пана і Ярину відіпхнути

²⁶ Кілька з тих проказаних Фенною пісень добродій Франко помістив у своїй книжці «Жіноча неволя в піснях народних», 1884 р.

²⁷ Як мало ще у нас навіть письмені успосіблені до правди (реалізму) в письменстві, видно найкраще з того, що над першим оповіданням Рошкевички, поміщенім у «Громадським друзі» 1878 р. під назвою «Кума з кумою» (фотографія), посміялася тодішня «Правда» під редакцією небіжчика В. Барвінського, а сього самого оповідання її «Таку вже бог долю судив» не хотіли 1885 р. надрукувати в «Зорі», кажучи, що се «занадто велика хлопістика, з котрою й так би вже пора покінчити в нашім письменстві». Коли ж то оповідання було надруковано в «Першій вінку», та сама «Зоря» його розхвалила в оцінці добродія Г. Цеглинського. Та за се треба подякувати тільки тодішньому редакторові «Зорі» добродію Григ. Цеглинському, що, яко ліпший письмен, іде вже в письменстві далеко далі, ніж більшість наших галицьких письменів.

від себе, та мати його від сього відмовляє, і він прощає панові та й Ярині, котру щиро до себе пригортає. Одружилися вони, та не чуються щасливі:

Бо між ними, наче камінь, панська дитина,
Годі камінь полюбити щиро, без облуди,
Годі єго й відорвати, бо приріс до груди!

З великої туги Василь розпивається і, по-п'яному, б'є жінку. Тверезому йому стає за се сором, він тим гризеться і знову шукає відради в горілці. А тим часом виновник їх нещастя, пан, ще й глумиться над ними і каже якось при ситім обіді своїй жінці, видно, ліпший, ніж сам:

І ти кажеш: хлопи – люде! Ні, моя кохана!
От бач, вдень п'є, вніч жінку б'є до самого рана.
Де ту, прошу, гідність людська? Ах, мені вже збридло.
Все товчи: нема душі в них! Хлоп – то тільки бидло!

Сими словами, по-нашому, й треба було закінчити. Се віршоване оповідання повинно бути любе нашим жінкам, що написано способом нашого найславнішого писателя Шевченка, що в своїх творах також дуже гаряче оступався за жіноцтвом, особливо за робітним. Климентія П. написала в «Вінку» ще один віршик *«Де бог мій»*, з котрого видно, що в справах віри дійшла до найвищих думок, до яких тільки люди можуть дійти в сій справі. У неї бог – то живуща сила світу, і небо вона зводить на землю, і бачить його в новім, справедливім та братолюбнім житті. К. Поповича – донька сільського учителя і сама учителює на селі.

За «Звичайною історією» Поповички ми поклали би оповідання Єрини*_* *«Пісок! Пісок!»*, де розказано за одного з найбідніших хлопчиків у Львові, що розносять по каменицях пісок до підлоги і з того живуть. Розказано від самого початку його нещасного життя аж до тої хвили, коли його сторож находить на подвір'ю замерзлого. Єрина*_* написала тут ще одну річ наукову – *«Родинна неволя жінок в піснях та обрядах весільних»*, де натякнено на давню незavidну долю жіночу в родині, у нас і деінде, та й

наведено до того дещо з наших простонародних весільних співанок, понайбільше вже надрукованих деінде. Та ся річ дуже неповна.

З галичанок ще *Олеся Бажанська* (тепер *Озаркевичка*), попівна, написала оповідання за робітних людей – «*Кіндрат*». Написано воно дуже гаряче й живо, мова народна, гарна, тільки що милі майже все говорять і діють так, якби панна та панич. Загалом сказавши, се оповідання найненатуральніше з усього, що надруковано в «Вінку». Та, по живості бесіди й почуття, можна надіятися, що Бажанська-Озаркевичка зможе вийти з сього всього, коли тільки перейде правдиву (реальну) письменську школу та стане брати життя так, як воно справді йде в кождім стані.

З українок прехороше оповідання з життя руського селянства написала *Ганна Барвінок* під назвою «*Перемогла*». Ганна Барвінок уже старша письменка, знає дуже добре руський чи український народ у Росії та й його мову і написала вже чимало таких оповідань. В «*Перемогла*» вона розказує за одну дівку, Харитину, що, раз полюбивши бідного урльоппника, чи потамошньому москаля, Павла, лишилася йому вірна до останку і задля того все витерпіла: і гнів родичів, що не схотіла йти за багатших, і людську осуду, що-ді матиме від Павла дитину перед шлюбом²⁸, і тяжку працю в чужих сторонах, куди мусила втечи від людей, ба й від родичів, чекаючи на Павла з війська. Вернувши на третім році домів, вона заробленими грішми та працею підносить підупаде господарство, ставить на ноги немічного батька (мати з горя перед тим умерла). Знову сватають її багатчі, та вона воліє чекати свого бідного Павла, хоч уже далі й сама тратить надію, що він верне з війська та буде її. Та не так-то вона любить, як другі. «Нехай, – каже, – буде й не мій; нехай довіку не побачу його, аби я знала, що він живий, здоровий. Пригледівши батькових старощів, піду в черниці, замуруюсь по шию, не

²⁸ Щоби видно було нечемність уваг добродія Г. Цеглинського, про котрі ми говорили вище, скажемо, що він, власне, серед найбільшого для чесної дівчини горя – серед людської осуди – завважає від себе, що у Харитини таки мусила бути нечиста совість, коли злякалася сови на їх даху, що, по темному народному віруванню, має звіщати про нову покритку в тій хаті! А такі майже всі уваги добродія Г. Цеглинського, дарма, що він чоловік «просвічений» та ще й письменник!

їстиму, не питиму, все бога за його щастя молитиму». Знов люди від неї бокують, знов її обмовляють та дорікають тим, що лишиться старою дівкою, пускають навіть чутку, що Павло вертає домів жонатий. Препишно розказує тут авторка, які пекельні муки видержує Харитина тої неділі в церкві, особливо коли справді бачить там Павла, і переконана, що він, певне, з жінкою-панею, а таки на нього не нарікає, таки його любить. Коли се, вернувши з церкви домів, дізнається вона від батька, що був Павло, що приніс їй багаті дарунки і ввечір пришле сватів! Засяяла з радості бідна Харитина. Отже, таки поставила на своїм, таки все перемогла! Та й варта ж вона своєї побіди, свого щастя, бо що гарна, а що робітна та людяна. Піддержала її в горі велика сила в людськiм житті, вища від багатства – любов та чиста совість, переконання про правоту свого діла. Любов Харитини справді велична: вона, мов те чарівне світло, освічує і її власне непроглядне життя, робить її щасливою і про людське око все веселою і падає на всіх, до кого тільки наближується, та й підносить їх до неї, немов соняшники до сонця. Вона се бачить, чує, та не то не дується перед своїми любовниками, не робить їх своїми невільниками, як то звичайно буває між дівчатами, особливо з вищого стану, а повертає те їх чуття на добро – підносить його до людськості, так самісінько, як би се була високовчена і високолюдська жінщина, які тепер тільки що появляються на світі. А таких Харитин межи нашими простими людьми на Україні чимало. Як же ж би то вони піднялися вгору, якби там так просвіта чи воля до просвіти та до всякого поступу! Та дарма... Наші сільські дівчата, певне, полюблять Харитину, як рідну сестру, бо се справді *людина*. Одна тільки у неї хиба – що трохи забобонна: вона йде до ворожки, щоби їй поворожила за Павла; здригається від совиного голосу на даху, хоч ні в чім не чується; вірить, що жиди можуть притягнути чоловіка до п'янства, коли тільки дістануть з його голови волосок та припечуть його на вогневі, і таке інше. Та то не одна така Харитина, наші люди ще скрізь забобонні. Декого знову може разити в

оповіданні Ганни Барвінок найбільше те, що Павло, ба й сама Харитина та й її батько мають свого царя за земного бога. Але ж у непросвічених людей інакше й годі, тим більше що Павло – російський вояк, та ще й старший, то й мусить виносити свого царя, як знов інші вояки виносять своїх найстарших. Зрештою, не треба забувати, що, власне, се й підносить самого Павла в людськості: він був вахмістром, говорив на війні з самим своїм земним богом-царем, що власною рукою припняв йому на груди хрестик за хоробрість і велів йому видати 500 рублів, так що Павло зробився, як на наших людей, великим паном і багатцем – а він таки не відцурується тої, котру полюбив бідним – простої сільської дівчини, ба, вернувши задля неї з війська, виразно їй каже: «Коли б цар давав мені з-під своєї поли князівну або й королівну, то й вони не були б мені рівня з тобою». Справді, навіть дуже багато, дуже по-людськи сказано від *вояка*, та ще й старшого, та ще й любимця свого земного бога! Не відцурався Павло й Харитининою батька, ані загалом простих людей, як то звичайно роблять вояки-старші. Одно тільки, що не хотів з ними пити та марнувати в корчмі свого добра. Про людськість їх обох з Харитиною свідчить ще й те, що прийняли на своє господарство бідного наймита, що, полюбивши колись Харитину, прийшов до неї з далекої сторони, бо не міг без неї жити і був рад їй посвятити своє життя, хоч, розуміється, і в голову йому не прийшло нічого грішного. На таке, звісно, треба великої чесності не лиш у наймита, а й у самої Харитини, і великої виrozumіlostі, ба й людськості у Павла. У всіх трьох вони й є. А се все дуже рідко лучається навіть серед «просвічених» людей.

Ганна Барвінок написала в «Вінку» ще одне оповідання – *«Жіноче бідкування»*, де розказано за одну жінку, як бідує за першим чоловіком – п'яницею, а за другим – старим. На старість і син їй не хоче помагати, і так вона бідує, що рада би вже й умерти, та «до неба високо, а до землі глибоко». Та се Ганнине оповідання далеко гірше від першого, хоч і його вона мала записати від людей, мабуть-таки, від тої самої жінки.

Нарешті, українка родом, жінка нашого писателя Івана Франка Ольга Франко написала дуже цікаво про *«Карпатських бойків та їх родинне життя»*, де розказано за господарювання бойків, а далі вказано на те, що там межі ними декуди й досі не діляться ґрунтом і не відокремлюються, тільки живуть і працюють разом, не раз навіть по кілька родин укупі, хоч, звісно, на тім небагато виграють молодші члени роду, особливо жінки, бо се ще старосвітська спілка, де верх мають батьки та старші мужчини в роді. Завважаємо, що се єдина наукова річ, написана українкою.

От тільки й усього за самих наших робітних людей. Коли взяти сюди й *«Кіндрата»* Бажанської, то все се займе тільки одну третину всієї книжки. Правда, за робітних людей не раз ізгадано і в інших працях, що в *«Вінку»*, – бо його плели самі прихильні до робітних людей жінки, – тільки ж далі розказано головню за наших і не наших людей з вищих станів.

Найбільше оповідання з життя людей вищого стану на Україні написала учена українка *Олена Пчілка* під назвою *«Товаришки»*. Се оповідання займає другу третину всієї книжки, і розказано в нім головню за життя одної українки, Любки, що вивчилася за границею на доктора. Сама справа дуже принадна, в оповіданні практично показано, що жінки спосібні і до найвищої науки та й практики, навіть такої тяжкої, як лікарська; показано безграничне Любчине чоловіколюбство, що помагає бідним людям у слабості; виведено чимало цікавих осіб і взагалі видно письменський талант. Але на міру того таланту само оповідання дуже необроблене воно йде дуже довго та мляво, не сягаючи в глибіню людської душі ані громадського життя, словом – не зібрано в нім людське життя, як неприємком у склі сонячне проміння. А без сього, чи то без іскусності, без порядного оброблення, ніякий письменський твір не зробить межі людьми того, що би зробити міг. Нарешті, в *«Товаришках»* головна особа, Любка, чується українкою, а тим часом в ті часи, коли се мало діятися, то є коло 1860 р., а то ще й далеко пізніше,

студентки російські до українства загалом ще й не признавалися. Значить, оповідання невірне в самім головнім.

Якраз не по-такому написано оповідання галичанки, попівни *Сидори Навроцької* (тепер *Палієвої*) під назвою «*Понався в сіть*». Розказано в ній, як у одного попа зловили жениха для його доньки Герміни, Степана, що й не думав із нею женитися, тільки що случайно попав до них додому і старався Герміну просвітити. Зрештою, він любив іншу попадянку, Гермініну сусіду Наталку. Свати загрозили йому, що, бувши в тій домі і знавши з Герміною, мусить женитися з нею, бо після того ні один піп не посміє за нього віддати своєї доньки, – і Степан ледве виринається з того дому та й їде до Львова і висвячується без жінки. В оповіданні сказано, що так у тих сторонах, з котрих воно писано, багато ловлять женихів і «добре на тім виходять». Головно в оповіданні показано, що, власне, всі панички-семінаристи, та й світські, котрих знала або за котрих чула Наталка, школярами багато балакають за простий народ та за його добро, але потім, для грошей чи чого, покидають свої думки, ба навіть стають ворогами народу. Накільки ж вище від таких вітрогонів стоїть Наталка – після Пчілчиної Любки взагалі найлюбша світла дівчина в цілій книжці, хоч, на лихо, не кінчила вищих шкіл! Вона братається з селянками, учить їх письма та всякої роботи, лічить селян хоч зіллям, закладає в своїм селі читальню і щиро нею займається, хоч за те та за її розум і правдолюбство неробітні русини її всяко обмовляють. Та се все їй байдуже. Вона не падає духом навіть після того, як розчаровується на деяких паничках, що то колись так гарно говорили за народ. Ба вона, бачивши Степанові хиби – брак сталого характеру, думала його піддержати в любові та праці для народу, якби була його жінкою. Таких панночок у нас ще дуже-дуже мало.

Оповідання Навроцької іде так живо, якби діялося: вона бере життя так, як воно справді йде, і через те у неї само собою виходить не одно таке, що навіть тяжко назвати по ім'ю. От, наприклад, який вірний, хоч і який лячний

сумогляд, що відіграється між Наталкою і Степаном: вони майже від першої хвили любляться, сходяться в думках. І чують, що одне без одного жити не може, а Степан навіть не знає, що Наталка його любить, ані Наталка не знає, що він любить її! Загалом сказавши, оповідання Навроцької іде найспосібніше, найживіше і найнатуральніше з усіх оповідань у «Першій вінку», і був би великий жаль, якби вона заміж покинула таке писати. Незвичайний у неї дар підхоплювати людське життя.

Та, безперечно, найперше місце в книжці займають праці Н. Кобринської, доньки посла до ради державної о. Івана Озаркевича, вдовиці по попові. Кобринська взялася писати аж після смерті свого мужа, 1882 р., і першу написала повістку «Пані Шумінська», що й надрукована в «Першій вінку»²⁹. Тут ніби сама Шумінська, стара попадя, розказує над панчохами, як то все в її житті вийшло не так, як собі була наперед уложила. Їй здавалося, що понад попівський стан нема й не повинно бути нічого, а тим часом уже її найстарша донька не схотіла віддатися за багатого поповича, а одружилася з мужицьким сином, і то з любви (Шумінська пішла була заміж, не любивши свого чоловіка). Далі старший син Шумінської не схотів бути попом, а пішов на учителя, хоч наперед знав, що буде бідувати. Молодша донька Шумінської також не злюбила попівського стану, ще й стала читати світські книжки; молодший син пішов на урядника, а ще гірше, що не вірив у бога, а натомість став говорити такі страшні для Шумінської слова, як *народ, рівність, воля* й таке інше. Та просто грім упав на Шумінську через онучку Галю, котра якось ні сіло ні впало заявила бабці, що мусить іти до більших шкіл, учитися на учительку, щоби самій заробляти на хліб. Шумінська аж крикнула на неї з дива, так була здавна навикла до готового печеного й вареного в попівстві; тим-то їй не могло поміститися в голові, що й попадянка повинна сама на себе заробляти. Одним словом, навкруги пані Шумінської, як і навкруги

²⁹ Пізніше була написана, та скорше від «Шумінської» надрукована (в «Зорі» 1885 р. і особною книжкою) дуже гарна і дуже добре оброблена повістка Кобринської під назвою «Задля кусника хліба» – про гірке життя вдовиці по попові.

більшості нашого попівства, усе повалилося, повіяло іншим духом, наставляв якийсь новий лад, котрого Шумінська, як і подібні їй старші попаді, ніяк не могла зрозуміти. В сім оповіданні Кобринської взагалі повно гарних образів; воно й оброблено добре, видно, що над ним довше працювала.

Далеко слабше друге її оповідання – «*Пан судія*», хоч і се справа дуже цікава. Розказано тут за одного з таких русинів – урядників судових, що то довго борються та вступаються за народом, але врешті, задля родини, таки пускаються на слизьку дорогу: живуть людською кривдою, а потім уже тільки вряди-годи згадують, що колись думали та й поступали чесніше. Таких русинів серед нашої світської інтелігенції чимало.

Та в «Першій вінці» сила Кобринської не в отсих оповіданнях, а в наукових речах за жіноцтво. Вона їх написала аж п'ять. Найцікавіша з тих речей «*Руське жіноцтво в Галичині в наших часах*». Тут зараз напочатку не забуто й за наші селянки, розказано, як вони декуди господарюють, причім додано, що долами наші селянки навіть більше працюють, ніж чоловіки та парубки. А проте наше робітне жіноцтво по селах і містечках не має пошанівку від чоловіків та парубків. Селяне часто не вважають навіть на жіноче право до маєтку, вигонять удовиці з ґрунту; над жіноцтвом старшують і батьки, і чоловіки, і старші брати, і навіть старші сини над мамами. До віддання доньки часто силують бійкою, чоловіки обходяться зо своїми жінками грубо, б'ють їх та ще й думають, що так повинно бути. Доля наших селянок тим тяжче, що вони темні, і селяни загалом переконані, що-ді жіноцтву й не треба науки!

Після сього Кобринська обширно розказує про незavidну долю галицьких попадянок: як вони давніше дома господарювали, як потім училися по-польськи та відверталися від наших простих людей до польського панства; як самі світлі русини не дозволяли їх хапатися вищої науки та краще обходитися з простим народом, а казали їм сидіти в покоях, одягатися гарно та всяко приподоблятися мужчинам чи то їм ві всім підлягати; як незабаром

українці пхнули світлих русинів галицьких до простого народу і як за ними й жіноцтво наше стало признаватися до русинів, а врешті як руська інтелігенція в Галичині, чи то попівство, стало заводити для свого жіноцтва власні школи й заклади під доглядом руських монахинь та єпископів – щоби відтягнути наше жіноцтво від польського панства та латинського попівства. Та хоч так, нарешті, й дбається у нас трохи за жіночу просвіту, то таки світлі русини загалом іще не шанують такої русинки, що трохи більше вчена, бо, кажуть, що-ді така не може бути доброю жінкою, матір'ю, господинею. Через те світлі русини женяться звичайно з темними та податливими русинками, а ні – то з польками або й німками. Се ж велика кривда для русинок, бо й так наші поповичі та паничі тягнуть на науку з дому остатнє, із-за чого їх мами та сестри не тільки що дома терплять, а й не можуть нічого путнього вивчитися і потім, після смерті голови родини, лишаються і без гроша, і без ніякого зарібку у руках. Зрештою, наші попаді та попадянки і так загалом не беруться загоді до якогось зарібку, через що потім, осиротівши, страшенно бідують, бо запомози не дістають і по 5 ринських у місяць, а того навіть на селі замало³⁰.

Затим Кобринська розказує про тих немногих русинок, що вже мають у руках який-такий заробок. Найбільше їх є учительками по селах, є трохи й при поштах та телеграфах; інші знову віддавна грають у руських театрах і з того живуть. Аж віднедавна деякі стали братися трохи до купецтва – закладати склепики тощо. Та то все без вищих шкіл. На всю австрійсько-угорську Русь досі тільки одній *Софії Окуневській* довелося здати ві Львові гімназіальну матуру та виїхати до найвищої школи за границю, до Швейцарії вчитися на доктора, – бо у нас дівчат до високих шкіл не приймають. Та

³⁰ З бідними попівськими сиротами питомці загалом не женяться, а не один із них кривдить і таких, що ще мають батьків, та не мають багатого віна. Про таких той добродій Григорій Григорович Цеглинський зложив свою комедію «Аргонавти». Не думаємо боронити самої штуки, бо вона має бути дуже слаба, то є неправдива (нереальна), але мусимо завважати, що дуже погано прислужилися, власне, попівнам ті, що закричали на саму думку – порушити прилюдно сю болючу для самого нашого духовенства справу. Як то, живуючи тільки лайкою такої «Червоної Русі» й інших наших газет, можна втратити всяке людське почуття навіть для найбільше покривджених у своїм власнім стані!

Окуневська має відки вчитися. Її батько – рідний брат матері Кобринської – багатий (він є доктором у Довгополі, на Буковині). Сподіватися можна, що ся єдина у нас русинка з найвищою наукою в свій час добре послужить руській, а особливо жіночій руській справі в Галичині чи на Буковині. Досі загал наших світлих русинок, як мало міг зробити для себе, та ще менше зробив що для Русі-України. Кобринська виписала майже все, що де яка русинка зробила для громади. Того всього дуже а дуже мало, і воно майже все дуже слабе. Тільки деякі світлі русинки з новішими громадськими думками займаються по селах і народною просвітою, закладають читальні, піддержують їх, зичать селянам і селянкам книжечки, учать селянок читати та писати, декуди й роботи ручної. Та такі русинки можна почислити на пальцях.

Доля нашого світлого жіноцтва в Галичині тим незavidніша, що між ними нема ладу. На всю Галичину досі вони згуртувалися були трохи тільки в два товариства – «Общество руських дам» у Львові та «Товариство руських жінок» у Станіславові. Перше основано ще 1878 р. Воно зразу мало тільки прикрашувати церкви та бути на всяких церковних парадах, і вже сама назва того першого товариства показує, що члени його мають себе за щось вищого, панського, далекого від робітного руського жіноцтва. А таки товариство се скоро покинуло свою першу ціль і взялося до чогось кориснішого для людей: члени товариства стали складатися та піддержувати тим по кілька бідних руських дівчат, що ходять до школи.

До товариства руських жінок у Станіславові дала принуку сама Кобринська 1884 р., про що й написала в «Першій вісці». Станіславівське жіноче товариство зразу дуже гарно заповідалося; його щиро привітали навіть поступовці в Росії, а найліпший знавець історії русько-українського жіноцтва присвятив йому свою многоважну працю *«Про шлюб на Русі-Україні в 15-м і 16-м століттю»*³¹, з котрої документно видно, що в ті віки

³¹ М. Павлик. – Ся праця надрукована в «Зорі» 1885 р., в чч. 13–18.
240

наше жіноцтво на Україні було зовсім вільне і в подружжі, на котре у нас тоді брали шлюб світський (цивільний), і в справі власного маєтку. Тодішній цивільний закон на Україні давав жінкам нашим повне право розходитися з чоловіками, коли би показалося, що вони до себе не підходять, і віддаватися наново за інших, так само як і чоловікам женитися з іншими. А проте тоді наші жінки більше любили своїх чоловіків, по крайній мірі далеко менше їх покидали, ніж тепер, та й ті, що покидали, розходилися з чоловіками зовсім по-людськи і далі обопільно шанувалися, яко люди, чого тепер зовсім не буває. Присвята такої праці про наше давніше жіноцтво на Україні молодому жіночому станіславівському товариству була глибоко обдумана. Зразу можна було бути певним, що така почесність піднесе духу нашого жіноцтва в Галичині та що станіславівське товариство поверне долю нашого теперішнього жіноцтва на нові дороги. Зразу воно так і показувалося, та незабаром вийшло зовсім не те. По думці Кобринської, станіславівське товариство мало за зложені гроші купувати добрі та правдиві книжки для своїх членів, щоби бодай так просвіщалися та підносилися та й розносили серед загалу нашого жіноцтва з вищого стану більше людські, більше поступові думки, особливо в справі письменства. Тільки ж більшість жіноцтва, зібраного в станіславівським товаристві, сьому спротивилася. Вони хотіли тільки запомагати бідні дівчата, як і львівське товариство. Коли ж знову Кобринська сьому спротивилася, то товаришки, немов на злість їй, скінчили тим, що за товариські гроші купили для наставшого, власне, тоді в Станіславові першого руського єпископа Пелеша золоту чашу, і після сього товариство зовсім розбилося. А жаль великий, бо, по-нашому, власне, почавши тим, що на перший раз могла порозуміти велика більшість товаришок, то є тим, чим тепер займається львівське «Общество руських дам», станіславівське товариство могло колись дійти до того, чого бажала Кобринська, і зв'язати одно з одним – бо прихильність до своїх бідніших сестер чей же не противна власній просвіті? Дуже сумно тільки те, що більшість членів

станіславівського жіночого товариства дуже спротивилася новим думкам Кобринської, що ведуть до нового ладу, бо тим самим ті жінки стають у дорозі власній кращій долі.

Нарешті, в двох остатніх речах – *«Замужня жінка середньої верстви»* і *«Про рух жіночий в новітніх часах»* – Кобринська сягає й глибше в жіночу справу. Вона слушно не стає з нашими мужчинами до сварки за те, чи жінки та дівки – люди; чи у них менше мозку, ніж у мужчин, і чи вони спосібні, чи неспосібні до всякої тої науки та праці, що й мужчини? Кобринська ставить у нас жіночу справу практично. Вона виказує, що й серед руської інтелігенції жіноцтво звисло тільки на батьківський та чоловічий заробок, котрого не стає на прожиток родини. Через те й русинів чимраз менше жениться. Та навіть хоч би й усі поженилися, то таки ще багато лишиться дівок, бо й у нас, як і на цілім світі, жіноцтва більше, ніж мужчин. Не виходять же заміж власне найбільш і, звичайно, найрозумніші світлі русинки. Отже, ті всі, що не одружені та не мають притулку коло родини, мусять або вмирати з голоду, або йти на розпусту, що, як той черв'як, скрізь точить людську громаду. Для прикладу русинкам Кобринська вказує, що в других, просвіченіших краях само жіноцтво по містах давно вже почуло своє безвихідне горе і, при допомозі деяких учених мужчин та чоловіколюбців, громадно кинулося до всякого ремесла та до науки. За границею жінки як де то добилися і найвищих шкіл та служби громадської: поробилися докторами, урядниками, вченими, писателями, послами і взагалі майже всім тим, що й мужчини. І показалося, що так само добре з усім справляються, як мужчини, ба не раз навіть їх переходять, дарма що більшість таких жінок заміжжя і має ще й дома багато роботи, з котрою, мимохідь сказавши, справляється скорше і практичніше, ніж переважна більшість тих заміжніх жінок «вищих станів», що їх батьки та чоловіки так ревно держать здалека від усякої науки та й громадської служби. Кобринська докладно вичислює й жіночі товариства в других краях, що собі до всякого заробку та до всякої науки самі помагають, – і від того

тим лянніше відбиває наша жіноча мізерія. Мізерія та для просвіченого та чесного русина тим прикріша, що чей же ж і у нашого жіноцтва таке саме тіло і така сама душа, що й у жіноцтва на заході Європи... Взагалі треба сказати, що з усіх австрійсько-угорських русинок Кобринська, очевидно, найбільше знає за жіночу справу, та й досі для неї таки найбільше й зробила. Вона задумала й «Перший вінок», увела його в нашу громаду *«Переднім словом»*, прояснила бодай трохи долю галицько-руського жіноцтва і перш ясніше вказала, до чого би йому йти. І в цілیم «Вінку» праці Кобринської ведуть перед у думках за жіночу справу і дають так толк усій книжці. Отим-то й шкода велика, що більша половина тих праць, і то, власне, найважливіших для жіночої справи, написана найнезрозуміліше на всю книжку. Мова Кобринської в наукових речах дуже тяжка, іде вона на чужий, головно польський лад, багато в ній чужих, незрозумілих слів та й оборотів, через котрі маловченому тяжко добратися до суті речі³². Тим часом де як де, а у нас за жіночу справу треба би писати якнайзрозуміліше, бо й тут наша сила таки в робітнім жіноцтві, а зрештою, й наші русинки з вищого стану загалом ще малописьменні. Тим-то й не слід було, по-нашому, й іншим письменкам набивати свої писання чужими, незрозумілими словами. От хоч би й назва книжки – *«Альманах»*: чи жіноцтво наше загалом зрозуміє, що воно таке, особливо коли зважити, що та ж книжка названа «Перший вінок», а в передмові Кобринська каже про неї: *«Так лети ж, наш соколику»*?! Та се в працях Кобринської та й інших не така-то вже хиба, котру би надалі годі було направити.

В додатку до оцінки правдивої ваги «Першого вінка» вкажемо ще й на те, на що вказує й сама Кобринська, – що в *сій книжці галичанки та українки вперше стали до спільної праці*. В головнім та їх праця дише одним гарячим

³² У Кобринської взагалі та хиба, що вона мало звертає уваги ва форму, котра особливо в іскуснім творі – добра його половина. У Кобринської ролю грають, власне, тільки думки, образи, факти. Та її письменська праця вдвоє живіше будила би людей, якби їй ще так викінчена, скусна форма. Як славно, наприклад, вона збиває осуд Г. Цеглинського на «Перший вінок» у надрукованій 1888 р. в Чернівцях книжечці під заголовком «Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» з р. 1887», та яка й тут мова, який склад!

духом, іде до одного – до того, щоби жіноцтво наше по всій Русі-Україні єдналося та добивалося так кращої долі. Та, зрештою, в «Першій вінку» галичанки та українки виходять неоднако. Всіх наших дівчат та жінок попрацювало над «Вінком» 17, та з того аж 11 галичанок, а тільки 6 українок, хоч на Україні русинів майже в 7 рази більше, ніж у Галичині. Всіх штук писаних поміщено в книжці 49, з того галичанки зложили 32, українки тільки 17. Найбільше зложили українки віршів, бо аж 12, а тільки 3 оповідання та одну наукову річ. Галичанки, правда, також чимало зложили віршів, бо аж 15, але зате написали 8 оповідань і аж 9 наукових та народописних речей. Велико розходяться галичанки та українки і в віршах. Окрім Олени Пчілки, у котрої нема поетичного таланту, та Людмили Старицької, майже всі інші українські вірші написані прехорошою народною мовою та й дуже плавно. Правдивий поетичний талант видно особливо в деяких віршах *Дніпрові Чайки* та *Лесі Українки*. Тим часом навіть у найліпших галицьких поеток – у *Юлії Шнайдер* (Уляни Кравченко, тепер Німентовської) та й у *Поповички* – вірші йдуть уже не так плавно, та й мова їх віршів далеко гірша. Натомість і в віршах ті галичанки переважають українок тим, що вже зачіпають, власне, самі громадські, суспільні справи, коли тим часом найвища думка в українських віршах у «Вінку» ще тільки тота, щоби признаватися до русинів чи українців. І не диво, бо в Галичині вже, власне, всі наші жінки й дівчата з вищого стану признаються до русинів, а то й чуються русинками, через те передовим галичанкам ніщо вже так на сю справу натискати, отже, вони вже ступили далі: стараються показати, *якими* русинками бути, або радше – *чим і як наше жіноцтво повинно служити русько-українській справі?* На таке, як звісно, ще більшу вагу кладуть поступові галичане, котрі не менше других чуються русинами-українцями, тільки ж що, по-їхньому, самого такого почуття ще замало, тим-то вони й стараються заставити те почуття у всіх русинів до *справ суспільних* на русько-українським полі, до служби простому народові і тим, що найкращого можна вибрати з історії з теперішнього життя

русько-українського народу, і ще більше тим, що найліпшого, найпоступовішого у просвіченіших народів, на заході Європи та в Америці, щоби тим способом *розвити* русько-українську народність до *людей*. Навиворіт, на Україні наших жінок та дівчат вищих станів досі загортає московщина: там вони і досі загалом чуються росіянками (москальками). Правда, що між росіянками вже здавна чимало є світлич жінок та дівчат, що роблять честь усьому своєму родові – жіноцтву, ба й усьому світові, дуже гаряче прихильних простому робітничому народові та й волі, і за се вони в Росії чимало терпіли і терплять. Та у таких росіянок на Україні, власне, тота хиба, що, не чуючись українками, не знаючи навіть русько-української мови, вони не можуть як слід приблизитися до українських робітничих людей та прикласти до їх життя свої світлі та чоловіколюбні думки. На Україні ще тільки денекотрі жінки та дівчата почуваються до русинів, і то ще дуже слабо. Та, власне, у таких українок громадське почуття далеко слабше, ніж у названих росіянок, і навіть – як бачили-смо й на віршах у «Вінку»! – слабше, ніж у поступовіших галичанок. Та спочатку інакше, може, й годі, а далі почуття українське у наших світлич українок і росіянок на Україні, певне зійдеться або краще зіллється з почуттям поступово (прогресивно)-громадським, поступово-суспільним, як і у передових галичанок.

Отсе розповіли ми щонайголовніше з тої нашої першої жіночої книжки і сям-там подавали від себе деякі уваги для розсвічення нашої жіночої справи. Розуміється, то самої нашої розповіді про «Перший вінок» замало і що кожда наша заможніша жінка і дівка повинна собі купити саму книжку, тим більше що гроші з її розпродажі призначені на інші подібні видання для нашого жіноцтва.

Вже й з того, що в самім «Вінку» розказано про такі наші жінки й дівчата, у котрих ще нема ніякісінької думки про жіночу справу, – про наші селянки, видно, що й серед них уже підіймається сила супереки з своїм незavidним станом і що вони сяк-так стараються самі зарадити лихові,

причім одні падуць, як Рошкевиччина Марійка, та зате другі «перемагають», як Харитина. Ніщо й казати, що все наше робітне жіноцтво по селах чинить дуже гарно справлений ґрунт для проповіді людських думок про переміну жіночого життя: нагадаємо хоч наші жіночі пісні – загалом найкращі, найніжніші з наших простонародних пісень, – пісні, в котрих наші жінки й дівчата, чи раз то і чи відтепер, виповідали своє горе та й виступали проти несправедливих для них порядків. Виступали вони проти них і на ділі, тільки що то все було без провідних думок. Віднедавна появилась у нас, на Україні, а далі і в Галичині та й на Буковині, і серед робітниць, і серед не робітних, такі жінки, що вже дуже ясно бачать хиби теперішнього ладу для жіноцтва, як і для робітних людей загалом. Частину таких жінок та дівчат звели докупи Кобринська та Пчілка для праці в «Першій вінк». Праця, як на початок, випала дуже славно і, можна сказати, поклала підвалину до кращої жіночої долі у нас тим, що се перше більше почуття своєї кривди і перша принука до єдності супроти тої кривди. Аби тільки се почуття огорнуло помалу все наше жіноцтво, а найперше, аби ті жінки й дівчата, що вже як-небудь розуміють свою кривду, не то не розбігалися, як-от члени станіславівського жіночого товариства, а чимраз більше горнулися докупи без огляду на особисті врази, чи що. Такими огнищами, навколо котрих могло би скупитися все наше більше тямуще жіноцтво, справді найскорше можуть бути видавництва, подібні до «Вінки», та притім світлим русинкам не то що не слід відриватися від русинок робітних, а навиворіт, власне, їх треба піднімати та пригортати до себе. Сим тільки й побідите!

СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ (1850–1891)

Сергій Андрійович Подолинський – український вчений, громадсько-політичний діяч, економіст, соціолог, публіцист і журналіст.

Народився у заможній сім'ї. У 1867–1871 р. навчався на природничому відділі фізико-математичного факультету Київського університету, де познайомився з М. Драгомановим і зазнав впливу його ліберальних поглядів. Одержавши фах лікаря, 1871 р. С. Подолинський виїхав за кордон для продовження медичних студій. Перебуваючи за кордоном (жив у Парижі, Лондоні, Цюриху, Відні та інших містах Європи), брав активну участь у діяльності російської еміграції. Так, 1872 р. у Парижі він зійшовся з російським народником П. Лавровим, з яким кілька років співпрацював у російському еміграційному журналі «Вперед!», репрезентуючи у ньому український соціалізм. Цього ж року у Лондоні познайомився з К. Марксом і Ф. Енгельсом, підтримував з ними листування, пропагував їх твори в Україні. У 1875–1876 рр. разом з О. Терлецьким у Відні налагодив випуск соціалістичної літератури українською мовою. Належав до лівого крила «громадівців», яке зблизилося з товариством українських студентів «Січ». Після розгрому австрійською поліцією віденського видавництва повернувся в Україну, захистивши перед цим (1876 р.) дисертацію з медицини у Бреславському (тепер – Вроцлавському) університеті (Польща). Недовгий час перебував у рідному селі, де організував народну лікарню. У Києві почав організовувати так звану «Молоду Громаду» з більш революційною настановою, ніж культурницькі ідеали старої київської «Громади».

1877 р. С. Подолинський мусив емігрувати до Франції. Певний час працював лікарем у м. Монпельє. У 1878–1881 р. у Женеві разом з М. Драгомановим і М. Павликом видавав журнал «Громада». В еміграції написані й найбільш відомі публіцистичні твори С. Подолинського: «Про багатство та бідність» (Женева, 1876), «Про хліборобство» (Женева, 1877), «Ремесла і фабрики на Україні» (Женева, 1880). Остання праця присвячена розгляду соціально-економічного розвитку України 60–70-х п XIX ст. До часу еміграції у Франції належить його праця 1879 р «Життя і здоров'я людей на Україні». Одночасно опубліковано кілька матеріалів С. Подолинського в

закордонних виданнях. Відомі його популярні праці й переробки: «Про хліборобство» (1874), «Парова машина» (1875), «Про Правду», «Правдиве слово хлібороба до своїх земляків», які розповсюджувалися в Галичині (де спричинили, зокрема, судовий процес І. Франка і товаришів 1877–1878 рр.) і на Наддніпрянщині.

1881 р. С. Подолинський психічно захворів. Лікувався у Парижі. У безнадійному стані 1891 р. був перевезений до Києва, де помер і похований.

Журналістика в іменах. – Вип. 8. – С. 233–234.

ПАРОВА МАШИНА

(Казка)

Стукотить та гуркотить на степу панська парова молотарка. Дим та пара відносяться вітром на бік і трохи віддаля од парової машини стеляться до землі. Зате курява так і стоїть стовпом навкруги машини і лізе людям в очі й вуха, а порох мало не на палець криє усе лице робітників. Здалека самої машини і не видно за курявою, здається тільки, що бачиш великий вихор. У тім вихорі пораються цілісінький день від схід сонця і до пізнього вечора мало не сорок людей: чоловіків і жінок, дівчат і малих хлопців. Декотрі підвозять снопи від недалеких скирт, що стоять довгими рядами на панському току; другі знов, і то найбільш молоді дівчата, кидають ті снопи подавальщикаві, котрий швидко, роблячи сам неначе на парах, розриває снопи і пхає їх у барабан машини, а та ковтає їх без усякого наситу. Та й тяжко ж удовольнити ту каторжну машину! Скільки й не подай, вона все змолотить, хоч добре, хоч погано, а все зіб'є. З усіх кінців так і летить з неї! З одного боку сиплеться зерно; ззаду своїми чотирма великими зубами вона викидає соломку, а знизу падає полова. Коло зерна знов двигаются люди, набирають його у мішки, накладають їх на кінські вози і швидко одвозять їх

у село на панський тік до амбара (шпихліра)³³. Солому одгрібають дівчата, а малі хлопці одтягають її до ожередів.

Тяжка та робота коло машини і дуже вадить вона здоров'ю, а найбільш через порох, що сушить груди і виїдає очі. Та й страшно ходити коло неї: як зачепить шматок одержі одним з своїх двадцяти коліс, то втягне в себе усього чоловіка і потрощить йому і руки і ноги. Багато єсть вже тих парових молотарок на Україні, мабуть буде їх кілька тисяч, та здається нема з них ані одної, щоб не мала вже на собі людської крови; а єсть між тими машинами і такі, що рішили віка або здоров'я не одного і не двох людей, а багато більше.

Те діло, про котре маємо тепер розмовляти, случилось у серпні (Августі) місяці 1874 року.

Сонце стояло вже зовсім низенько над горою. Машина змолотила цілу скирту пшениці і люди заходились заривати другу. Саме на той час, як вже спека трохи спала, показався у степу пан. Пан був з жидів³⁴, та хрещений, такий череватий та гладкий. Сивий кінь, на котрому він їхав, здавався не менше змученим, як і ті нещасні люди, що робили на пана, на котрих він так як на коні їздив, тільки не сідав на них. Ці люди робили на нього більшу половину свого віка за панщини і тепер роблять стільки же за тих кілька копійок, котрих і так не стає на уплату податків і іншого здирства, що накладають на простого чоловіка пани та чиновники.

Тим часом, одначе, заглядивши пана, люди зраділи, надіявшись, що він одпустить їх додому, бо вже сонце зовсім заходило. Дівчата аж заспівали тієї паскудної, прилєсливої пісні, що зосталась нам як соромне насліддя від темного часу панщини:

Чужі пани деркачі,
Держать людей до ночі;
Наш пан соловейко

³³ Тут і далі, всі примітки в дужках належать С. Подолинському.

³⁴ В українській мові, подібно до інших слов'янських мов окрім російської, в якій воно стало образливим, слово "жид" завжди було правильним терміном для ідентифікації цього народу.

Тільки сьогодні чогось пан приїхав дуже сердитий. Чи не виспавсь він після обіда, чи голова в його була важка після різних вин та наливок, чи може жінка наскубала йому волосся, щоб не тягався старий за дівчатами, – того вже ми не знаємо; тільки не доїхав він ще на сто ступінь до машини, як вже почав лаятись:

«І мало намолотили», «І не рівно машина йде», «І чогось не так гуркотить як повсігди», і усякі інші причепи находив пан, бо звісно, що пани бувають дуже хитрі на видумки, коли їм хочеться лаяти людей, та не мають за що. Врешті пан прив'язався до подавальщика, чом він не швидко подає. Подавальщик був молодий парубок з того ж таки села і звався він Андрій Запорожець. Всі люди дуже добре знали, та й сам пан також, що проти Андрія нема подавальщика і на двадцять верстов навкруги.

Пан лаяв, а Андрій не дивлячись на це робив своє діло. Це ще гірше розсердило пана. «Чом ти мені не одвічаєш матері твоїй чорт?» крикнув він на Андрія і той мусів не кидаючи роботи обертатись і розмовляти з паном. Тутки случилось нещастя з Андрієм. Кінець його свитки попав у барабан, машина шарпнула до себе і не успів Андрій оглянутись, коли він сам як сніп покотивсь у барабан. Люди наробили крику і механік зараз остановив парову машину. Та що з того? Андрія витягли з барабана ледве живого. Права рука по лікоть і права нога по коліна були побиті на шматки, аж кістки стирчали крізь шкіру, а на голові видко було широку рану.

Що ж зробив пан? – Та нічого. Зараз приказав він другому подавальщикові лізти на машину, кажучи, що він заплатить за неї тридцять карбованців у день (бо машина була не його) і не хоче, щоб вона і одну годину стояла в нього дармо через дурного хлопа. Бідному ж Андрійові пан

³⁵ Порівняйте з записом П. Куліша: «Чужі пани як пугачи, Держать людей до півночі, А наш соловейко Пускає раненько...» (П. Куліш, «Українськія незабудьки», Основа. 1861. – Ч. 9. – С. 11).

не дозволив і дати воза, щоб довести його до дому і він лежав у степу, доки не над'їхав по случаю якийсь чоловік з села і не узяв його з собою.

Коли нам хто не повірить, щоб могли бути на світі такі люди і щоб у нас на Україні діялись такі діла, то ми можемо назвати село, де то діло було, і того пана по імені, за котрого ведемо річ³⁶. Хоч ми і написали з верху нашої книжечки «казка», то однак ж усе що ми в ній пишем, єсть щира правда.

Побачивши сина такого знівеченого стара мати так і заллялась дрібними сльозами; батько тільки спустив очі додолу і нишком промовив: «Прокляті пани, до чого довели дитину своїми машинами.» Розділи Андрія, обмили і положили на полу, а він нічого не чув, лежав неначе мертвий. Тільки полежавши деяке врем'я він на хвилиночку прокинувся і побачивши в головах свою ридаючу матір стиха промовив: «не плачте Мамо» і знов впав у безпам'яття.

По хвилі знов розкрив Андрій очі і тепер вже не були вони такі хмарні та неясні як уперед, а блищали якимсь то чудовим огнем. На щоках його горів рум'янець, і од усього його так і несло полум'ям. Він лежав у сильній гарячці, як то звичайно буває з чоловіком, котрий уб'ється або щось зломить в собі. Та щось дуже чудне снилось йому і мабуть дуже гарне, бо очі його дивились остро, аж неначе весело, а на устах його складалась усмішка.

І чудилось Андрієві, що він зовсім здоровий знов стоїть на такій самій машині, як та, що його скалічила, і знов подає пшеницю. І такі гарні та довгі снопи кидає йому якийсь незнакомий та гарний парубок з воза, а він бере ті важкі снопи і з легкістю кладе їх у барабан. І це здається йому так чудно, бо він дуже добре пам'ятає, що оце тільки машина йому поломала руки та ноги. Придивляється він і бачить, що барабан у машині зовсім інший, що тепер він зроблений на такий лад, що сам втягує в себе снопи, а чоловікові не треба до него і наближатись, щоб не лучилось такого нещастя, як з ним, з Андрієм. Андрієві це здалося чудним, бо він зразу поняв, що не легко було зробити

³⁶ Подолинський був в Україні 1874 року і міг це сам бачити.

таку зміну у машині, і він дуже здивувався, що стільки потрудились для простого мужика, для подавальщика.

«Оце мабуть моє нещастя другим людям пішло на пожиток», подумав він і оглянувся навкруги себе. Як оглянувся він, то так і обомлів.

Бачить він, що машина стоїть серед величезного току біля самого села. На тім току стирт хліба стоїть мабуть у десять раз більш, як було у то врем'я, як з ним случилось нещастя. Коло машини і на току робить багато людей, та все такі гарні і здорові і одежа на них не така обірвана як звичайно буває на наших людях у роботі, а нова та чиста, така яку тепер у нас одягають тільки по великих празниках. І дивиться Андрій, що люди ті роблячи жартують та співають веселих пісень.

«Ото дурні, що так веселяться на цій проклятій роботі коло машини». Подумав Андрій. Тільки що він те подумав, як йому самому чогось стало дуже весело і він своїм чистим та дзвінким голосом заспівав якоїсь чудової та веселої пісні, та так голосно, що її було далеко чути і за гуркотінням машини.

Оглянувся Андрій у другий раз на своє село і знов здивувався. Бачить він добре, що це його рідне село, тільки не може він його спізнати. Бачить він і гору, де він пас телята, як був малим, бачить він і річку, де по цілих годинах купався у воді з хлопцями під колесами старого млина; дивиться він і на вулицю, де гуляв з парубками та дівчатам здається ще вчора ввечері, дивиться він на усе, добре пізнає, що то його рідне село, та не таке воно, як він його знає. Шукає він очима хату свого батька і на тім місті, де вона повинна стояти, бачить гарний будинок, не дуже великий, не такий як бувають по дурному у панів двори та все ж багато більший, як звичайно буває мужицька хата. Та такий він чистий, та такий білий, та так гарно розрісся коло нього маленький садок, в котрім з його пам'яти було не більш як який п'ятак нещасних вишеньок. Здивувався дуже Андрій, та ще більш, як побачив, що на місті усіх хат на селі поставлені такі гарні будинки: у одного хазяїна трохи більший, у другого трохи менший, та всі чисті та веселі.

Подивився Андрій і у ту сторону, де стояли панські будинки і зразу не побачив ніякої переміни проти попереднього. Тільки придивившись ближче він бачить, що над ганком прибита дошка і на ній щось написано великими словами. Андрій був трохи письменний і швидко прочитав, що на панських будинках було написано: *Громадська школа*³⁷.

Досі Андрій дививсь на усе мовчки і робив своє діло; тільки побачивши, що і панські будинки стали громадськими він не вдержавсь і голосно крикнув: «Ото ж диво! Хіба то наш пан подарував свої будинки громаді на школу?» Як вимовив Андрій ті слова, то усі люди коло машини стали на нього дивитись і декотрі молоді хлопці та дівчата почали голосно сміятись.

«Чого ви смієтесь», сказав до них один чоловік вже не дуже молодий, «хіба ви не бачите, що це чоловік чужий і мабуть не знає наших нових порядків».

Тим часом сонце зайшло і той немолодий чоловік, що був коло машини за механіка, остановив паровик і люди пішли до вечері. Пішов з ними і Андрій. Сіли навкруги і почали їсти, і дивується Андрій, що то за добра вечеря. Було там і жарене м'ясо і вареники з сметаною і пироги з вишнями. Так їдять у нас люди хібащо на Великдень або у храмовий празник. Знов питається Андрій, на цей раз у машиніста: «Що це сталося нашому панові, що він так гарно почав харчувати своїх робітників?» Тоді машиніст відповів Андрієви: «Слухай парубче, хоч ти здається і кажеш ніби ти з нашого села, та тільки я бачу, що ти зовсім чужий, бо говориш якісь чудні речі.»

«Який же я чужий, мене зовуть Андрій Запорожець, і ось де була хата мого батька», відмовив Андрій показуючи на новий будинок.

«То ти ж мій рідний брат, бо я Остап Запорожець», сказав машиніст, обняв Андрія і поцілувався з ним.

Андрій тутки спімнув крізь сон, що його брат Остап ще малий хлопець і дуже здивувався видячи його старійшого від себе. Він не поняв, що во сні він

³⁷ Тут і далі підкреслення автора.

перескочив через кілька десятиків років. Тільки змовчав він і почав слухати, що буде розмовляти Остап.

«Тепер розумію, – повів свою річ далі Остап, – ти той самий Андрій Запорожець, мій рідний брат, що машина його покалічила дуже давно, як я ще був малим, у те врем'я як ще на Україні були старі порядки, як ще пани і усякі чиновники знущались над нами.»

«Хіба тепер вже нема панів?» спитавсь Андрій і йому зробилось дуже чудно. І здалось йому, що Остап сміється з него, та тільки подивившись йому в очі, на його правдиве лице, він зараз поняв, що усе, що Остап йому каже, єсть щира правда. «То де ж пани подівались, коли їх справді нема», спитався знов Андрій, «і чию це ми пшеницю молотимо, коли не панську?»

«Ця пшениця громадська, – відповів йому Остап, – та стрівай брате, як я бачу, ти ще нічого не знаєш і я почну свою розмову з початку.»

«Було то давно, як я був ще малим, то були у нас на Україні ті самі погані порядки, що ти і сам дуже добре знаєш. Кажуть люди, ніби то ще ранше, за панщини, було ще гірше, та я вже того не пам'ятаю. Та не добре було людям жити і за моєї пам'яті. Землі в людей було дуже мало, бо більш як три четвертих усього ґрунту належало до панів та до казни; а податки платили люди майже самі, бо пани не платили подушного ні інших податків. Уся вага лежала на простих людях. Усі дармоїди, котрих було стільки, що і не перелічиш, усі жили та бенкетували з нашого поту та з нашої крові. Самісіньких жидів було стільки в кожному місті а опісля і в кожному селі, що не можна було плюнути на землю, щоб не попасти жидови на бороду. І усе те нічого не робило, усе те ссало нашу кров і багатіло з нашого горя.

«Понастроювали жида та німці кілька сот цукерень (сахарних заводів) та інших фабрик на Україні і заманювали до них наших парубків та дівчат горілкою, музикою та соромітьким життям і виссавши в них найлучші сили пускали їх назад у села слабих, спрацьованих, ні на що не пригодних³⁸.

³⁸ Подолинський описав розбещення молоді на цукрових заводах в своїй праці, *Життя і здоров'я людей на*
254

«Понакупляли пани машини і коло них мусіли робити ми самі і діти наші, як ті сиві воли, щоб мати чим уплатити усі податки і збитись на усе те здирство, котрим обкладали нас і цар з своїми чиновниками і земство з своїми виборними з панів та купців. Того трошки ґрунту, що дали нам після <волі>³⁹ за подвійну та за потрійну ціну його вартости, зовсім вже не ставало для нашого життя. Бо людей наплодилось багато, а ґрунт остався той самий і дійшло діло до того, що в інших селах не було вже і по пів десятини ґрунту на чоловіка.

«Чим далі тим ставало гірше. Пани з жидами зговорювались скільки платити людям за роботу. Чиновники і усе начальство було на відкупі у панів та жидів і хто з людей тільки пальцем поворухне проти пана або жида, або хоч слово вимовить проти тої гіркої неправди, від котрої стогнав увесь простий нарід, то зараз на того чоловіка кажуть, що він бунтівник, гайдамака і беруть його у стан і везуть до губернії і мусить він цілий рік сидіти у тюрмі за одно слово, а як коли то в кайданах іти на Сибір, на каторжну роботу.

«І так то було довго, – дуже довго. Стогнав нарід, нишком дехто говорив, що це не по правді діється, та усяк боявся вимовити слово голосно, бо кожному страшно було за його хоч і гірке життя. Ще до того наші люди дуже довго надіялись на царя⁴⁰. Вони усе вірили, що як підростуть діти, як побачить цар, що вони не мають ґрунту, то він їм одріже землі від панів, хоч стільки, як він дав батькам. Так жили люди тою дурною надією і мовчки терпіли своє горе.

«Та усьому буває кінець. Довго терпіла Україна, дуже довго, багато більше, як треба. Та врешті і їй урвалося терпіння. Настало щось чудне між нашими людьми. Що року то бунтують люди, хоч не в тім селі то в другім. Раз бунтуються за землю, другий раз бунтуються через дуже тяжкі податки,

Україні. Женева 1879 р. стор. 115-117. Дивись в цьому збірнику розділ “Пошесті та інші хвороби в Україні”

³⁹ Загальне розкріпачення селян Російської імперії почалося 1861 року.

⁴⁰ Наївна віра селян в доброго царя, мовляв: цар добрий але він не знає як знушаються над селянами пани і чиновники.

знов другий раз за рекрутську повинність. Та що з тих бунтів? – Наженуть москалів, заберуть людей, зв'яжуть їх, закують у кайдани, та і поведуть до губернії у Київ, чи Херсон чи в Полтаву. А там цілий рік, коли не два і не три держать людей по казематах поки поведуть до суду. А на суді? Один брехунець, тобто *прокурор*, каже, що треба їхати на Сибір на каторжну роботу на дванадцять років; а другий брехунець, тобто *адвокат*, що повинен би обстоювати за людей, знов каже як на сміх, що це дуже несправедливо, що буде з них і десяти років. Аж слухати сумно як ті брехуни знущаються з людей. І розбійники вони, і гайдамаки і кровопивці, кричить прокурор, а адвокат також пристає до нього і каже, що мужики розбійники, гайдамаки, і кровопивці; тільки додає він, вони через те такі, що дурні, неосвічені. Хіба він не знає дуже добре, що не мають коли вчитись роблячи до кривавого поту на панів, на жидів, на чиновників та іншу сюртучну сволоч. А суд слухає їх і присуджує людей невинних не на десять років і не на дванадцять, а на одинадцять і брехунці розходяться радіючи і кожен з них кричить та здіймається: «А все ж вийшло не по його, все ж мої слова мали силу хоч на один рік кари.» А люди в кайданах ідуть на Сибір і тільки про них і чули.

«Щороку то більше бунтують люди на Україні. Щороку то більше ллється мужицької української крови, що року більше наших братів гниє по казематах, та по казенних заводах.

«Та й не тільки по селах люди бунтують. І по містах і по жидівських та німецьких цукернях (сахарнях) та інших фабриках щось неспокійно. І там люди зрозуміли, якій неправді вони себе продали. Вже і в військо, поміж москалів⁴¹, починає вкрадатись та думка, що москаль рідний брат простому чоловікові, селянинові, робітникові, що москаль повинен іти поруч з простими людьми, а не проти своїх батьків та братів.

«От таке то діялось на нашій Україні, як колись ми почули, що вже швидко настане слухний час, настане те врем'я, коли прості люди дадуть

⁴¹ Слово “москаль” тут вжито в значінні “солдат”.

рахунок панам та жидам та чиновникам. Люди скажуть їм: «Ви мали силу і ви робили не по правді. Ви жили у багатстві, а прості люди трохи не помирали з голоду. Ви тільки і знали що боком лежати, а люди робили на вас від досвітку до пізнього вечора, а як де, то і від пізнього вечора до ранку. Ми довго терпіли. Тепер годі. Не треба нам панів, не треба нам жидів, не треба нам чиновників. Ми колись були вільними козаками і знов будемо вільними і вже нікому не дамося в руки».

«Такі слова ходили від одного чоловіка до другого, від села до села, по всій Україні. І не тільки по Україні а також і по Великоросії і по інших землях.

«Тільки доки люди говорили та нічого не робили, щоб сповнити своє слово, то усе йшло постарому, та ще стало гірше, бо пани та начальники злякавшись, надіялись жорстокістю задавити вільний народний дух.

«Треба було людям зговоритись, щоб піднятись усім разом. Треба було комусь показати початок, як добувати волю. Цей початок вийшов звідти, звідки і перше в старовину виходив вільний рух українського народу: з Подніпров'я. Подніпрянці не забули ще життя славних запорожців; не забули вони і не менше славних та нещасних гайдамаків, згадали вони за старого батька Максима Залізняка.

«І знов проявились на Україні гайдамаки. Тільки вже були це не ті гайдамаки, що перше. Ніхто не міг казати на цих нових гайдамаків, що вони злодії та розбійники⁴². Тепер у гайдамаки, люди йшли цілими селами. Вони не ховались, а виходили на вигін на громадські збори і казали:

«Годі нам терпіти цю неправду. Не треба нам панів та жидів та чиновників. Земля уся, – наша, громадська, бо наша громада на неї працює і обливає її своїм потом. Не треба нам начальства, бо воно раз у раз держить руку з панами та жидами, та забирає нас та гонить на Сибір».

«Так само як селяни, почали робити і робітники по заводах. Вони зібрались коло фабрик і сказали: «Фабрики наші, бо ми на них жили свою

⁴² Офіційна історіографія представляла гайдамаків як лише руїницький елемент.

кров і своє здоров'я. Відберем же їх в жидів та в німців і будемо управляти самі через наших виборних людей».

«Так сказали наші люди, так сказали українські селяни, як дійшли вони свого розуму. Та сказати ще не єсть зробити. Начальство мало військо і багато потекло нашої крові – аж вода в річках почервоніла – поки сталося по нашому. Ну та це байдуже. Громада – великий чоловік і завжди має за собою силу. А на цей раз громада була велика – увесь український нарід піднявся як один чоловік.

«Зразу москалі побивали багато наших людей; ми мусіли ховатись по лісах та по очеретах а хати наші і хліб свій палили самі, щоб москалі не мали ніякої поживи. Тільки швидко москалі зрозуміли, що нічого не подіють з усім народом. Бо битись з народом, з усіма простими людьми теж саме, як кажуть у казці, що битись з тим чародійним змієм, у котрого замість одної відрубаної голови зараз виростають дві другі.

«Та врешті, москалі порозуміли, що вони самі з народу, що вони самі прості люди, а не які пани, і що не добре їм іти напроти своїх рідних батьків та братів. І почалось тут невидане діло. Москалі цілими громадами почали тікати з війська. Тікаючи вони ховались в наших людей і вже устоювали за нас. Під кінець діла москалі в деяких містах зовсім не схотіли бити людей, та перев'язали своїх офіцерів та інших начальників а самі порозходились по своїх селах. Тоді вже стала інша річ. Нарід почув свою силу. По селах вже мало було війська; пани, жиди та чиновники усі повтікали в міста. Тоді люди повиходили з лісів та очеретів, зібралися у великі громади, построїлися в москалі і полки і назвали ті полки козацькими, як було у старовину. Так то знов проявились на Україні вільні козаки. Був тут полк Черкаський, і Чигиринський, і Миргородський і інші. Поки міста ще були в руках у ворогів, то люди не розходились і не спочивали. Одно по одному усі міста перейшли до нас. Декотрі ми мусіли брати силою, косами та піками проти пушок та рушниць і багато там полягло нашого брата поки справились. Зате більше

часть міст здалася нам по добрій волі, бо міщани і робітники усюди стояли за нас. Хто нам противився, з тим ми бились, хто давався сам у наші руки, то ми милували, хоч би він і був найлютіший наш ворог. Тільки панів та жидів та чиновників ми не змогли терпіти поміж собою, бо від них іде усе лихо. Багато їх ми постріляли у війні. Тільки *не за тим ми бунтувались, щоб розбійничати, а за тим, щоб добувати нашу волю та нашу правду*. То ж і зробили ми так: дали їм часу один тиждень, щоб вони усі виїхали з України, щоб не осталось у нас ані пана, ані жида, ані чиновника. У той час залізниці були вже в наших руках, бо механіки і інші робітники на залізницях швидко до нас пристали. Та що ж ти думаєш, Андрію,» сказав Остап і засміявся, «мусіли ми цілий тиждень що години пускати поїзди, поки вивезли усіх жидів та панів, стільки наплодилось цієї дрянї на нашій Україні. Найбільш ми їх вивезли до Німеччини, бо в Росії кацапи забунтували швидко після нашого і прохали, щоб ми не везли до них своїх панів, бо в них єсть і своїх доволі. Чув я, що у Німеччині нашим панам і жидам було дуже недобре, що мусіли вони потім заробляти на хліб свій і добре спізнали на своїй шкірі як під ними жилося українському народові.

«Як ми управились з своїми ворогами, то вже не мали кого боятись, бо і кацапи швидко покінчили з своїми, а в Німеччині панам та іншому начальству було не до нас, бо і в них прості люди почали бунтуватись.

«Тоді нам треба було розсудити як нам устроїти своє життя без панів і без начальства. Люди зібрались усі по волостях та почали розмовляти.

«Перше діло зачалось за землю. Декотрі розумні люди зразу сказали: *«Громада своєю кров'ю добула землю від панів, до громади ця земля і належить.»* Інші казали, щоб розділити усю землю між хазяїнами. На то перші відказали, що розділяти не добре, бо як розділять землю, то швидко знов будуть багаті люди і бідні і не оглянешся, як знов заведуться з тих багатих хазяїнів пани⁴³. Знов казали розумні люди, що як розділять землю, то

⁴³ Як соціяліст Подолинський вірив в перевагу “общинної” організації землеробства, але як демократ він

треба залишити якісь податки на людях, щоб було чим підтримувати школи, шпиталі та інші громадські справи. Коли ж уся панська та казенна земля буде належати до громади, то людям не треба буде платити ні копійки податків, бо усе буде робитись з громадського ґрунту. Ще казали вони, що як поділять землю, то не можна буде зробити гарного великого громадського господарства, не можна буде користуватись машинами і не буде куди дівати усе панське хазяйство. Коли ж залишать землю за громадою, то буде багато ліпше, бо половину праці будуть робити за людей парові молотарки та сінокоски та інші машини, яких кожний хазяїн сам для свого малого хазяйства заводити немає з чого.

«Здавши на ці розумні слова, громади майже по всіх волостях, по усій Україні вирішили: *панської та казенної землі не розділяти, а залишити нероздільно громадською*. Так і зробили люди і через те дожили до щастя», сказав Остап, «бо тепер ми живемо дуже добре.»

«Як же ви тепер живете, що не маєте ніякого начальства», спитав Андрій, «хіба немає ні станового, ні исправника, ні губернатора; хіба вже не беруть людей у москалі?»

«Нічого того немає», відказав Остап, «ми тепер самі вибираєм повітових і волосних і вони справляють деякі щоденні діла, а як буває що важніше, то збирається уся громада. Москалів нам не треба, бо в нас кожний чоловік вільний козак і навчається з малечку стріляти і на коні їздити і всім тим військовим муштрам. Станових нам не треба, бо в нас тепер немає ні злодіїв ні конокрадів, бо кожний має усього доволі у своїй громаді і йому багато спокійніше робити дома, ніж таскатися по лісах та красти. Коли случиться яка бійка між парубками або що, як то зрідка ще буває між нами, тоді розсуджує людей громада.»

«Де ж ви берете тих волосних та повітових виборних як ти кажеш, щоб вони були розумні та чесні а не такі дурні та злодіюваті, як звичайно бувають наші волосні», спитав знов Андрій.

«Та вибираєм з-поміж себе», сказав Остап. «З того часу, як ми знівечили та прогнали панів та начальство, ми поставили собі, щоб у кожному селі була гарна школа і щоб усі діти, хлопці і дівчата, мусіли ходити до школи. По усіх повітових городах ми поробили гімназії, а по губернських – університети. Хто хоче з наших дітей, то може даром вчитись і в гімназії і в університеті. Тільки він не повинен забувати, що він такий же простий козак, (бо тепер ми знов зовемось усі козаками)⁴⁴ як і усі другі; він не може стати паном, бо панів у нас немає і вернувшись до дому він мусить робити усю чорну роботу на громадським полі так як і усякий другий. Ось дивись Андрію, цей молодий парубок, що сидить рядом з тобою, він був і в гімназії і в університеті, а як ти бачив, він кидав снопи на машину не гірше як і інші. Після вечері він мабуть піде додому та почне таке викладати по своїх книжках та різних інструментах, чого нам з тобою і до віку не зрозуміти.»

Молодий парубок, на котрого показав Остап, усміхнувся і відказав Андрієві: «Це правда, що каже дядько Остап, бо *наука не вадить роботі*.»

«Та і треба правду казати», повів свою річ далі Остап, «що тепер чорна робота далеко не така тяжка, як була колись. Більшу часть праці робить за нас машина і у саму горячу пору чоловікові не приходитьсь робити більш ніж вісім годин у день, а зимою то не більше як чотири, а як часом то він буває зовсім вільний.»

«Як же ви розділяєте урожай з громадської землі», спитав знов Андрій, і що сталось з тими шматочками ґрунту, що вже мали наші батьки?»

«Як хто схотів задержати свою, то і задержав її», відказав Остап, «тільки найбільш хазяїнів віддали свій ґрунт до громади кажучи, що там він дає

⁴⁴ Примір впливу козакофільської стихії на Подолинського.

більше користи⁴⁵. А розділяєм ми урожай громадський, як ось бачиш. Хоч ми живемо багато ліпше, як перше, то все ж ми не забуваєм, що ми прості люди і що дурна панська розкіш нам не потрібна. Землі ми маємо тепер доволі та й земля на Україні гарна і при добрім хазяйстві, як у нас тепер, дає дуже багаті урожаї. Дивись Андрію, у нас на громадським току мабуть у десять разів більше стирт хліба ніж бувало колись у пана. З цим хлібом ми робимо так: одну частину розбирають хазяїни на стільки, скільки кожному треба. Котрий має більшу сім'ю, бере більше, котрий меншу, бере менше, та усякий бере стільки, щоб йому стало хліба до другого року. Другу часть урожаю ми ссипаєм у громадський амбар (шпіхлір) на посів, та на случай неурожая. Увесь остатній хліб ми відсилаєм за границю або веземо до міста і вимінюєм у міських громад на все те, що нам потрібно, чи на одежу, чи на чоботи, чи на що інше. Або знов міняємо на ліс, та на камінь і на залізо для будування, коли громада не має свого ліса, як то, жаль сказати, найбільш буває на Україні і досі, хоч ми вже багато лісів насадили на тих місцях, де пани та жиди повирубували старі ліси для цукерень.»

«От добре нагадав мені за цукерні», сказав Андрій, «як же ви зробили з ними, кому тепер вони належать, коли нема ні панів, ні жидів.»

«З цукернями та з іншими заводами зробили так само як і з ґрунтом. Вони тепер громадські, то єсть належать до громад (артелей) тих робітників, що на них працюють. Робітники вибирають зі своїх, котрий розумніший або більше вчився, за директора і слухають його доки самі хотять. Як він їм не сподобається, то вибирають іншого. Увесь сахар (цукор) або другий товар що виробляють на фабриці, належить до громади робітників і вона робить з тим товаром так як ми з хлібом – вимінює на усе що потрібно людям і розділяє між ними.»

«Як же то робиться, що ніхто з тих виборних та з тих директорів нічого не краде?» спитався знов Андрій, «Це мені в дивовижу.»

⁴⁵ Подолинський настоював на свободному виборі селянами приналежности до громад.

«А нащо йому красти», засміявся Остап: «хіба він з'їсть сто мішків пшениці або сто голов сахару (цукру). Ніхто йому нічого не дасть за них, бо усі люди мають своє по своїх громадах, а як би він slučajем і продав їх куди за границю, то що ж пічне робити з тими грішми? Землі не купить, бо земля громадська і не продається; фабрики не збудує, бо не найде ні одного чоловіка, щоб пішов робити до чужого за гроші, бо кожний тепер робить тільки на себе у своїй громаді. Оттак то люди стали чесні, бо вже не мають ніякої користи бути злодіями», додав Остап і знов засміявся.

Андрій замовк і став дивитись на веселі та щасливі лиця людей округ себе та слухати їх розумні речі. Помовчавши він зразу нагадав за свого старого батька, що стільки витерпів від панів на своїм віку, та за свою рідну матір і спитав Остапа:

«Брате, а де ж наш батько і наша мати, чи вони дожили до цього щастя, чи вмерли за давнього гіркого життя?»

«Ні Андрію, батько і мати не дожили до цього. Вони вмерли з горя після того, як тебе покалічила машина та доктори відрізали тобі ногу і ти з молодих літ мусів піти між старці.»

«Ой мамо ж моя рідна! Ой батьку мій! Нащо ж ви так швидко вмерли», крикнув Андрій – і прокинувся.

Дивиться він, а немає ні машини, ні току, ні Остапа, ні інших людей, а лежить він на полу у своїй тісній хаті з поломаними руками та ногами, а мати стоїть у головах і гірко плаче.

Усе робилось так, як казав Остап Андрієві во сні. Андрій не вмер, та остався калікою, доктори відрізали йому ногу і він мусів піти між старці не діставши від пана ані шеляга за каліцтво. Батько і мати його справді швидко померли.

Тільки Андрій не забув і одного слова з свого чудового сну. Тепер він ходить на дерев'яній нозі між людьми і просить милостині, а як зустріне доброго чоловіка, то розказує йому свій чудовий сон. Люди слухаючи

хитають головою і не один відказує Андрієві; «Того ніколи не буде, що ти нам кажеш, хіба через тисячу років.» На те Андрій їм каже: «Слухайте добрі люди, куди жаба не долізе і за тисячу років, добрий кінь забіжить за один тиждень, а паровою машиною доїдеш за один день. Тепер настали швидкі дні, – усе робиться парою: *вже недалеко до слушного часу!*»

МАШИНИ І ФАБРИКИ В УКРАЇНІ

Небагато є на світі таких таких країв, де для хліборобства було б вже позаводжувано так багато різних машин, як у південній половині правобережної України. Хіба тільки що в Англії, в північній Америці, та в Угорщині є їх більше, ніж в південній половині Київської та північній половині Херсонської губерній. Особливо в тих місцях багато парових молотарок. Трохи не у кожному селі є парова машина, хоч у пана, хоч в жида орендаря. Як вийдеш часом восени на могилу в полі, то не раз побачиш їх не менш п'ять за разом, що курять у степу. В інших великих господарствах, напр. в Звенигородському повіті в Шполі, в Калигирці є їх по три й по чотири. Звісне діло, що в тих землях, де зразу заводилось багато машин, напр. в Англії, Саксонії, Бельгії, та навіть і в Московській і Владимирській губерніях, ціна робітникам через машини завжди зменшувалася, бо машина з якими двадцятьма чоловіками, справить стільки роботи, скільки перед тим і сто робітників ледве чи зробили б. через те останні вісімдесят чоловік мусять шукати іншої роботи, мусять найматись дешевше, а як часом, то лишаються без жадного заробітку. Тому то прості люди в західній Європі й на Московщині з початку дуже ненавиділи машини, а подекуди, то й досі ненавидять. У нас річ трохи інакша, бо ще рідко де люди жаліються, щоб машини в них відбирали роботу. У степовім краю південної України землі є доволі, а людей не багато й через те, поки не було парових молотарок і інших машин для хліборобства, то дуже багато ґрунту раз у раз зоставалось не

ораним. Як почали навозити з-за кордону ті машини, тобто від 1855–60 р., то пани стали засівати хлібом у два, або й у три рази більше поля, ніж перед тим. Всякий знає, що в нашій стороні пани завжди дуже поспішають з усякою роботою в хліборобстві. Кожний пан бажає, щоб у нього було й виорано й засіяно перше, ніж у сусіда. Кожний пильнує зібрати весь свій хліб, як він постигне, за який тиждень, а особливо всякий гониться за тим, щоб як можна скорше вимолотити свою пшеницю й відправити її до Одеси або до Миколаєва. Наше зерно тільки тоді добре куплять за границею, коли воно буває приставлене до кораблів дуже рано, вже в серпні й у вересні. Через те поки що воно в нас ще рідко трапляється, щоб машини відбивали роботу в людей. Так само не можна казати, щоб і ціна на людську працю стала менша від того часу, як у нас завелись машини. Тим часом й нашим людям буває від машин не мало лиха. Перш за все, через машини, та велике панське господарство, дрібне мужицьке руйнується до решти. Ми вже казали, що пани дуже поспішають з усякою машинною роботою. Що з того виходить?

У нашій стороні пани наймають людей до роботи ще зарані, по весні, або восени, у той час, як з людей податки збирають. Тоді саме пани дають людям гроші на відробіток на десятини, або до машини. Отже ж як почнеться панська робота, то люди мусять що дня виходити до неї, хоча б на їх власних нивах зерно на землю висипалося. Через те воно завжди й буває, що в людей і виорано, й посіяно, і убрано пізніше, як у панів. Певно, що це для людей велике лихо: як буває що в пана стоїть на десятині 15 кіп, то у мужика тільки 10. Пан з кожної копи пшениці має шість мірок, або й цілу четверть зерна, а мужик яких мірок чотири, бо решта висипалась або миші поїли. Пан свій хліб продає рано й за дорогу ціну в Одесі або Миколаєві, а мужик хіба що після Дмитра (26 жовтня)⁴⁶ вивезе яку торбинку в містечко й віддасть її на базарі

⁴⁶ Всі примітки в дужках, підкреслення та кінцеві примітки, які не зазначені інакше, належать Подолинському.

жидам за півціни. А це все через що діється? Через те, що в панів багато ґрунту, господарства великі й машини є, а в людей ґрунту трохи, хазяйства дрібні й машин немає. Отже, чим більше пани машин куплять, тим більше вони хліба насівають, тим їхні господарства ростуть обширніші. Чим даліше, тим гірше люди гаються по заробітках, на панських ланах та коло панських машин, і тим гірше руйнується їхнє власне господарство.

Крім того, праця біля машин на Україні впорядкована не дуже добре. Кожен знає, що пани та жида мають від машин велику користь. Кожний добре розуміє, що та користь іде їм не від самих машин, а від людей, які коло них працюють, то звісно, що машина, хоч як хитро вона зроблена, все ж таки сама без людей, ніколи нічого до ладу не доведе. Тим часом ніхто не турбується про долю й здоров'я тих людей, які біля неї роблять. А робота при машинах не конче легка й безпечна. Машин недавно понавозили в нашу сторону; наші люди до них не конче привикли й через те не рідко трапляється лихо робітникові від машини. Один раз вона чоловікові пальці поодриває, другий раз усю руку; не рідко буває що й до смерти вб'є, або ще гірше, скалічить до віку. Таке лихо буває дуже часто, тільки про нього щось дуже мало знають. Навіть ми сумніваємось, щоб була на Україні хоч одна парова молотарка, яка б своїми колесами та зубами не поторощила людських кісток, або не пролила крові робітників. Ми знаємо не про один десяток таких випадків, знаємо, що на деяких машинах такі речі бували по три й по чотири рази, але ми не знаємо й одного випадку, щоб той пан, або орендар, що був хазяїном машини, заплатив хоч копійку робітникові за каліцтво. Найбільше бувало нещасних випадків у перші роки, як тільки понавозили машин у нашу сторону, однак нерідко вони трапляються й тепер⁴⁷.

Певно що це завжди так було й буде всюди, де робітник працює за гроші на панських, чи фабричних машинах. Хазяїн має машину, має й гроші; йому байдуже, що його машина вб'є кого, або скалічить який десяток людей. Він

⁴⁷ Див. За прикладами в V т. *Громади*, стор. 95–97.

завжди найде інших робітників, бо нужда та голод приведуть їх до нього. Тим часом і тепер уже в інших краях, напр. в Англії, хоч і там робітники працюють на хазяйських заводах та машинах, та все ж в Англії робітники хоч трохи вільніші й освіченіші від наших і вже вони своїми бунтами, то розбиванням машин, присилювали хазяїнів до того хоч, що ті мусять платити їм грошми за каліцтво, яке вони отримують, працюючи на тих машинах. В Англії робітники до цього часу розбивали, та палили машини й заводи своїх хазяїв, аж поки не настав такий закон і звичай, що хазяїни примушені їм платити за каліцтво доволі великі гроші. Не завжди бони й там чесно платять, бо для багатого чоловіка закон не писаний, не завжди так само їм положено платити стільки, як потрібно, одначе бувають випадки в Англії, при дуже тяжкім каліцтві, що фабрикант мусить заплатити робітникові навіть до 1.000 фунтів стерл. (7.500 карб.)

Ще перед тим, як в Україні почали вживати машини у хліборобстві, їх уживали в інших ділянках. Найголовніші між ними це вироблювання цукру й горілки. До їх ми тепер і повернемось.

Цукроварні появились у нас з 30-х років нинішнього віку й під впливом кріпосної праці й мита на ввіз закордонного цукру, дуже швидко понаростали багато де в яких містах Росії, а особливо на Україні. З початку звичайно варили цукор на голім вогні, але швидко знайшли кориснішим приложити до цієї фабрики парові машини. За останні роки були ще введені деякі важні зміни, так напр., замість пресів для видушування бурякового соку, його добувають осібними виряшними (дифузійними) машинами на деяких заводах напр. у Канівському повіті на заводах Лопухіна-Демидова та в інших.

Найперший завод на Україні, здається був збудований в Канівському повіті при селі Трощині Понятовського у 1832 році. Одначе найбільш будувалось заводів наприкінці тридцятих і в сорокових роках, а потім знов наприкінці шістдесятих. За останні роки деякі із заводів позакривали, тим часом і тепер деякі нові будують. Таким чином ми бачимо, що цукроварні, не

дивлячись на весь плач їхніх хазяїнів, щасливо пережили часи скасування панщини, браку робітників і т. д.

Загальне число всіх цукроварень в усій Росії в 1874 р. рівнялось 224. З них припадало на цілком українські губернії: з Бесарабією⁴⁸:

	Цукрівень	Робітників	Пудів цукру	Вартість цукру
<i>Київську</i>				
пісочних	66	26.000	3.120.000	14.040.000
рафінадних	8	3.100	2.600.000	15.600.000
<i>Подільську</i>				
пісочних	33	10.250	1.200.000	5.400.000
рафінадних	4	1.050	40.000	2.400.000
<i>Волинську</i>				
пісочних	5	1.380	210.000	945.000
рафінадних	1	350	250.000	1.500.000
<i>Бесарабію</i>	1	?	18.375	75.000
<i>Харківську</i>	23	?	509.096	2.050.000
<i>Чернігівську</i>	17	?	220.488	880.000
<i>Полтавську</i>	3	?	44.747	180.000
<i>Всіх заводів</i>	161			
піску			5.322.696	22.000.000
рафінаду			3.250.000	19.500.000

⁴⁸ Чубинський, *Свеклосахарные заводы*, Киев, 1874, стор. 60. Ми рахуємо разом з цілком українськими губерніями бесарабську, хоч у ній тільки менша частина людей українці. Ми зате не рахуємо українських повітів курської, вороніжської й ставропольської губерній. Загальна сума здобутку в Україні, який ми так підраховуємо, буде доволі вірний.

В 1877 р. заводів в усій Росії працювало 220, з них на Україні 177, а вироблено [цукрового] піску в усій Росії 11.209.197 пудів⁴⁹, а з них на Україні 9.856.757 пудів (з них у київській губ. 5.520.566). (Ежег. по М. Ф. 1878.)

За п'ять років (1871–1874) число всіх заводів зросло небагато, усього на три заводи, зате робоча доба на всіх заводах дуже виросла в гору. Пересічне число робочих днів з 88 стало 113, то є побільшало на цілих 25 днів, або коло 30 %. Найбільше виросла робоча доба праці на цукроварнях у Полтавщині й Чернігівщині: – на 31 день, найменше в правобережній Україні – на 6 днів.

З цього ми знов бачимо, що дедалі, тим легше стає фабрикантам діставати робітників, бо інакше вони не стали б збільшувати посівів буряків і видобутку цукру. Ми бачимо знов, що в лівобережній Україні цей зріст фабричного видобутку швидчий, ніж на правім березі й це повинно визначати, що там легше й дешевше можна мати робітників. Це й не дивно, бо ми знаємо, що люди часто ходять на заробітки з лівого боку Дніпра на правий, а дуже рідко навпаки. Маючи деяке знання про долю робітників на цукроварнях тільки із правобережної України, ми тим часом не сумніваємось, що все горе і вся неправда, які ми виложимо, не в меншій, коли не в більшій мірі трапляється робітникам при цукроварнях по лівім боці Дніпра.

Як ми бачили, число робітників на цукроварнях трьох правобережних губерній переходить трохи за 42.000. Певно це тільки робітники заводські, що працюють зимою при виробництві цукру, а як би порахувати всю сільську молодь, яка ходить на бурякові плантації літом, то загальне число робітників при цукроварнях преїшло б кілька сотень тисяч. Тим часом тепер ми говоритимемо тільки про суто-заводських робітників. Вони далеко не всі українці, бо чимало на наші заводи приходить людей із губерній орловської,

⁴⁹ Один пуд рівняється 16,4 кгм. – Р. С.

смоленської та губерній білоруських. На Смілянському заводі Бобринських є навіть цілий виселок білорусів⁵⁰.

Заводи наймають робітників або безпосередньо самі, або через підрядчиків. Підрядчики, або заводські офіціанти звичайно появляються по селах у часі збирання податків і там збирають волосного, старосту, сотських і інших дуків, частують їх горілкою, дають їм ще іншого хабаря й потім ідуть вкупі на сільські збори, де вже наймають недоїмщиків по тій ціні й на тих умовах, як самі схотять, бо вже начальство їх піддержує, страх недоїмщиків, що продасть худобу й одєжу й т. д. Звичайно умова робиться не з кожним робітником окремо, а з усією сільською громадою, яка зобов'язується до такого то речення поставити стільки то робітників⁵¹. Взагалі робітники наймаються за однакову ціну на всі заводські роботи, то є вони повинні робити все що прикажуть. Тільки й є поділу між робітниками що на «робітників» і на «півробітників», до яких належать усі жінки й молодші хлопці 17–19 років. Звичайно півробітників буває дві п'ятих загального числа всіх робітників.

У часі умови з робітниками їм видається завдаток, щоб платити податки. Звичайно видають від 7 до 15 карбованців на чоловіка, найчастіше 10–12 карб. Підрядчики навіть охоче видають вперед і більшу частину усього заробітку для того, щоб робітник мусів упісля в їх же заборгуватись і через те дешевше нанятись знов на другу кампанію. Звичайно робітникам на дорогу для харчів видається від 50 коп. до 2 карб., яких певно може не вистачити, коли прийдеться йти напр. із Смоленської губернії в південну частину Київської⁵².

⁵⁰ Чимало робітників на заводи йде з Чернігівщини, особливо із її північних повітів. Чим гірше земля родить, тим більше людей відходить шукати праці: В борженському повіті урожай 65 пудів жита на десятині й відходить усього 7 % хазяїнів, в чернігівському при 35 п. жита, мусять кидати сім'ю вже 14 %, а в новозибковському при 15 п., середнього урожаю – навіть 75 %. Див. “Экономическія скитанія” *Отч. Записки*. 1880, VI, стр.. 417 і далі.

⁵¹ На Чернігівщині наймають разом артіль робітників, через осібних артільщиків, котрим завод платить більше і які крім того дістають якісь то окремі доругення із волості.

⁵² З умов з робітниками із Чернігівщини видно, що за нез'явлення нанявшогося робітника з нього беруть 20 карбованців штрафу, а коли тільки опізниться то $\frac{1}{2}$ – 1 карбованця за день.

Заробітна плата робітникові за місяць з 30 днів звичайно буває 6 карб., а півробітникові 4 карб. Здобуток на заводі пересічно продовжується біля 120 днів і таким чином середній зимовий заробіток робітника 24 карб., а півробітника – 16 карб., то є для першого 20 коп. в день, а для другого 13 ½ коп. Тому, що довжина робочого дня на всіх заводах рівна 12 годин, то це дає за годину роботи для робітника 1 2/3 копійки, для півробітника 1 1/8 копійки.

Таку плату нарешті дістають тільки робітники безпосередньо найняті від заводу. Стан тих, які приставляються підрядчиками, ще гірший. Звичайно завод платить підрядчику за «*пару робітників*», то є одного робітника й одного півробітника, від 18 до 25 карб. у місяць. Із цих грошей підрядчик робить видатки на наєм робітників, платить їм у місяць від 4 – 5 карб., харчі йому коштують від 3 ½ – 4 ½ карб. в місяць на чоловіка, окрім того він дає робітникам квартиру й усе ж таки має чистого баришу від 2-х до 3-х карбованців у місяць з кожного чоловіка. Може це комусь здається дивним, але це залежить від того, що підрядчик, *завжди жид*, наймає робітників дешевше від власника заводу. Йому сприяють усі його єдиновірці; в кожному селі є жид-шинкар і йому майже всі люди заборговані. При помочі шинкарів і хабарів волосному, підрядчик або його прикащики-жиди завжди наймають людей ще дешевше від заводських офіціалів. Трохи не половину робітників на цукроварні правобережної України доставляють жиди-підрядчики.

Робота на заводах дуже тяжка. Через увесь здобуток вона йде без перериву, навіть і в неділю, окрім свят Покрови, Миколи, Куті й кількох днів Різдва, та Водосвяття. Тільки на заводах Браницького й Потоцького в неділю від 6 вечера не працюють на пресах. В добі праця поділена на дві зміни: денна, від 12 години дня до півночі і північна, від півночі до полудня⁵³. За цих 12 годин праці робітникам не належитья, згідно з правом, ні одної

⁵³ На деяких заводах визивають охочих працювати кілька змін підряд і платять їм за те по карбованцю за зміну. Один хлопець з Чернігівщини прорбив 12 змін під ряд, але як заснув, то й не прокинувся.

мінути відпочинку. Особливо тяжка робота при *пресах* в тих заводах, де ще нема дифузійних машин, то є далеко в більшій частині усіх заводів. У *пресових* звичайно холодно і мокро й сама праця потребує великої мускулярної сили. Знов на *суші* робітники терплять від страшної спеки, яка доходить до 48* Реомюра⁵⁴. При дефекації (очистці) цукру дуже шкодить здоров'ю робітників пара амоніаку, дуже гострого повітря, що має свій початок в гнилі різних брудів цукрового бурякового соку. Робітники, котрі виймають і розносять *утфель* (нечистий ще цукор), в великій жарі працюють майже голі, в самих фартухах; облиті потом, вони мусять срускатись в ями з патокою, яка пристає до їхнього тіла, роз'їдає шкіру й покриває її сипом і ранами. В усіх інших відділах заводу праця теж іде в тісноті, бруді, так і простудні хвороби занадто часті між робітниками на цукроварнях.

У більшій частині заводів казарми, в яких живуть робітники, страшенно тісні, гидкі й запущені. Величина їх далеко менша навіть від тої міри, яка вимагається законом. По більшій частині казарми побудовані тільки для *одної половини* робітників з тим розраховуванням, що друга половина завжди працює на заводі. Таким чином в казармах сплять трохи не круглі доби, від чого певно повітря в них страшенно псується, як від дихання людей, так і від просушування мокрої і брудної одежі, яку розвішують тут же над головами. Сплять робітники, на чім Бог післав, підстиляючи під себе дещо із своєї одежі, бо від заводу звичайно ніякої постелі їм не видають. Замість подушки найчастіше під голову кладуть чоботи. Тільки на деяких, трохи краще впорядкованих заводах, є осібні казарми для чоловіків і жінок, або для жонатих людей. Звичайно ж усі сплять вкупі, й казарма тільки й має два відділи: спальню та їдальню. Ще гірше приходить ся від тісноти тим робітникам, яких розміщують по хатах у мужиків, бо звичайно наймають хату на кількох чоловіків, щоб це заводу обходилося дешевше.

⁵⁴ Це рівняється приблизно 60* Цельзія.

Тільки на деяких цукроварнях людей харчують доволі й не погано, напр. у Бобринських і в Семиренка належить по фунтові м'яса в день на робітника.

Зате майже в усіх інших заводах м'яса дають тільки 2–3 рази на тиждень і не більше як по ½ фунта. Житнього борошна належиться від 1 пуда 30 фунт. до 2 пудів в місяць на чоловіка, каші, звичайно пшона, по 30 фунтів. Соли відпускається 3–4 фунтів і стільки же сала. У піст замість сала дають конопляну олію. Приварку, то є борщу і т. д. дають дуже трохи, хоча в нашій краю овочі не дорогі. Робітники нічної зміни вечеряють в 11 годині вечора, снідають о 6 ранку, а вернувшись о 12 дня обідають і зараз лягають спати. Денна зміна обідає в 11 дня, зараз по обіді починає роботу, полуднує о 6 вечора й вернувшись з роботи о півночі, вечеряє. На обід звичайно дають борщ і кашу. Коли є м'ясо, то воно вариться в борщі, потім виймають і роздають робітникам. На вечерю дають те саме, що на обід, на сніданок і полудень звичайно тільки самий хліб.

Такі харчі тільки для тих робітників, які найняті самим заводом. Тим, що їх харчують підрядчики, приходитьсь далеко гірше. Жиди дають їм борошно непросіяне і м'ясо не свіже і олію з водою й усього як можна менше, аби їм обходилося дешевше. Окрім того, не даючи робітникам порції горілки, що врешті діється тільки на кількох заводах, підрядчики тут же при заводі починають торгувати горілкою, у певній надії, що робітник, присилуваний тяжкою працею, при поганих харчах, питиме горілку на свій кошт і дасть зірвати з себе підрядчикові ще новий бариш.

До всього цього лиха в життю робітників на цукроварнях треба ще додати конечний брак всякого впорядкування, яке мало б метою хоч трохи полегшити їхню долю. Напр. далеко не на всіх заводах є бані, або купальні, а коли і є, то малі аж до сміху, по відношенню до числа робітників. Так само ніде на заводах нема осібних прачок для прання сорочок робітникам, які через те звичайно ходять в чорних сорочках, аж поки вони на їхніх плечах не розпадуться.

При таких обставинах кожний розуміє, що робітники мусять часто слабувати, працюючи по цукроварнях. Тим часом далеко не при всіх заводах є шпиталі і навіть далеко не всі заводи наймають лікаря для своїх робітників. Порядні шпиталі є тільки в Смілій, Гродищі, Тальнім. У кожному випадку хворий робітник позбувається, на той час заробітної платні, а підрядчики навіть вичитують із їхньої платні за харчі. Робітники, покалічені на заводах, тільки зрідка дістають карбованців з 10 за своє каліцтво, звичайно ж їм не дають нічого. Взагалі відносини робітників до заводського начальства визначені в умові формулою: «повинуватись усьому, що буде наказано» й через те прикажчики й інше мале начальство дозволяє собі не тільки лаяти робітників, а навіть і бити їх. Крім того штрафи назначають часто без жодної законної основи⁵⁵.

От таку то муку за працю терпить робітник на цукроварні цілих 4 – 5 місяців і нарешті вертається до дому з якими 5–6 карбованцями, а частіше і без грошей, іншим разом заборгований підрядчикові та з подібною умовою на наступний рік. Про вплив, який має заводська робота на власне господарство і на сімейне життя селянина, на його моральність, при тім п'янстві й розпусті, котрі звичайно панують на заводах, ми вже тут говорити не будемо, бо в цій розмові не хочемо виходити далеко за чисто господарські справи.

Після цього загального огляду життя людей на цукроварнях даємо ще, за дописом із Брацлавського повіту Подільської губернії, деякі приклади до всього того, що ми сказали⁵⁶.

«Я буду говорити про одну Степановську цукроварню... Ця цукроварня належить до товариства, що має 8.000 десятин купленої землі й 4.000 десятин лісу. Крім того, як сказано в надрукованому статуті, товариство мусить мати 1.200.000 карб. грошей; але справді цих грошей не має і вони числяться

⁵⁵ О. Новостроенский, *Кієвскій Телеграфъ*. 1875, № 20 і 22.

⁵⁶ Громада. V, стор. 89 і слід.

тільки на папері, а все діло ведеться за гроші, позичені на добрі відсотки в київських банках.

«Із самого початку Степанівська цукроварня наймала на службу економів і приказчиків з польської шляхти, а тамошнього жида, Мошку Дубицького запросила до себе в підрядчики, щоб наймаючи на цукроварню 800 або й більше робітників на рік, запхав собі в кишеню за вісім чи дев'ять років тисяч з двадцять людських грошей.

«Завод змовляється з підрядчиком і платить йому в місяць за 30 робочих днів по 14 карб 56 коп. за кожного робітника, та по 8 карб 56 коп. за півробітника. Замість завдатку підрядчик дає робітникові весь заробіток наперед за 4 місяці, але йому не приходить тих грошей і в руках подержати, зараз набігають старшина з писарем і відбирають їх за різні податки та недоліки. Без них підрядчик не міг би робітникові натяти так дешево й через те він дає їм по 1 карбованцю за кожную продану йому душу. Йому нема чого жаліти цього карбованця, бо за його підмогою він наймає робітника за 5 карб., а півробітника за 3 карб. 50 копійок у місяць. На кожній парі робітників підрядчик баришує таким чином 7 карбованців кожного місяця й від 30–40 карбованців за весь здобуток.

«Але йому цього мало й підрядчик, де тільки можна, старається зірвати з робітника хоч копійку: занедужає робітник на один день, він відтягає з нього; зостанеться на деякий час вдома залатати чоботи, або полагодити порвану свитину, він одвертає за цілий день від заробітку. Так само шахрує і біля харчів: на кожного чоловіка по умові випадає $\frac{1}{2}$ фунта м'яса в день; але підрядчик хоч і дає, та тільки по стільки, щоб хіба деякому припаде по шматочку, останні ж їдять одну і ту ж бурду, де варилося м'ясо. Але це ще не все. Морить підрядчик робітника голодом, ганяє на роботу, щоб і трохи не віддихнув; а як прийде діло до розрахунку, то він його ще й обшахрує; він заплатить робітникові не за ті дні, що чоловік робив, і за які сподівався відібрати гроші, а тільки за ті, що записані в підрядчика.

«Заглянемо ж тепер в житло робітників. Всі вони живуть у казармі. В цій казармі є дві половини: в одній живуть тільки робітники, а в другій – ще зроблена й кухня. У кожній половині біля стін і посередині зроблені ліжка з дощок, де сплять робітники. Тут так тісно, що між ліжками хіба тільки двоє людей розминеться. Долівка земляна з вибитими скрізь великими ямами, так що навіть ноги можна покалічити. Сміття мабуть ніколи не виносять, а загортають під ліжка, бо там лежать цілі купи гною; хоч і кажуть, що є якась «вентиляція», але вонь у казармі ніколи не проходить. Спить робітник на своїй свитині, яку підстеляє, як лягає спати. В обох половинах живуть усі робітники разом з жінками й дівчатами, яких є душ 80.

«Кожний завод повинен мати свою лікарню з аптекою, фельдшера й лікаря, щоб хворому можна було хоч трохи допомогти, а як завод не хоче мати свого лікаря, то мусить просити повітового, щоб раз у раз приїздив. Лікар повинен давати не тільки допомогу хворим але разом з поліцією мусить придивлятися до санітарного стану робітників, себто щоб у казармах було чисто, сухо й тепло, щоб харчі були свіжі й здорові й таке інше. Замість всього цього, заводський лікар відбирає карбованців 1.500, а як його не має, то повітовий теж карб. 300 – 400, – по умові з хазяїном; перший за те, що мусить бути на заводі «свій», бо свій буде мовчати, а другий, – щоб приїхав, не доглянувся до чого йому треба, але де з ким побазікав та викупив цигарку. Так само й становий буде мовчати, бо й його не забувають: перепадає й на його долю карбованців з 300. «Праведні та милостиві судді» теж не звертають своєї уваги на бідного робітника, хоч і зовуться вони «милостивими», та тільки милість їхня не для робітників, а для тих, хто теж їх не уникає своїми милостями. – «Де на позиватись» казав мені один робітник, «коли скрізь і всі підкуплені; подаси жалобу хоч би до мирового і маєш надію, що тебе не осудять; аж гляди, рішили, та не на твою користь: зітхнеш тільки тяжко, та руки опустиш».

Цукроварні самі займають більше 2/3 усіх фабричних робітників у правобережній Україні й добру частину у всій останній. Через те все сказане про їхнє життя відноситься взагалі до заводських робітників на Україні, бо звичайно кажуть, що на цукроварнях ще платять більше й життя найкраще між усіма іншими фабриками.

В нашій стороні після цукроварень найбільше значення для робітників мають винокурні. Так само як і цукроварень, українська земля має на собі велику частину всіх винокурень Росії, хоч врешті далеко не в такій мірі як цукроварень. Загальне число винокурень в європейській Росії, на яких працювали в 1874–1875 році, рівнялось 2.569 і викурено на них спирту біля 27.000.000 відер⁵⁷. Із тих приходить на губернії України з Бесарабією:

Викурено спирту	Заводів	везводного (100*) відер
Київську	150	1.051.133
Волинську	159	748.395
Подільську	136	1.466.810
Чернігівську	123	876.875
Полтавську	95	1.036.306
Харківську	76	1.466.704
Катеринославську	15	140.291
Херсонську	26	261.417
Бесарабську	?	384.589
Таврійську	?	?
Вкупі	804	6.924.806

Таким чином дев'ять українських губерній виробляють більше 1/4 частини усього спирту в Росії, а число їхніх заводів ледве не доходить до одної третини. Про число робітників на винокурнях можемо тільки сказати,

⁵⁷ Ежегодник финансов., 1875, стор. 374–377.

що в Київській губернії їх 2.600, Подільській 1.620, Волинській 1.420, або 5.640 на 455 заводах, або числячи пересічно біля 14 чоловік на завод (на лівім березі заводи трохи більші) – то на українських винокурнях повинно працювати не менш 10.000 робітників. Далеко більша частина цих робітників українці, із тих же міст де завод, на якому вони працюють. Кожний, хто знає, який величезний податок державна скарбниця бере з горілки, то є 7 копійок з градуса., розумітиме, що цілу четверту часть цього найголовнішого свого доходу вона забирає із здобутків праці українців.

В останні роки в Росії позаводилось чимало пивоварних заводів а крім того є ще в кожній майже губернії заводи, на яких варять мед, де роблять пиво й мед вкупі. В усій Росії пивоварень 1.527: заводів для пива й меду 269, для самого меду 226, а вкупі 2.021; число не дуже мале, після якого можна було б думати, що мед і пиво починають хоч трохи заміняти собою горілку. Тим часом по величині здобутку ці заводи не можуть бути порівняні до винокурень.

В українських губерніях їх взагалі не багато:

	Самого меду	Заводів пивоваренних	Для пива і меду
в Київській	62	12	13
у Волинській	90	1	6
в Подільській	49	?	2
в Полтавській	30	2	3
в Харківській	19	6	2
в Чернігівській	21	1	5
у Бесарабській	10	?	?
в Таврійській	17	2	1

в Херсонській	47 ⁵⁸	2	4
Разом	345	26	36

Робітників на пивоварнях правобережної України біля 600, оборот біля 250.000 карб.

Великий взагалі розвиток хліборобства на Україні, який, крім продажу хліба за кордон, проявився й великим здобуванням спирту, мусів мати вплив і на інші фабричні здобутки, в основі яких лежить багатство в хлібному зерні. От через що не дивно, що Україна стала для Росії найголовнішим місцем для виробки борошна, крохмалю й т. і.

По вартості здобутку борошна на першій місці стоїть Херсонська губ., а після неї йдуть Чернігівська й Київська⁵⁹. Парових млинів у Росії ще дуже мало (всього 145), але майже всі, які є, знаходяться у Польщі, або на Україні. Напр. у самій Одесі 22 парових млинів, загальний оборот яких рівняється 4.200.000 карб. Щороку вивозиться біля 1.000.000 пудів борошна за кордон⁶⁰. У правобережних трьох губерніях знаходиться млинів:

	Парових	З оборотом	Водяних крупчаток	Оборот
у Київській	18	900.000	67	2.300.000
у Волинській	3	15.000	34	1.000.000
у Подільській	12	600.000	107	2.600.000
Разом	33	1.650.000	208	5.900.000

Робітників на цих великих млинах 3.253. Крім того ще в трьох губерніях є 414 топчаків (кінських млинів) з 1.242 робітниками й оборотом в 1.200.000 і простих водяних млинів 5.584 і вітряків 4.638. Найбільш вітряків будують

⁵⁸ У самій Одесі 5 заводів, що виробляють 500.000 відер, то є по 2 ½ на кожну людину. (Стат. Одес., стор. 8).

⁵⁹ Де Ліврон, *Статист. Описаніє Російск. Импер.*, стор. 140.

⁶⁰ Федоров. *Настоящая численность Одесского населения*. 1877, стор. 55.

врешті не в трьох південно-західних губерніях, а в Херсонщині й Чернігівщині. Усіх млинів в Росії 81.320, оборот 61.469.900 карб.

З цих чисел ми бачимо, що здобуток борошна на Україні не малий і певно вистачив би для всіх людей, як би був краще впорядкований. Тепер же найбільше млинів знаходиться в оренді, а від цього для українського народу є два дуже великі лиха: перше це те, що орендарі по звичаю своєму більше вміють шахрувати ніж господарювати, ніколи не держать млинів і гребель у порядку, через що вони далеко менш виробляють, як би можна було й страшенно швидко руйнують самий млин. Друге, це звичай брати за промол не грішми, а натурою, *мірчукове*, дуже велике, до 1/10 і навіть 1/8, яке, говорячи вже про страшенну дороговизну промолу, ще пособляє орендарям обмірювати й іншим чином обдурювати людей. Це дуже велика неправда тим більше, що кожний добре розуміє, що млин, річ потрібна усім людям рівно і при тому урухомлений силами природи: парою, водою, чи вітром, повинен бути безвинятково громадською установою, а не власністю або орендою якогось здобувателя даремних баришів.

Поряд з паровими машинами в Одесі тепер впорядкований великий крохмальний завод і крім того є ще 4 макаронних і галетних (сухарних) заводів, які виробляють товару на 185.100 карб. Такі ж заводи є ще: крохмальний у *Винниці* й макаронний у *Бердичеві*, крім того парова пекарня в Києві.

На цьому ми майже повинні скінчити наш перегляд великого машинного здобутку на Україні, бо хоч і є подекуди розкидані інші невеликі фабрики, але їх так мало і вони такий малий вплив мають на життя нашого народу, що їх вичислювати по одиниці і дуже тяжко, та навіть і непотрібно. Напр., у трьох правобережних губерніях виробляється паперу на 9 заводах 411 робітниками на суму 326.265 карб. Три четвертих цього здобутку відноситься до Волині. В Одесі теж працює одна фабрика паперу, яка виробляє тільки простий оберточний папір вартістю на 90.000 карб. річно. Крім того Одеса

має дві фабрики канатів і шнурів, які вкупі виробляють їх на 340.000 карб. і частину посилають навіть за кордон.

Бавовняних пряділень і ткалень, тобто ті, що найголовніші в Англії і в деяких губерніях Московщини, на Україні здається ще зовсім нема.

Ми навмисне відклали на кінець один машинний здобуток, розвиток якого на Україні ще дуже малий, але без якого ніколи ні в якій країні не може бути гарного зросту фабричної праці. Це здобуток заліза, його виробка і будівництва різних машин, конче потрібних для кожного великого фабричного здобутку, для гарного хліборобського господарства і нарешті для впорядкування фабрик, що будують нові машини.

Досі добувається на Україні заліза дуже мало, але не тому, що залізної руди в нас бракує. У Донецькому кряжі є непорушений скарб залізної руди, який вистачив би навіть для такого широкого здобутку заліза, як напр. є в Бельгії⁶¹. Тим часом на Катеринославщині є тільки три заводи, з яких один, Луганський, обробляв досі чавун, привезений з Уралу, другий, Петровський не вдавсь і замість його тепер упорядковано Лисичанський, на якому справді виробляється дещо чавуна. Третій завод Юза на річці Кальмюсі, який після довгого непорядку, боротьби з робітниками й т. д., теж почав добувати чавун із власної залізної руди⁶².

У деяких західних губерніях, між іншим на Волині, знаходять залізну руду особливо в болотах і переробляють її на чавун, або залізо в невеличких грубках. Це залізо служить для виробки дрібного інструменту для сільського господарства.

Який малий здобуток заліза на Україні, видно із того, що коли в 1871 році в Росії взагалі добуто заліза:

⁶¹ Де Ліврон, там же, стор. 107.

⁶² На цих заводах найтяжчу працю, *пудльовання*, то є переробку чавуна в залізо, вже через 6 місяців після впорядкування заводів, робили українці найбільш із села Кам'яний Брід. (Фелькнер. І. с' стор. 61). Між тим навіть *Крезю*, після ста років здобутку, випишує ще з Англії частину робітників *пудльорів*. Так само мені довелося бачити, як наші прості мюжики за кілька тижнів привчалися бути машиністами біля парових молотарок.

	Пудів заліза	Чавуна пудів	Сталі пудів
	15.506.413	21.932.989	42.241
у Волинській	5.434	55.848	?
в Катеринославській	14.469	65.444	?

Заводи для виробки різних залізних речей на Україні є ще найбільше в Херсонщині, в Таврійській і Харківській губерніях. Невеличкі збройові є в Києві. На Поліссі, в Київській і Волинській губерніях є 14 невеличких заводів, що виробляють залізо й чавун, на яких вкупі працює біля 100 робітників. Залізо це переробляється на дрібний інструмент у Житомирським повіті.

Чавун і міднолітейних заводів, рівняючи до такого нікчемного здобутку металу на Україні є ще доволі, але, для потреб країни в машинах занадто мало. Як залізо, так і готові машини досі привозять перше найбільш з Уралу й Бельгії, а машини з Англії й Німеччини.

В Одесі є 5 чавунно-літейних і машинових фабрик із загальним здобутком біля 1.500.000 [пудів]. Найголовніші з цих фабрик: Белліно-Фендрів займає 500 робітників і дає обороту на 400.000 карб., Русского Общества пароходства і торгівлі, майстерські при залізниці: більш 400 робітників в 1874 році на 959.700 карб.

Здобуток	Чавунно і міднолітейних заводів	Робітників	крб.
у Київській губ.	7	501	351.591
у Волинській	5	281	183.600
у Подільській	7	91	29.524

Крім того є невеличкі машинні фабрики в Городищі, Смілій, Білій Церкві, в Славуті і в Подільській губернії.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК (1871–1936)

У розлогій низині, що оточена горбами, розкинулося мальовниче село Русів. Воно чарує своїм прекрасним краєвидом всіх, хто хоча б на хвилинку завітає сюди, щоб віддати шану і поклонитися великому Майстрові новел, видатному письменникові Василю Стефанику. Він був співцем рідного народу. Творчість Стефаника – дзеркало горя й нужди народу, його боротьби, прагнень і щастя.

Народився Василь Стефаник у селі Русові в селянській родині 14 травня 1871 р. Тут вчився у початковій школі, а після закінчення двох класів продовжував навчання у Снятині. Середню освіту здобував у гімназіях Коломиї (1883–90) та Дрогобича (1890–92). У 1892–1900 рр. вивчав медицину у Краківському університеті. Але своє призначення в житті бачив на літературній ниві, саме в ці роки відчув усвідомлення свого громадського обов'язку.

Вперше опублікував свої художні твори (новели) у 1897 р. в чернівецькій газеті «Праця» («Синя книжечка», «Вивозили з села», «Стратився», «У корчмі» «Побожна», «Сама-самісінька»). У 1899 році вийшла перша збірка новел В. Стефаника «Синя книжечка», згодом «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901), вибрані оповідання «Моє слово» (1905). Збірка «Синя книжечка» викликала палкі відгуки прогресивної преси. В. Стефаник став одним із найпопулярніших авторів у народі.

Від новели до новели одна картина людських страждань змінює іншу. Персонажі багатьох новел раннього періоду творчості В. Стефаника не бачать виходу з важкого становища, страждають і гинуть, не вступаючи на

шлях боротьби. І все ж таки у ряді творів стихійно вибухає їхній гнів проти гнобителів, вони вже готові постояти за себе. Це особливо стосується його новели «Палій», у якій правдиво розкрито класове розшарування селян, визрівання їх протесту проти визискувачів.

Велику пошану і любов неодноразово висловлював письменник до І. Франка. Він ходив у Нагуєвичі, де жив тоді Каменярь, щоб познайомитися з ним. Відтоді і почалася між ними щира і велика дружба. У музеї В. Стефаника зберігається повість «Перехресні стежки» з авторським написом: «Дорогому другові і товаришеві, щирій Іван Франко!». У 1903 р. під час відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві познайомився з М. Лисенком, М. Старицьким, М. Коцюбинським, В. Короленком та іншими письменниками. Тоді ж відвідав могилу Т. Шевченка у Каневі. У літературно-меморіальному музеї зберігається книга оповідань М. Коцюбинського з дарчим написом: «Дорогому і рідному Василеві Стефаникові на згадку про незабутні дні стрічі в Полтаві – автор».

У січні 1904 р. письменник одружився з Ольгою Гаморак, яка була родом із Стецевої, і жив у тестя кілька років, взявши на себе всі господарські турботи. І тільки у 1910 році, коли в Русові була збудована хата, переїхав сюди на постійне мешкання. Двері Стефаникової хати завжди були відкриті для скривджених, всіх, хто приходив до нього за порадами і допомогою.

У 1908 р. В. Стефаника обирають послом до австрійського парламенту. «Від 1908 року до 1918 року був я послом до австрійського парламенту, – згадував він, – де не проголошував промов, бо мови парламентарні моїх клубових товаришів, замалими виїмками, були такі скандальні, що я волів мовчати і встидатися лише за своїх колег, а не за себе самого».

В. Стефаник часто зустрічався з селянами, всіляко допомагав їм, виступав на мітингах. Збереглося фото 1914 р.: письменник виголошує промову в день народження Т. Шевченка у с. Вовчківцях. Весь цей час В. Стефаник брав активну участь у громадсько-політичному житті селян

Прикарпаття, діяльності організованої І. Франком при підтримці М. Драгоманова Радикальної партії, виступав з публічними статтями. Він боровся за демократичні права народу, виступав проти його соціального і національного поневолення.

Злидні, тисячі нещасть, потоки крові й сліз, породжених Першою світовою війною, примусили полум'яного новеліста знову взятися за перо. Він пише художні твори, сповнені гнівного протесту проти жахливого своїми наслідками воєнного божевілля. Пише мало. За десять років вийшло у світ тільки вісім новел. У 1926 р. вони були видані окремою книжечкою «Земля».

У 1924 році В. Стефаник захворів на артеріосклероз. З того часу він рідко виїжджав з села. 7 грудня 1936 р. після тяжкої хвороби В. Стефаник помер у Русові. 9 грудня письменника поховали на старому русівському кладовищі. Великого співця Прикарпаття не стало, але полум'яне слово його, горда і нескорена місія живуть у серцях мільйонів.

Чарівний Покутський край // <http://snyatyn.net/stefanyk.html>.

ДЛЯ ДІТЕЙ

I

До Канади емігрують такі мужики, що годні мати з продажі свого маєтку 500–800 злр. на дорогу. Є між емігрантами і маєтніші господарі, але лишень про око. В селі продали вони газдівство своє за 2000–3000 злр., але, оплативши довги, вони не мають більше як 80 злр. на дорогу до Канади. Маса емігрантів є то господарі кількаморгові і незадовжені, і власне вони тисячами емігрують.

Буковинські і покутські емігранти переносяться на нову землю задля дітей. Бариляк з Борівців на Буковині так мені говорив за причину еміграції:

«Земля не годна тільки народа здержати, і треба доконче війни або чуми. Ще десь давно брано до війська, та другий або третій додому вернувся, а нині за два роки всі дома. Кожде хоче жити і газдувати, а то ані

поля, ані города, ані хати. Як є по моргові, по два поля, то нема города або грошей, аби хату покласти. І сидять всі на купі в одній хаті – і гріхи, гріхи непростенні! Татів збиткують, а самі ріжуться по межах або городах за кури. А потім кримінали. То се одно. А друге, що дуже стягають на всякі оплатки. Не тягнуть, ні, але таки кишки висотують! Не мож оплатитися і не мож дочекатися, аби оплати тоті трохи змаліли. Не змáлюють, але галопа ростуть, накипають! А поле пісне не родить, а худоби нема, аби погноїти його. Скривиться один з другим та й думає. Набирає по банках, по жидах, аж поки все не піде на ліцитацію. А дітей все більше, більше, не можна на улиці з ними обминутися. Та не один газда собі гадає: ба чого я дочекаюся з дітьми у сім краю?! Що десь заробив бідний нарід третини трохи та за сніп у маєтніших газдів, то тепер вже не заробить. Все поділилося, все змаліло, і сам газда вже робить жнива або сапає кукурудзу. Бідному не дасть, бо сам не буде сидіти задурно. А по дворах таки нема заробків. Як увесь нарід діпхається до пана, то вліті будуть платити за днину замість по 25 кр. по 15 кр., а взимі замість по 10 кр., то по 5 кр. Та й все на своїм харчі! Та куди ми забредемо, отак талапаючи? Ймили нас у руки, але так імили, що ніхто не годен з тих рук вирватися! Та й нарід, поки ще є з чим, тікає геть. Тікає найбільше через те, що нема де і не буде де заробити. Якби були заробки, то нарід безпешне не йшов би. А так газда, що має четверо дітей, обміркується, що по нім підуть на наймитів і не буде де наймитися, та й продає все, що має, аби ще міг завезти діти хоть на заробок який. Вже чи земля буде, чи не буде, але буде де душу погодувати. Не бійтеся, пес не тікає від колача, але від бича!

А робітник не подорожіє, не страхайтеся. То є такий бідний нарід по панських хатках та по комірнім, що нікуди не рушиться. Має зогнити коло двора, і мають го поховати з ясел! Тот нарід має лишитися тут, а всі решта, як будуть мати розум, геть вивандрують. Тоже за дітьми серце болить кожного, та ще заки є з чим рушитися, та й рушиться. Кого м чув, хто рот

отворив, та й відраджував, аби не йти. Але нікого ще не було такого, аби мужика пожалував, як не міг собі дати ради в селі. Хто прийшов та й лиш би брав: котре великий пан – то десятку, котре менший – то лева, або шустку, або курочку. Тепер вже не стало чим обгонитися, та й мус тікати. А найбільше через діти, аби їм який хліб найти, бо в цім краю вже нема для них хліба».

Отак майже всі емігранти говорять і таку подають причину до еміграції. Хто сторони покутські знає, той мусить, признати, що ціла ся бесіда Барилякова від початку до кінця правдива щодо слова. А ціла маса емігрантів не йде до Канади вже з крайньої нужди, але з того твердого переконання, що на своїй землі не діждеться нічого ліпшого, як п'ятькрейцарового наймитства. Здається, що мужицтво цілком добре розуміє своє положення, того роздратування мільонів, що на них має виплата тих мільонів спасти, того безвідрадне дроблення землі і брак зарібків. І тікає за море, аби діти урятувати від безхлібної нужди.

Тота утеча така страшна, що видиться, як би за мужиками татари гналися. Спадають їх на дворець краківський такі товпи, що душаться. Як приїдуть вечером, то виганяють їх на міський брук, аби чекали ранішнього поїзду до Одерберга. На двірці не вільно їм ночувати. Десь за якийсь паркан або мур, коби від вітру, лягають на каміння, старші роблять з себе загати, а всередину кладуть дітей. А рано тягнуться невмивані, зі спеченими губами, перемерзлі до поїзду. Саджають їх, як худобу.

А 21 с. м., в п'ятницю, приїхало їх 800 душ ранісько, не вилізали з возів, але випадали, не сідали до другого поїзду, але здобували його штурмом. То вже не ходило о діти, бо їх тиснули і дратували, а о якусь встеклу, заїлу волю втечі, коби борше. Здавалося, що тут-тут татари настигнуть і все заберуть в неволю. Жінки бігали і верещали за згубленими дітьми, урядники одного-двох мужиків силоміць пхали до воза, хоть той молив їх, що жінка з дитиною десь пропала, а публіка дивилася на то і, перестрашена, питалася, що то є і

хто лишився на тій землі, що емігранти покинули. Врешті той поїзд рушив. Одні мали білети лиш до Кракова, другі до Освенціма, ніхто не купив до Одерберга – всі поїхали без білетів, хто здобув місце. На пероні полишалися жінки без чоловіків, діти поїхали, а мами полишалися. Розлука їх ломила. Бігли за поїздом, але він їм димом у очі плюнув.

Все то для дітей! Такі вони змучені, так зморені, з підпухлими очима, що жаль на них дивитися! Лопотять малими чобітками по пероні і оглядаються поза себе. Перший раз вони чобітки мають і радуються ними. Тільки їх радості. Не один хлопчик лиш стане, лиш покаже пальчиком якийсь яскравий мундир, лиш хоче щось мамі сказати, аж тут його до землі хвиля кине, і кричить: «Мамо, мамо!» Жінки з дітьми при грудях ходять з тварями, пописаними рівцями засхлих сліз, а чоловіки двигають на собі величезні міхи і скрипі. Ціла тота хвиля пливе, і пливе, і душить власні діти. А там чекає їх ще Одерберг, і Ратибор, і стації в Німеччині, і Гамбург, і батько агент Моравець. Самі старі мужики стають дітьми німими і безрадними, а що станеться з тими в нових чобітках?

II

Се я питаюся руських патріотів, що чують по-руськи, ведуть дім по-руськи, виховують діти по-руськи! Питаюся послів руських, тих послів, що в крайній опозиції кричали, що наших мужиків можна бити по писку, а вони по руках за те цілують, що казали против молодіжі підносити хвальні руки попівські, отих послів питаюся, що станеться з тими дітьми в нових чобітках? Львівські партії і кружки, що аркана танцюють довкола намісництва, аби на котру-будь з них намісник глянув добрим оком, і їх питаюся. Навіть тих запитую, що крали голоси мужиків у Тернополі, навіть тих панотців, що з жидами за руки водилися під час виборів, аби радикалів побороти, – всіх їх питаюся. Я знаю, що вони всі добрі люди, всі жалують селянина: беруть від нього по курочці, по крейцарикові, по колачикові і плачуть над ним. Ой

плачуть! Чи не можна би, панове руські патріоти, хоть розклад їзди подати докладно для тих дітей, чи не можна би у Львові і Кракові і на границі або в Гамбургу поставити по одному чоловікові, аби хоть тільки зробив, аби між урядниками і тими дітьми уможливив порозуміння і аби їх у Гамбургу не дати на поталу агентів? Чи не могла би «Просвіта», і багатий «Дністер», і всеукраїнське товариство Шевченка вислати чоловіка до Канади, аби на місці роздивився і дав мужикам у руки певні інформації щодо того краю і тих земель? Хто знає, чи книжка за св. Николая або титли з матеріалів IX ст. не є менше важні або так само важні, як такі інформації? Відзиваюся до всіх жалуючих, плачучих патріотів, до всіх стоячих на чолі і до тих, що в їх руках сходяться гроші з цілої Русі-України, аби вони не давали тих дітей на поталу. Се важніше діло від «реальної політики», від університету руського, від матеріалів, друкованих для чужих академій. Се мордовня тисячів дітей з нашої землі.

Полякам, урядові і краєвій автономії нічо не кажу і не питаюся їх нічо. В них мужики все були не гідні комбінацій, державних і краєвих. А втім, «Czas»⁶³ вже сказав, що всі вони надоумують. Дивлячися на наших дітей, і він врадувався і сказав: час би вже перевести в життя гарну гадку і давню в нашій суспільності, аби мазурський люд переселювати на руські землі. Се справа тим більше актуальна, що тепер руські мужики тікають до Канади, а русини бояться, аби земля їх не перейшла на чужі руки. Зробім так, аби не перейшла. Так учтиво говорить «Czas». Плачте, патріоти!

Краків, 23/IV

⁶³ «Час» (польське).

КНИЖКА ЗА МУЖИЦЬКИЙ ХАРЧ (СПРАВОЗДАННЯ)

Недавно вийшла з друку книжка, в котрій професор медицини др. М. Цибульський пробував зазнайомити світ з харчем галицьких мужиків. Пише ся книжка за всілякі мужицькі страви і приправи, за способи варення та за трунки, які мужики спотребовують. Книжка досить цікава і варта, аби з нею ближче познайомитися.

Праця чоловіка є в простім стосунку до сили, то є, чим більша праця, то тим більшої сили треба до неї. Сила чоловіка береться з харчу, і можна сказати, що праця чоловіка є в простім стосунку до харчу. Ті люди, що нині добре відживляються, а менше роблять, як мужики, лиш тому менше роблять, що їм так вдається, але якби вони мусили робити мужицьку роботу, то скорше і ліпше би її робили. Вертаючи до речі, скажемо, що від доброго харчу залежить і життя довше, і праця видатніша, і розум більший.

Наше тіло, організм людський, щохвилі зуживається і щохвилі треба його підновлювати, бо чи то днина, чи ніч, воно не перестає виконувати усяких життєвих робіт. До підновлювання тіла служить кров. Вона сотки разів на минуту впливає з серця і кружляє по найменшій закутку тіла і, де треба, направляє шкоду, а де забирає і змінює шкідливі для тіла речі в нешкідливі. У кого крові мало, сей слабосилий, легше найде на нього хвороба і скорше вмирає. Кров береться з харчу і нівідки більше. Від кількості крові залежна також і праця голови, праця умислова. Учені обчислили, що до мізку раз на раз напливає з серця п'ята часть крові, яка єсть у організмі, і що чоловік, зле відживлюваний, буде не лише вутлий на тілі, але і плохий на розум. Наша приповідка не бреше, що багачеві гроші розуму додають.

Здоровому, дорослому чоловікові на денний прохарчунок треба щонайменше 118 грамів білковини, 56 гр. товщу і 500 гр. углеводів. Білковина і товщ беруться найлегше з м'яса, а углеводи з ростин. Можна

білковину і товщ видістати і з ростин, але се християнинові тяжко, бо на се потребував би дуже багато на день з'їдати. Напр., аби самою бараболею можна вижити, треба її схарчувати на день 40 фунтів, а на се треба жолудка кінського або волячого. Але що так чоловік сотворений, що жолудок має малий і що травою жити не може, то мусить живитися мішаною стравою, м'ясною і ростиною. Аби лишити вчені назви, скажу просто, що здоровому чоловікові треба на день до прожитку: 750 грамів хліба, 212 гр. м'яса, 33 гр. товщу (масті) і 200 гр. рижу або якої іншої огородовини. На рік сі числа будуть отак великі: 547 $\frac{1}{2}$ фунтів хліба, 155 фунтів м'яса, 24 фунтів товщу і 145 ф. огородовини.

Розтворім тепер книжку пана Цибульського і читаймо, чи мають наші мужики ту найменшу скількість харчу? Замість відповіді на питання, скажемо, що мусять мати, бо не видно їх по містах і п. Цибульський не мав би за кого писати. Але можна би обернути палицю другим кінцем і сказати, що не мають, бо книжка п. Цибульського каже, що найважнішої страви, м'яса, мужики майже не видять. Мусило би мужиків-таки не бути, скаже уважний читатель, і готов панів геть понастрашувати. Але ще страху нема. Тіло чоловіка має то до себе, що воно поволі увикає навіть до злого. О сім можем переконатися з розміщення людей на землі. Одні сидять під сонцем, що аж їм шкіра почорніла, а другі сидять геть на глухій півночі, де півроку ніч і півроку день. Такі люди якось попривикали то до страшної спекоти, то до страшної студені. Чоловік трошки подібний вужові, котрий, як до часу, то може їсти, то може голодувати. Так і наші галицькі селяни пристосувалися до кепського харчу. Але се пристосовання має також границю, і лиш її перейди, а зараз чоловік нидіє, мало працює, часто занепадає і вмирає перед часом. Сю границю пристосовання перейшла вся найбільша людність Галичини, а багатша також дуже близько вже коло границі голоду.

Наші селяни працюють коло поля, то повинні мати подостатком бодай ростиною поживи. Так би здавалося, а так не єсть. Хліб наші селяни їдять

найгірший, а то ячмінний, кукурудзяний з домішкою бараболі, а в найбідніших гірських повітах доволі (вже як хочуть) вівсяними коржами. Житній хліб рідко стоїть на столі селянським. Пшеничний мають хіба багаті на великдень та на родинних okazіях. Випишу кілька вісток з книжки. З Добромильського пишуть: бідні на переднівку їдять лиш житній борщ, навіть без хліба, а часом в обідову пору вдовольняються лишень припочивком, вижидючи нетерпеливо вечера, аби їсти той сам ріденький джур або чир без молока. Коло Камінки готують на переднівку так званий волок з молодого листя бурякового та з лободи і сим живляться. В Ілинцях, повіт Снятин, борщ, буряки з хлібом або кулешою або квашені огірки з хлібом, а часом чоснок, потовчений зі сіллю, становлять звичайний харч. Бачимо взагалі з книжки, що навіть пожива рстинна галицьких мужиків, а в особливості руських, цілком не відповідна і замало її. Автор книжки нарікає, що коби газдині сільські хоть чисто готовили, а то до лободи та ще и тарган часом завандрує.

З м'ясними стравами то в нас дознаки так, як десь серед диких людей. З таблиці, котру виписав п. Цибульський, виходить, що середнє число спожитого м'яса на рік виносить для найбагатіших селян 40 фунтів, для середніх 20 фунтів, а для найбідніших ледво 6 фунтів. Як пригадаємо, що найменша скількість м'яса для здорового чоловіка повинна доходити на рік 155 фунтів, то будем мати гарний образ галицького вічного півголоду. І стане чоловік божий та дивується, відки воно заходить, що доста врожайна Галичина не може прогодувати своїх мешканців! Чи голод, чи посуха, чи неправда людська?!

В згаданій книжці написано також за мужицькі напитки. Загальним трунком галицьких голодарів є горівка. І можна о ній сказати, що де гірше селяни відживляються, там більше п'ють горівки та що Західна Галичина менше спотребовує цього напиту, чим Всхідна. Напр., в повіті Надвірнянським припадає на одного багатшого 57 літрів річновипитої

горівки, а м'яса лише 26 фунтів. Крім горівки, п'ють галицькі мужики пиво, вино, рум, чай, каву, але в найгірших гатунках.

Ми вже при кінці книжки п. Цибульського. І тут надibuємо ради автора, які він дає мужикам і ще комусь, відай, тим, що через них у мужиків не стало що їсти. Доста того, що автор радить закладати сади, друкувати такі поради кухонні, де би газдині мали способи варення страв та переховування грибів і ягід, заводити стації, котрі би вчили людей, як землю ліпше використати, та вчити селян їсти конятину.

Ради не так світлі, але добрі і такі. Щодо закладування садів, то скажу, що мужикам треба знати ходити коло садів, треба мати час до сього і землю під дерева. За знання садівництва най відповість школа, а за час і землю вже не знаю хто, хіба би уряд податковий, касієри і багато-багато ще.

Але та «мужицька кухарка» таки трохи смішна. Аби читати ту кухарку, то треба вміти учитати, а сього не вдасть жадна молода газдиня, бо не то сільські дівчата, котрі звичайно за роботою домашньою нічо в школі не виучуються, але навіть хлопці виходяь зі школи лиш з азбукою. А аби з неї зробити слово, а слова складати в бесіду читану, сього наша школа не виучує. Але даймо на то, що газдиня вміє читати, то що ж із сього? Аби переховувати гриби і ягоди через зиму, на се также не треба кухарки, бо й так переховуються. Ліпше було сказати п. Цибульському, що грибів не можна дістати, бо побережники обдирають за них, і переховувати їх тяжко навіть з книжкою в руках!

Аби така кухарка вчила варити страви наших мужичок, то дуже було би гарно. Але тут знов маленька біда. Що зварити з лободи і бурякового листя, як нема в хаті ані муки, ані масті, ані солі? На се кухарка нічого не відповість, а мужичка повіту Камінецького, нічого не розгадуючи, зварить волок сама з себе, кухарка така також нічого не зарадить на брак палива, на брак часу, на дрібні діти, котрі кожду вільну хвилину газдині забирають! Таки смішна кухарка! Придала би ся вона багатшим газдиням, і най се каже

виразно п. Цибульський, бо тоді виділи би-м, що він вміє радити такому, що ще сам собі дасть раду, а бідних мовчки поминає.

Послідня рада є, аби мужики їли конятину. Видко, що автор книжки уважає мужиків не за людей, котрі можуть мати смак, учуття відрази, привичок, пересудів, а має їх за великі жолудки, котрі можна чим-будь напхати, аби ся лишень не бунтували. Ще ліпшу раду давав мужикам др. Вількош, бо казав їм ловити по ставах равликів, шкаралущень та готувати з них зупу. Мужики хіба можуть їм дати раду таку, аби вони писали за їх теперішній харч, але аби їм ніякої ради на будуче не уділяли. Зрештою видко, що наші мужики не дуже хочуть їсти м'ясо, як 240 днів річно постять насухо. Сі пости – то вже така біда для малих дітей мужицьких, що їх повинно ся під карою заказати!

ЛЕСЯ УКРАЇНКА (1871–1915)

Леся Українка (Лариса Косач) народилася 25 лютого 1871р. у Новограді-Волинському. Мати її – письменниця Олена Пчілка – і батько – юрист – багато уваги приділяли гуманітарній освіті дітей, розвивали інтерес до літератури, вивчення мов, перекладацької роботи. Серед близького оточення майбутньої поетеси були відомі культурні діячі: М. Драгоманов (її дядько по матері), М. Старицький, М. Лисенко. Все це сприяло ранньому входженню Лесі в літературу: в дев'ять років вона вже писала вірші, у тринадцять почала друкуватись. У 1884р. у Львові в журналі “Зоря” було опубліковано два вірші (“Конвалія” і “Сафо”), під якими вперше з'явилося ім'я – Леся Українка.

З кінця 80-х рр. Леся Українка живе у Києві. У 1894 – 1895 рр. Леся Українка перебувала в Болгарії у Драгоманова. У Болгарії була написана переважна частина циклу політичної лірики “Невільничі пісні”. Поетеса говорить, що розстається з рожевими мріями, із скаргами на долю і сльозами

та свідомо приймає свій терновий вінок. Вона відчуває в собі народження нової людини – як кричі у вогні (“Північні думи”, “О, знаю я, багато ще промчить”). Письменниця підтримує галицьку радикальну пресу, публікує у львівському журналі “Народ” статтю “Безпардонний патріотизм” та вірш-памфлет “Пророчий сон патріота”, що є відгуком на проватіканські статті газети “Буковина”. Це було нове явище в її творчості – сатира, спрямована проти українського буржуазного націоналізму та клерикалізму. Твори публікувались під криптонімом “Н. С. Ж.”.

З 1893р. вона перебуває під таємним наглядом, підтримує тісні зв’язки з особами, які були на засланні і багатьма студентами “сумнівної політичної благонадійності”.

У 1898р. у “Літературно-науковому віснику” з’являється стаття І. Франка про творчість Лесі Українки, в якій він ставить поетесу в один ряд з Шевченком.

В 1900р. в Петербурзі Леся Українка знайомиться з російськими літераторами, які групувались навколо журналу “Жизнь”. Леся Українка вмістила в “Жизни” чотири статті: “Два направления в новейшей итальянской литературе”, “Малорусские писатели на Буковине”, “Заметки о новейшей польской литературе”, “Новые перспективы и старые тени”. Підготована до друку стаття “Новейшая общественная драма” була заборонена цензурою, а дві інші – “Народничество в Германии” і “Михаэль Крамер. Последняя драма Гергарта Гауптмана” – не були опубліковані, бо 8 червня 1901р. журнал ліквідовано.

Більшість своїх статей для “Жизни” Леся Українка писала в Мінську біля смертельно хворого С. Мержинського. В одну з найстрашніших ночей у стані невимовної туги створила вона драматичну поему “Одержима” (1901), в якій вибух інтимного почуття, викликаний нелюдськими стражданнями вмираючого товариша, спрямовується в широке русло вибору людиною життєвого шляху і тієї ідеї, якій вона служить увесь свій вік (ці питання

звучать уже у вірші “Завжди терновий вінець...”, написаному за кілька місяців до “Одержимої”, і широко розроблені у драмі “Адвокат Мартіан”, 1913). С. Мержинському присвячені також “Я бачила, як ти хилився додолу”, “Мрія далекая, мрія минулая”, “Калина” та інші вірші – цілий цикл інтимної лірики. Трагічні переживання поетеси відлунюються також у поемі “Віла-посестра”.

Пережита особиста драма позначилась на загостренні хвороби легень, і Леся Українка їде на Буковину, далі – Гуцульщину рятувати підірване здоров’я. В 1902р. у Чернівцях з ініціативи студентів університету, які тепло вітали поетесу, виходить третя збірка її поезій – “Відгуки”. Вона складається з циклів “З невольницьких пісень”, “Ритми”, “Хвилини”, шести легенд і драматичної поеми “Одержима”.

У 900-х рр. міцніють зв’язки Лесі Українки з соціал-демократичним рухом. З групою товаришів вона займається розповсюдженням соціалістичної і марксистської літератури, перекладом праць теоретиків соціалізму, виданням цих творів за кордоном і транспортуванням у Росію. У 1907р. при обшуку у Лесі Українки вилучено 121 брошуру, серед них були три видання “Маніфесту Комуністичної партії”, три праці В. І. Леніна (“До сільської бідноти”, “Державна дума і соціал-демократична тактика”, “Перемога кадетів і завдання робітничої партії”), чотири праці К. Маркса, п’ять – Ф. Енгельса, біографія К. Маркса і Ф. Енгельса та ін.

Феномен таланту Лесі Українки полягав у тому, що вона одночасно плідно працювала в різних літературних жанрах. У кінці 90-х – на початку 900-х рр. з’являються її поеми “Одно слово”, “Віла-посестра”, “Се ви питаєте за тих”, “Ізоolda Білорука”, в яких яскраво виявилася схильність до оригінальної обробки світових сюжетів. Активно працює Леся Українка і як перекладач, її увагу привертають вершинні явища світової літератури – “Макбет” Шекспіра, “Пекло” Данте, “Каїн” Байрона. Вона перекладає також драму Г. Гауптмана “Ткачі”, яка належала до забороненої в Росії літератури,

вірші Надсона, Конопніцької, Ади Негрі. З метою популяризації української літератури серед російського читача Леся Українка вибирає для перекладу твори на народні теми. Так, у видавництві “Донская речь” у Ростові-на-Дону в 1903 – 1905 рр. вийшли в її перекладах російською мовою оповідання І. Франка “Сам собі винен”, “Добрий заробок”, “На дні”, “Ліси і пасовиська”, “Історія кожуха”, “До світла”. Переклади Лесі Українки відзначаються високою мовною культурою, пильною увагою до відтворення ідейно-художнього змісту оригіналу, його стильових особливостей.

1905 рік не був несподіваним для Лесі Українки. Драматичні поеми “Осінь казка” і “В катакомбах”, датовані 1905р., були безпосереднім відгуком на революційні події.

Після поразки революції Леся Українка звертається до соціальної і політичної сатири, співробітничав в журналі “Шершень”, її вірші “Пан політик”, “Пан народовець”, “Практичний пан” та ін. – це критика ліберальної буржуазії, лжедрузів народу.

В останнє десятиліття у творчості Лесі Українки переважає драматургія. За порівняно короткий час було написано понад двадцять драматичних творів, які відкрили нову сторінку в історії театральної культури.

На характер і тенденції новаторства Лесі Українки-драматурга проливають світло її статті, в яких викладена теорія соціальної драми. Виходячи з концепції змістовності жанру, авторка багато уваги приділяє його еволюції.

Датовані 1913-м – останнім роком життя – твори свідчать, що Лесю Українку не лишають роздуми про громадянські обов’язки митця, його творчий подвиг. Образ співця стає в центрі останньої драматичної поеми – “Оргія”. Свій ліро-епічний триптих – “Що дасть нам силу?”, “Орфееве чудо”, “Про велета”, в якому звучить думка про суспільне перетворюючу місію мистецтва, письменниця присвятила І. Франкові і надіслала до ювілейного збірника на його честь.

Леся Українка померла 1 серпня 1913р. в грузинському містечку Сурамі. Тіло її перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі.

Українська література // <http://www.ukrlit.vn.ua/biography/ukrainka.html>.

ГОЛОС ОДНІЄЇ РОСІЙСЬКОЇ УВ'ЯЗНЕНОЇ

Маленька поема в прозі, присвячена поетам і артистам, що мали честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі.

Великі імена і гучні голоси! Їхня слава лунає цілим світом!.. Зрозуміло, слабенький спів однієї невольниці не матиме змоги привернути увагу цих величних півбогів, увінчаних лавровими та трояндовими вінками. Але ми не такі, бідні ув'язнені поети, ми призвичаїлися до пісень без відгуку, до нездійснених прохань, до даремних проклять, до безутішних сліз, до приглушених стогонів. Можна все згнітити, за винятком голосу душі, – він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями. І чоло, що ніколи не зазнало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якесь безчестя. І голос, що ніколи не збуджував луни в золоті, не менш вільний, не менш щирий, він не потребує славетних тлумачів, щоб бути добре зрозумілим.

Дозвольте ж нам співати! Пісні – це єдине наше добро, бо все можна згнітити, за винятком голосу душі.

Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповняли акордами зали Версаля. Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна. Ганьба вам, актори, коли ви блюзнірськими вустами вимовляєте велике ім'я Мольєра, який колись своїм уїдливим глумом підточував жахливого велетня, що його створив для Франції небіжчик король-сонце.

Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, наслухавшись ваших пісень у місті Парижі, цьому місті-царевбивці, кожний камінь якого кричить: «Геть тиранію!» Горе старовинним містам, яких запліснявіле каміння, іржаві ліхтарі та тісні площі є великими промовцями і не вміють мовчати...

Добрі французи, заведіть нашого царя подалі від цього міста привидів до Шалону, до Тріанону, все однаково куди, але подалі, бо тут, у кімнатах Антуанетти і Людовіка, кошмари можуть порушити його відпочинок після такого тріумфу, після таких жертв, що устинали дорогу його колісниці цезаря, яка проїздила по мертвих. Чи даремно після вашої сполошної «Марсельєзи» співано найсумніший приспів: «Боже, царя храни!»

Добре ж будуйте міст, що мусить з'єднувати народи, хай буде він не менш міцний, ніж старовинні царські мости в Парижі і Москві. Вони ж добре витримали невгамовний танець позбавленого кайданів натовпу, підбурюваного ненавистю, освітленого пожежами. Подбайте ж, щоб ваш міст не завалився незабаром під час спалаху одного з цих великих народних балів, воєн чи революцій, цих блискучих маскарадів.

Великі поети, великі артисти, яка прекрасна маска прикриватиме ваші знамениті обличчя під час цих великих свят? Який саме буде ваш костюм, якого віку, якого стилю, що вас прославить у ті «шалені дні?» Що ж до нас, таких невідомих, незнаних тепер, яких великі цього світу не зволють навіть помічати, ми підемо без масок в ті страшні дні, бо залізні маски не можуть змінитися на лицемірний оксамит.

Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество? Убожество країни, яку ви називаєте такою великою? Це ж ваше улюблене слово, це бідне слово «велич», смак до величного природжений французам. Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злочинство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні,

грандіозні. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного, їхні піраміди високі й дуже міцні. Ваша Бастілія була ніщо в порівнянні з ними. Приходьте ж, великі поети, великі артисти, подивитися на велич наших бастільських фортець, зійдіть з естрад, здійміть ваші котурни й огляньте нашу прекрасну в'язницю. Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я – Росія. Поет може там мешкати, і навіть у безпеці, позбавившись тільки імені або позбавившись усього.

Живіть собі спокійно, побратими, прославлені вашими великими іменами. А ти, французька музо, вибач співачці-невільниці, позбавленій імені. Все-таки я менше тебе зневажила своєю убогою прозою, ніж твої вільні друзі в своїх прекрасних, улесливих віршах.

Ув'язнена

Примітки

Вперше надруковано в газеті «Слово» (Регенсбург). – 1946. – Ч. 8.

Дата написання – кінець 1896 р.

[ЛИСТ ДО ТОВАРИШІВ]

Не від імені русько-українського народу, не від імені радикальної партії⁶⁴ звертаюсь я до вас, мої знайомі і незнайомі товариші, я одважуюсь удатись до вас від свого, може, й невідомого вам ймення: обізвіться, докажіть, що ви живете і думаєте. Я чую свій товариський зв'язок з вами, і вся ганьба, недовір'я, іронія, що падає на вас, падає однаково і на мене. Через те я звертаю до вас річ не з докором, я дивлюсь на вас не згори вниз, я хочу

⁶⁴ Русько-українська радикальна партія – створена 1890 р. у Галичині з ініціативи І. Франка та М. Павлика. Мала свої друковані органи – журнали «Народ», «Хлібороб» та газету «Громадський голос».

говорити з вами, як з товаришами, просячи тільки розуміння безстороннього і щирої відповіді словом і ділом.

Мені згадуються ті довгі вечори-ночі, проведені у великому гурті або вдвох з яким товаришем (кожний з вас, певне, пам'ятає такі часи), я не можу забути тих речей, що говорились. Скільки хороших, щирих слів, скільки ясних думок! І політична воля, і освіта народу, і потреби нашого краю, і оборона прав народності, і конечність здобування волі слова, хоч за кордоном, поки що (ми вірили, що наше вернеться нам), – все то, здавалось, стояло так ясно перед нами, здавалось, що от-от здіймуться руки і закипить робота... Але що ж? Невже то був марний гомін?

Я знаю, дехто, може, робить свою тиху, скриту роботу, але чи се ж вона – та мета, що блищала перед нами в ті довгі вечори?

Хто знає, що робиться на дні моря? Всякий, хто бачить його тихий гладенький поверх і сумно спущені вітрила на кораблях, скаже: «Тиша в морі!» Отже, і в нас доти буде «тиша в морі», поки хвилі з глибини не здіймуться наповерх, власне хвилі, а не ті одинокі сплески з гребінчиком ясної піни, що зараз же зникають без сліду.

Хто ж має здійсмати ті хвилі? Ми самі. Ми самі мусимо бути тими хвилями, отже, не нам сидіти край моря та ждати погоди, чи то пак негоди та супротивного вітру.

Скажіть, мої товариші, чому не чути вашого голосу, тимчасом як усяка «темна сила» не боїться здійсмати його прилюдно? Невже для нашої країни ще не настав час, щоб виявила себе сила світліша? Що буде, коли сторонні люди приймуть на віру оті безсоромні речі, що говоряться ніби від всього «русько-українського народу», пам'ятаючи приказку: «Мовчання знак згоди».

Правда, не все було мовчання, було заявлення 62. Після нього минуло більш року – і що ж по тому? Після нього ждалося якось ще іншого

заявлення з боку тих 62 словом чи ділом яким. Але ні, то, здається, був сплеск...

Ви, певне, знаєте, що дві газети – «Народ»⁶⁵ і «Хлібороб»⁶⁶ – тяжко хворі на брак грошей і праці, власне нашої праці. (Якби було більше праці з України, то й гроші українські давались би з більшою охотою, а то тепер декому, либонь, здається, що він дає на чужу користь). Та ще гроші так чи інак даються, але невже ж нам, панове, грішми від роботи відкупляться! «Народ» при всіх своїх хибах (і тут не без нашої вини) єсть все-таки єдина часопись на українській мові, де можлива одкрита розмова про наші громадські питання та подавання фактів з життя нашого люду, незалежно від всякої «тонкої політики», без огляду на різних «їх благородій» (чи там «всечесних» та «високодостойних» або «найсвятіших» та «найясніших», діло не в словах – се як до краю!).

Коли загине «Народ», то хто знає, як довго прийдеться ждати до нової часописі та тинятись по різних «чужих хатах»; вже ж тяжче заснувати нову газету, ніж підтримувати давнішу.

Коли згине «Хлібороб», то тим загальмується, хто зна як надовго, і праця над розбуджуванням того селянства в Галичині, що саме тепер почало прокидатись.

Вам відомо, що зложений фонд на видання просвітніх книжечок для селян, головню ж книжечок про релігійні справи, бо се ж, либонь, чи не сама пекуча потреба нашого люду, замороченого попівською опікою і блукаючого навімання через усякі мальованщини⁶⁷ і т. п.

Чи буде ж зложена й праця? Адже гроші без діл, певне, не менш мертві, ніж віра.

⁶⁵ «Народ» – двотижневий громадсько-політичний журнал прогресивного напрямку. Виходив у Львові в 1890–1892 рр. (за редакцією І. Франка та М. Павлика) і в Коломиї у 1893–1895 рр. (за редакцією М. Павлика).

⁶⁶ «Хлібороб» – громадсько-політичний, науковий та літературний журнал прогресивного напрямку. Видавався М. Павликом у Львові та Коломиї у 1891–1895 рр.

⁶⁷ Мальованщина – йдеться про відому в той час секту, назва якої походить від прізвища її засновника – Кіндрата Мальованого. Секта відзначалася надзвичайним релігійним фанатизмом, варварськими обрядами.

Ви знаєте, панове товариші, що вся робота над освітою і обороною прав галицького люду лежить на плечах двох-трьох людей (назва «русько-українська радикальна партія» більш голосна, ніж правдива назва); на них же лежить і прилюдна боротьба за нашу, українську, справу. Чи не пора ж нам, товариші, взяти хоч яку частку їх праці на себе? Не все ж сидіти заложивши руки та дякувати їм, що побиваються за нас.

Робітники біля нашої літератури красної ще є (хоч і то не гурт), робітників же, що ретельно працюють біля нашої волі, що зробили сю працю завданням свого життя, – тільки сих два-три чоловіка і тим уже врешті сили не стає. За нами більш нема старих борців, поперед нас – все ще діти, отже, хто порятує нас, коли не схочем рятуватись? Сумно, що знов мусимо виступати ми, недосвідчена молодь, але ж іншого виходу немає, коли не хочемо зректись нашої волі.

Врешті, не всі ж ми недосвідчена молодь, є між нами і люди з певним громадським становищем і з укінченим образованием, їм, запевне, й початок мусив би належать.

Коли ви не хочете довіряти вашої праці закордонним людям, то невже, коли справді є праця і охота до неї, не знайдеться у вас людей, що взялись би її доглядати за кордоном? Чому ж перше знаходились такі люди? Чи вже перестали у нас вірити в силу і потребу вільного слова? Не видно сього по ваших заявленнях. Та не чуто було і в розмовах. За чим же діло стало?

Поки не буде в нас широкої течії вільного слова, то все буде в нас «тиша в морі» або, щонайбільше, «мертвая зыбь»!

Примітки

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах: т. IV. – К. : Держлітвидав України, 1954. – С. 289–291.

Дата написання – Софія, січень 1895 р.

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Іван Якович Франко – письменник, вчений, перекладач, філософ, громадський діяч.

Народився 27 серпня 1856 р. в селі Нагуєвичі (нині с. Івана Франка) Львівської області. Після Дрогобицької гімназії вступив до Львівського університету. Через 16 рр. закінчує Чернівецький університет. У 1893 р. захистив у Відні докторську дисертацію. Організатор видань «Громадський друг», «Дзвін», «Молот». Його друкована спадщина сягає 50 томів «Зібрання творів». Відомий визначними творами політичної лірики: «Гімн», «Каменярі», «Товаришам із тюрми». У збірнику «Зів'яле листя», «Мій ізмарагд» переважають мотиви філософської та інтимної лірики. Автор поем «Панські жарти», «Смерть Каїна», «Похорон», «Іван Вишенський», «Мойсей», оповідань «бориславського циклу», повістей «Борислав сміється», «Захар Беркут», «Для домашнього вогнища», «Перехресні стежки» та ін. Написав драматичні твори «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Украдене щастя» та ін. Автор праць з історії та теорії літератури, перекладач творів з російської, польської, чеської, сербської, хорватської, німецької, англійської, французької, старогрецької, римської, арабської, асиро-вавилонської та інших мов. Твори І. Франка перекладено багатьма мовами світу. Окремі поезії покладено на музику, деякі прозові твори екранізовано й інсценізовано. Помер І. Франко 28 травня 1916 р.

Коли ми думаємо про Івана Франка, в нашій уяві постає перш за все титан думки і праці, людина, в якій дух і тіло рве до бою заради поступу і щастя людського, українець, корені якого сягають глибини народного життя і переходять у дерево, квіт якого величний, щедрий, добрий. Той корінь бере початок з батьківської хати. Батько Яків – відомий на всю округу коваль, невтомна у праці мати Марія. В такій сім'ї найперше привчали до праці, поваги до людей. І, звичайно ж, хотіли, щоб дитина вчилася на радість

батькам, на добро людям. З шести рр. хлопець навчається в початковій школі в сусідньому селі Ясениця-Сільна, пізніше у Дрогобицькій нормальній школі отців-василіан, а ще через деякий час – у Дрогобицькій гімназії. Михайло Коцюбинський у нарисі про Івана Франка зазначає, що здібна дитина в сільській школі навчилася читати українською, польською і німецькою мовами. Сміялися з Франка в німецькій школі при монастирі. Але «минув р., настав екзамен – і малий Франко здивував усіх: він опинився першим учеником». 1865 р. помер батько. В дім прийшов вітчим Гринь Гаврилик, ріпник. На шістнадцятому році Франко залишився круглим сиротою – померла мама. Дорога ж до знань не зупинилася. Під час навчання в гімназії Франко читає твори Гете, Лессінга, Шіллера, Расіна, Корнеля та ін., писані німецькою та французькою в оригіналі. Береться й сам за літературну працю. Перший вірш – «Великдень 1871 р.» – присвятив батькові. Перекладає твори Гомера, Софокла, Горація, Гейне, а також «Слово о полку Ігоревім», «Краледворський рукопис» В.Ганки. В гімназії Іван Франко обстоює думку, що основою української літературної мови повинна бути мова народна. Після Дрогобича юнак їде у Львів, вступає до університету. Багато пише, стає найвпливовішою постаттю в редакції журналу «Друг», знайомиться з М. Павликом і І. Белеєм. Івана Франка цікавить також філософія, політична економія, соціологія. 1877 р. Іван Франко переживає перший арешт. Перед цим поліція зробила обшук на квартирі, виявивши революційну літературу. Франка звинувачують у належності до таємної соціалістичної організації. «Протягом дев'яти місяців, – писав він, – проведених у тюрмі, сидів я переважно у великій камері, де перебувало 18–28 злочинців, де зимою ніколи вікно не зачинялося і де я, слабкий на груди, з бідною допомогою привілею спати під вікном... але зате прокидався майже завжди з повним снігу волоссям на голові». Широта політичних і літературних уподобань викликала неоднозначну реакцію у громадськості. Реакційні кола Галичини доходили навіть до ігнорування його творчості. Зокрема, в «Зорі» відмовилися

друкувати оповідання «Муляр», оскільки мулярі «найгірші п'яниці» і не варті уваги. Відстоювання власних позицій позначалося й на матеріальних статках. Був час, коли письменник зовсім не мав коштів на проживання і змушений був мешкати у робітника Данилюка. У квітні 1881 р. Франко їде в село Нагуєвичі. Крім літературної праці, виконував і щоденну селянську роботу. Великі надії на здійснення політичних і літературних намірів покладав Франко на Київ, куди він прибув наприкінці лютого 1885 р.. Зустрічі з О.Кониським і В.Антоновичем не виправдали сподівань щодо видання газети. Теплий спогад залишили зустрічі з родинами Лисенків, Старицьких і Косачів. Приїхавши в Київ наступного р., Франко одружується з Ольгою Хорунжинською. 1892 р. Франко виїжджає до Відня, щоб закінчити докторську дисертацію «Про Варлаама і Йоасафа та притчу про однорожця». Через р. відбувся захист, Франко здобув ступінь доктора філософських наук. 1894 р. трапилася нагода посісти професорську посаду кафедри історії української літератури і мо-ви Львівського університету. Хоч пробна лекція і мала успіх, однак лідери народовців, «москвофілів», польсько-шляхетські шовіністи вдалися до наклепів і провокацій, щоб не допустити Франка до професорства. Кандидатуру письменника було забалотовано. Це не могло не засмутити Франка, але й не зупинило його подальшого духовного поступу, яким би важким він не був. Не вистачало хіба що фізичних сил. У 1897 р. Франко від перевтоми захворів. Подальші роки також були не з легких. «Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою, – писав про зустріч з І. Франком у 1905 році Михайло Коцюбинський. – В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба у його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою». 1908 р. Франко знов переживає хворобу. Велика перевтома призвела до нервових розладів, контрактури обох рук і пальців. Вийти з цього стану допомогло лікування в Хорватії, на берегах Адриатичного моря. Початок першої світової війни застав родину Франка в

трагічному становищі. Хвора дружина перебувала в лікарні, сини – в армії. Позбавлений засобів до існування, письменник мешкав у домі шкільного товариша. Невдовзі захворів, але й, перебуваючи в такому стані, не випускав пера з рук. Помер І. Франко 27 травня 1916 р., поховано його 31 травня на Личаківському кладовищі у Львові. Радянське літературознавство розглядало творчість письменника з позицій соціалістичного реалізму, уникало оцінок його поглядів щодо суверенності України. У той час ніхто інший, як Франко, писав: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фанатів, що раді би широкими і вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації». І донині актуальні його слова про те, що «ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів».

Вікіпедія. Вільна енциклопедія //

<http://www.ukrlib.com.ua/bio/printout.php?id=82>.

ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМОГО

Є письменники, чий життєпис цікавіший від їхніх творів, чиї твори – це тільки матеріали до їхньої характеристики, складові частинки їхнього життєпису. Це генії, обранці долі, великі й оригінальні в доброму і злому, у щасті і в стражданні. Це корифеї літератури, творці нових напрямків. Їх можна назвати представниками того часу, коли вони жили, а їхній життєпис у кожному разі дасть змогу більш-менш глибоко увійти в таємниці духу їхньої доби, бо саме в них цей дух міститься, в них він немов відтворюється і знаходить своє найвиразніше втілення. Мені здається, що тільки такі письменники заслуговують на докладні та з усім першоджерельним апаратом

опрацьовані біографії, бо ж їхнє життя само собою є такий архівір, як їхні твори, і навіть невдало розказане збагачує скарбницю людського духу.

За нечисленним гуртом цих велетнів іде величезна кількість письменників-робітників і ремісників, більш чи менш працюючих, впливових, популярних і заслужених, що, однак, не доростають до тих майстрів. Печуть вони, як говорив Крашевський, щоденний хліб для розумового споживання, розбивають на дрібну монету ті купи ідеального золота, що їх майстри видобули з таємничих глибин натхнення, наповнюють своєю працею створені ними основи. У цих людей бібліографія їхніх творів звичайно більша за життєпис; людина неначе зникає поза тим, що зробила. Такі письменники не знаходять біографів; це немов ті робітники, які допомагають ставити будинок цивілізації, але прізвища яких не виписуються на фронтоні цього будинку.

Як один із таких робітників, що кладе цеглину по цеглині до тієї будови, я ніколи не відчував живіше цього свого характеру, ніж у хвилину, коли з обов'язку чемності маю представитись польській публіці, якій подаю до рук збірку своїх новелістичних образків. Що маю сказати їй про себе? Що я народився? Га, цей незначний випадок трапляється з кожним із нас, шановні читачі. Що я трохи вчився? Що я любив і страждав? Адже ж і фарисеї роблять те саме, говорячи словами святого письма. А поза цим нема нічого, гідного уваги в моєму житті, крім тієї сверблячки до писання, крім нахилу спостерігати людське життя в його найрізноманітніших проявах, крім тієї ніколи й нічим не заспокоюваної гарячки, яка змушує мене перейматися стражданнями й радіщами, думками і мріями інших людей. Але й всі ці патологічні прикмети не є нічим характерним для мене: це, здається, звичайні прикмети письменницького ремесла.

Was ist denn an dem ganzen Wicht
Originell zu nennen?⁶⁸

⁶⁸ Що можна назвати оригінального у маленької, звичайнісінької людини? (нім.).

На це питання Гете відповідаю: хіба те, що я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнізованих німецьких колоністів, що мій батько був звичайний селянин і робив панщину – не якомусь дідичеві, а цісарсько-королівській камері, не вмів ані читати, ані писати, та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, слабовиту і до селянської праці нездатну дитину, до школи. Вихід з-під селянської стріхи на ширшу, публічну арену – це у нас досі надзвичайно рідка річ.

Я народився в 1856 р. в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, ходив протягом двох років до сільської школи в Ясениці Сільній, потім до т. зв. нормальної школи отців василіян у Дрогобичі, а опісля там же до гімназії. Склавши іспит зрілості, я вступив до університету у Львові, але мої студії перервав соціалістичний процес 1877–8 року, до якого бозна-чому замішано мене, навіть засуджено на 6-тижневий арешт (після 8 місяців слідчої тюрми) за приналежність до таємного товариства, до якого насправді я ніколи не належав і якого, скільки знаю, ніколи не було. Це одна з небагатьох оригінальних рис у моєму житті, бо подібне не кожному трапляється.

Дальший опис мого життя може заступити бібліографічний опис моїх праць, але його залишаю Естрайхерам ХХ століття, якщо взагалі котрому з них захочеться порпатися у купах щоденно надрукованого паперу, що творять квінтесенцію нашої літературної продукції. Скажу тільки коротко, що відтоді ще кілька разів арештовували мене і завжди випускали на волю без судового процесу; що, незважаючи на це, я закінчив університет і навіть, на превеликий гнів деяких моїх близьких братів-русинів, наважився скласти з відзнакою докторат з славістики у Відні та габілітуватися на викладання української літератури у Львівському університеті. Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкармерованими українцями вдалось врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання. «Бійтеся бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуді він ходить!» Так кваліфікував мою кандидатуру брат – той самий,

який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень. Очевидно, перед таким аргументом моя кандидатура на приват-доцента мусила впасти, а мотив «*Politisches Vorleben*» (політичне минуле) тільки чемніше прикривав справжню причину... Але не хочу обвинувачувати. З гіркістю привик я робити те саме, що о. Бодуен, який, коли його вдарили в лице, сказав: «Це для мене, пане, а що ж для дітей?» Очевидно, для дітей, в даному разі для суспільності, треба щось інше. Отже, замість біографічних подробиць декілька признань.

Насамперед признаюся в тому гріху, що його багато патріотів уважає смертельним моїм гріхом: не люблю русинів. Проти тієї гарячої любові до «братнього племені», яка часто бризкає зі шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатися дивною. Але що ж робити, коли вона правдива? Я вже не в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо. І тому повторюю: не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, і що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи і навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру. Зрозуміло, знаю між русинами декілька винятків, декілька осіб чистих і гідних усякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян), але ці винятки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок.

Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю так в такій мірі, як це роблять або вдають що роблять патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для цього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби запевняти що ніде нема такої гарної природи як на Русі. Щоб любити її історію, для цього досить добре її знаю; занадто гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості братерства й волі, щоб не відчувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої

любіві. Ні, любити цю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику а таку плідну на перевертнів найрізноморднішого сорту? Чи може, маю любити світлу будущину тієї Русі, коли тої будущини не знаю і для світлості її не бачу ніяких основ?

Коли незважаючи на те, почуваю себе русином і по змозі й силі своїй працюю на Русі, то, як бачиш, шановний читачу, Цілком не з причини сентиментальної натури. До цього примушує мене почуття собачого обов'язку. Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне.

Називають мене не раз завзяті польські патріоти ворогом поляків. Що маю сказати на такий закид? Чи посилатись на свідоцтво тих поляків та польок, яких люблю, яких високо ціную і до яких маю всіляку пошану? Ні, піду простішим шляхом і скажу відверто: не люблю занадто завзятих патріотів, тих, що мають уста, повні Польщі, а серце холодне до недолі польського селянина й наймита. Скептично аналізуючи свій власний руський

патріотизм, застосовую ту саму мірку й до патріотизму патентованих польських патріотів, якими не можу захоплюватись. І не дивуюсь, що вони платять мені тією самою монетою, з добрим процентом.

Говорили про мене, що я ненавиджу польську шляхту. Якщо до польської шляхти зарахувати Ожешко й Конопніцьку, Пруса й Ленартовича, Остою й Карловича, – то така думка про мене буде цілком несправедлива, бо цю справжню шляхту, цю еліту польського народу ціню і люблю, як люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу. Що таким самим почуттям не обдаровую того чи іншого галицького шляхтича або й навіть більшої їх частини, то, напевно, з причин цілком відмінної натури від тих, які велять мені любити перших. Якщо серед галицьких шляхтичів знайду коли які симпатичні винятки, не занедбаю ударити про них у великий дзвін.

А тепер досить цієї сповіді. Руське прислів'я каже: «Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе обплюють». А в таких розповідях про себе самого нема нічого легшого, ніж упасти в одну або іншу крайність. Відчуваю, що так уже сказав я не одне таке, за що потраплю під удари з різних боків, але нехай і так буде! Того, що я сказав, не візьму назад і закінчу руським прислів'ям: якщо так добре моїй жінці, хай мене б'ють.

ЖІНОЧА БІБЛІОТЕКА, ВИДАЄ НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА

Книжка І. Наша доля, збірник праць різних авторів. Стрий, 1893

Майже рівночасно з І кн. «Життя і слова» появилася в світ також І кн. давно дожданої «Жіночої бібліотеки», видаваної звісною письменницею Н. Кобринською⁶⁹. Щиро вітаючи се нове видавництво і бажаючи йому

⁶⁹ Кобринська Наталія Іванівна (1855–1920) – українська письменниця, громадська діячка демократичного напрямку, організаторка жіночого освітнього і громадського руху у Галичині.

якнайкращого ходу серед нашої суспільності, ми хочемо сказати кілька слів про зміст 1 книжки. Вона містить ось які статті: «Жіноча справа в Галичині» Н. Кобринської, «Швачка», стих Олекси Ходовицького, «Праправнучка баби-борця», оповідання Ганни Барвінок⁷⁰, «Чого нам боятись?», розвідка Євг. Ярошинської, «Відчит» Анни Грималюк, «Дві народні пісні», «Домашній жіночий промисл» Н. К.⁷¹ і Марії Реваковичівни, «Літературні замітки» д-ра Дам'яна М.⁷², «Звістки з заграниці і з краю» Ольги Кобилянської⁷³ і Н. К., Статут товариства «Охоронка»⁷⁴. Як бачимо, зміст досить різнобарвний і порушує важні питання нашого суспільного життя. Статут товариства «Охоронка» становить один крок до виконання ухвал стрийського віча⁷⁵, щоб інтелігентні жінки по наших селах засновували такі охоронки для догляду над мужицькими дітьми в часи, коли матері їх зайняті польовою роботою. Замітка М. Реваковичівни про жіночий промисл у наших горах свідчить про щире зацікавлення авторки – не виробами та узорами, а долею і заробітком тих жінок-селянок, що роблять, ткають та вишивають і в котрих обороні вона стає против інших жінок – жидівок та циганок, що відбирають їх заробіток. Панна Наталія Окуневська подала прекрасну пісню народну про долю сиріт; пісня ся, мабуть, нового складання, бо в старіших збірках, в тім числі й у Головацького, ми її не стрічали. Інтересною повістю в руському виданні є «Пісня про свекруху», перекладена Рахелею К. з жидівського жаргону. На жидівський жаргоновий фольклор давно звернено увагу в світі науковим (гл[яди] хоч би Grünbaum, Jüdischdeutsche Chrestomatie), та все-таки

⁷⁰ Ганна Барвінок (літературний псевдонім Білозерської-Куліш Олександри Михайлівни; 1828–1911) – українська письменниця ліберально-буржуазного напрямку.

⁷¹ Н. К. – літературний криптонім Н. І. Кобринської.

⁷² Дам'ян М. – літературний псевдонім Морачевського Вацлава Іполитовича (1867–1950), вченого-біолога, літературного критика. Після возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною – професор Львівського ветеринарного інституту.

⁷³ Кобилянська Ольга Юліанівна (1863–1942) – українська письменниця демократичного напрямку, борець за емансипацію жінок.

⁷⁴ Статут товариства «Охоронка» – очевидно, місцеве товариство по охороні дітей та материнства.

⁷⁵ Стрийське віче – збори, проведені в Стрию 1891 р. з метою залучення жінок до участі в загальнодемократичній боротьбі проти соціального гніту.

не в тій мірі, як би слід. Того самого Грюнбаума⁷⁶ «Жидівсько-польська хрестоматія», заповіджена, не вийшла досі. Пригадаю, що на мою просьбу один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Бернфельд, написав був для «Зорі» 1886 р. добрий огляд її⁷⁷. В «Житі і слові» ми думаємо посвятити досить місця жидівському жаргоновому фольклорові, до чого маємо обіцяну підмогу шановного д-ра Генрика Бігеляйзена.

В першій книжці «Жіночої бібліотеки» слід ще звернути увагу на гарну поемку д. Олекси Х[одовиць]кого «Швачка». Оповідання Ганни Барвінок, написане прекрасною мовою, по своїй провідній думці може не зовсім надавалося до видання, котре голосить рівноправність жінок з мужчинами. Пані Г[анна] Б[арвінок] взялася власне оповідати «епопею» підчинення жінки чоловікові, навіть нелюбому, в додатку ще й ідеалізуючи сю жінку.

Про статтю і замітки самої впорядчиці сеї збірки, д. Наталії Кобринської, не місце тут говорити докладніше. Се праці публіцистичні і в значній часті полемічні. Скажемо тільки згори, що симпатизуємо вповні з її поглядами і з тою діяльністю, яку вона розвиває для їх осущення. Та все-таки скажемо одверто, що, по нашій думці, своєю белетристикою навіть для спеціально жіночої справи вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою.

Звернемо ще увагу на вісті літературні д-ра Дам'яна М. Подав він короткі справоздання з деяких голосних книжок німецьких: одної філософічної (Ніцше⁷⁸), двох драм Гауптмана⁷⁹ і Ібсена і двох повістей (Келлера⁸⁰ і Гі де Мопассана⁸¹). Думка, без сумніву, добра – вказувати нашим жінкам речі, котрі надаються до їх лектури, та тільки добір їх не видається нам щасливий. По що на чолі поміщено книжку Ніцше (чи Ніче, як його пише автор, зводячи його в 2 пад[ежі] до Нічого) – сю блискучу, а фальшиву

⁷⁶ Грюнбаум Макс (Мейер) (1817–1898) – німецький орієнталіст та фольклорист.

⁷⁷ ...один із ліпших знавців жидівської жаргонової літератури, Бернфельд, написав був для «Зорі» 1886 р. добрий огляд її – Йдеться про статтю Ізидора Бернфельда «Жидівська література, гебрейська і жаргонова» («Зоря», 1886, № 9, 10, с. 149–150, 170–172).

⁷⁸ Ніцше Фрідріх (1844–1900) – німецький реакційний філософ-ідеаліст.

⁷⁹ Гауптман Гергарт (1862–1946) – німецький драматург.

⁸⁰ Келлер Готфрід (1819–1890) – швейцарський письменник-реаліст. Писав німецькою мовою.

⁸¹ Мопассан Анрі-Рене-Альбер Гі де (1850–1893) – французький письменник-реаліст.

балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену «без царя в голові», – сього абсолютно не розуміємо. Так само дивно нам, чому з Гі де Мопассана він вибрав якраз патологічну студійку «Орла», а не згадав про найкраще діло передчасно помершого писателя «Bel Ami»? Та все-таки авторів заміток належиться признання за те бодай, що перший у нас звертає увагу на драми Гауптмана, автора справді знаменитих «Ткачів».

Не можемо в кінці проминути ще одної обставини: зверхній вигляд, друк, коректа, а подекуди й мова в I кн. «Жін[очої] бібл[ітеки]» просто неможливі. Ми навіть боялися би входити в детальний розбір деяких праць, розміщених в ній, щоб не передати думку автора зовсім фальшиво, держачися того, що в книжці надруковано. Такого, кажучи словом Федьковича, «шанталавого» в технічній погляді видання, котре при тім має таку поважну ціль і такі щирі наміри, у нас, мабуть, іще не було. Дуже жаль! Щиро бажаємо новому видавництву крім численних передплатників також доброї друкарні і доброго, грамотного коректора.

Примітки

Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1894, т. 1, кн. 2, с. 306–308, за підписом І. Ф.

Подається за першодруком.

З НОВИМ РОКОМ

«З Новим роком, з новим щастям!» – отсим бажанням звикли потішати себе наші люди. В останніх роках чимраз частіше приходить при тім бажанні меланхолійно хитати головою і додавати: «Еге, нове щастя, та зі старими дірами!».

Та що діяти, будемо й ми вірні старому звичаєві і побажаємо нашим землякам з отсим Новим роком дечого такого, що могло би сповнитися без

чуда Божого і без інтервенції заграничних держав, коли б тільки добра воля та добрий розум. Знаю добре, що, говорячи про добру волю і добрий розум наших коханих земляків, я вхожу на поле мрій і фантазій, та для мене як поета се поле не заборонене. Мрії, то мрії.

Не всегда ж нам слезы горькие

Лить о бедствиях общественных, —

як писав колись Карамзин. Попробуймо, мов стрілець за прудким зайцем по добрій пороші, побігти на хвилю за крилатою думою і уявити собі, що би то було, якби...

Візьмемо головну річ. Усі партії в Галичині, всі політики признають, що з усього, що робиться у нас на політичнім полі, найважливішою, найбагатшою наслідками є праця над політичним і громадським освідмленням народу, є та політична і соціальна агітація, яку ведуть потрохи всі партії (особливо в хвилях потреби, перед виборами) та яку найсистематичніше, найбільше свідомо і з найширшою, правдиво по-європейськи поступовою програмою веде русько-українська радикальна партія. Та треба признати, що й вона веде її слабо, прихапцем, спорадично, що робить її не загаль партії, а пару одиниць, напружуючи до крайності свої сили, жертвуючи багато зі своєї кишені, наражаючи своє здоров'я і свою свободу. Один із найкращих агітаторів, С. Вітик⁸², від 18 падолиста сидить у слідчій тюрмі; на другого, Й. Новаковського, сиплеться процес за процесом і за дрібні неформальності при скликуванні віч його засуджують на грубі грошові кари, котрі швидко мусять зруйнувати його і без того мізерний стан мастковий. Те саме діється і з д. Остапчуком⁸³ і іншими радикальними агітаторами; не тільки власті, але і «сполечна єрархія» поводить ся з ними як з ворогами під час війни, і не щадять їх, де тільки можуть їм шкодити. І треба подивлятися енергії, незломному характеру і силі святого запалу у тих людей, що мимо тих жертв

⁸² С. Вітик – Вітик Семен (1876–1937), український політичний діяч з Галичини.

⁸³ Остапчуком – Остапчук Яків, український політичний діяч з Галичини.

і своїх слабих сил не падають духом, але ведуть далі своє діло. Одне хіба може нам пояснити се явище: їх піддержує те приняття, яке знаходять серед народу, під курними сільськими стріхами. «Що мені процеси й засуди! Байдуже! – говорив мені Петро Новаковський⁸⁴. – Але коли бачу, як люди по селах при моїх промовах плачуть, то в мені аж дух росте».

Еге ж! Росте дух і повинен рости у кожного, хто бачить, як сквапливо шукає наш люд іскри просвіти, поради й науки, як ловить кожне щире слово, як горнеться до боротьби за справедливість. Та рівночасно плакати хочеться кривавими слізьми, коли бачиш, як мало страшенно мало ми, русини всіх партій, хочемо й можемо дати тому народові, як усі наші заходи коло його піднесення дилетантські, мізерні, як наші ради нераз дитяче наївні або глупо-зарозумілі, як мало ми при всіх своїх зусиллях уміємо заслужити на його довір'я, потягти його за собою, як мало вміємо й самі між собою і разом із народом бути заорганізованою, дисциплінованою силою, а не безладним стадом!

Погляньмо лише на польське людове сторонництво в західній Галичині. В протягу останніх 3 літ, при всій тісності своєї програми, воно відразу обхопило всю західну Галичину, вело першу завзяту битву з противниками при виборах до сейму в р. 1895 і хоч у значній часті повітів упало, то проте зі здвоєнною силою почало працювати далі, і з кінцем 1896 р. побідило майже у всіх повітах при виборах до рад повітових, а в 1897 лагодиться до нової побіди при виборах до Ради державної. Сей знаменитий зріст завдячує сторонництво не тільки агітаційній діяльності д. Стапінського, що раз у раз їздить по повітах, промовляє в протягу року на яких 150 зібраннях, знає особисто кожного інтелігентнішого селянина в західній часті краю, знає потреби і бажання людності і час, вільний від поїздов, уживає на те, щоб зібрані спостереження та жадання визискати як теми для дальшої агітації, збирає в тій цілі дані і з нових статистичних і інших публікацій і т. д. Се

⁸⁴ *Петро Новаковський* – (1859–1945), український політичний діяч з Галичини.

фаховий агітатор, і без такого агітатора немислимий людський рух польський, особливо в перших початках.

Та польські «людовці» змоглися в силу не самою тільки агітацією Стапінського. До сего причинився і «Przysjacieł Ludu», вміло редагований д. Вислоухом і його жінкою, звісною популярною письменницею, і цілий ряд гарячих та талановитих діячів на провінції і то як із-посеред освічених селян (назвуть тільки двох найвидніших, Якова Бойка і Вуйціка), так із-посеред інтелігенції (др. Миколайський, др. Данец і др.). Люди ті не тільки роблять у партії і для партії, але поносять для неї такі чималі матеріальні жертви; передом тут іде провідник партії, посол др. Леваковський. От тим-то й не диво, що партія та в короткім часі здобула західну Галичину і вже тепер лагодиться в похід на східну Галичину. І я певний, що вона здобуде і її, коли до того часу русини, а головне радикали (на інші руські партії дуже слаба надія), не розвинути такої діяльності, щоб польські людовці не мали тут з ким боротися і не потребували вишукувати своїх ворогів у східногалицьких гніздах. А коли русини не роблять сеї роботи по-своєму, то польські людовці будуть її робити по-своєму і навіть тепер уже роблять потрохи, бо їх видання в досить поважнім числі розходяться по східній Галичині. А в такім разі національні інтереси русинів певно не здобудуть великого блиску, і руські патріоти будуть мати повне право кричати про новий утиск безталанної Русі вже не панами, але хлопами польськими. Та дарма, дурного і в церкві б'ють, а наша преславна нація така вже вдалася, що не тільки чужі пани, але навіть чужі хлопи (польські та німецькі) й чужі пролетарії (жидівські) для неї небезпечні й грізні.

Значить, конечно річ нам – не одиницями, не партіями, а всім народом, усіма силами подумати над тим, щоб завести і піддержувати в Галичині, на Буковині, на угорській Русі, де тільки можна, систематичну, не дилетантську, свідому політичну роботу: усвідомлення, підношення і організування мас народних. Агітація повинна стояти на першому плані. Народ треба

розворушити в ім'я його інтересів, його наболілих потреб, у великій часті краю треба тільки піддержати, усвідомити, накермувати те розворушення, яке вже є. Для сеї праці треба спеціальних людей, котрі би за цю працю мали удержання, могли всюди їздити, всюди бути, де треба. На східну Галичину треба би таких людей бодай трьох, а одного на Буковину. Та за агітацією повинна йти пропаганда, систематичне освічування народу у всяких, а головне в політичних справах, популярна література, брошури, газети, духовна страва для читалень, та обік того правильно зорганізована евіденція праці у всіх повітах, правна оборона селянства супроти всяких кривд, зорганізоване і фахове інформування селян і міщан про всякі справи, починаючи від господарських (таких, як еміграція, парцеляції дібр, ціни продуктів, умови зарібків у різних сторонах краю), а кінчаючи на адміністративних, автономічних та політичних. Усе те вимагало би знов двох-трьох людей підготовлених і спеціально відставлених до тої праці.

Люди знайшлися би. Вони є, не раз самі напрошуються на роботу, та що ж! Серед наших партійних роздорів стрічають усюди недовір'я, підозріння, дрібничні сумніви або просто нехіть. А тим часом час іде, справи народні комплікуються, робота робиться чимраз тяжчою, а нагода раз занедбана не вертає вже більше. П'ять, шість тисяч річного бюджету в руках одного тямущого чоловіка (борони Боже, не товариства!), котрий би сам добре зрозумів потреби хвилі і засягнувши поради людей, близьких до практичної праці, з усіх партій мав можливість попросту ангажувати людей для такої чи іншої праці публічної, особливо такої, яка би заповнювала люки в дотеперішній роботі наших освітніх товариств – п'ять, шість тисяч річного видатку, розумно оберненого на цілі для всіх ясні й корисні, і справа політичного виховання нашого народу за кілька літ посунулась би геть наперед, і ми мали би в Галичині й на Буковині сильну, свідому, зорганізовану хлопську, людovu партію, мали би вироблених агітаторів-

мужиків, мали би популярну політичну літературу і не потребували би стидатися перед іншими народами ані боятися їх конкуренції.

Се одна моя мрія, що так і мулить, так і проситься під перо. А ось і друга.

З усього того, що тепер робиться в Галичині, крім праці над усвідомленням і політичним згуртуванням мас народних, найвартніші, по-моєму, ті початки систематичної праці наукової, яку zorganizував при Науковім товаристві ім. Шевченка проф. М. Грушевський і яка вже тепер здобуває і товариству, і цілому нашому народові признання – звісно, не дома, не серед широкого загалу русинів, а поза границями нашого краю, там, де люди займаються наукою і цінять наукову працю. Я чув із уст проф. Ягіча слова гарячого признання для тої, хоч і як поки що скромної праці, і слова здивування, як се товариство ухитряється при таких мізерних фондах продукувати так багато. А з уст одного польського вченого я чув заяву, що те, що тепер робить Товариство ім. Шевченка, се перший примір такої дружньої праці не тільки в історії галицько-руського, але загалом у історії українсько-руського духового життя. І справді, одну паралель можна пришукати хіба в короткій та плідній праці Юго-западного відділу Географічного товариства в Києві 1873–76 років. Прикро се сказати, та що ж, коли правда: від декого з освічених галицьких русинів я чув такі думки:

«Все те, що робиться в Тов. ім. Шевченка, то для нас люксус, робиться властиво *pro foro externo*, не впливає з наших домашніх потреб і в ґрунті речі для нас зовсім байдуже і непожиточне. Бо навіть із того, що інші будуть хвалити наші наукові видання, для нас властиво ніякого реального пожитку не буде».

І се обговорили ті самі люди, котрі потім страшенно обурювалися, коли я назвав їх аргументи аргументами анальфабетів!

Я не буду доказувати, який невірний, поверховий сей суд. Скажу тільки одне: наша підростаюча молодіж сяк чи так буде мусила розжувати ті наукові

видання. Те, що нині для старших поколінь мертвий капітал, для молодших станеться насущною духовою стравою, ляже в основу нової, ширшої, національної і гуманної освіти. Тільки сею дорогою, переваривши ті наукові здобутки, ми можемо вийти з епохи дилетантства і безплідного політиканства і ввійти в епоху дозрілості та практичної політики. А що й повага та пошана у посторонніх не така пуста річ, як се говорять наші мудреці, се не потребує доказу: брак такої пошани і поваги лежав і досі лежить колодою під ногами кожного русина, котрий поспробує в яким-будь огляді виткнути ніс поза тієї межі свого рідного сміття.

До мрії на тему оживлення, піддвиження і розширення тої наукової, а попри неї і літературної роботи мене спонукали дві речі. У найновішій (січневій за 1897 р.) книжці німецького журналу «Byzantinische Zeitschrift» (стор. 313 – 314) я вичитав ось яку новину:

«Румунська семінарія в Липську. Історія румунської семінарії показує виразно, що й для науки так само, як для війни, поперед усього треба грошей. Не бажаючи анітрохи вменшувати заслуги д-ра Вайганда (директора тої семінарії), треба поперед усього піднести, що незвичайно швидкий і сильний розцвіт сего інститута в першій ряді завдячити треба щедрим засобам, які дає на нього кор. уряд румунський. Семінарія ся заснована для піддержування студій над історією, мовою і літературою румунською, а заснована в Липську для того, щоб молоді вчені, котрі там докінчують свої студії, могли вигідно користуватися багатими науковими засобами, які є по бібліотеках німецьких університетів. Від Великодня 1895 до Великодня 1896 р. в румунській семінарії працювало 21 члени. Рік річно видає семінарія том своїх праць».

Як вам се подобається? 21 молодий учений підготовляється до наукової роботи коштом уряду невеличкого краю! А що ж робить велика соборна Україна, щоб піддержати бодай той слабенький огник наукової праці, який у нас зажеврів по 60 літах нашого «відродження»? Чи дала хоч одному з наших молодих учених можливість віддатися науковій праці без журби за хліб

насушний? Засновано одне-однісіньке товариство для плекання літератури й науки, та й те протягом 17 літ припадало снітиєм, а коли врешті вийшло на свою властиву дорогу, знайшлися люди, що бажали таки накинати на нього ярмо, тобто обов'язок – підпирати всякі «незалежні» (т. є. політичні) видавництва. А хіба ж неможливо було би заснувати у Львові всеукраїнську наукову семінарію і посилати туди для студій або бодай для докінчування студій молодих учених і з України? Історики знайшли би тут багатий архівний матеріал, при добрій волі зложилася би й незла бібліотека не тільки українських та польських, але й інших слов'янських книг; для філологів галицько-буковинські та угро-руські діалекти дали би дуже вдячне поле для студій (гляньте лише, з яким інтересом студіює угро-руські наріччя швед Оляф Брех!), а й історики літератури могли би тут не одне скористати, хоча тут знов конечно фундування стипендій на поїздки до Росії, де є неперебрана сила рукописів. Значить, хоча Львів і не є таким центром для наукової праці, якого би треба бажати (навіть не таким корисним, як Київ), та про те тут одинокі місце, де наукова праця може мати щиро-національний характер, де здобутків її не треба проводити в публіку краденим способом або фальшувати для догоди цензурі. А блисне краща зоря для України в Росії, то раз устроєну і введену в рух машину легко передвигнути на інше місце, корисніше для її розвою. Та якби се піднесло духа! Скільки би сплодило щасливих думок і продуктивної праці!

Або візьмемо літературу. Правда, тут справа наша не стоїть так погано, як на полі науки. Маємо громадку белетристів хоч і не першорядних, та все-таки талановитих людей, що силкуються придивлятися життю, входити в глибокі явища, вироблювати мову, вдосконалювати техніку літературну. І публіка потрохи привикає читати своїх белетристів, хоча далеко ще до того, щоб могла ними одними вдовольнятися, і мусить хапати чужих. Та проте який же, загалом беручи, сумний і невеселий стан тої нашої белетристики в її, так сказати, домашнім життю! Ось послухайте, що про се пише д.

Маковей⁸⁵, також талановитий белетрист, загнаний у службу до політичної газети несимпатичного йому напрямку. З кінцем минулого року він видав і розіслав до всіх наших письменників друкований лист, із котрого виймаю тут кілька уступів.

«Всі ті русини, котрих незавидна доля заставила бути письменниками і людьми науки на нашій Русі, всі робітники, працюючі пером для скріплення культурного розвою і слави руського народу, з довголітнього власного досвіду знають, що за свою роботу не знаходять навіть моральної нагоди, а не то матеріальної. Коли ж наперекір словам Шевченка, котрому здавалося, що можна писати «не для людей і не для слави», фактом є, що пишеться і працюється лише для людей і для слави (нехай ніхто з нас, що за свою письменницьку роботу не збирає капіталів, не удає скромного і не каже, що так не єсть), – то всі наші письменники, люди науки і адепти до тих занять – мусять глибоко застановитися над теперішніми відносинами, серед котрих їх робота маловажиться, а загалом інтелігенції й зовсім ігнорується, як щось зайве, як непотрібна розривка. Треба доконче застановитися над тим, бо в чім же мають наші письменники знаходити вдоволення і одушевління до дальшої роботи, коли всі обставини складаються так, що їх роботою загал не інтересується і не подає надії, що колись буде інакше думати.

Розваживши наші обставини, ми бачимо, що весь інтерес публіки і вся енергія її звертається з елементарною силою лише в бік політики, що публічне життя крутиться лише коло кількох послів, що світогляд публіки незвичайно вузький, що в її публічному вихованню нема рівного інтересу і до інших проявів культурного життя. Остатні події на зборах Товариства ім. Шевченка подали нам новий і дуже значний доказ на се, так що пора нам прозріти. Для партійних потреб політичних жертвується доля інституції наукової, не подаючи їй натомість ніякого забезпечення на будуче.

⁸⁵ *Маковей* – Маковей Осип Степанович (1867–1925), український письменник з Галичини.

Видавництва наукові вважаються чимось зовсім маловажним у порівнянні з хвилевими потребами однієї партії, а властиво кліки політиків.

Відколи у австрійських русинів почалося сьак-так свідоме життя, відтоді ніколи не було у нас рівноваги в вихованню публічнім; усі громадянські діячі звертали свою увагу передовсім на політику. Певна річ, політика має на цілі витворення корисних обставин, серед яких міг би народ розвиватися; але й се певна річ, що подання суспільності самих корисних обставин не рішає ще справи розвою народу, котрий сам мусить працювати. Поляки під Росією живуть уже від сотні літ у некорисних обставинах, та про те духове життя в народі польським ведуть вони, а не австрійські поляки.

Числячи наше свідоме життя від появи «Русалки Дністрової», ми, русини в Австрії, за цілих шістдесят літ яких видали письменників і учених? Скільки з них живе досі в пам'яті загалу? Котрі праці пережили їх? Крім кількох, усі інші вже й тепер забуті, загалові зовсім незнані! Працювали в обставинах таких, що не могли сотворити нічого великого, хоч багато з них було, безперечно, талановитих і охочих до праці.

В останніх часах стрічаємо по часописах і книжках кільканадцять нових імен письменників і учених з-поміж молодших австрійських русинів. Се в більшій часті люди ідеї й праці, з намірами якнайліпшими. Як приймає загал, а хоч би сама наша інтелігенція, їх старання й їх працю? З яким інтересом відносяться до них? Чи з таким, щоб вони в тім находили охоту до дальшої праці?.. Приймається їх працю байдужо або з маловаженням!

Так, на полі письменства і науки ми, австрійські русини, за шістдесят літ свідомого життя того доробилися, що ціла нива культурного життя лежить облогом, що багато талановитих сил марнується, нидіє серед апатії інтелігенції!

Що ж се за знак? Невже годиться всім тим, що хотіли би жити для письменства і науки, дивитися спокійно, як публіка ігнорує їх, а запрятує всі

свої думки вчинками кількох політиків на який-будь успіх? Для кого працюють і по що?

Не йде о те, щоб маловажити задачі політики: іде о таке виховання загалу, щоб він чув інтерес і до всяких інших об'явів культурного життя, а не лише до самої політики. Тимчасом на таке тепер не заноситься. Скличете одне незначне агітаційне віче, заслужите собі зараз на увагу часописів і публіки; напишете повість або наукову розправу, загал прийме вашу роботу мовчанням, хоч би ви на неї посвятили цілі літа праці. А часописи, рахуючи на уподобання публіки, або згадають кількома словами, як зветься ваша праця, або промовчать.

Чи ж нема на се ради? Чи взагалі не треба шукати на се ради, а полишити публіку на волю судьби та на виховання політичним агітаторам, що для культу кількох політиків із сеї чи тої партії жертвують найсвятіші інтереси народу? Чи ті, що працюють, вічно як непотріби мусять уступати на десятий план перед політичними горлачами, що в житті ніякої розумної статті не написали, а не то більшої праці? Чи в нас і на будучі ефемерні успіхи політичної агітації має ставитися вище понад праці, що творять гордість і славу народу, що живуть довгі а довгі літа?

Звісна річ, треба на таке лихо шукати ради. Якої?

Як політики опанували наші періодичні і щоденні видавництва і стараються о се, аби в них вічно говорилося про їх поступки, так усі ті, що працюють на полі письменства і науки і пишуть не для власної забави і не на вітер, лише уважають свою працю культурною і доконче потрібною, мусять опанувати передовсім наші щоденні видавництва, щоб в них ширити виховання таке, яке потрібне для зрозуміння і належного оцінення їх праці. Інакше шкода буде їх труду й заходу, коли ледар-агітатор стане народним героєм, а вони будуть жити разом зі своїми працями в забутті, в переконанні (котре скорше чи пізніше набудуть), що змарнували свій вік на даремну працю.

Коли хочемо власного розвою, то мусимо утворити корпорацію, не на статутах основану, а на розумінні власного інтересу. Ніхто не подбає за нас, коли ми самі себе і свою роботу будемо маловажити. Говорім і пишім про свої роботи так, як говоримо і пишемо про роботу наших політиків. Заінтересуймо публіку собою! Не даймо нікому маловажити свою працю, але заразом і берім її поважно!

Треба би нам старатися видобувати праці старших і лучших письменників із забуття, видаючи їх окремими виданнями, а молодшим виробляти фірму, подаючи оцінки їх поодиноких праць, загальний огляд їх літературної діяльності, видаючи окремими відбитками їх більші праці і організуючи розпродаж книжок».

Ніде правди діти, уваги д. Маковея про сумний стан нашої літератури, про ефемерну вартість її плодів, про перевагу політичних інтересів над літературно-науковими у публіки – зовсім вірні, хоча подані ним проекти, як допомогти сему лиху, ледве чи доведуть до цілі. Щоб письменники опановували щоденні видавництва, сего годі жадати. Щоденні видавництва служать щоденним, громадським та політичним інтересам і завсігди будуть і мусять бути в руках фахових журналістів, політиків чи репортерів; письменники, літератори і вчені тут або зовсім не показуються, або гостять дуже рідко. Щоб письменники говорили і писали про свої роботи (очевидно, один про роботи другого), се не то що не доведе до цілі, але навіть не дуже й пожадане. Як же легко тоді з письменницької корпорації зробити кружок для взаємної адорації, а по дорозі до сеї мети розгубити і провідні ідеї й охоту до дійсної, важкої праці, а за те набратися смаку до пустої реклами та самохвальби. «Заінтересуймо публіку собою!» – радить д. Маковей і знов попадає пальцем у небо. Мені зовсім не бажається, аби публіка інтересувалася мною, моєю особою, та цікаво, аби інтересувалася тими ідеями, які я голошу, тими питаннями, які мене займають, тими людьми, відносинами й чуттями, які я малюю в моїх творах. А коли вона буде всім

тим інтересуватися, т.є. коли я своїми творами зацікавлю її, підсуну, так сказати, палець під її серце, то вона, певне, буде читати мою книжку і купувати її. Значить, не собою, не письменниками повинні ми зацікавити публіку, а розбуркати в ній ідейне, духовне життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдоволень — ті основні точки всякої літературної продукції. А се в першій лінії залежить, очевидно, від письменників. Будьмо поперед усього самі людьми в повнім значенні сього слова, характерними і щирими, освіченими і гуманними, стіймо на свічнику, тоді світло наше не сховається від очей людських і яснітиме без штучної реклами і самохвальби. Для сего треба поперед усього власної невтомної праці, обсервації й аналізу, та дуже багато доброго могли би вдіяти періодичні з'їзди руських письменників з усіх закутин нашого краю.

Пізнавши себе особисто, порозумівшись і щодо ідейних, і щодо практичних умов нашої праці, ми тим самим покладемо першу основу до розбудження того письменницького *esprit du corps*, якого нам не стає, будемо ділитися одні з одними своїми думками, досвідами і планами, оживимо конкуренцію, та, може, з наших розмов назріє й не одна практична думка, що потрафить звести нас ближче до купи і підняти загальний рівень нашого літературного життя. Скликування таких з'їздів має в своїм статусі Товариство ім. Шевченка і вже раз, власне за почином д. Маковея, носилося з думкою скликати такий з'їзд в р. 1894. Справа тоді розбилася, бо, мабуть, не була ще дозрілою. Чи не далось би тепер зробити з неї щось практичніше? Мені мариться в першій лінії зав'язання дійсної, на статутах опертої корпорації руських письменників, з фондом для взаємної допомоги і для забезпечення вдів і сиріт по них. Таких практичних справ знайшлося би ще кілька, і для таких справ скликаний з'їзд найшвидше удасться.

Читаєш такі речі, міркуєш про них сюди і туди і все на одне натикаєшся: до всього треба спеціального чоловіка, двох людей, трьох людей. Люди знайшлися би, робота б ішла, та нема грошей. І стидно зробиться, коли

подумаєш, що живемо в віці капіталізму, коли по інших краях люди дають мільйони на заведення зносин між Землею й Марсом. Невже ж ми одні не тільки нещасні, але й жебраки між народами? І починаєш марити – з олівцем у руці, – оперувати фантастичними цифрами...

Ось візьмемо, що на всю соборну Україну знайшлося 1000 людей, що згоджуються випозичити (не дарувати!) безталанній неньці по 1000 гульденів, і у нас набирається мільйон – національний український залізний фонд. Як правдиві українці, ми робимо діло конспіративно, не закладаємо банку так, як познанські поляки, а кладемо наш мільйон по різних банках на процент. Візьмемо так, що з нього маємо річно 40 000 г. процентів. Так ось, ми вживаємо сю суму в такий спосіб, що через перших 34 літ тільки 10000 повертаємо на справи народні в роді таких, про які натякнемо вище, а 30000 іде на сплату вкладників – ми звертаємо їм їх капітали, починаючи від менших вкладчиків (бо, може, знайдуться й такі, що дадуть по 2, 3 й 10 тисяч). За 34 літ мільйон буде сплачений цілком (звісно, без процентів) і капітал увесь лишається чистий, се значить, що відтоді вже не 10, а 40 тисяч, може йти на національні потреби. До завідування сим фондом вибирають зразу вкладчики комітет нехай із трьох мужів довір'я, а там – ну, та годі марити! Краще, може, подумати про нав'язання зносин між Землею й Марсом.

Житє і слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 1–12.

МІЖ СВОЇМИ

ЕПІЗОД ІЗ ВЗАЄМИН МІЖ ГАЛИЧАНАМИ Й УКРАЇНЦЯМИ

1897 р.

Кінчачи 1896 року у Львові видання п'ятого тому періодичного письма «Житє і Слово», я помістив на вступі шостої книжки статтю «З кінцем року», яку вважаю потрібним передрукувати ось із якого приводу. Стаття, в якій висловлені були деякі постулати письменника-галичанина до російських

українців, викликала серед них останніх досить живе враження, розуміється, не однакове у різних груп. Одна група, яка можна назвати радикально-національною, що гуртувалася тоді біля адвоката Міхновського, признала потрібним переддрукувати мою статтю в Києві окремою брошурою гектографічним друком для пропаганди, певно, що поперед усього моїх, а може, також і своїх ідей. Сей факт викликав велике обурення серед групи тих українських радикалів, що признавали себе в першій лінії соціалістами, а тільки в другій – українцями. З кружка тих радикалів прислана мені була стаття з полемікою проти моїх поглядів і з докорами, що, мовляв, вороги соціалізму вважали потрібним переддрукувати мою статтю для пропаганди своїх ретроградних ідей. Не маючи ані тоді, ані пізніше можливості слідити докладно за розвитком українських кружків та партій, я не можу сказати нічого ближчого про те, які наслідки мала ця невеличка полеміка в їх розвитку; зазначую тільки, що стаття, вимірена проти моєї і підписана буквами Н. С. Ж., була писана рукою відомої, талановитої української поетки Лесі Українки, яка перед тим і по тім не раз давала мені дуже виразні і цінні для мене докази своєї дружньої прихильності. Як документи маловідомого епізоду непорозуміння між своїми переддруковую тут також статтю Н. С. Ж. і свою відповідь на неї, обидруковані в третім випуску «Життя і Слова» за март 1897 р. На четвертім місці переддруковую вступну статтю з шостого тому «Життя і Слова» 1897 р. п. з. «З новим роком» як доповнення думок і спостережень, висловлених у статті з кінця попереднього року, і як дальший документ для оцінки тодішніх партійних відносин та індивідуальних настроїв.

1. З кінцем року

Рік 1896 кінчимо не дуже-то радісно. Не знаю, чи багато мали ми таких років прикрих та мало продуктивних. Усе наше народне життя по сей і по той бік Збруча хоч не пропало і навіть розвивається потрохи, та все-таки похоже радше на річку під льодом, ніж на вільну течію. Живемо немов під обухом, а

сей обух, то не стільки зверхній, посторонній тиск, скільки почуття власної безсильності, власного розладу. Нехай і так, що се переходова пора, та в історії, де вічно все йде, все минає, – кожна пора переходова. Та, проте, такої скандальної пори, де б усе йшло до гіршого, ми не тямимо. Бували часи мертвіші і глухіші, та нинішній час тим, власне, сумний і скандальний, що в ньому переважну рухову силу виявляє назадництво, погорда до власного народу і його думок та ідеалів, лакейське прислужництво, що без сорому в масці політичного bon sens-a, політичної практичності, або бліда безхарактерність, що, мов соняшник до сонця, тягнеться до посад і авансів. Само собою все те не було би ще таке страшне, як би з усіх боків не роблено рівночасно заходів, щоб у народі здушити решту почуття морального, затруїти сумління підростаючих поколінь, зломити все, що могло б бути на перешкоді темним силам, угрунтувати – бачиться, на віки вічні – панування облуди і кривди людської.

Доки всі такі заходи йшли тільки збоку і стрічали дружнє супротивлення всієї українсько-російської суспільності (здається, була колись така пора!), доти нам не було страшно, бо ми могли бути певні, що лихо не ввійде в душу народну і пройде мов вітер поверх води. Та тепер не те. Реакція обхопила частину нашої суспільності; зневір'я у власні сили і в силу рідного народа захитало найкращі характери, породило фантастичні бажання – дійти до чогось при допомозі власне тих, котрих ясно виточена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були й надалі гноєм, на котрім би міг виростати і пишатися перед світом їх пишноцвіт. А з другого боку, життя народне дійшло до того ступеня, де вже не вистарчають ані красномовні проповіді, ані голослівне бажання народних святощів, ані платонічна любов, а треба важкої конкретної праці на різних полях, починаючи від елементарної економічної самопомочі і правової оборони, а кінчаючи найвищими вимогами наукової й літературної праці. У всьому цьому ми вже пройшли азбуку і опинилися око в око з вищими вимогами, з

запотребуванням більших засобів, подвоєної енергії, вищого ступеня технічного і наукового підготування. Безповоротно минула пора «легкобитів». Написанням одного вірша або навіть однієї книжки, виголошенням однієї промови, заложенням однієї читальні нікого нині не здивуєш і титулу до безсмертної заслуги не здобудеш. «Систематична праця на кожному полі», – ось що сталося окликом теперішньої доби. Се могло би нас тільки тішити, як би се не був вплив того, що ми зрозуміли, що наші противники ведуть власне таку систематичну працю довкола нас і то або просто нам на шкоду, або на те, щоб нас випередити, затиснути в тінь, збити з місця в загальній конкуренції цивілізаційної праці. А, зрозумівши це, ми мусимо собі сказати: *Friss Vogel oder stirb!*

Або візьмімо всі свої сили до купи і силкуймося встояти в тій конкуренції, або зложімо заздалегідь зброю і скажімо собі, що ми сміття і січка, добра на пашу для інших, але не здібна зеленіти й нове зерно родити.

Певна річ, дотеперішня праця, хоч невеличка, не була марною, та вона ж витворила для підростаючого покоління ще одну трудність. Серед народа розбуджено апетит до просвіти, до духовного і політичного життя. Народ тисячами горнеться на всякі віча і збори, підставляє карк під жандармські кольби, слухає промови, хапає книжки і допитується за щораз новими. «Давайте нам гімназію, ми вже людову школу пройшли!» – говорив перед кількома роками один селянин на віче в Коломиї, а недавно, на віче у Львові, я знов під час одного неfortunного бесідника чув від мого сусіда-селянина слова: «Що він нам азбуку товче? Нам треба правдивої науки!». Коли появиться яка книжечка або брошурка справді цікава для народу, можете бути певні, що швидко розійдеться тисячами. «Коб я ще не вмер і дочекав прочитати по-нашому Дрепера «Війну релігії з наукою», писав нам один селянин, що, не можучи дождатися тої появи, взяв і прочитав того Дрепера по-польськи. Се вже, як бачите, не той наївний, сентиментальний народ, що, мов та губка, приймає все, що йому даси. На з'їзді «*Kołek rolniczych*» я

говорив з кількома російськими селянами, що були на тому з'їзді і вертали з пачками книжечок «Wydawnictwa ludowego». «Та от надавали нам пани, – говорили вони мені. – Ніяково було не брати, ще би вгнівалися. А вже ми по тому викралися та купили собі отих» – і вони показали мені окремо запаковані Драгоманова «Рай і поступ», «Заздрих богів», «Волю віри» та ще дещо з нашої нової белетристики. Мусили викрастися з-під панського ока, бо їх пильно стережено, щоб не заразилися радикалізмом, а вони, проте, повезли його насіння з собою по селах!

Се проява певно що радісна, та для підростаючого нашого покоління вона творить ще одну велику трудність.

Вона ставить до його праці, освіти, енергії та характеру без порівняння вищі вимоги, ніж це було досі. Тут треба величезної маси всестороннього знання, величезної праці й енергії, щоб відповісти тим вимогам і встояти на становищі просвітителя та провідника народного. Вчительство в гімназії чи навіть професорство на університеті вимагає далеко меншого знання і дає далеко менше клопотів. Тут досить обхопити якусь одну спеціальність і спокійно та систематично, мов міль, вгризатися в неї; праця над просвітою народа вимагає цілого чоловіка з усіма його здібностями, вимагає найрізноманітнішого знання, а в додатку й відваги, резолютності, ініціативи і здоров'я справді вояцького. А наше рознервоване молоде покоління дуже мало вносить ресурсів до тої важкої праці, яка мусить спасти на його плечі і з якою воно мусить упоратися під загрозою затрати людської подоби.

Зневіра в народ і його сили, зневіра в можливість добитися власною силою кращої будущини – ось джерело всіх тих хитань, помилок і апостазій, яких повна наша історія. Із цього джерела попливло по цей бік Збруча москвофільство, а потім новоерство, підправлене новим курсом, а по той бік Збруча омосковлення, а потрохи також і безполітичне українофільство, з одного, і безнародне народовольство та революційне якобинство, з другого боку. Люди або згори зрікалися голосу в найжиттєвіших справах, або згори

признавали, що маси народні в тих справах не можуть забрати голосу і вони самі (революціонери) повинні здобути і дати тим масам до рук усю готову благодать. Нині ми впевнилися, що ті дороги не ведуть до цілі, що ані чужою мовою та літературою не будемо багаті, ані ласкою польських панів та міністрів не будемо ситі, ані безполітична наука не оживить народа, ані безнаукова революція не підійме його. Нині ми розуміємо, що перша і головна основа розвою народного – освідмлювання і розбуджування мас, праця над їх просвічуванням у кожнім напрямі, отже, не тільки господарським і історично-національним, але поперед усього політичним та суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета, яку поклала собі українсько-російська радикальна партія і до якої по змозі своїх сил іде всіма можливими шляхами. А шляхи ті самі собою визначаються потребами життя народного. Тут підходять віча і збори, агітація виборча і праця по громадах, поміч правна і лікарська, публіцистика, газети і брошури. До тої мети мусить підходити й вища література і наукова праця: вона мусить давати арсенал думок, фактів та поглядів для популяризаторів, мусить і серед інтелігенції скріплювати віру в рідний ґрунт, у силу нашої нації, мусить відновлювати всі кращі традиції нашої минувшини і прищеплювати до них усі кращі здобутки загальнолюдської цивілізації. Тільки тоді ми здобудемо собі політичну силу на своїм ґрунті; тільки така інтегральна, всестороння праця зробить нас справді чимось, зробить нас живою одиницею серед народів. Бо ані фіра книжок самих цього не зробить, ані копиця брошур самих, ані півкопи послів самих, ані Академія наук сама, ані тисяча шкіл з руською мовою викладовою самою, ані тисяча віч самих. Треба всего сего, але треба всего, на всі боки, щоб ми справді росли органічно, то тоді тяжче буде ворожій силі спинити нас у тім рості.

Наскільки органічно й рівномірно йде сей ріст тепер у нас у Галичині – в те не буду входити. Мені хотілось би висловити тут кілька уваг про те, як

мені уявляється теперішнє духовне життя України. Певна річ, не бувши тепер на Україні, я не можу говорити зовсім напевно, та будь-що-будь уважаю справу такою важною, що кождий українець по сей чи по той бік Збруча мусить виробити собі про неї якесь поняття, бо вона доторкає самої суті його національного чуття, доторкає будущини і, значить, мусить мати вплив і на рахунки теперішнього. Значить, мусить бути й галичанові вільно висловити свою думку про українське духове життя; думка та, хоч би навіть невірна, все-таки може бути цінною так само, як для галичан цінні були колись критичні думки українців, що міряли нас, так сказати, своїм ліктем і судили про нас, не знаючи зовсім наших обставин.

Отже, судячи українське духове життя з тих праць, наукових, белетристичних та публіцистичних, які виходять з-під пера українців чи то в Росії під цензурою, чи в Галичині, бачимо поперед усього розвій думок у теоретичнім, абстрактнім напрямі. Інтереси до абстрактних питань переважають над інтересом до конкретних справ. Чи то питання загальнолюдські, чи спеціально-українські підхапуються поперед усього з абстрактно-теоретичного боку: соціалізм з боку матеріалістичного світогляду, зовсім нерозривно з ним зв'язаного, політична реформа з боку федералізму, що в усякім разі може бути тільки дахом великого будинку, в котрому основою є особиста воля і громадська самоуправа; питання української національності з боку вищості українського типу над московським або з боку спеціальної іннервації, що всякому народові надає окремий характер, та тільки, на лихо, поки що лишається в сфері гіпотез. Правда, в цій сфері легко і свобідно буяти, там безпечно, і аргументація про і contra ні до чого практичного не зобов'язує. Та тільки ж до дійсного життя ті гіпотези і теорії нічим не торкаються, з насущними його проблемами не зв'язані, бо ані теоретичним федералізмом ніхто ситий не буде, ані теоретично виаргументоване українство нікого до себе не потягне і нікого не загіє.

Ся перевага теорії і залюбовання в теоріях не випадкове явище; воно – ознака глибокого розриву між інтелігенцією й народом і почуття тої інтелігенції, що вона безсила і нічогісінько не може зробити для влєкшення долі того народу. Сей розрив, мов темна прірва, зівас на нас навіть із таких письменних праць українців, що займаються народом, що дишуть гарячою любов'ю до того народу. Прочитайте хоч би статтю про штунду в «Житю і Слові», навіть статтю про артілі. Без сумніву, статті писані людьми, що люблять свій народ, тішаться його поступом, співчують його стражданню. Та що з того? У авторів видно все те, та при тім видно також, що всі свої відомості про дані явища в житті народа вони брали з газет або з уст інших людей. Близької, живої знайомості з народом тут не видно, то й статті при всій цікавості фактів виходять холодні, нема в них того особистого тепла, що надихає всяке слово чоловіка, особисто знайомого з ділом і з людьми. Щоб відчути різницю, досить буде прочитати статтю про робітничі страйки; тут зараз видно чоловіка, що сак чи так стоїть близько до справи, про котру говорить і, говорячи про неї, знаходить теплий тон безпосереднього, не теоретичного виміркуваного чуття.

Скажуть нам: політичні відносини Росії так зложилися, що інтелігентній громаді годі наблизитися до народа, особливо по селах. А я скажу на се: поки інтелігентна громада не зблизиться до народу, не стане з ним заодно, не підійме його до духовних і політичних інтересів, доти й політичні обставини Росії не зміняться. Треба ж зрозуміти, що тут попросту нема іншого виходу і що всяке вагання, всяке опізнєння української інтелігенції в такому зближенню велика небезпека для національного розвою, для всеї будущини України.

Чому? Легко зрозуміти з того, що скажу далі, та поперед усього скажу одно: неправда сему, буцімто теперішні порядки російські так уже абсолютно відрізують інтелігентам доступ до мужика. Не може сему бути правда. Ніякі в світі порядки не можуть покласти такої стіни між одним чоловіком і

другим. Навіть у тюрмі під замками люди порозуміваються, а не то що на волі, серед непереглядних просторів та степів України. А по-друге: маємо приміри, що інші люди в Росії зближаються до мужиків, ведуть серед них правильну пропаганду національну і соціально-політичну. Вкажу на поляків, що зуміли се зробити хоч через половину на легальній дорозі; вкажу на литовців і латишів, що поставили весь свій національний розвій на нелегальну дорогу, друкують свої книжки й газети за границею і проте засипують ними кожне своє село в Росії. Адже ж се також люди, не чарівники! Також під російськими порядками роблять, а не в Англії! Невже ж серед українців, особливо серед молодшої генерації, не знайдеться ніхто, хто б зацікавився сею роботою найближчих сусідів, пройшов у них школу такої роботи і переніс її на український ґрунт?

Говорять нам, що на Вкраїні і загалом у Росії є українські радикали, драгоманівці, чи як вони там себе величають. Тяжко сему повірити. Адже ж найвидніша прикмета поступових думок, се жива праця, організація живих людей. Адже радикалізм усюди, навіть і в Галичині, розуміється не як пусте теоретизування, а як прикладання поступових думок до роботи серед народа, як організування того народу до боротьби за політичні ідеали свободи й справедливості. Де є такі радикали на Вкраїні? Чуємо про групи молодіжкі, що спорять над тим, чи слід давати вкраїнському мужикові московську книжку, бачимо людей, прихильних нашому радикалізмові, читаємо відозви їх, що, мовляв, складайте гроші на піддержання радикального руху в Галичині. Що про се сказати? Се якась настойка на радикальних ідеях, а не дійсний радикалізм. Хоч і як симпатичні нам особисто ті люди та їх починання, та все-таки мусимо явно сказати їм: не сего треба поперед усього! Галицький радикалізм здвигнувся не грошима, а працею й агітацією серед народа, і ними стоятиме й далі. Робіть, панове, у себе аналогічну роботу, освідомлюйте свій народ – просто, безпосередньо, устами, брошурами та листками, друкованими хоч би у нас та перешварцованими за границею,

пробуйте, щоб у вас радикалізм пустив коріння між народом, зробився хоч невеличкою, а громадською, не кружковою силою, то се й для нас буде підмога десять раз більша, ніж ті дрібні грошові підмоги, які тепер ви могли би нам доставити і, котрі замість дійсно поставити нас на ноги, можуть тільки *in infinitum*⁸⁶ продовжати нашу обопільну мізерію. Бо у вас вони зродять почуття облегшення, що ось, мовляв, ми сповнили свій обов'язок, чи то пак відкупилися від нього 10 чи 100 рублями, а у нас ослаблюють енергію, піддержуючи надію на посторонню поміч. Радикальний по ідеям і свідомо національний український рух по характеру серед вашого селянства, серед ваших робітників дасть нам і вам без порівняння більше, бо праця над таким рухом відіб'є у вас охоту до теоретизування, вдесятеро збільшить вашу енергію, породить запал, якого від 70-х років у вас нема, дасть вам силу і повагу серед поступових і радикальних громад інших народностей, дасть вам живу опору в народі. А й у нас радикальний рух серед вашого народу побільшить віру в свої сили, бо ми почуємо, так сказати, міцну опору за своїми плечима, а при тім наші й ваші радикальні каси розпоряджатися будуть далеко більшими сумами грошей, значить, дальший хід агітації все більше й більше буде забезпечений.

Не говоріть, що така робота у вас неможлива. Можуть робити її інші, чом же би не могли й ви? Певна річ, «с дозволення начальства» сего робити не можна, та дарма. І нас у конституційній державі начальство не благословило і не благословить на шлях радикальної агітації. Та дарма, вовка боявшися і в ліс не йди. А вже, мабуть, є й між вами люди, що не так дуже бояться того вовка. Я не розумію, як може бути нелегальна дорога чимось дивним, несподіваним або страшним для російського українця, котрий мусить же бачити, що все українство в Росії сам уряд поставив поза рамки легальності. Сам уряд пхає вас на дорогу нелегальної роботи, а ви будете вперто бити лобами об стіну на те тільки, щоб вам було вільно бути

⁸⁶ В невизначеності.

легальними? Не бійтеся, уряд добре бачить, де українство могло б бути йому неприємне, і всіми можливими запорами не допускає свідомих українців і української свідомості до народу – а ви будете слати петиції до царя і вести війну з цензорами за дозвіл надрукувати по-українськи книжечку народних оповідань, казок або віршів! Невже се змагання – робота і війна гідна духовного цвіту великої нації? Розділ між українською інтелігенцією і простим народом – ось та стіна, о котру стоїть хоч би сто лобів розтовкти, щоб її розвалити, і поки ви, українські радикали, не зробите хоч одного видного вилому в тій фатальній стіні, поти ані ми, ані ніхто на світі не повірить у серйозність вашого радикалізму.

Ми певні, що в Росії і на Україні не виродилися сильні, енергічні, геройські натури, що зуміють і тут піти на пролом, як пішли Желябови, Кибальчичі і сотки інших українців на боротьбу за всеросійську революцію. Згадуючи про тих дійсних новочасних героїв, ми ніколи не можемо позбутися безконечного жалю. Кілько сили, кілько золотих характерів потрачено і з яким результатом? Усунули особу Александра II, щоб зробити місце Александрові III. Серце стискається з болю й досади. Адже ж якби ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободололюбних думках, якими вони були пройняті, і якби повернули були свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали були свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам'ять у ряді наших найліпших борців і – справа вільної, автономної України стояла б нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення, і, може, зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!

Та ще й нині справа не пропадає, бо ще й нині шлях від інтелігенції до простого народу не проверстаний. Народ сам у штундовій організації виробляє свою організацію, дає інтелігенції готові форми, в котрі може виливатися зміст радикального, національно-політичного руху. Сором

українській інтелігенції, сором особливо молодому поколінню, коли воно не відчує тої великої потреби, не віднайде шляху до народу, не покладе основи до того, щоб Україну зробити політичною силою. Адже упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра, а конституційна управа дає поле готовим силам до конкуренції. Коли українство до того часу не буде готовою силою, то будьте певні, що й найкраща конституція перейде над ним до дневного порядку і куватиме на нього нові ярма. Бо дурня і в церкві б'ють, а на похилене дерево і кози скачуть.

2. Український і галицький радикалізм

Моя стаття «З кінцем року», поміщена в останній книжці «Життя і слова» з р. 1896, зробила деяке враження в кругах української молодіжі в Росії. Не хочу величатися, бо, як побачите далше, власне у людей, найближчих нам думками враження було некорисне і викликало полеміку. За полеміку можу бути тільки вдячний, оскільки вона посуває наперед порушену мною справу, пояснює зачеплені мною питання. Чи справді робить се слідуюча стаття і в якій мірі, нехай судять читачі, котрих я прошу тільки одне – перед прочитанням укр. полеміки прочитати мою статтю «З кінцем року».

Друкуючи укр. полемічну статтю, я додаю до неї свої уваги в особній статейці. Обі ті статті я міщу під спільним титулом, бо маю надію, що на тім наша суперечка не скінчиться, бо порушені тут питання будуть, певно, цікаві так само для галичан, як і для українців; значить, і з сього і з того боку, може, ще дехто забере голос. Запрошую до сього всіх, кому дорога справа прояснення нашого народного прямуювання.

НЕ ТАК ТІЇ ВОРОГИ, ЯК ДОБРІЇ ЛЮДИ

Довго бриніли мені в думці слова Шевченка: «Не так тії вороги, як добрії люди», – поки рука зважилась покласти їх на папір. В думці повстали вони зараз після прочитання статті «З кінцем року», а на папір лягли далеко пізніше: все хотілось перевірити думку, чи справді має вона рацію. Та, врешті, людина сама своїй думці не суддя, отже, нехай судять її інші люди. Я тільки попрошу уважати мої слова не за колективну «заяву», а за вираз одної людини, близької до радикальної справи, бажаної сій справі доброго розвитку, отже, пишучої в інтересі її.

Ім'я автора статті «З кінцем року» говорить само за себе. Ніхто, запевне, не стане підозрівати, ніби д. Франко «ворог» українських радикалів, а не «добрий чоловік» з добрими замірами. Та шкода, що добрі заміри не завжди спроваджують такі ж добрі наслідки; буває се тоді, коли в самих замірах лежать помилки. Так сталося і на сей раз. Дозволю собі роздивитись сі помилки.

Д. Франко обвинувачує українських радикалів і зовсім слушно (?) каже, що вони мало роблять, мало хочуть робити; врешті, що їх самих мало, тільки далі несподівано ставить їм у приклад радикалів галицьких, про яких тільки що перед тим не багато доброго міг сказати, і дає далеко не перевірені рецепти спасенія душі і рідного краю.

Ніхто не повинен одхрещуватись від щирої, хоч і суворої критики, та тільки всякий, хто уважає себе дорослим, не може мовчки приймати проповіді – «научки» á la Толстой і ставлення собі в приклад зовсім не авторитетних людей.

Нехай би д. Франко критикував українців, та не жалував би й своїх; до речі, то йому більш відоме діло. Загал інтелігенції галицької радикального напрямку ніяк не може імпонувати укр[аїнському] радикалові. Хто з нас бував у Львові та у Відні і мав нагоду пізнати теорію і практику студентів-

русинів радикального напрямку, то не так уже дуже очарувався. Кому траплялось листуватись і особисто стріватися з галицькими радикалами-діячами, той не може сказати, щоб вони здались йому велетнями, вартими подиву і наслідування. Запевне, єсть між ними гідні поважання люди, та вони є скрізь, а взагалі нас завжди прикро вражало, що в Галичині, країні все ж конституційній, так мало людей стає під корогвою визволення, і ті, що стають, так рідко тримаються стало. (Ми говоримо тут тільки про інтелігенцію радикальну, бо до селянського руху радикального не було нагоди придивитись близько). Коли ж недавно розпочатий радикальний рух все-таки потроху шириться серед галицько-руського селянства, то се головно через те, що тяжко пригнічені, виведені з терпеливості селяни самі йдуть назустріч інтелігентним радикалам-пропагандистам. Ся умова та ще деяка гарантія волі пропаганди, яку все-таки дає австрійська конституція, помагають нечисленним і не досить відданим ділу галицьким радикалам осягати видимих результатів своєї роботи.

Але вже ж сеї останньої умови, себто найменшої гарантії слова, у нас зовсім нема. Так нехай би д. Франко зважив се та й виступив не одностороннім карателем укр[аїнських] радикалів, а суровим критиком на обидва боки, тоді б можна було залишити полеміку хоч про сей пункт, а то д. Франко тільки разу раз говорить: «Ось що робимо ми, – чому би не могли й ви?» – а на всі можливі відповіді зарані каже: «Тяжко нам сьому повірити. Не може сьому бути правда, – або й просто, – неправда сьому!» Се вже такий *argument suprême*, що проти нього не можна йти, коли не бажаєш вдаватись до авторитетного свідоцтва господа бога або до аргументації жінок «з народу». Ніхто більше, як ми, не признає і не тямить власних хиб, але ж на докори д. Франка можна сказати не тільки: «*Mea culpa!*», бо не всі заповіді д. Франка входять в релігію укр[аїнських] радикалів і не проти всіх вони согрішили.

Головна заповідь д. Франка – се безпосередня пропаганда серед народу (слово «народ» д. Франко уживає не в європейському розумінні, а в народницькому: «селяни»). Учитись сеї роботи він одсилає українців до латишів, поляків та інших недержавних народностей Росії. Чому ж не до самих росіян? Адже ж колись були люди, що пробували сю роботу на всьому просторі європейської Росії. Ми, власне, не будемо говорити виключно про Україну, бо хоч у ній працювало багато борців і головно українців зроду, але вони переважно були людьми без виразної національної свідомості, отже, й не могли мати тих національних ідеалів, яких вимагає д. Франко від українців-діячів. Але ж було не менше борців, що змагались, наприклад, і серед непереглядних степів приволзьких, на питомому ґрунті, при допомозі національних ідеалів, опертих на історичних прикладах (пугачовщина, різіновщина). Всі ці люди не строїли в кабінетах теорій, а пішли просто «в народ», несучи і книжки, і живе слово. Непереглядні російські степи не оборонили сих людей від кайданів і каторги, та вони й не боялись сього і несли незаслужену кару з таким героїзмом, про який і не снилось галицьким опозиціоністам. А що вийшло з їх пропаганди?

Хоч більшість місцевостей в європейській Росії з російським та українським населенням дала не менше інтелігентних діячів, ніж дає теперішня Галичина, і хоч увесь той рух протримавсь не менше літ, ніж радикальний рух тримається в Галичині, та, врешті, увесь рух мусив змінити напрямок. Брак елементарних прав слова і людини заставив діячів признати, що не можна визволятись виключно при допомозі селянства, навіть поставивши в боротьбі на першому плані інтереси сього селянства, а не загальні просвітньо-визволяючі інтереси цілого народу, заставив їх признати, що інтелігенція, перше ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до сього народу. Тоді соціалісти в принципі стають політиками на практиці, являється Желябов з товаришами здобувати політичну волю, сию *conditio*

sine qua поп можливості корисної роботи в інтересах найгірш пригніченого класу народу.

Така зміна діяльності була конечною еволюцією, і нам дивно, що д. Франко не бачить сього й обвинувачує Желябова і товаришів за те, що вони змінили напрямок своєї роботи для здобування всеросійської політичної волі. Д. Франко чомусь думає, що якби ті люди лишилися на Україні шукати серед селянства національних ідеалів, оснований на вільнолюбивих думках, то Вкраїна була б тепер країною свідомою і готовою виповнити ті завдання, які їй поставить політична воля. А політична воля нібито має наступити «не нині, то завтра!». Вашими б, д. Франко, устами та мед пити! Але ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два їсти біду, поки здобудемо яку-небудь, куди не ідеальну політичну волю... Так, отже, не муки апостолів-борців лякають теперішню російську опозицію, а марність їх праці. Тим-то, запевне, і укр[аїнські] радикали не могли так виразно поставити в своїй програмі безпосередньої пропаганди серед селян, не говорячи вже про те, що деякі радикали уважають не селян, а робітників більш догідним ґрунтом для своєї пропаганди. Не один радикал буде робити таку роботу, де тільки се буде можливо, поруч і одночасно з роботою серед інтелігенції, але робити її своїм єдиним *credo* він не може і не повинен.

Коли в Галичині головніший ґрунт для радикальної роботи – селяни, то у нас, на Україні, перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її «мозок», – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому, – а потім вкупі з сусідами здобути ті права, які Галичині давно вже здобуті чужими руками. Тільки ми повинні при тому постаратись, щоб так здобуті права не послужили переважно інтересам державно пануючої народності, а пішли б на користь усьому величезному та розмаїтому складові російської держави, отже, щоб політична воля була крайовою, національною, децентралізованою і рівно для всіх демократичною. Такої роботи вимагає між іншим і драгомановська програма; зазначуєм се тут через те, що д. Франко уживає

слова «драгомановець» і «радикал» яко ідентичні. Отже, д. Франко мав би зовсім рацію, якби дорікав укр[аїнським] радикалам за не досить інтенсивну роботу серед інтелігенції та не досить дотепні заходи коло здобування прав, а так виходить, що він намірявся на радикалів, а влучив у народників, кожний-бо відповідає за ту обіцянку, яку він сам давав.

А ось уже один уступ, де мушу сказати, що д. Франко «ломиться в открытую дверь», якщо не жартує. Він добирає справді патетичного тону, щоб умовити укр[аїнських] радикалів не чекати «дозволення начальства» на свою роботу, і вказує на спасенний приклад гал[ицьких] радикалів, що не бояться своєї мачухи-конституції, а йдуть тернистим шляхом, куди кличуть їх високі завдання. Може бути, що д. Франко хтів собі пожартувати перед Новим роком, а юмор найкраще враження робить, власне, при серйозному тоні, та тільки час вибрав для сього трохи лихий, власне, такий, коли дехто з тих товаришів оселився на дармовім мешканні «с дозволення начальства». Українці вибирали собі для жартів з галичанами кращі часи. Коли ж д. Франко не жартував, то, певне, з нього хтось зажартував, розказавши йому якісь небилиці про якісь ніколи справді небували серед українських радикалів заміри посилати петиції та віддавати свою справу на цареву ласку.

Взагалі треба сказати, що д. Франко занадто вже часто натякає «на страх иудейский» укр[аїнських] радикалів. Коли який жарт надто часто повторяти, то він тратить свою сіль, се треба пам'ятати юмористам.

Ну, прошу вибачення за відступ трошки довгий і звертаюсь до інших тем.

Одно з найповажніших питань – як зробити Україну вже тепер політичною силою? Один «сором», очевидно, тут не багато допоможе, бо його українці чують ще від часів Шевченка, а спасенія душі досі не запобігли. Д. Франко радить нам перш усього не бути «дурнями» і стати готовою силою, не ждучи конституції. Постараємось! Тільки цікаво для науки знати,

які то готові сили були в руській Галичині в той час, як на неї налетіла конституція? Чи був тоді хоч один радикал на цілу галицьку, буковинську та угорську Русь? Врешті, д. Франко не вірить в самий факт існування «українських радикалів-драгомановців, чи як там вони себе величають». (По думці д. Франка, слід би зватися їм тільки «настойкою на радикальних ідеях»). Видно, для нього українські радикали такий же міф, як для нас ті радикальні гурти, що споряться, чи давати українському мужикові російську книжку, чи ні, та що покладають усе своє життя єдином на збирання грошей pour les beaux yeux закордонних братів. Взагалі дозволю собі сказати, що стаття «З кінцем року» в тій частині, де д. Франко говорить про українців, здається мені зложеною дуже недбало. Здавалось би, коли оскаржувати укр[аїнських] радикалів, то слід би набирати доказів тільки з їх власної діяльності, замість того щоб кидати обвинувачення просто в гурт усієї української інтелігенції, – нехай, мовляв, «куля винного знайде». Через те й виходить іноді так, що, коли по розумінню фраз оскарження вимірені проти укр[аїнських] радикалів, по самому ділу вони зовсім не в їх лагер попадають. Що сказав би д. Франко, якби хто, полемізуючи з галицькими радикалами, закинув би їм, напр[иклад], нібито запобігання ними ласки у польських феодалів та клерикалів, та і взагалі став би дорікати їх за такі події, які можуть характеризувати тільки партію «русько-католицького союзу», але ніяк не галицьких радикалів? Отже, на жаль, якраз і українським радикалам приходить не приймати всерйоз «наушки» д. Франка з поводу роботи «с дозволення начальства» або заношення петицій до царевої ласки.

Тепер скільки слів про «хатні» справи, та й годі вже втомляти увагу читців і д. Франка. Після добрих рад д. Франко говорить нам: сидіть, люди добрі, дома, до нас не лізьте з грошима, то так буде краще і для нас, і для вас, а то ваша «поміч збоку» нас деморалізує, а вас привчає відкуплятися від обов'язків.

Справді, «поміч збоку» не те, що товариська братня поміч, вона мусить деморалізувати, як то видно на прикладі москвофілів. Але ж ті люди, що досі помагали гал[ицьким] радикалам, не вважали себе, запевне, «поміччю збоку», якимсь «славянским благотворительным обществом», вони давали гроші не на «добродійні цілі», а на спільну рідну справу, і то переважно в критичні часи, коли діло занепадало через галицькі фінансові злидні, і про такий характер української помочі д. Франко повинен би якнайкраще знати. Якби діло було в «добродійності», то можна б сказати, як той мазур: «Nie miła księdzu ofiara, idź ciele do domu»⁸⁷, – і коли, звісно, не забрати, бо що з воза впало – пропало! то хоч надалі не давати «своїї дрібненької грошової підмоги». Тільки щодо сеї «підмоги», то знов-таки д. Франкові слід було не називати її «10 чи 100 рублями», бо д. Франкові добре відомо, що з сих 10 та 100 р. щороку складалось не менше як півтори-дві тисячі (говорю про одно досить відоме мені джерело помочі з України гал[ицьким] радикалам), а інший рік, то й більше. Так от і слід би д. Франкові, коли вже він уважав за потрібне зачепити сю справу, говорити про неї докладніше, аби на Україні через його недбалі уваги не постали які непорозуміння в сій і без того дражливій справі. Галичанам теж діло просте: коли гроші деморалізують, цур їм, не приймати! аби тільки се було зроблено не з амбіції, враженої полемікою, і не на шкоду громадському інтересові: бо коли справа через се спиниться, та ще на скільки років, аж поки галичани цілком зберуться з власними грошима, то для українців такий вихід зовсім не жаданий. Але ж коли б діло обійшлося як слід, то українці не мали б чого журитись, і, звичайне, своїм грошам і самі лад дадуть. Даремне галичани думають, що в нас гроші тільки для них збираються і тільки для того, щоб купити собі від них індульгенцію на гріх лінивства; такі індульгенції не тільки в Галичині продаються.

⁸⁷ Немила попові жертва, йди, теля, додому.

*На останок зазначу цікавий факт: стаття «З кінцем року» осягла собі високої честі бути гектографованою руками ворогів радикальної партії. Ще ні одна стаття з «Життя і слова» не заслужила собі такої честі. Гектографовані примірники продаються по 25 і по 35 к[оп]. Стаття справила справжній тріумф серед сих нових українських видавців, їм-бо досі не вдалося написати самим щось такого, щоб так попало радикалам в око, або хоч так їм здавалось, дарма, що вони «вороги», – аж знайшовся, спасибі йому, «добрий чоловік», та ще й редактор радикального вісника. Коли б тільки д. Франко бачив «побідоносні» погляди своїх видавців і чув тон, яким вони питають радикалів при стріванні: «А ви читали «З кінцем року»?». Що ж казати радикалові на таку *anzugliche Frage*?⁸⁸ – «Не так тії вороги, як добрії люди!».*

Н. С. Ж.

Життя і слово. – 1897. – Т. VI. – С. 244–250.

3. Коли не по конях, так хоч по оглоблях

Свою відповідь мушу зачати рядом спростовань. Автор полеміки, не знаю для чого, не був ласкав нічого цитувати з моєї статті дослівно, і для того вкладає мені в уста такі речі, які я не говорив.

1. І так, він пише: «Д. Фр. обвинувачує укр. радикалів, що вони мало роблять, мало хочуть робити, врешті, що їх самих мало». Де я се сказав у своїй статті? Не можу знайти сего місця і навіть думаю, що коли б був се сказав, то сказав би велику нісенітницю. Бо коли міг би ще сяк-так сказати, що укр. радикали мало роблять (я й сего не казав, не будши на Вкраїні і не бачивши їх роботи, до чого виразно признався на стор. 101), то вже ніяк не був би в стані сказати, що вони мало хочуть робити, бо для сего мусив би залізти їм у душу. А робити укр. радикалам закид із того, що їх мало, на се

⁸⁸ Ущиплеве, дошкульне запитання.

треба якогось тупоумного чоловіка. Та й відки я можу знати, чи їх мало, чи багато?

2. Пише полеміст: «Д. Франко тільки раз у раз говорить: «Ось що робимо ми – чому би не мали й ви», а на всі можливі відповіді зарані каже: «Тяжко нам сьому повірити. Не може сьому бути правда, а й просто – неправда сьому». І знов я не пригадую і не можу знайти в своїй статті того місця, де би я з самохвальбою говорив: «Ось що робимо ми!». Противно вся перша половина моєї статті показувала масу того, чого ми не робимо або що тільки слабо починаємо робити. Чи я жадав, щоб українці робили око в око те саме, що й ми в Галичині? На стор. 103-й я підчеркнув розрізненість між інтелігентними людьми і простим народом, а далі писав ось що: «Скажуть нам: політичні відносини Росії так зложилися, що інтелігентній громаді годі зблизитися до простого народу, особливо по селах», і на се відповів далі: «Неправда сему, буцім би то теперішні порядки російські так уже абсолютно відрізували інтелігентам доступ до мужика. Не може сему бути правда. Ніякі в світі порядки не можуть покласти такої стіни між одним чоловіком і другим. Навіть у тюрмі під замками люди порозуміваються, а ми маємо приміри, що інші люди в Росії зближаються до мужиків, ведуть серед них правильну пропаганду національну і соціально-політичну». Значить, я ані не клав галичан за примір українцям, ані не приводив «усіх можливих відповідей», а тільки виставив одне скромне і елементарне жадання і старався показати, що воно можливе.

3. Пише полеміст: «Д. Фр. обвинувачує Желябова і тов. за те, що вони змінили напрямок своєї роботи для здобування всеросійської політичної волі. Д. Фр. чомусь думає, що якби ті люди лишилися на Україні шукати серед селянства національних ідеалів, основаних на вільнолюбних думках, то Вкраїна була б тепер країною свідомою і готовою виповнити ті завдання, які їй поставить політична воля». Ось що значить – полемізувати без докладного цитування! А я по поводу Желябова і тов. писав дослівно ось що: «Згадуючи

про тих дійсних новочасних героїв, ми ніколи не можемо позбутися безконечного жалю. Адже ж якби ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими вони були проняті, і якби повернули були свої сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, то... справа вільної, автономної України стояла б нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення». Значить: 1) я Желябову і тов. нічого не закидав, а тільки жалкував, що їх праця вийшла за рамки нашої національності і смерть їх не вийшла нам на користь, 2) я не велів їм шукати ніяких ідеалів серед селянства і 3) не сказав, що вони самі могли б бути зробити Україну «свідомою і готовою». Сі три спростовання я мусив зробити на самім початку відповіді, бо коли мій полеміст говорить, що в моїй статті «З кінцем року» та частина, де говориться про українців, зложена дуже недбало, то я скажу йому, що його полеміка в тих уступах, що наведені вище, зложена попросту недобросовісно. І ще одно: мої уваги про українську інтелігенцію не всі відносилися до укр. радикалів: те, що є на стор. 102, і дальші два уступи статті (стор. 103 і 104) не відносяться виключно до радикалів, а до укр. інтелігенції взагалі. Чому шановний полеміст се промовчав, а потім «побідоносно» показує мені: ось ти оскаржуєш радикалів, а твої стріли падуть на інші голови?

На тім я міг би й закінчити свою відповідь, бо з чоловіком, що перекручує і фальшує твої слова і думки, неможлива розмова. Та в статті д. Н. С. Ж. порушено деякі важні питання, цікаві й поза рамками полеміки, то мені здається конечним поговорити про них, тим більше що хоча д. Н. С. Ж. й заявляє, що він висказує тільки свої індивідуальні думки, то надіюся, він не заперечить, що сі думки поділяє ширший кружок людей. Се для оправдання дальшої розмови, — бо ж очевидно, стаття д. Н. С. Ж. тоді набирає більшої ваги.

Поперед усього про кінцеву «anzügliche Frage». Вороги радикальної партії гектографували мою статтю і продають її по такій і такій ціні. І що з того? Чи сим вони дали себе знати як вороги рад. партії? Чи подавали до моєї статті якісь уваги, перекрутили її? Нічогісінько! Гектографували і розширюють, значить, силкуються розповсюдити мої думки. Я можу сказати їм хіба спасибі, бо я переконаний, що в своїй статті не сказав нічого такого, що могло би шкодити укр. народній справі ані укр. рад. партії. Докоряти мені за те, що хтось розширює мою статтю, наражаючися за се на небезпеку, докоряти для того тільки, що стаття не подобається одному кружкові, а подобається другому, се, по-моєму, буде більше політика нервів, ніж політика програмова.

Чи укр. радикали для мене міф, як докоряє мені полеміст? Міф ні міф, та все-таки справа не дуже ясна. Я не виджу – і тут згори признаюся до незнання людей, кружків, їх взаємин і чого хочете, тільки констатую факт – практично виявлених різниць між укр. радикалами і народовцями старої дати (особливо їх молодшим поколінням), з одного, і соціал-демократами, з другого боку. Правда, в своїх писаннях дехто з радикалів кидає камінням на народовців, та оскільки такі писання доходили до моїх рук і я міг сконтролювати їх, я бачив якусь дитинячу злість або зовсім непереверені доктрини, а не дійсні принципіальні різниці. Повторюю, може вони й є, та треба б їх не тільки висловити в одній статті, а й виявити в практичній роботі. Не можу відмовити собі... прикrostі, щоб не привести хоч одну тираду із статті, присланої мені одним радикалом для надрукування в «Ж. і Сл.» – значить, не з приватного листа. «Народовці суть українські шовіністи á la слав'янофіли, що ненавидять усе російське, на що не раз указував і пок. Драгоманов, а радикали – укр. націоналісти, що великорусів вважають за своїх братів. Народовці думають, що народ великоруський і уряд – те ж саме; ми думаємо, що народ стражде, а уряд гнобить. Народовці кажуть, що великоруські революціонери – наші вороги, і навіть умудрилися знайти

централізм і в партії «Народного права» і через се з росіянами лучитися не можуть; радикали думають і роблять навпаки. Народовці – вороги соціальної демократії і не мають взагалі ніякого економічного принципу, ні програми, а радикали простягають братерську руку соц. демократії і суть самі соціалісти обох напрямків (!) соціалізму. Народовці стоять на принципі «цель оправдывает средства» і через те не признають норм етики, а радикали в своїй практиці стосуються до сього принципу, і, звичайно, вкупі бути не можуть. Народовці – націоналісти і хочуть, щоб усі були такими; радикали не вірять в національність і т. д.». Так ось які різниці між укр. радикалами: одні люблять сих, другі тих, одні думають се, другі те, але що роблять одні, а що другі – сего не знаємо. А вже така поговорка, що одні держаться етики, а другі ні – даруйте, се ж одна злість і нічого більше. А що значить, що укр. радикали не вірять у національність? Чи вони думають, що національності зовсім ніякої нема? Чи, може, думають, що політична робота може не вважати на яку б не було національність? Чи, може, невіра їх відноситься тільки до української національності, а приймає московську як факт, в котрий не можна не вірити? Так само цікаво б нам знати, до яких се обох напрямів соціалізму зачисляють себе укр. радикали? В Росії йде тепер суперечка між соціал-демократами і народниками, – може, се ті два напрями? А в таким разі, чи кожний укр. радикал належить відразу до обох сих напрямів, чи, може, одна часть належить до одного, а друга до другого, а коли так, то що ж їх в'яже до купи? Не заперечить, мабуть, і мій шан. полеміст, що, маючи перед собою такі заяви укр. радикалів а не знаючи нічого про якусь іншу їх конкретну роботу, мимоволі почнеш вважати їх міфом, а в найліпшій разі чимось таким, що не вийшло із стадії ферментації.

Мій полеміст, певно не без деякого оправдання, докоряє мені за те, що я взявся говорити про укр. радикалів, не знавши їх докладно, і взамін за те береться критикувати галицьких радикалів, котрих він знає ще менше, з котрих знає хіба декого з львівської та віденської молодіжі. Вони не

імпонують йому. Вірю сему, та, на жаль, навіть уся та молодіж разом узята не є галицький радикалізм, не є гал. радикальний рух, котрий іде по селах, між селянством, а сего полеміст, як сам каже, зовсім не знає. Та я скажу йому: нехай би гал. інтелігентні радикали були й які дрібні, погані, недотепні, то все ж таки українські через те ліпшими не зробляться. А раз почато дискусію про укр. радикалів і їх задачі та роботу, то добросовісному полемісту слід би трактувати сю тему спокійно і річево, без таких скоків, що ось, мовляв, ви також нам не імпонуйте. Ми й не хочемо вам ані кому-будь імпонувати, а робимо в смирності духа свою роботу і можемо сказати тільки одне, що ся наша робота по-чортівськи заімпонувала нашим справжнім ворогам, котрі отсе в різні труби трублять, що в Галичині треба скасувати конституцію, щоб здушити хлопський радикалізм. Ш[ановний] полеміст думає, що в тім мала заслуга гал. інтелігентних радикалів, бо народ, попиханий бідною, сам іде назустріч рад. пропаганді. Можу впевнити його, що коли в яким окрузі з різних причин ненастанна діяльність інтелігентних радикалів зменшиться або зовсім перерветься, то й рух радикальний серед селянства там притихає та розстроюється. Ш[ановний] полеміст впевняє нас, що укр. радикали поклали собі метою поперед усього здобути інтелігенцію. Здобути для кого і для чого? Чи для соціалізму «обох напрямків», чи для пошанування принципів етики, чи для невіри в національність? Та хоч би пробували здобувати її й для ідей, удесятеро конкретніших, то все-таки мені здається, що се не та дорога, яка веде до мети. Ми в Галичині також потратили багато літ праці й заходів на здобування інтелігенції, і можу впевнити д. Н. С. Ж., що здобули тисячі розчарувань і один великий пшик у результаті. Коли розбудите живий і сильний рух серед народних мас, по містах чи по селах, то, будьте певні, що є живого й чесного серед інтелігенції, і без вашого здобування пристане до нього; а коли за вами масового руху не буде, то досить буде Лавровського туману або Плеханівської фразеології, щоб і вас самих здобути для ідей абстрактних і далеких від конкретних потреб вашого народу. Фраза про

здобування інтелігенції укр. радикалами є, по-моєму, eine faule Ausflucht, і нічого більше.

Я не без розмислу посилав і посилаю укр. радикалів учитися практики агітаційної до поляків, литовців, латишів, грузин і інших недержавних народностей Росії, а не до Дейчів, Стефановичів і тих росіян, що ходили в народ, і дармо мені ш[ановний] полеміст тиче ними в очі. По-моєму, російське ходження в народ, хоч і є героїчне, повне посвячення, було роботою зовсім хибною і безплідною. Інтелігенти йшли в народ для себе, для очищення свого сумління, і zarazом для пропаганди ідей далеких, вищих понад розуміння народу. Віддатися зтяжній праці серед народу, службі його буденним інтересам вони не хотіли і не вміли; найрадніше йшли на фабрики, та й там небагато що вміли осягнути. Се зовсім не те саме, що у латишів і ін., де сотки інтелігентів без усякої пози на геройство довели до того, що кожний мужик уміє читати і – має у руках нецензурну, за границею друковану газету та брошуру, нецензурну не своїм змістом, а головню тим, що надрукована латинськими буквами. Та, маючи ненастанно в руках нелегальну лектуру, народ привикає до політичної самостійності, знає своїх проводирів і чує себе з ними за одне, а рівночасно робиться свідомий своєї національності і свого людського я, виховується і для політики і для цивілізованого життя. І коли я закликав українців до такої роботи, так се між іншим і для того, бо власне з боку декого з тих немосковських організаторів до мене доходили поклики: «Де ж ваші українці? Чому вони не освідомлюють, не організують свій народ? Ми бажали би ввійти з ними в зносини, та, звісно, не з кружками інтелігентів, що не мають ніякого зв'язку з масами народними. А коли ваші укр. радикали зі свого боку не почнуть робити серед свого народу такої роботи, то ми самі почнемо її робити, та тоді вже не прогнівайтеся, коли та робота де в чому вам до невподооби. Ми будемо робити для себе, а не для вас».

Скажу більше: така робота на Україні, серед простого люду, і зовсім не в інтересі української національності і укр. історичних традицій уже робиться і робиться віддавна, систематично та з такими засобами витривалості, посвяченні й абнегації, яких половину, дай Боже, укр. радикалам. Я не можу говорити виразніше, хоча мені, хоч здалека, відомі особи й місця, та тільки запитую укр. радикалів, чи знають вони про це? Коли не знають, то передчасно закинули мені таку вже круглу ігнорацію укр. справ, а коли знають і нічого не роблять зі свого боку, то нехай собі самі відшукають назву такої тактики.

Шан[овний] полеміст кпить собі з мене, що я по-старомодному вважаю народом селянство, хлопів, а не всю націю. *Mea culpa*⁸⁹, спіймався на старомоднім терміні! Думав по-галицьки, а не по-європейськи. Поправляюся і повторюю: укр. радикалам конечно взятися до роботи між укр. селянством, без огляду на те, чи воно вся нація, чи частина нації. Воно маса, воно темне, кривджене, безпомічне, і наші вороги з різних боків роблять заходи, щоб позискати його для своїх намірів. Штундовий рух серед того селянства дав доказ, що те укр. селянство здібне до організації, до праці й високого посвячення за ідеальні змагання.

Коли ж бо дехто з укр. радикалів думає, що не селяни, а міські робітники догідний ґрунт для їх роботи, закидає знов мій полеміст. Во ім'я Господнє! – скажу на се, – йдіть між робітників, тільки йдіть і перестаньте спорити про те, хто ваш ворог, а хто друг, бо сим не тільки народу, не тільки інтелігенції, але й kota з-за печі не вивабите і не здобудете. Та я боюся, що й сей заміт не більше як *eine faule Ausflucht*⁹⁰. От ми надрукували гарну працю про рос. робітницький рух і про київські соц.-дем. видання. Всяке признання для ініціаторів тих видань, тільки де ж там хоч дух пахне укр. радикалів? Де вони були, коли зачиналося се видання? Чи ж не могло би се видання появитися в

⁸⁹ Моя вина.

⁹⁰ Безглуздий викрут.

Москві, Саратові або В'ятці? По чім видно, що сі видання обертаються до робітників, коли не виключно, то певно переважно українців з роду?

Порозумійтеся! Ми бажали б бачити на Україні по селах і містах серед мас робочого народу рух просвітний, національний і політичний, аналогічний до того радикального селянського руху, який іде в руській часті Галичини. То певно не мусить бути і не буде копія з нашого руху, та рух штундовий і національно-просвітні рухи серед інших недержавних національностей Росії доказують нам, що радикальний рух з певними модифікаціями можливий у Росії. Адже ж показався можливим рух соціально-демократичний, що вимагає для себе далеко більшого простору і політичної волі, ніж хлопський рух радикальний. По нашій думці, тільки такий рух може пробудити українську націю в Росії і зробити її силою, може бути гарантією того, що при настанні політичної волі – чи се буде тепер, чи в четвер – з укр. нацією будуть числитися, значить, політична воля пошанує її красів і національні особливості. Тільки те може бути пошановане, що сяк чи так виступить назверх. Власне те, що в Галичині при настанню конституції русини не підготували собі сили серед простого люду, зупинило на довгі роки розвій національний і підрізало добробут економічний⁹¹. Українці вже тепер у многих поглядах стоять ліпше від галичан, у них є верства заможна і широко освічена, та й серед простого народу живіші традиції козацької волі. От тим-то нам здається, що можемо від українців вимагати більше, ніж від галичан, і що українці не мусять грішити тими самими гріхами, якими вільно й невільно грішили галичани.

⁹¹ Ш[ановний] полеміст і тут без потреби вдався до кпини, що, мовляв, галичани дістали політ. волю без власної праці. Так зовсім з неба вона їм не звалилася і, напр., на полі шкільництва вони ще перед 1848 роком таки дещо робили, незважаючи на труднощі і з боку шляхти, і з боку державної адміністрації.

П'ЯТИЙ РІК УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ «ГРОМАДИ» В ЖЕНЕВІ

Восени минулого року вийшла на українській і французькій мовах програма українського видання «Громада», котре замість безстрочних книжок, як досі, почало виходити двомісячними книжками. «Громада», видавана М. Драгомановим від 1877 р., відразу звернула на себе увагу передових людей усієї освіченої Європи. Про неї згадували, то спорячи, то похваляючи, або прямо черпаючи факти, письма французькі, німецькі, польські і російські, та й то не лише в конституційній Європі, але і в самій Росії («Вестник Европы», «Голос» і др.). Можна сказати сміло, що від часів Герценового «Колокола» ніяке слов'янське заграничне видання не виробило собі такого поважного становища, як «Громада». В дотеперішніх чотирьох літах вийшло 4 неоднакої величини книжки того видавництва, де, крім першої (програмової) книжки, іменно звертають на себе увагу об'ємом і багатством змісту кн. II і IV. В IV кн. особливо цікава стаття видавця «Шевченко й українофіли», котра і в нашій печаті свого часу викликала була гарячу полеміку.

Тепер появився перший випуск п'ятого річника (за місяці падолист і грудень 1880 р.). Крім програми, випуск той містить статтю С. Подолинського «Дарвінізм і громадівство», де в формі полеміки проти знатних дарвіністів німецьких Оскара Шмідта і Ернста Геккеля виказується тісний зв'язок сучасного громадівства з добутками наук природничих, а особливо з теорією еволюційною. Стаття ця друкувалась по-французьки в «Revue Sociale»⁹², по-сербськи в «Стражі», по-німецьки в «Arbeiter wochen chronik»⁹³, для видання українського автор значно її переробив і поповнив. Відтак іде початок повісті М. Павлика «Вихора», де дуже живо і реально малюється життя мужиків в

⁹² «Соціальний огляд» (фран.). – Ред.

⁹³ «Тижнева робітничка хроніка» (нім.). – Ред.

околицях Косова. Третя, також нескінчена ще стаття С. Подолинського «Про робітницький рух в Англії і Ірландії» займається початками англійського робітницького руху в першій чвертині нашого віку. Дальше йдуть біжучі вісті про рух робучого люду на Україні, а іменно на Україні російській (М. Драгоманова) і галицькій (М. Павлика), а вкінці й звістки про рух робітників західно-європейських (з'їзд в Гаврі) М. Драгоманова. Особливо близько тикає нас стаття Павлика про рух робітницький в галицькій Україні; жаль тільки, що стаття ся не всюди фактично вірна і що автор її надто скорий до сміливих виводів, котрі не завсіди дадуться підперти даними фактами. Для нас не можливо спорити в «Світі» з М. Павликом, так як «Громада», не маючи в Австрії дебіту поштового, не може доходити до рук наших читачів дорогою прямої передплати, а наводити і розбирати тут всі подрібності статті нам зовсім не можна. Тільки ж сяк чи так, «Громада» і в новій формі не перестане бути видавництвом, з котрого довго і многим українцям прийдеється багато вчитися і користати.

CURRICULUM VITAE

Я, Іван Франко, народився 27 серпня 1856 р. в Нагуєвичах Дрогобицького повіту, в Східній Галичині. Мій батько був селянином і помер, коли мені ще не було восьми років. Протягом двох років я відвідував сільську школу в Ясениці-Сільній, потім протягом трьох років – василіанську нормальну школу в Дрогобичі, а з 1868 по 1875 р. – Дрогобицьку реальну гімназію, яку закінчив з відмінними оцінками. В 1875 р. записався дійсним слухачем на філософський факультет Львівського університету. Тут я вивчав класичну філологію у професорів Венцлевського і Цвіклінського, українську мову та літературу у професора Огоновського, педагогіку у професора Черкавського, психологію і антропологію у д-ра Охоровича, а також курс національної економії у професора Білінського.

Одночасно брав участь у роботі редакції літературного журналу «Друг», що видавався студентським товариством «Академический кружок», і разом з іншими членами цієї редакції влітку 1877 р. був втягнутий у політичний процес, який перервав мої студії. Після восьмимісячного слідчого арешту, незважаючи на цілковиту відсутність доказів, мене обвинуватили в таємній змові, в основному на підставі адресованого мені листа від М. Драгоманова, в якому той запропонував мені наукову поїздку до Північної Угорщини, і засудили на шість тижнів арешту. Внаслідок цього вироку я втратив державну стипендію, яку отримував протягом двох попередніх років. Однак я продовжував далі свої університетські студії, одночасно заробляючи на прожиток різними літературними і публіцистичними працями українською і польською мовами.

На початку 1880 р. мене заарештували в Яблунові біля Коломиї, куди я поїхав з наміром давати приватні лекції, і знову втягнули у політичний процес, але після трьох місяців слідчого арешту звільнили, бо з'ясувалося, що, зрештою вже від початку було цілком ясным, що я з тим процесом і обвинуваченими в ньому особами ані не був знайомий, ані взагалі не мав нічого спільного. Після того я проживав два роки на селі, а в 1883 р. одержав замовлення від поміщика Володислава Федоровича у Відні написати біографію його батька, що був у 1848 р. послом до австрійського парламенту. В зв'язку з тим я вивчив багатий родинний архів пана Федоровича, працюючи одночасно співробітником української газети «Діло» у Львові. В той час я займався історією Галичини й особливо історією галицько-українського національного і літературного руху. У мене назбиралося тоді чимало старих і нових друків, листівок газет, рукописів і кореспонденцій. У 1885 і 1886 роках я відвідав Росію і зокрема Київ, де одружився. В 1886 р. став редактором літературного журналу «Зоря», в якому з 1883 р. опублікував багато своїх праць. З 1887 р. працював постійним співробітником польської газети «Kurjer Lwowski». В 1889 р. мене втягнули

третій раз у політичний процес і після десятитижневого ув'язнення знову звільнили, бо слідство не могло пред'явити мені найменшого обвинувачення.

В 1890 р. я сподівався, що нарешті матиму можливість здійснити свій давній намір – закінчити університет. Згідно з міністерським розпорядженням, що появилось в той час, для одержання посвідчення про закінчення студій мені треба було ще одного семестру. Тому я звернувся до колегії професорів Львівського університету з проською дозволити мені записатися на один семестр в цей університет. Однак колегія, не мотивуючи нічим, відхилила мою просьбу тому я був змушений записатися на вказаний термін до Чернівецького університету. Тут я слухав лекції у професорів Смаль-Стоцького і Калужняцького й одержав згадане посвідчення.

Восени 1892 р. пощастило мені нарешті здійснити свою заповітну мрію: я поїхав до Відня, щоб поповнити свої знання із славістики. Записавшись дійсним слухачем я відвідував протягом семестру лекції у професорів Ягича Пастрнка, Мюльбахера і Паулічке. а також брав участь в роботі славістичного семінару.

З моїх літературних і наукових праць, написаних протягом останніх двадцяти років, я хотів би назвати лише ті, які стосуються загальної і слов'янської літератур та етнографії.

Можу без перебільшення сказати, що саме цей науковий, чисто ідеальний інтерес підтримував мене у тяжких випробуваннях, які судилося мені перенести, тож, незважаючи на тяжкі удари долі, я не втрачав великої мети – бути корисним своїй батьківщині і насамперед своєму українському народові.

Працюючи над європейськими і слов'янськими літературами, я намагався передусім перекласти те, що в них найкраще, на українську мову. Уже в гімназії переклав дві драми Софокла, кілька частин з «Пісні про Нібелунгів» та інше. Під час університетських студій читав я особливо багато з російської літератури і переклав деякі оповідання Помяловського,

Салтикова-Щедріна, роман «Что делать?» Чернишевського. У 1879 р. був опублікований мій переклад «Каїна» Байрона, а в 1882 р. перша частина «Фауста» Гете з розвідкою про цей твір. Того ж року переклав я також «Мертвые души» Гоголя, а перед тим ще одне оповідання Гліба Успенського, деякі вірші Гете, Віктора Гюго, Гейне, Ленау, Фрейліграта, Шеллі, Некрасова («Русские женщины»). За останні роки опублікував переробку «Бідного Генріха» Гартмана фон Ауе (1891 р.), томик віршів Гейне (в тому числі «Німеччина. Зимові казки», «Диспут» та інше) з біографічним нарисом про поета, кілька болгарських народних пісень – усе в українських перекладах. Крім того, переклав «Тірольські елегії» та інші вірші чеського сатирика Карла Гавлічека-Боровського, дещо Сватоплука Чеха, Ярослава Врхліцького і Яна Неруди.

З цією перекладацькою роботою йшло завжди в парі намагання самому краще пізнати окремих авторів і відповідні літературні течії і зробити їх доступними для інших. Так були створені мої літературно-історичні нариси і характеристики: про Гощинського, Теофіля Вішньовського, Богдана Залеського, Салтикова-Щедріна, Льва Толстого, про сучасний російський тенденційний роман («Обрусители», «Бледнов» та ін.), а також про вплив Міцкевича на українську літературу. Більшість цих праць мала відкрити відповідного автора сусідньому народові. Треба тут згадати також нариси про Тургенєва (українською мовою) і про Шевченка (польською), а також про Еміля Золя і натуралістичний роман «La terre» в порівнянні з «Власть землі» Гліба Успенського (польською мовою).

Історія українського літературного і духовного життя була віддавна улюбленим об'єктом моїх досліджень. Насамперед ним був найвидатніший і найбільш оригінальний поет України Тарас Шевченко, постать і поетична спадщина якого прикували мою увагу. З 1881 р. я опублікував або написав такі праці, що стосуються цього поета: аналіз його творів «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон», «Тополя», «Перебендя», а також загальну характеристику

його життя і творчості (українською і польською мовами). Запропонований і обґрунтований мною поділ творчості Шевченка на чотири періоди прийняв професор Огоновський у своєму новому виданні «Кобзаря». Більші або менші статті, матеріали і критичні замітки написав я також до біографій таких українських письменників: Федьковича (аналіз поданих ним суперечливих відомостей про його молодість), Свидницького, Руданського, Мордовцева, Скоморовського, Могильницького і Шухевича. Я працював також ґрунтовно і над давньою українською літературою – починаючи з середини XVI ст. Мені вдалося знайти невідомі досі рукописні матеріали з історії цієї літератури XVI, XVII, XVIII ст.: збірку творів Івана Вишенського, релігійну драму «*Dialogus de passione Domini*» середини XVI ст., багато рукописних збірок і апокрифів, духовних і світських пісень і т. ін. Так виникли мої дослідження і повідомлення про нові матеріали для вивчення Івана Вишенського, про деякі українські апокрифи, про львівського єпископа Йосифа Шумлянського і його книгу «Метрика» та інші, що були написані переважно російською мовою і опубліковані під псевдонімом «Мирон» в «Киевской старине». Вишенському я присвятив докладну спеціальну працю, у якій детально проаналізував усі його твори, а з'ясовані при цьому дати намагався використати при створенні науково обґрунтованої біографії цього письменника. Цю не опубліковану досі роботу, написану українською мовою, дозволю собі пред'явити світлій колегії професорів.

Після того, як у 1888 р. були написані мною для варшавського тижневика «Głos» кілька нарисів про українську літературу XVIII ст., я почав працювати над цією майже не дослідженою дотепер епохою галицько-українського духовного життя, про яку Огоновський, наприклад, у своїй «Історії літератури» зовсім не згадує. Мою увагу привернув, зокрема, «Богогласник» (збірник давніх і новіших релігійних пісень), що вийшов у 1790 р. Але, незважаючи на зібраний мною значний матеріал, я був змушений перервати цю роботу через брак допоміжних наукових засобів.

Лише одна глава цього дослідження – про релігійні коляди – була опублікована уривками у «Ділі».

Свої погляди на найважливіші явища українського літературного життя до початку XIX ст. я виклав у лекції, яку прочитав у червні 1892 р. у Львівському історичному товаристві і яка згодом була надрукована під заголовком «Charakterystyka literatury ruskiej w XVI –XVIII wiekach» в органі цього товариства, що виходив під назвою «Kwartalnik historyczny».

З ранньої молодості я займався також етнографією і фольклористикою. Ще в гімназії записав з уст різних людей сотні народних пісень, казок, прислів'їв та інших творів. Досить багатий лексичний матеріал віддав я в розпорядження спочатку І. Верхратському для його «Початків до уложення номенклатури», а також для його праці «Знадоби», пізніше професорові Огоновському для його «Studien auf den ruthenischen Sprache» і врешті Г. Желехівському – для його українсько-німецького словника. Сам я опублікував з цього лише збірку «Дитяча мова» («Світ», 1882). В тому самому журналі опубліковано також мої записи кількох пісень останнього часу, наприклад, про картоплю, про бориславські нафтопромисли, з моїми культурно-історичними коментарями. У варшавському «Dodatku do przeglądu tygodniowego» я опублікував дослідження про залишки первісних поглядів у народних загадках. В українському двотижневику «Зоря» надруковано працю «Жіноча неволя в руських піснях народних». У періодичному виданні Краківської академії «Zbior wiadomosci do antropologii krajowej (t. XII) з'явилася підготовлена мною разом з п. Ольгою Рошкевич і мною опрацьована збірка весільних пісень та обрядів. У тому ж виданні мала вийти також і моя збірка галицько-руських прислів'їв, але через смерть професора Коперницького справа не була доведена до кінця. Продовжуючи працювати над згаданою збіркою, я використав весь доступний мені опублікований і рукописний матеріал, додав майже ще раз стільки своїх власних записів, і тепер вона охоплює близько 15000 прислів'їв, порівнянь, образних

висловлювань, каламбурів, жартівливих виразів, прокльонів, благословень, пародійованих молитов і церковник співів. Причём здебільшого збережено діалектні особливості у вимові і позначено місцевість, де зроблено запис.

Влітку 1887 р. я працював секретарем і кореспондентом етнографічної виставки, яку організував В. Федорович у Тернополі на честь його величності наступника трону Рудольфа і яку я описав. Перед тим я видав один том етнографічних і літературних праць померлого недавно українського письменника Володимира Навроцького. В «Киевской старине» опублікував записані моєю дружиною в Нагуєвичах народні звичаї спалювання уявних упирів. В газеті «Kurjer Lwowski» надрукував, серед іншого, цикл статей про галицьке краєзнавство, про українські килими, про писанки та інше.

Під впливом професора Драгоманова, якому я дуже вдячний за підтримку в моїх наукових устремліннях, я зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, з запалом читав твори Бенфея, Лібрехта і особливо Веселовського, Драгоманова та інших, що прокладали нові шляхи. Дві мої праці цього ж напрямку, що були опубліковані в польському фаховому журналі «Wista», також дозволю собі подати.

Нарешті, хотів би зазначити, що про мої художні – як прозові, так і поетичні твори, з яких багато перекладено на польську мову, а деякі також на російську, чеську і німецьку, докладно говорить професор Огоновський у своїй українській «Історії літератури» («Зоря», 1891 і 1892, а також в окремому виданні).

Відень, 18 травня 1893 р.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Черкаська область) у

родині кріпаків Григорія і Катерини Шевченків. Коли Тарасові було два роки, родина переїхала до села Кирилівка (Керелівка). Пізніше Т. Шевченко дуже часто називав своєю батьківщиною саме Кирилівку, говорив, що тут він і народився (про себе, малого, і про батьківську хату в Кирилівці Шевченко згадував у повісті «Княгиня»).

У 1822 р. батько віддав сина в науку до дяка, а наступного року померла мати Тараса. Батько одружився вдруге з Терещенчихою, яка мала трьох своїх дітей. З того часу в родині точилися постійні сварки між батьком і мачухою, між дітьми.

Після смерті батька мачуха вижила пасинка з батьківської оселі, і Тарас жив у кирилівського дяка-п'яниці Петра Богорського. У 1829 р. Тарас став служником-козачком пана Енгельгардта, згодом переїхав з ним до Петербурга. У 1832 р. пан віддав Шевченка до живописних справ цехового майстра Ширяєва (здібності до малярства виявилися в Тараса дуже рано: ще змалку крейда й вуглинка були для нього неабиякою радістю, а прагнучи стати художником, хлопець побував у трьох церковних малярів. Проте жоден з них не виявив у хлопця таланту). Хоч від жорстокого маляра Тарасові не раз діставалося, але він терпів задля омріяного мистецтва. Хлопець чимало малював з натури. Одного разу, перемальовуючи статуї в Літньому саду, Шевченко зустрів земляка – художника І. Сошенка, який познайомив його з видатними діячами російської й української культур (К. Брюлловим, В. Григоровичем, О. Венеціановим, В. Жуковським, Є. Іребінкою).

У 1837р. Тарас Шевченко написав поему «Причинна», а 22 квітня 1838 р. спільними зусиллями згаданих митців Шевченко був викуплений з кріпацтва. Цього ж року він став вільним слухачем Академії мистецтв, а згодом одним з найулюбленіших учнів видатного російського художника Брюллова. Юнак поглинав книги з мистецтва, всесвітньої історії слухав лекції з анатомії, фізіології, зоології, часто бував у театрах і музеях.

У 1840 р. Тарас Шевченко надрукував поетичну збірку «Кобзар». А восени був удостоєний срібної медалі другого ступеня Академії за картину «Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці». Наступного року вийшла окремою книжкою поема «Гайдамаки». У 1843–1845 рр. поет відвідав Україну. За кілька місяців він устиг побувати в багатьох місцях Київщини, Чернігівщини та Катеринославщини (тепер Дніпропетровська область). Під час мандрів поет гостював у ліберально настроєних панів. Але найбільше його вразили побачені картини злиденного життя кріпаків, їхнє безправне становище. Побував Тарас і на місці розташування славної Запорозької Січі. У рідному селі Шевченко побачився з братами й сестрами, застав ще живого діда, намалював його, а також свою хату.

У 1845 р. поет повернувся до Петербурга, завершив навчання в Академії, видав на власні кошти «Живописну Україну» – серію картин, де відображено історичні місця України, її побут і природу. Написав п'ять поем: «Кавказ», «Єретик», «Великий льох», «Наймичка», «І мертвим, і живим...» та всесвітньо відомий «Заповіт»: У 1846р. Тарас Шевченко вирушив до України з метою там оселитися, знайшов роботу в Київській археографічній комісії та почав змальовувати й описувати історичні пам'ятки по всій Україні. Цього ж року в Києві поет познайомився з викладачем історії Київського університету, в майбутньому – видатним уче-ним-істориком, письменником та публіцистом М. Костомаровим, який заігував Шевченка вступити до таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського братства, яке поширювало ідеї слов'янського єднання, маючи за мету утворення федерації вільних слов'янських народів. Основний програмний документ організації – «Книга буття українського народу», написана Костомаровим. У ньому читаємо, що недалеко вже той час, коли в Україні всі люди будуть «вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч Бога Єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилось і в Польщі, і в інших слов'янських

краях». У цій же книзі гостро затавровано Петра I та Катерину II, названо їх катами за те, що вони позбавили Україну волі.

5 квітня 1847 р. Шевченка було заарештовано і відправлено до Петербурга. Тут, у казематі, захований від усього світу, в брутальних допитах і нестерпному очікуванні вироку провів Тарас Григорович квітень і травень. Проте Шевченка звинувачували, головним чином, не в участі в Кирило-Мефодіївському братстві, а в написанні революційних творів. Найбільшу лють у високопоставлених жандармів викликала поема «Сон».

Після закінчення слідства поет «за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений» засланий до Оренбурзького окремого корпусу рядовим солдатом на 10 років без права писати та малювати. Заборона писати й малювати найбільше обурила Тараса: «Забрано найблагороднішу частину мого бідного існування! – читаємо в його щоденнику. – Трибунал під головуванням самого Сатани не міг би винести такого холодного, нелюдського вироку». Окрім того, солдатчина для поета була гірше від тюрми, бо ненависним був сам дух солдафонства, що чавунно печаттю лягав на живу душу. Тому Шевченко писав, ховаючись від унтерів та офіцерів, тікаючи від усього світу в степ, за вали, на берег моря. Писав ночами при світлі місяця на випадково знайдених шматках обгорткового паперу оцупком олівця, хтозна-як добутого.

У 1848 р. поета взяли художником у наукову експедицію під керівництвом гуманної людини О. Бутакова для вивчення й опису Аральського моря. Уже в дорозі на острів Кос-Арал Тарас Григорович чимало малював – і від цього повеселішав. На Кос-Аралі Шевченко жив бідно, зате не відчував тягара солдатчини, багато читав, малював, писав. На жаль, і така, відносна, воля тривала недовго. Один офіцерик доніс начальству, що Шевченко всупереч волі царя живе не в казармі, а до того ще й малює. Негайно в поета було вчинено обшук, Тарас Григорович,

попереджений друзями, спалив майже всі свої папери (листи, малюнки, різні записи), тільки «захальвні книжечки», на щастя, передав на зберігання.

У 1850 р. Шевченка переведено до Новопетровського укріплення – на півострові Мангишлак. Умови тут були жахливими. Навколо пустеля, пісок і солоня вода, до найближчого культурного центру тисячі кілометрів, доріг жодних, клімат такий шкідливий, що солдатів тут змінювали через два роки. Шевченка ж протримали в цій мертвій глухомані майже сім років. Тут, за розрахунком царських прислужників, поет повинен був загинути якщо не від хвороб, то від нудьги та безнадії. Дня нагляду за ним було прикріплено затурканого єфрейтора, котрий мав ходити за поетом як тінь і стежити за тим, щоб Тарас Григорович не міг ні писати, ні малювати. При найменшій підозрі наглядач грубо обшукував поета. На муштру Шевченко мусив ходити навіть хворим, а хворів він безперервно два роки – цингою та золотухою.

Щоденна муштра підточувала сили, а кепкування, дріб'язкові причіпки й брутальні окрики глибоко ображали гідність, викликали душевний біль.

На початку 1857 р. друзі поета отримали царський дозвіл на його звільнення, але офіційного дозволу Шевченку довелося чекати аж до серпня. Повернення поета до Петербурга вітали всі прогресивні сили країни. Оповитий ореолом борця-мученика, він викликав велике захоплення, особливо у молоді. У 1859 р. Шевченко отримав дозвіл повернутися в Україну. Але за революційну агітацію серед селян його знову заарештували і звелили виїхати до Петербурга.

4 вересня 1860 р. Рада Академії мистецтв надала Шевченкові звання академіка-гравера. Цього ж року виходить нове видання «Кобзаря». Шевченко багато працює: пише вірші, створює нові гравюри, стежить за поширенням свого «Букваря», планує видання кількох підручників.

10 березня 1861 р. Тарас Григорович Шевченко помер.

Перша збірка поезій Тараса Григоровича Шевченка «Кобзар» відкрила новий етап у розвитку української літератури. Як зазначив М. Добролюбов

«...у Шевченка все коло його дум і почуттів перебуває в цілковитій відповідності зі змістом і ладом народного життя».

Бібліотека української літератури //

<http://www.ukrlib.com.ua/referats/printout.php?id=48>.

АВТОБИОГРАФИЯ

Тарас Шевченко сын крепостного крестьянина Григория Шевченко. Родился в 1814 году февраля 25. В селе Кириловке, Звенигородского уезда, Киевской губернии. В имении помещика Василия Васильевича Энгельгардта. На осьмом году лишившись отца и матери, приютился он у дьячка в школе в виде школяра *попыхача*. По мно[го]тяжком двухлетнем испытании, прошел он Граматку, Часловец, и наконец Псалтырь. Дьячок, убедившись в досужестве своего школяра *попыхача*, посылал его вместо себя читать Псалтирь по усопших крепостных душах, за что и платил ему десятую копейку яко поощрение. Но несмотря на столь лестное к себе внимание сурового спартанца учителя, в один из многих дней и ночей, когда спартанец учитель с своим другом Ионою Лымарем были мертвецки пьяны, школяр *попыхач*, без зазрения совести обнажив задняя своего наставника и благодетеля, всыпал ему великую дозу берёзовой каши. Помстившись до отвалу и похитивши какую-то книжечку с *кунификами*, в ту же ночь бежал в местечко Лысянку, где и наше себе учителя живописи отца диякона, тоже спартанца. Терпеливо бродяга школяр носил из Тикича три дня ведрами воду и растирал медянку на железном листе и на четвертый день бежал. Бежал он в село Тарасовку к дьячку маляру, славившемуся в околоте изображением великомученика Никиты и Ивана воина; у последнего для большего эффекта рисовал он на левом рукаве две солдатские нашивки. К сему то Апеллесу обратился школяр бродяга с твердым намерением перенести все испытания, только бы хоть малость научиться его великому искусству. Но увы! Апеллес

посмотрел внимательно на левую ладонь бродяги, отказал ему наотрез, не находя в нем таланта не только к малярству или к шевству, ниже к бондарству.

Потеряв всякую надежду сделаться когда-нибудь хоть посредственным маляром, с сокрушенным сердцем бродяга возвратился в свое родное село с намерением наняться в погоньчи или пасти громадскую *ватагу* и, ходя за стадом овец и свиней, читать краденую книжечку с *кунишниками*.

И это не сбылось. Помещику, Павлу Васильевичу Энгельгардту, только-что наследовавшему достояние побочного отца своего, понадобился расторопный мальчик, и оборванный школяр бродяга попал прямо в тиковую куртку, в такие же шаровары и, наконец, в комнатные козачки. В должности козачка, он втихомолку срисовывал украденным [у] конторщика карандашом картины суздальской школы, украшавшие панские покои. Странствуя с обозом за своим *дидычем* в Киев, Вильно и в Петербург, на постоянных дворах крал он изображения разных исторических героев, как-то Соловья-разбойника, Кульнева, Кутузова, козака Платова и протчих, с намерением скопировать их на досуге точь в точь.

Случай и досуг представился в Вильне. Это было в 1829 году декабря 6. Пан и пани уехали в *рессурсы* на бал, в доме все успокоилось, уснуло. Тогда он развернул краденные сокровища и, выбрав из них козачка Платова, принялся благоговейно – тщательно копировать. Уже дошел до маленьких козачков, гарцующих около дюжих копыт коня козака Платова, как растворилась дверь, пан и пани возвратились с балу. Пан с остервенением выдрал его за уши, надавал пощечин за то, дискать, что он мог не только дом, город сжечь. На другой день пан велел кучеру Сидорке выпороть его хорошенько, что и было исполнено сугубо.

В 1832 году в С.-Петербурге, по неотступной просьбе, помещик законтрактовал его на четыре года, разных живописных дел цеховому мастеру, некоему Ширяеву. Ширяев был ретивее всякого дьячка-спартанца.

Но несмотря ни на какие стеснения, он в светлые летние ночи бегал в летний сад рисовать с безобразных неуклюжих статуй. Достойное украшение Петрового сада. В этом саду и в то же время начал он делать этюды в стихотворном искусстве; из многочисленных попыток он впоследствии напечатал только одну балладу П р и ч и н н а. В один этих сеансов познакомился он с художником Иваном Максимовичем Сошенком. С которым он и до сих [пор] в самых искренних братских отношениях. По совету Сошенка он начал пробовать портреты с натуры акварелью. Для многочисленных проб терпеливо служил ему моделью его земляк и друг Иван козак Нечипоренко. Дворовый человек того же Энгельгардта. Однажды тот же Энгельгардт увидел у Нечипоренка работу своего крепостного артиста, которая ему верно очень понравилась, потому что он начал употреблять его для снятия портретов с своих любимых любовниц, за которые иногда и награждал рублем серебра, не более.

В 1837 году И. В. Сошенко представил его конференс-секретарю Академии Художеств В. И. Григоровичу, с целью освободить его от горестного состояния. В. И. Григорович просил о нем В. А. Жуковского, а В. А. Жуковский, предварительно узнавши цену от помещика, просил К. П. Брюллова написать его, В. А. Жуковского, портрет для императорской фамилии с целью разыграть его в лотарею в царском семействе. Великий Брюллов охотно согласился. Портрет написан. В. А. Жуковский с помощью графа М. Ю. Вельегорского устроили лотарею в 2500 рублей ассигнациями, и этою ценою была куплена свобода Т. Ш[евченка] в 1838 году, апреля 22.

С того же дня начал он посещать классы А[кадемии] Художеств, и вскоре сделался одним из любимых учеников-товарищей великого Карла Брюллова.

В 1844 году удостоился он звания свободного художника. А в 1847 году был арестован вместе с Костомаровым, Кулишем и многими другими по доносу студента К[иевского] У[ниверситета] некоего Петрова. Без суда и

следствия разослали их в разные крепости. А 30 мая того же года из каземата третьего отделения Т. Г. Шевченко был сослан в Орскую крепость и потом в Новопетровское укрепление с строжайшим запрещением писать и рисовать.

В 1858 году 22 августа по ходатайству графини Анастасии Ивановны Толстой освободили его из Новопетровского укрепления. И по ее же ходатайству, всемилостивейше повелено быть ему под надзором полиции в столице и заниматься своим художеством.

В 1859 году летом после долгой и тяжелой разлуки увидел он свою прекрасную родину, крепостных братьев, сестру, и благополучно осенью возвратился в Академию Художеств, где, благодаря правящих Академиею, с любовью истинного художника занимается гравюрою акватинта и аквафорты.

После долгих двухлетних проволо[че]к Главный цензурный комитет разрешил ему напечатать только те из своих сочинений, которые были печатаны до 1847 года, вычеркнувши из них десятки страниц (прогресс).

1860 года в первой половине января.

БЕНЕФИС г-жи ПИУНОВОЙ, ЯНВАРЯ 21-го 1858 ГОДА

Приняв в соображение нравы нижегородских обитателей, в особенности обитательниц, я немало удивился, войдя в театр и найдя его почти полным. — Что бы значило это? — спросил я у знакомого мне отъявленного нетеатрала. — Как что? сегодня бенефис маленькой Пиуновой. Еще девочкой поступила она на нашу сцену; миловидностью и грациозностью своею обратила на себя внимание и, надо отдать ей справедливость, умела это внимание поддержать и заслужить любовь нашей, не очень щедро расточающей свои чувства, публики. Вы сами увидите сейчас, насколько это справедливо.

И действительно, г-жа Пиунова достойно поддержала лестное мнение о себе. Независимо от юности и располагающей наружности, она так мила и

естественна, что, глядя на нее, забываешь театральные подмостки. Давали, в этот вечер драму *П а р и ж с к и е н и щ и е* и водевиль *Б е д о в а я б а б у ш к а*. Водевиль сам по себе хорош, но в исполнении г-жи Пиуновой и г-жи Трусовой (бабушка) это вышла такая миленькая игрушка, что хоть на любую столичную сцену: так грациозна наивностью своею Глаша и так добродушно-комична бабушка. Бенефициантка обладает всеми задатками сценического искусства, а это, вместе с молодостью ее, конечно, подает большие надежды и в будущем. Но мы не скроем, что самые успехи ее порождают и большие требования. Сколько можно судить, г-жа Пиунова, с особенным пристрастием, выбирает роли наивно-милых девушек. Слова нет: это лучшие ее роли; но она не должна забывать, что в них же кроется однообразие и легкость, которые могут вредить ее таланту. Мы искренно думаем, что она может смело расширить свой репертуар; труда будет больше и вдумываться в роли нужно будет серьезнее; но зато талант развернется шире. Наше мнение подтверждает сама г-жа Пиунова; в комедии Островского *Б е д н о с т ь н е п о р о к а* она играла разбитную вдовушку, и выполнила эту роль с большим тактом, а тут, конечно, обыкновенными способностями не обойдешься; особливо в 17 лет. Сюда же можно отнести и роль Татьяны в *М о с к а л е - ч а р и в н и к е*; пьеса эта была поставлена в два дня по желанию Михаила Семеновича Щепкина, приехавшего случайно в Нижний и согласившегося участвовать в трех спектаклях, и, несмотря на поспешность постановки, а также незнание малороссийского языка, — г-жа Пиунова в роли Татьяны была очень хороша, так что наш ветеран-артист был в восторге и говорил, что он ни с кем с таким удовольствием не играл, а мнение Щепкина может служить авторитетом. В нашей милой бенефициантке он принял сердечное участие, советовал ей серьезно трудиться, и, конечно советы и напутствия вполне оценены ею. В *П а р и ж с к и х н и щ и х* г-жа Пиунова исполнила роль Антуанетты весьма совестливо, но видно, что у ней не было сочувствия к роли. Еще как-то мы заметили в одном месте, именно в свиданьи с дочерью банкира, когда она

приходит просить работы, неправильность в дикции и позволяем себе обратить ее внимание на этот предмет.

Господин Владимиров выполнил роль бродяги Гастона чрезвычайно рельефно и талантливо; в сцене, когда его берут в рабочий дом и когда он своему бывшему патрону с поклоном говорит «мерзавец», он удивительно хорош. В г. Владимирове виден весьма опытный артист, занимавшийся своим искусством добросовестно. Он вовсе не односторонен, и игра его в особенности замечательна в пьесах, имеющих литературное достоинство, к какому бы роду они ни принадлежали. Тут он вполне выказывает себя. В гриммировке и костюмировке он просто совершенен. Вообще о г. Владимирове мало отозваться лестно, — в нем видно и развитие и необыкновенное понимание искусства. Почти то же можно сказать и о г. Климовском. Судить его нужно не по пустой роли Д'Обиньи. Кажется, целью его поступления на Нижегородскую сцену были испытание себя и окончательный выбор тех ролей, которые более подойдут к свойству его таланта. Нам он в особенности понравился в пьесе *Суд людской* — не божий и в пьесах г. Островского.

Г-жа Васильева передала очень верно тщеславную и своевольную Алиду, дочь банкира. Мимика ее замечательна, роль же сама по себе не может дать полного понятия об ее игре. Лучше всего она в *Бедной невесте*. Но странное впечатление оставляет г-жа Васильева: видна какая-то законченность в ее игре, как будто она выказала все свои средства и что дальше ожидать нечего; впечатление, не говорящее в пользу будущего развития; признать же совершенно установившемся талантом г-жу Васильеву нельзя. Очень желательно было бы, если б г-жа Васильева вникнула в причину такого явления, и нам кажется, что выяснение этого себе может принести ей большую пользу.

*Нижегородские Губернские Ведомости,
Часть неофициальная. — 1858. — 1 февр.*

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ «КОБЗАРЯ»

Воскреснем ли когда от чужевластья мод?

Чтоб умный, добрый наш народ

Хотя по языку нас не считал за немцев.

А. Грибоедов.

Випускаю оце в люде другого «Кобзаря» свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас, слово моє, о братія моя українська возлюбленная.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи друкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі – всі друкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо? А чом москалі самі нічого не пишуть по-своєму, а тільки переводять, та й то чорт-зна по-якому... Натовкмачать якихсь і н д и в і д у а л і з м і в тощо, так що аж язик отерпне, поки вимовиш. Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о єдиной славянской літературі, а не хочять і заглянуть, що робиться у слав'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чешську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяни й собі за ними. П р е о ч а р о в а т е л ь н о в чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може це по їх у т о н ч е н н о й натурі і справді добре. А на наші мужинькі очі, то дуже погано. Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачили нашого народу – так, як його бог сотворив. У шинку і наш, і москаль, і навіть німець – всі схожі на свиню, а на панщині ще поганше. У

хату прийти до його або до себе покликать по-братерській не можна, не можна, бо він злякається, та може ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах «Енеїду» та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братіки, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або і польського магнатства кайдани волочать, – то тойді і скажете, що «Енеїда» добра, а все-таки сміховина на московський шталт.

Отак-то, братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх описувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишіть і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним.

А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер-Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії – і свого языка не знає; а В[альтер] С[котт] в Едемборге, а не в Шотландії – а може і ще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю. А Борнц усе-таки поет народний і великий. І наш Скворода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до языка, бо може його не чув у колисці од матері, а Г[улак]-Артемовський хоч і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті К и р п и г н у ч к о ш и є н к и сутяги – їх бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі

мудрі, учені. Проміняли свою добру, рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придаток ще і вѣ додали.

Чому В. С. Караджич, Шафарик і інші не постриглись у німці (їм би зручніше було), а остались слав'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добру стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь богу і працюйте розумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде – і щоб не дуже чванилась московская братія своєю Ростопчиною – то от вам С в я ч е н а в о д а; написано панночкою, та ще й хорошою, тільки не скажу якою, бо воно ще молоде, боязливе.

А переверніть пудові журнали та пошукайте, чи нема там чого-небудь такого, як С[в я ч е н а я] в[о д а] – і не турбуйтеся бо, їй богу, не найдете.

Седнев, 1847, Марта 8.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібліотека української літератури // <http://www.ukrlib.com.ua>. — 2012.
2. Вікіпедія. Вільна енциклопедія // <http://uk.wikipedia.org>. — 2012.
3. Особисті архівні фонди відділу рукописів : анот. покажч. / уклали: П. Баб'як та ін. — Львів, 1995. — 271 с.
4. Твори з літератури // <http://tvory.org.ua>. — 2012.
5. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів, 1995. — Вип. II. — 338 с.
6. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів, 1996. — Вип. III. — 424 с.
7. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. — Львів, 2001. — Вип. 8. — 436 с.
8. Українська література // <http://www.ukrlit.vn.ua>. — 2012.
9. Чарівний Покутський край // <http://snyatyn.net>. — 2012.